

**UNIVERZITA KARLOVA**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

**Kateřina Vnoučková**

**Okno příležitosti  
Přeshraniční výměna v oblasti životního  
prostředí na jihomoravsko-dolnorakouské  
hranici v letech 1984–1995**

*Disertační práce*

Praha 2022

Autor práce: **Mgr. Kateřina Vnoučková**

Školitel: **Doc. PhDr. Ota Konrád, PhD.**

Rok obhajoby: 2022

## **Bibliografický záznam**

VNOUČKOVÁ, Kateřina. *Okno příležitosti. Přeshraniční výměna v oblasti životního prostředí na jihomoravsko-dolnorakouské hranici v letech 1984–1995*. Praha, 2022. 167 s. Disertační práce (Ph.D.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Školitel: Doc. PhDr. Ota Konrád, PhD.

## **Abstrakt**

Disertační práce se zabývá přeshraničními kontakty a transfery mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem v oblasti životního prostředí. Toto téma sleduje práce v období od poloviny 80. let do poloviny 90. let, kdy globální uvolnění napětí mezi Východem a Západem umožnilo rozvoj přeshraničních kontaktů již v době uzavřené hranice a následně po pádu železné opony. Práce vychází z transnacionálních dějin pozdního socialismu a období transformace a rozšiřuje toto zkoumání o regionální perspektivu. Cílem práce je ukázat, jakou roli hrálo životní prostředí v přeshraničních kontaktech mezi regiony. Na tuto otázku odpovídá práce ve třech tematických kapitolách – první z nich se zabývá přeshraniční spoluprací v procesu obnovy venkova, druhá se zaměřuje na oblast ochrany přírody, a třetí řeší otázku přeshraničního znečištění. V těchto tematických kapitolách sleduje práce tři roviny výzkumu. První z nich se zabývá otázkou, zda byl rok 1989 v přeshraničních kontaktech významným přelomem, nebo zda zde mezi vývojem v 80. a 90. letech existovala kontinuita. Druhou zkoumanou rovinou je vztah centrálního a lokálního vývoje a jejich vzájemné ovlivnění. Ve třetím sledu je práce zaměřena na přeshraniční transfery a na otázku, do jaké míry asymetrie a rozdílná životní úroveň obousměrné transfery tlumila, nebo pro ně naopak vytvářela příležitosti. Vedle tří zkoumaných rovin zachycuje práce i roli lokálních aktérů v přeshraničních kontaktech.

## **Abstract**

The dissertation deals with cross-border contacts and transfers between South Moravia and Lower Austria in the field of environment. The thesis traces this topic from the mid-1980s to the mid-1990s. During this time, the global de-escalation of tensions between

East and West enabled the development of cross-border contacts already in the era of the closed border and subsequently after the fall of the Iron Curtain. Thus, the thesis draws on the transnational history of late socialism and the transition period and extends this research to include a regional perspective. The aim of the thesis is to show which role the environment played in cross-border contacts between the examined border regions. The thesis follows this aim in three levels of research. Firstly, it addresses the question of whether 1989 was a significant turning point in cross-border contacts, or whether there was continuity between developments in the 1980s and 1990s. Secondly, it examines the relationship between central and local developments and how they affect each other. Thirdly, the thesis focuses on cross-border transfers and the question to what extent asymmetry and different living standards discouraged or created opportunities for these transfers. The thesis answers these research questions in three thematic chapters - the first deals with cross-border cooperation in the process of village renewal, the second focuses on nature conservation, and the third addresses the issue of cross-border pollution.

## **Klíčová slova**

česko-rakouské vztahy, příhraniční regiony, životní prostředí, dlouhá historická změna, obnova vesnice, ochrana přírody, přeshraniční znečištění

## **Keywords**

Czech-Austrian relations, border regions, environment, long transition, village renewal, nature protection, cross-border pollution

**Rozsah práce: 343 736 znaků**

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

Ve Washingtonu dne 2. dubna 2022

Kateřina Vnoučková

## **Poděkování**

Na tomto místě bych ráda poděkovala mému školiteli, doc. PhDr. Otovi Konrádovi, Ph.D., za jeho zpětnou vazbu k disertační práci, a především za všestrannou podporu během celého studia. Poděkování náleží také celému Institutu mezinárodních studií a jeho pracovníkům, kteří doktorandy podporují v akademickém působení i v získávání praktických dovedností.

Ráda bych také poděkovala Česko-bavorské vysokoškolské agentuře a Grantové agentuře univerzity Karlovy za grantovou podporu mého výzkumného záměru a Německé akademické výměnné službě a programu CEEPUS za umožnění zahraničních studijních pobytů na univerzitách v Düsseldorfu a ve Vídni. Poděkování patří také Velvyslanectví České republiky ve Vídni a zejména velvyslanci Janu Sechterovi, díky kterému jsem mohla svůj výzkumný zájem propojit s praxí česko-rakouských vztahů. Za dlouhodobou podporu při mém výzkumu a za sdílení svých zkušeností i poskytnutí unikátních dokumentů bych ráda poděkovala všem svým respondentům a archivářům, kteří tak významně obohatili tuto práci.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala svému manželovi a rodině a přátelům, kteří mě podpořili i v náročných chvílích studia a kterým především patří zásluha na tom, že má cesta doktorským studiem dospěla ke zdárnému konci.



# Obsah

<b>1. ÚVOD.....</b>	<b>3</b>
1.1 VYMEZENÍ PRÁCE .....	4
1.2 AKADEMICKÁ DEBATA O SLEDOVANÉM OBDOBÍ .....	6
1.3 TEZE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY .....	9
1.4 STRUKTURA PRÁCE .....	10
1.5 METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY A KONCEPTY .....	12
1.5.1 Regionální dějiny .....	12
1.5.2 Provázané dějiny .....	15
1.5.3 Environmentální dějiny.....	17
1.6 POUŽITÉ PRAMENY A ZDROJE .....	19
<b>2. CENTRÁLNÍ KONTEXT OD 70. LET 20. STOLETÍ.....</b>	<b>23</b>
2.1 UVOLŇOVÁNÍ VZTAHŮ MEZI ČESKOSLOVENSKEM A RAKOUSKEM.....	23
2.2 ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ JAKO RAKOUSKÉ SPOLEČENSKO-POLITICKÉ TÉMA.....	29
2.3 ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ A (NE)ŘEŠENÍ JEHO PROBLÉMŮ V ČESKOSLOVENSKU .....	34
<b>3. SLEDOVANÉ REGIONY.....</b>	<b>39</b>
3.1 ZKOUMANÁ OBLAST A JEJÍ SPECIFIKA .....	39
3.1.1 Administrativní a geomorfologické vymezení.....	39
3.1.2 Historické osídlení a proměny hranice v průběhu staletí.....	42
3.1.3 Úrodná krajina a její zemědělské využití.....	45
3.1.4 Shrnutí.....	46
3.2 HISTORICKÝ VÝVOJ SLEDOVANÉ OBLASTI.....	47
3.2.1 Změny hranice po první světové válce .....	47
3.2.2 Druhá světová válka a následný odsun německého obyvatelstva.....	49
3.2.3 Dosídlení jihomoravského pohraničního regionu.....	51
3.2.4 Osudy Němců v Dolním Rakousku .....	53
3.2.5 V sousedství železné opony .....	54
3.2.6 Proměna krajiny .....	56
3.2.7 Shrnutí.....	58
<b>4. VZTAHY A KONTAKTY MEZI REGIONY V 80. A 90. LETECH.....</b>	<b>59</b>
4.1 PŘIBLIŽOVÁNÍ V 80. LETECH .....	59
4.1.1 Uvolnění přeshraničního styku .....	59
4.1.2 Regionální spolupráce.....	61
4.1.3 Vzájemné prolínání a podpora centrální a regionální politiky.....	63
4.1.4 Situace v přeshraniční spolupráci v roce 1989 .....	66
4.1.5 Shrnutí.....	68
4.2 LISTOPAD 1989 NA ČESKO-RAKOUSKÉ HRANICI.....	68
4.3 KONTAKTY A PRŮNIKY MEZI REGIONY NA POČÁTKU 90. LET .....	72
4.3.1 Možnosti otevřené hranice .....	73
4.3.2 Volby v Československu a na jižní Moravě .....	76
4.3.3 Shrnutí.....	77
4.4 POSTUPNÝ ÚPADEK PŘESHRANIČNÍ VÝMĚNY.....	78
4.4.1 Multilaterální struktury .....	78



4.4.2	Centrální vývoj v Česk(oslovensk)u.....	79
4.4.3	Centrální vývoj v Rakousku.....	81
4.4.4	Rakouská cesta do Evropy a vliv na vztahy s Českem.....	83
4.4.5	90. léta na jihomoravsko-dolnorakouské hranici.....	84
4.4.6	Úspěšná hospodářská spolupráce.....	88
4.4.7	Shrnutí.....	90
<b>5.</b>	<b>PŘESHraniční spolupráce v obnově venkova.....</b>	<b>93</b>
5.1	OBNOVA VESNICE V DOLNÍM RAKOUSKU.....	94
5.1.1	Principy dolnorakouské obnovy vesnice.....	96
5.1.2	Obnova vesnice v dolnorakouském příhraničí.....	98
5.2	ŽIVOT NA JIHOMORAVSKÉM VENKOVĚ V POZDNÍM SOCIALISMU.....	100
5.3	PŘESHraniční kontakty v obnově vesnice v 80. letech.....	101
5.4	PO OTEVŘENÍ HRANICE.....	105
5.5	CENTRÁLNÍ IMPLEMENTACE ČESKÉHO PROGRAMU OBNOVY VESNICE.....	106
5.6	PŘESHraniční spolupráce v obnově vesnice v 90. letech.....	109
5.7	VÝVOJ PROBLEMATIKY VENKOVA A JEHO OBNOVY V 90. LETECH.....	111
5.8	SHRUTÍ.....	114
<b>6.</b>	<b>PŘESHraniční spolupráce v ochraně přírody.....</b>	<b>117</b>
6.1	OCHRANA PŘÍRODY V ČESKO-RAKOUSKÉM PODYJÍ.....	118
6.1.1	Občanská iniciativa za záchranu Podyjí.....	120
6.1.2	Počátky přeshraniční spolupráce v ochraně přírody.....	122
6.1.3	Vznik Národního parku Podyjí.....	124
6.1.4	Vývoj přeshraniční spolupráce v Podyjí po roce 1989.....	127
6.1.5	Cesta k národnímu parku v Rakousku.....	128
6.2	SPOLUPRÁCE OCHRÁNCŮ PŘÍRODY MIMO PODYJÍ.....	133
6.2.1	Trilaterální ochrana přírody na soutoku.....	135
6.2.2	Pokles ochranné spolupráce v polovině 90. let a jeho příčiny.....	137
6.3	SHRUTÍ.....	138
<b>7.</b>	<b>PŘESHraniční znečištění.....</b>	<b>140</b>
7.1	DLOUHOLETÉ ZNEČIŠTĚNÍ ŘEKY DYJE TOVÁRNOU V PERNHOFENU.....	141
7.1.1	Znečištění Dyje do roku 1989.....	142
7.1.2	Přetrvávající problém v 90. letech.....	146
7.2	OBECNÝ PROBLÉM KVALITY VOD VE SLEDOVANÝCH REGIONECH.....	149
7.3	ZEMĚDĚLSKÉ ZNEČIŠTĚNÍ PŘESAHUJÍCÍ HRANICE.....	150
7.4	PŘESHraniční znečištění ovzduší.....	153
7.5	SPOLUPRÁCE NA ŘEŠENÍ PŘESHraničního znečištění v 90. letech.....	155
7.6	SHRUTÍ.....	158
<b>8.</b>	<b>ZÁVĚR.....</b>	<b>160</b>
	<b>SUMMARY.....</b>	<b>168</b>
	<b>POUŽITÁ LITERATURA.....</b>	<b>173</b>
	<b>SEZNAM PŘÍLOH.....</b>	<b>203</b>
	<b>PŘÍLOHY.....</b>	<b>204</b>

# 1. Úvod

Sousední regiony jižní Moravy a Dolního Rakouska tvořily po staletí provázaný a prolínající se prostor, který byl však násilně rozdělen železnou oponou.<sup>1</sup> Ostatné dráty a zakázané hraniční pásmo měly zabránit kontaktům mezi místními obyvateli, mezi Východem a Západem, mezi totalitním režimem a demokracií. Do velké míry v tom byly úspěšné – dříve propojené regiony se po druhé světové válce vyvíjely v odlišných podmínkách a odlišných politických systémech a většina vazeb mezi místními obyvateli se zprerhala. Hranice však nejsou nikdy pouze oddělujícím fenoménem. I když mají kontaktům zabránit, v mnoha aspektech také sousední regiony a jejich obyvatele spojují.<sup>2</sup> To platilo i pro vojensky střeženou železnou oponu. Ani řady plotů se signálními zařízeními a pravidelné pohraniční hlídky nezabránily pokusům místních obyvatel i cizinců o překonání hranice a cestu do svobodného světa. Většina těchto pokusů však byla neúspěšná, a mnohé končily i usmrcením uprchlíků, v řeči Pohraniční stráže „narušitelů“.<sup>3</sup> Mezilidským kontaktům tak železná opona dokázala z velké části zabránit, životní prostředí však v překonávání hranice nezastavila. Jak ukazují současné výzkumy environmentálních dějin – ke kterým přispívá i tato práce – životní prostředí a přesah přírodních podmínek a procesů hrály důležitou roli v „děravění“ železné opony.<sup>4</sup>

Pro jihomoravsko-dolnorakouskou hranici, která nekopíruje fyzickou bariéru pohoří jako v jiných částech Česka, to platí ještě ve významnější míře. Řeka Dyje, tvořící ve velké části sledované oblasti hranici, vyžaduje společnou správu a reakci na vzniklé problémy, a jako přírodní prvek spíše spojuje, než odděluje rakouskou a moravskou část oblasti. Sledované regiony se tak z pohledu přírodních podmínek a forem vztahů mezi člověkem a přírodou jeví spíše jako společný prostor, v němž ani železná opona nedokázala zabránit transferu myšlenek, praxe, ale i znečištění. Životní prostředí jako spojující faktor, penetrující železnou oponu, nabyl na významu ve druhé polovině 80. let. Kombinace mezinárodního uvolňování napětí mezi Východem a Západem a rostoucí

---

<sup>1</sup> Výzkum byl podpořen Česko-bavorskou vysokoškolskou agenturou v rámci výzkumného konsorcia „Grenze/n in nationalen und transnationalen Erinnerungskulturen zwischen Tschechien und Bayern“ a Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 668218).

<sup>2</sup> Hans-Jürgen Karp, „Grenzen – Ein Gegenstand wissenschaftlicher Forschung“, in *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, ed. Hans Lemberg (Marburg: Herder Institut, 2000), 9, 10.

<sup>3</sup> Martin Pulec, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989* (Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006).

<sup>4</sup> Astrid Mignon Kirchhof a John Robert McNeill, *Nature and the Iron Curtain: environmental policy and social movements in Communist and capitalist countries, 1945-1990* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019); Peter Coates, „Borderlands, No-Man’s Land, Nature’s Wonderland“, *Environment and History* 20, č. 4 (2014): 500–516.

pozornosti pro environmentální problémy pootevřela okno příležitosti pro zintenzivněný přeshraničního transferu přes stále vojensky střeženou a pro běžné obyvatele stěží průchodnou hranici. Přesah životního prostředí donutil regiony nejen k vzájemné komunikaci a řešení nastalých problémů, ale podnítil také výměnu zkušeností a inspirace a tím produktivní spolupráci, na kterou bylo možné navázat po pádu železné opony.

## 1.1 Vymezení práce

Předkládaná práce zkoumá téma životního prostředí jako platformy pro přeshraniční výměnu a vzájemné ovlivnění mezi regiony na jihomoravsko-dolnorakouské hranici, a to ve specifickém období druhé poloviny 80. a začátku 90. let. Vychází tak z transnacionálních dějin pozdního socialismu a období transformace a rozšiřuje toto zkoumání o perspektivu environmentálních dějin. Zároveň se věnuje ambivalentní roli hranice, její prostupnosti a překonávání a vzájemnému ovlivnění centra a periferie. Teritoriální oblastí výzkumu jsou příhraniční regiony na hranici mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem, které díky absenci fyzické hranice historicky tvořily provázaný prostor.<sup>5</sup> K přeshraničním kontaktům tak zde existovaly větší předpoklady než v západní části společné hranice, která je z velké části tvořena hornatými oblastmi. Vzhledem k přítomnosti systémové hranice mezi Východem a Západem byly tyto regiony ve druhé polovině 20. století také významně ovlivněny působením centrálních vztahů. Vývoj jejich vzájemných kontaktů tak bude sledován v úzkých souvislostech a interakcích s vývojem centrální a mezistátní politiky.

Geografická podobnost a provázanost vybraných regionů předurčila tematickou oblast, ve které bude proměna přeshraničních kontaktů zkoumána. Pod zastřešující pojem „životní prostředí“ je zařazen široký soubor interakcí mezi člověkem a přírodou, v případě sledovaných regionů se – vzhledem k jejich přírodním podmínkám – jedná zejména o otázku udržitelného rozvoje venkovského prostoru, o ochranu přírody v okolí hraniční řeky Dyje a o řešení přesahu znečištění životního prostředí v důsledku hospodářské činnosti sousedního státu. Oblast životního prostředí umožňuje vnést do zkoumání

---

<sup>5</sup> Pojmy příhraniční a pohraničí jsou v českém jazyce používány téměř synonymně, pojem “pohraničí” však často zahrnuje negativní konotace z období odstoupení německého pohraničí. Naopak pojem “příhraničí” v sobě obsahuje i vztah s regionem na druhé straně hranice, proto je v této práci upřednostněno toto pojmenování. Věra Schmiedtová, „Příhraničí“, *Radio Prague International*, 26. března 2006, <https://cesky.radio.cz/prihranici-8621533> (staženo 19. prosince 2021); srov. Tomáš Havlíček, „Teoretická východiska“, in *České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Milan Jeřábek, Jaroslav Dokoupil a Tomáš Havlíček (Praha: Academia, 2004), 45–59.

interakce příhraničních regionů společnou perspektivu, přesahující dané státní hranice. Zároveň se v této oblasti nabízí možnost revidovat zažitě představy o „ekologickém“ Západu a „ekocidním“ Východu, o jednostranném transferu ekologického know-how a o vůdčí roli západních států v ochraně přírody. Dějiny životního prostředí pohraničních regionů tak mohou na místní úrovni upozornit na obecné procesy a problémy přístupu k životnímu prostředí v (post-)socialismu a v kapitalismu.

Časové vymezení práce se odvíjí od mezistátního a globálního vývoje, který se odrazil ve sledovaných regionech. Počátkem zkoumaného období je tak polovina 80. let, kdy se dlouhodobější uvolňování v československo-rakouských vztazích projevilo zintenzivněním kontaktů i na regionální úrovni. Zároveň se ve druhé polovině 80. let jedná o období, kdy i v Československu (v Rakousku již v předchozí dekádě) narůstala pozornost pro témata životního prostředí, zejména pro dopady znečištění a pro ochranu přírody. I mezi jihomoravskými ochránci přírody tak v roce 1984 rezonovaly dolnorakouské protesty za zachování přírodního rázu Hainburského luhu, ve stejném roce také vznikla přeshraničně působící Občanská iniciativa za záchranu Podyjí. Konec sledovaného období spadá do poloviny 90. let, kdy postupně zanikaly mnohé iniciativy přeshraniční spolupráce, rozvinuté v prvních letech po otevření hranice, a i na centrální úrovni se obě země orientovaly na odlišné politické priority. Symbolickou roli zde hraje rok 1995, kdy se vstupem Rakouska do Evropské unie změnil některé aspekty regionální politiky, včetně přístupu k obnově venkova a k ochraně přírody. Vytvořením Schengenského prostoru v roce 1997 se navíc hranice mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem stala opět hůře prostupnou. Charakter období pozdního socialismu a podoba procesu transformace postkomunistických zemí jsou i v současnosti předmětem živé společenské debaty, do které předkládaná práce vnáší regionální perspektivu.<sup>6</sup>

---

<sup>6</sup> V roce 2020 rezonoval v českých médiích spor o výklad normalizace, vyvolaný rozhovorem historika a tehdejšího děkana FF UK Michala Pullmanna v týdeníku Echo. Jeho pohled na období normalizace, odmítající totalitární charakter a represe jako výlučné znaky socialismu v Československu a zároveň zdůrazňující demokratické prvky tohoto období a konsenzu obyčejných lidí s vládnoucím režimem, se stal předmětem kritiky ze strany předsedy správní rady Nadačního fondu obětem holocaustu Michala Klímy. Spor následně vyvolal rozsáhlou reakci v médiích a na sociálních sítích, ve které bylo bádání „revizionistických“ historiků prezentováno jako spiknutí s cílem změnit pohled na polistopadovou demokracii a prosadit jediný správný výklad minulosti. „Jsem postmarxista. Děkan FF UK Michal Pullmann o Miladě Horákové, normalizaci a moskevském dětství“, *Týdeník Echo*, 16. července 2020; „Michal Klíma píše děkanu Pullmannovi: Jak to víte, že lidé nechtěli za socialismu na Riviéru? Omlouváte diktaturu“, *Forum24*, 16. července 2020, <https://www.forum24.cz/michal-klima-pise-dekanu-pullmannovi-jak-to-vite-ze-lide-nechteli-za-socialismu-na-rivieru-omlouvate-diktaturu/> (staženo 19. prosince 2021); Jakub Adamus, Jakub Hošek, „ARTchiv: Pullmanngate aneb spor o komunistickou minulost“, ČT ART, <https://art.ceskatelevize.cz/360/artchiv-pullmanngate-aneb-spor-o-komunistickou-minulost-wzomA> (staženo 19. prosince 2021); Vítězslav Sommer, „Spiknutí historiků: Paranoidnímu stylu se v Česku daří.

## 1.2 Akademická debata o sledovaném období

Diskuse o období předcházejícím a následujícím po roce 1989 rezonuje nejen ve společnosti, ale je zároveň čím dál častějším tématem akademické debaty. Ta se s rostoucím časovým odstupem a novými poznatky a interpretacemi neustále vyvíjí, a zahrnuje i dříve opomíjené oblasti výzkumu. V devadesátých a nultých letech se výzkumníci (nejen z řad historiků, ale i sociální vědci různých oborů) zaměřovali především na povahu revoluce a její aktéry.<sup>7</sup> Přelomem v interpretaci středoevropských událostí roku 1989, upozorňujícím na spíše marginální roli občanské společnosti ve srovnáním s aktivní rolí politických elit a proudem reformní politiky „shora“, byla kniha amerického historika Stephena Kotkina (s přispěním Jana T. Grosse) *Uncivil Society*.<sup>8</sup> S větším odstupem od historických událostí se pak badatelé začali zabývat dalšími aspekty této fáze dějin – například pohledem obyčejných lidí, symboly revoluce a regionálními specifiky listopadu 1989. Tyto přístupy spojuje ve své publikaci *Revoluce s lidskou tváří* americký historik James Krapfl.<sup>9</sup>

V posledních deseti letech se pak akademická debata zaměřuje především na otázku, do jaké míry byly události roku 1989 revolucí, a do jaké míry „pouze“ dílčí kapitolou v delším historickém procesu. Široce přijímané odmítnutí Fukuyamovy teze o „konci dějin“ je pouze první fází této změny pohledu. Se stoupající tendencí je v současnosti věnována pozornost i revizi interpretace vývoje předcházejícího pádu komunistických režimů, stejně jako následného období „demokratické transformace“.<sup>10</sup> Období poslední třetiny 20. století je v nových historiografických přístupech

---

Před padesáti lety i dnes“, A2LARM, <https://a2larm.cz/2020/08/spiknuti-historiku-paranoidnimu-stylu-se-v-cesku-dari-pred-padesati-lety-i-dnes/> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>7</sup> Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague* (Cambridge: Granta Books, 1990); srov. Petr Pithart, *Devětaosmdesátý* (Praha: Academia, 2009), Jiří Suk, *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)* (Praha: Prostor, 2003).

<sup>8</sup> Stephen Kotkin, *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment* (New York: The Modern Library, 2009).

<sup>9</sup> James Krapfl, *Revoluce s lidskou tváří - Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989-1992* (Praha: Rybka Publishers, 2016); regionální perspektivě událostí roku 1989 se věnuje historik Lukáš Valeš: Lukáš Valeš, „Nebyla to jenom Praha - podíl obyvatel českých a slovenských měst a regionů na pádu komunistického režimu“, *Historický časopis: vědecký časopis o dějinách Slovenska a strednej Európy* 66, č. 1 (2018): 133–158; Lukáš Valeš et al., *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech, aneb, 25 let poté* (České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2014).

<sup>10</sup> Francis Fukuyama, „The End of History?“, *The National Interest*, č. 16 (léto 1989): 3–18, <https://www.jstor.org/stable/24027184> (staženo 19. prosince 2021); srov. Philipp Ther, *Das andere Ende der Geschichte. Über die Große Transformation* (Berlin: Suhrkamp Verlag AG, 2019). V souvislosti s revizí interpretace „nevyhnutelného krachu nedemokratického systému“ srov. Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006).

interpretováno jako dlouhá systémová změna */long transition/*, vedoucí k nastolení (neo)liberální dominance.<sup>11</sup> Jakkoli ani tento vývoj není do současnosti uzavřen (ekonomická krize od roku 2008 a nástup populistických hnutí úspěšnost tohoto modelu zásadně zpochybnily),<sup>12</sup> zdůraznění kontinuity dějinné fáze započaté v 70. letech a pokračující i přes rok 1989 je důležitým přístupem pro porozumění (globálním) soudobým dějinám.<sup>13</sup>

Děni ve střední Evropě je tak zkoumáno jako *“varianta či paralelní vývojová větev srovnatelných modernizačních, transnacionálních a globalizačních procesů.”*<sup>14</sup> Současní badatelé zároveň revidují pohled na jednostranný (ideologický, politický, hospodářský) transfer ze Západu na Východ a poukazují na vnitřní inputy (post)socialistických zemí k procesu jejich transformace a na vzájemné ovlivnění se západními státy, vyjádřené v pojmu „spolupřeměny“. Tento proces popsal ve své publikaci *Nový řád na starém kontinentě* rakouský historik Philipp Ther, který analyzoval kořeny, rozvoj a krizi neoliberalního vládnutí v různých evropských státech – postkomunistických, které procházely transformací, ale i tradičních západních zemích, ovlivněných různorodými aplikacemi neoliberalních reforem u sousedních států. Ther na příkladu vývoje ve sjednoceném Německu ukazuje, že: *„Ani neoliberalismus a s ním spojené hospodářské a sociálněpolitické představy nebyly nikde převzaty jedna ku jedné, nýbrž přizpůsobeny vlastním účelům.”*<sup>15</sup>

Ve výzkumu vzájemné provázanosti dějinného vývoje západní a východní části Evropy hrají středoevropští sousedé Československo a Rakousko specifickou roli díky pozici na hranici mezi Východem a Západem, v případě Rakouska artikulované v podobě ambicí na roli mostu mezi nepřátelými bloky.<sup>16</sup> V česko-rakouském kontextu je však zkoumání vzájemných vlivů a kontaktů v období 80. a 90. let zatím skromné. Kontaktům s „východními“ sousedy a dopadům otevření hranice na Rakousko se s využitím přístupu

---

<sup>11</sup> Philipp Ther, *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberalní Evropy*, (Praha: Libri, 2016); srov. Michal Kopeček, ed., *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu (1980-1995)* (Praha: Argo, 2019); James Mark et al., *1989. A Global History of Eastern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

<sup>12</sup> James Mark, „Introduction“, in: *1989*, Mark et al., 3, 4; srov. Ferenc Laczó a Luka Lisjak Gabrijelčič, eds., *The Legacy of Division. East and West after 1989* (CEU Press-Eurozine, 2020).

<sup>13</sup> Srov. závěrečnou část „Confronting Globalization, 1973-2000“ v knize německo-amerického historika Konrada Jarausche: Konrad H. Jarausch, *Out of Ashes. A new History of Europe in the Twentieth Century* (Princeton University Press, 2015); Hartmut Kaelble, *Sozialgeschichte Europas 1945 bis zur Gegenwart* (München: C. H. Beck, 2007); Ther, *Das andere Ende der Geschichte*.

<sup>14</sup> Michal Kopeček, „Úvod“, in *Architekti dlouhé změny*, ed. Kopeček, 10.

<sup>15</sup> Ther, *Nový pořádek na starém kontinentě*, 258.

<sup>16</sup> „Rakouská zahraniční politika a její evropské a středoevropské kontexty“, in *Ztráta starých jistot. Rakousko 1986-2000*, Ota Konrád et al. (Praha: NLN, 2020), 40, 41.

zkoumajícího vzájemné závislosti věnoval sborník rakouských historiků Andrey Brait a Michaela Gehlera *Grenzöffnung 1989*.<sup>17</sup> Vzájemné vztahy s Československem od poloviny 70. let jako součást procesu uvolňování mezi Východem a Západem popsal v jedné z kapitol tohoto sborníku Miroslav Kunštát.<sup>18</sup> Průniky česko-rakouských dějin od 80. let 20. století byly také tématem šestých (a dosud posledních) Česko-rakouských dnů historiků. Rakouský historik soudobých dějin Oliver Rathkolb zde v úvodním příspěvku hovořil o „dvojitě transformaci“ v Rakousku a Československu.<sup>19</sup> Příspěvky českých i rakouských historiků o různých aspektech vzájemných vztahů mezi oběma zeměmi v soudobých dějinách jsou relativně častou součástí sborníků a panelů na konferencích, monografie, která by se věnovala tématu podrobněji, však dosud chybí.<sup>20</sup>

Současná historiografie se shoduje, že transnacionální a globální přístup k dějinným procesům by neměl zapomenout ani na lokální vývoj, který je podstatnou složkou mozaiky soudobých dějin. Teze dlouhé systémové změny, sledovaná ve výzkumu nedávné historie jednotlivých států a širších oblastí, však dosud nenašla významné uplatnění v regionálním kontextu. Podobné konstatování platí i pro oblast příhraničních regionů, která se jako oblast zkoumání vzájemných styků Východu a Západu přímo nabízí. Výjimkou potvrzující pravidlo je monografie německo-americké historičky Astrid M. Eckert *West Germany and the Iron Curtain* z roku 2019, která se zabývá environmentálními, sociálními a ekonomickými vazbami na německo-německé

---

<sup>17</sup> Andrea Brait a Michael Gehler, eds., *Grenzöffnung 1989. Innen- und Außenperspektiven und die Folgen für Österreich*. (Wien: Böhlau Verlag, 2014). K přístupu zkoumajícímu vzájemné závislosti /interdependenztheoretischer Ansatz/ srov. Robert Keohane a Joseph Nye, *International Relations Theory. Power and Interdependence* (New York 2000); Manuela Spindler, „Interdependenz“, in *Theorien der Internationalen Beziehungen*, eds. Siegfried Schieder a Manuela Spindler (Stuttgart: Barbara Budrich, 2010), 97–130.

<sup>18</sup> Miroslav Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich vor dem Umbruch 1989/1990“, in *Grenzöffnung*, eds. Brait, Gehler, 367–384.

<sup>19</sup> Oliver Rathkolb, „Zwischen Globalisierung, erodierendem Kalten Krieg und doppelter Transformation in Österreich und der Tschechoslowakei“, in *Vom 20. Jahrhundert ins neue Jahrtausend. Österreich und die Tschechoslowakei/Tschechien 1986–2016*, eds. Hildegard Schmoller, Miroslav Kunštát a Monika Březinová (Wien: Lit Verlag, 2022), 11–19.

<sup>20</sup> Srov. kapitulu „Převrat, transformace, evropská integrace“ v česko-rakouské knize o dějinách Sousedé: Václav Šmidrkal et al., eds., *Sousedé: česko-rakouské dějiny* (Praha: NLN, 2019); Thomas Winkelbauer, ed., *Kontakte und Konflikte, Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Referate des Symposiums „Verbindendes und Trennendes an der Grenze, 3“, 24.–27. Oktober 1992 in Zwettl (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Heimatbund, 1993); Jiří Petráš, ed., *Společná hranice*: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 15.3.2007 ve spolupráci Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a Waldviertel Akademie ve Waidhofen an der Thaya (České Budějovice: Jihočeské muzeum, 2007); Armin Lausegger, Reinhard Linke a Niklas Perzi, *Österreich. Tschechien: Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009* (Wien: Lit-Verlag 2009); Stefan Karner a Michal Stehlík, eds., *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*: Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy 2009 (Jihlava: Muzeum vysočiny, 2009); Tomáš Knoz, ed., *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft* (Wien: Janineum – Brno \_ Matice Moravská, 2006).

hranici a propojuje poválečné období s érou po znovusjednocení.<sup>21</sup> Jiné příhraniční regiony však dosud ve výzkumu dlouhé systémové změny nejsou významně reflektovány. Tuto mezeru by měla zkoumáním příhraničních regionů jižní Moravy a Dolního Rakouska částečně vyplnit tato disertační práce.

Období studené války je se stoupající tendencí také sledováno v oboru environmentálních dějin, které upozorňují na provázanost životního prostředí a na přesah přírodních procesů přes systémovou hranici. Ve většině případů je však jejich fokus omezen do roku 1989 a nezkoumají kontinuity mezi obdobím pozdního socialismu a raného transformačního období (opět s výjimkou výše zmíněné monografie *West Germany and the Iron Curtain*).<sup>22</sup> Na tuto mezeru v akademické debatě reaguje předkládaná práce, která propojuje transnacionální bádání o období „dlouhé systémové změny“ s perspektivou environmentálních dějin, a zároveň na tyto přístupy aplikuje regionální perspektivu zkoumáním konkrétních příhraničních regionů.

### 1.3 Teze a výzkumné otázky

Předkládaná práce si klade za cíl ukázat, jakou roli hrálo životní prostředí v přeshraničních kontaktech mezi sledovanými regiony před rokem 1989 a následně po otevření hranice. Tento cíl sleduje práce ve třech rovinách. První z těchto rovin se zabývá otázkou, zda byl rok 1989 v přeshraničních kontaktech významným přelomem, nebo zda zde mezi vývojem v 80. a 90. letech existovala kontinuita. Práce by tak měla osvětlit, do jaké míry byly periferní příhraniční regiony dějištěm a faktorem dlouhé systémové změny, a jaký vývoj zaznamenala přeshraniční spolupráce v oblasti životního prostředí v tomto období.

---

<sup>21</sup> Astrid M. Eckert, *West Germany and the Iron Curtain: Environment, Economy, and Culture in the Borderlands* (Oxford: Oxford University Press, 2019); srov. další publikace autorky k německo-německé hranici: Astrid M. Eckert, „Geteilt, aber nicht unverbunden. Grenzgewässer als deutsch-deutsches Umweltproblem“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 62, č. 1 (2014): 321–351; Astrid M. Eckert, „Transboundary Natures. From the Iron Curtain to the Green Belt,“ in *Military Landscapes*, eds. Anatole Tchikine a John Dean Davis (Cambridge: Dumbarton Oaks, 2021), 123–149; nejnověji společně s Pavlou Šimkovou k chráněným územím podél bývalé železné opony: Astrid M. Eckert a Pavla Šimková, „Transcending the Cold War: Borders, Nature, and the European Green Belt Conservation Project along the Former Iron Curtain“, in *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook*, eds. Patrick Kupper a Anna-Katharina Wöbse (Oldenbourg: De Gruyter, 2022), 129–155.

<sup>22</sup> Kirchhoff a McNeill, eds., *Nature and the Iron Curtain*; John Robert McNeill a Corinna R. Unger, *Environmental histories of the Cold War* (New York: Cambridge University Press, 2010); Tobias Huff, *Natur und Industrie im Sozialismus. Eine Umweltgeschichte der DDR* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015).



Druhou zkoumanou rovinou je vztah centrálního a lokálního vývoje. Práce by měla odpovědět na otázku, jak se v příhraničních regionech projevil globální kontext a vývoj česko-rakouských vztahů na centrální úrovni a do jaké míry se regiony vyvíjely svébytně. Zároveň práce také sleduje, zda bylo ovlivnění vzájemné – jak se lokální a regionální iniciativy projevily v centrální politice a ve vzájemných vztazích obou zemí. Třetí výzkumná rovina je zaměřena na přeshraniční transfery. Práce by měla zjistit, do jaké míry probíhal přeshraniční transfer přes železnou oponu a po jejím pádu, zda byl jednosměrný či obousměrný a zda asymetrie mezi regiony a rozdílná životní úroveň tento transfer tlumila, nebo naopak vytvářela prostor a příležitost pro přeshraniční spolupráci.

Propojením těchto tří rovin by práce měla ověřit tezi, že souhra nadregionálního vývoje a místních podmínek umožnila regionům a místním aktérům navázat kontakty v oblasti životního prostředí již v 80. letech 20. století a plynule na ně navázat po otevření hranice. Dlouholeté přerušení vazeb mezi regiony a zároveň odlišné zájmy centrální politiky v 90. letech však zapříčinily brzký pokles intenzity této přeshraniční spolupráce. Životní prostředí tak jako platforma k překonávání hranice a k přiblížení obou regionů fungovalo pouze dočasně, v relativně krátkém okně příležitosti.

Touto tezí a kladenými otázkami chce práce přispět do výše nastíněné akademické debaty i společenské diskuse o pozdním socialismu, roku 1989 jako dějinného zlomu a o období transformace, které doplňuje o regionální perspektivu. Zaměřením na oblast životního prostředí zároveň přispívá k debatě o povaze hranice mezi Východem a Západem, kterou doplňuje o specifickou oblast přírodních procesů, jež hranici překračují nehledě na její politickou povahu. Zkoumáním regionů na česko-rakouské hranici chce práce v neposlední řadě přispět k výzkumu moderních dějin česko-rakouských vztahů a přeshraniční spolupráce.

## **1.4 Struktura práce**

Práce je členěná do šesti kapitol – tří výchozích přehledových a tří tematických, zaměřených na vybrané oblasti kontaktů v rámci životního prostředí. První přehledová kapitola se zabývá kontextem centrální úrovně – shrnuje vývoj vzájemných vztahů mezi Československem a Rakouskem od 70. let, a také vývoj pozornosti k životnímu prostředí v obou zemích ve stejném období. Následně se pozornost přesouvá na regionální úroveň. Druhá přehledová kapitola se věnuje charakteristice sledovaných regionů a historickému vývoji jejich vzájemné provázanosti a kontaktů. Třetí přehledová kapitola se pak dále

zaměřuje na vývoj regionálních kontaktů od poloviny 80. let, přelom let 1989 a 1990 ve sledovaných regionech a bezprostřední dopady otevření hranice, a představuje i následný vývoj spolupráce a její postupný úpadek v 90. letech.

První z tematických kapitol se zabývá přeshraniční spoluprací v procesu obnovy venkova. Pohraničí obou sledovaných států tvoří tradičně agrární regiony, modernizační proces v obou zemích však významně zasahoval do vzhledu a funkce vesnic a venkovského prostoru – byť v každém státě odlišným způsobem. Venkov ale stále zůstával prostředím pro život pro většinu místního obyvatelstva, a proto je důležité sledovat, jak bylo a je v obou zemích přístupováno k jeho udržitelnému rozvoji. Spojující téma venkova navíc nabízelo prostor pro transfer zkušeností a společnou cestu k jeho obnově. Kapitola ukazuje, jak dokázali místní aktéři tento potenciál využít a do jaké míry obnova venkova a její přeshraniční kontext ovlivnily život v obou regionech. Tematika venkova zároveň ve sledovaném období rezonovala i na nadnárodní úrovni, a kapitola ukazuje, jak se přeshraniční aktivity odrazily i v evropském kontextu.

Druhá tematická kapitola se zaměřuje na oblast ochrany přírody. Spojujícím přírodním prvkem mezi oběma regiony je vedle podobného rázu krajiny hlavně řeka Dyje, která na části toku zároveň tvoří státní hranici. Nutnost její ochrany tak přesahuje politickou roli hranice – není možné chránit pouze jeden břeh, příroda se hranicí neřídí a je intenzivně provázaná po obou stranách uměle vytvořené státní hranice. Ochrana přírody je tak logickým spojujícím prvkem. Příslušná kapitola ukazuje, jak nutnost ochrany přírody dokázala aktéry z obou stran hranice spojit již přes železnou oponu, jak se jejich aktivity vyvíjely po otevření hranice a jak jejich regionální činnost a kontakty ovlivnily ochranu přírody v obou státech na centrální úrovni.

Třetí tematická kapitola řeší otázku přeshraničního znečištění. To bylo v době studené války celoevropským problémem. Stejně jako pro krajinný ráz, ani pro ovzduší a vodní toky nehrají státní hranice oddělující roli a znečištění vzduchu je lehce přenositelné i do sousedního státu. To ve sledovaném regionu platilo nejen pro ovzduší znečištěné průmyslovou produkcí v Československu, ale znovu i pro hraniční řeku Dyji, která byla přenašečem znečištění v opačném směru. Tato kapitola ukazuje, jak přesah znečištění ovlivnil životní prostředí v pohraničí na lokální úrovni, jak se řešil na regionální úrovni kontaktů mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem a jak zasahoval i na centrální úroveň do mezistátních vztahů. Závěr shrnuje představené poznatky a hodnotí platnost stanovené teze a dílčích otázek.

## 1.5 Metodologické přístupy a koncepty

Předkládaná práce se opírá převážně o tři metodologické přístupy, odpovídající jejímu zaměření a vymezení. Vzhledem ke sledování příhraničních regionů jsou rámcem pro zkoumání (srovnávací) regionální dějiny, pro zaznamenání a analýzu vzájemných interakcí a transferů práce využívá koncept provázaných dějin. Zkoumanou oblast zohledňuje přístup dějin životního prostředí.

### 1.5.1 Regionální dějiny

Regionální dějiny se zabývají zkoumáním historického vývoje menšího územního celku, který se vyznačuje podobnými sociálními, kulturními a hospodářskými charakteristikami.<sup>23</sup> Zkoumané regiony tak nejsou vymezeny striktně administrativně, nýbrž na základě rozsahu sledovaných parametrů. V případě příhraničních regionů zkoumaných v této práci je jejich vymezení dáno dosahem hraničního efektu – zahrnují tak oblasti, které jsou ovlivňovány přítomností hranice.<sup>24</sup> Srovnávací regionální dějiny nabízí v rámci sledování hospodářského, společenského, politického a kulturního vývoje regionů možnost zachytit nejen podobnosti a odlišnosti na obou stranách hranice, ale i specifika vyplývající z přítomnosti hranice a ze vzájemného ovlivnění sousedních oblastí, které je typické pro příhraniční regiony. Systematické hledání rozdílů a podobností, ale i konvergencí a divergencí v rámci srovnávacího výzkumu umožňuje zjistit, zda se jeden fenomén projevuje pouze v jednom státě, nebo zda zasahuje na obě strany hranice. Podobnost regionů pak může (ale nemusí) znamenat potencionální ulehčení přeshraničních kontaktů. Ačkoli je srovnatelnost zkoumaných jednotek základním předpokladem srovnávacího výzkumu, mnozí badatelé argumentují, že srovnávací výzkum má přínos i pro asymetrické jednotky – tedy i pro srovnání regionů v různých politických systémech.<sup>25</sup>

---

<sup>23</sup> K soudobým regionálním dějinám například Hanns Haas, „Soudobé dějiny zemí – regionální soudobé dějiny“, in *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Jiří Pešek a Oliver Rathkolb (Praha: Karolinum, 2013), 24–48.

<sup>24</sup> Havlíček, „Teoretická východiska“, 59.

<sup>25</sup> Stephanie Schleiser, „Grenzregionen als Experimentierfeld. Von der Notwendigkeit historischen Vergleich, Transfer und Verflechtungsgeschichte zu kombinieren“, in *Vergleichen, Verflechten, Verwirren. Europäische Geschichtsschreibung zwischen Theorie und Praxis*, eds. Agnes Arndt, Christiane Reinecke a Joachim Haerberlen (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011), 274, 275; srov. Heinz-Gerhard Haupt a Jürgen Kocka, eds., *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung* (Frankfurt, New York: Campus, 1996); Heinz-Gerhard Haupt, „Historische Komparatistik in der internationalen Geschichtsschreibung“, in *Transnationale Geschichte. Themen,*

Se srovnávacími regionálními dějinami souvisí vzhledem k zaměření této práce na příhraniční regiony také výzkum hranice. V současném historiografickém výzkumu převládá pojetí hranice nikoli jako samostatné entity, sloužící k teritoriálnímu vyznačení vymezení působnosti států, ale jako prvku, který je potřeba vnímat a zkoumat ve vztahu k fenoménům, které hranice oddělují, respektive jako společný faktor uvádějí do vztahu.<sup>26</sup> Hranice slouží vedle své politické role také jako prostředek k regulaci mezilidských vztahů – hranice v různých oblastech a v různých obdobích umožňují různý stupeň prostupnosti, a tedy podněcují, nebo naopak redukují potenciál pro přeshraniční výměnu. Rakouská historička hospodářských a sociálních dějin Andrea Komlosy v této souvislosti mluví o „*selektivní sociální působnosti a schopnosti vnímání hranic*“.<sup>27</sup> Z této různorodosti pojetí a významů vyplývá, že hranici je vlastní i určitá ambivalence, která se projevuje i ve způsobu jejího vnímání lidmi, kteří žijí v jejím okolí, a v rolích, které jsou jí přisuzovány. I hranice bez fyzických překážek tak mohou představovat mentální bariéru mezi lidmi – faktor označovaný pojmem „*hranice v hlavě*“.<sup>28</sup>

Historiografickým výzkumům česko-rakouské hranice a souvisejícího pohraničí po roce 1989 byla věnována studie autorky *Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol. Soudobý historiografický výzkum česko-rakouské hranice a jeho perspektivy*.<sup>29</sup> Zde bylo ukázáno, že současné historické přístupy ke zkoumání této hranice a sousedních příhraničních regionů reflektují globální trendy v historickém výzkumu hranice, kdy jsou spíše než státně-politické aspekty hranice zkoumány její sociálně kulturní vlivy a každodenní život v regionech, které s ní sousedí.<sup>30</sup> Výzkumy historie života v příhraničí

---

*Tendenzen und Theorien*, eds. Gunilla Budde, Sebastian Conrad a Oliver Janz, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), 137–149.

<sup>26</sup> K definici hranice srov. Christoph Kleinschmidt a Christine Hewel, eds., *Topographien der Grenze: Verortungen einer kulturellen, politischen und ästhetischen Kategorie* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011); Peter Haslinger, „Funktionsprinzip Staatsgrenze: Aspekte seiner Anwendbarkeit im Bereich der Osteuropaforschung“, in *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, ed. Hans Lemberg, (Marburg: Herder Institut, 2000), 57–66; Christophe Duhamelle, Andreas Kossert a Bernhard Struck, „Einleitung. Perspektiven für eine vergleichende Grenzforschung Europas“, in *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis 20. Jahrhundert*, eds. Christophe Duhamelle, Andreas Kossert a Bernhard Struck (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2007), 9–22. Pro sledované období srov. tematické číslo časopisu *Geschichte und Region 2021/1 – Grenzregionen im kalten Krieg*; Libora Oates Indruchová a Muriel Blaive, „Border Visions and Border Regimes in Cold War Eastern Europe“, *Journal of Contemporary History* 50, č. 3 (2015): 656–659.

<sup>27</sup> Andrea Komlosy, „Zwischen Sichtbarkeit und Verschleierung. Politische Grenzen im historischen Wandel“, in *Topographien der Grenze*, eds. Kleinschmidt a Hewel, 90.

<sup>28</sup> Peter Haslinger, „Einleitung: Grenze im Kopf. Anmerkungen aus geschichtswissenschaftlicher Perspektive“, in *Grenze im Kopf, Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*, ed. Peter Haslinger (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999), 7.

<sup>29</sup> Kateřina Papežová, „Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol“, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, č. 1 (2017): 91–116.

<sup>30</sup> Papežová, „Od pádu železné opony“, 116.

jsou tak často propojené se sociologií či etnologií,<sup>31</sup> nejpodrobněji se historikové věnují česko-rakouské hranici a příhraničním regionům z pohledu mikrohistorie a dějin žitého světa.<sup>32</sup> Srovnávací výzkumy v rámci strukturální analýzy hranice zároveň ukazují, že i přes oddělovací funkci hranice bylo možné v regionech na obou jejích stranách pozorovat podobné fenomény (například periferní postavení a z něho plynoucí ekonomické problémy).<sup>33</sup>

Regionální dějiny se v jejich moderním přístupu neomezují na zkoumání (a případně srovnání) jednotlivých lokálních územních celků, ale zohledňují jejich vývoj v kontextu nadregionálních a transnacionálních procesů. Geograficky omezený prostor zájmu by neměl znamenat teritoriálně uzavřený pohled na dějiny, regionální dějiny se naopak musí zabývat i tématy přesahujícími zkoumaný prostor a zohledňovat i globální aspekty zkoumaného období.<sup>34</sup> Dopad centrální politiky na lokální úroveň je důležitou

---

<sup>31</sup> Sandra Kreisslová, „Každodennost v blízkosti „ostnatých drátů“ ve vzpomínkách obyvatel česko-rakouského pohraničí“, in *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945-1989*, eds. Kateřina Lozoviuková a Jaroslav Pažout (Praha, Liberec, Ústav pro studium totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2017), 56–69; Martina Krocová a Miloš Řezník, „Boundaries and Identities in Academic Discourse“, in *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, eds. Luďa Klusáková a Martin Moll (Pisa: Plus-Pisa University Press, 2010), 5–32; Petr Lozoviuk, „Grenze und Grenzgesellschaft im Visier der ethnografischen Forschung“, in *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*, ed. Petr Lozoviuk, (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2009), 15–28.

<sup>32</sup> Jiří Dvořák et al., *Tak blízci, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*, (Jindřichův Hradec: Národní muzeum fotografie o. p. s. 2012), srov. zprávu autorky o publikaci: „Recenze a zprávy“, *Sřřed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 6, č. 2 (2014): 164–165; Projekt *Verfeindete Bürger an der Grenze*: Hanns Haas, „Dörfer an der Grenze – Bericht von einem österreichisch-tschechischen Forschungsprojekt“, in *Grenzen in Ostmitteleuropa*, ed. Lemberg, 209–246; srov. Muriel Blaive a Berthold Molden, *Hranice probíhají vodním tokem: Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic* (Brno: Barrister & Principal, 2009). Metodika zpracování a interpretace rozhovorů s pamětníky ze strany francouzské historičky se však staly předmětem kritiky, srov. recenze David Kovařík, „Dědictví (nejen) studené války na české a rakouské periferii“, *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2011): 225–232.

<sup>33</sup> Andrea Komlosy, „Auswirkungen der Grenzöffnung 1989: Das Beispiel des Oberen Waldviertels“, in *Der „Ostfaktor“. Österreichs Wirtschaft und die Ostöffnung 1989 bis 2009*, ed. Dieter Stiefel (Wien: Böhlau 2010), 247–292; Andrea Komlosy, „Grenze und Peripherie. Am Beispiel der niederösterreichisch-böhmischen Grenzregion“, in *Grenze im Kopf*, ed. Haslinger, 45–66; Andrea Komlosy, „Sozial- und wirtschaftshistorischer Abriß der Region Gmünd – České Velenice“, *Das Waldviertel* (1992): 26–61; srov. Peter Eigner, „Entwicklung an der Grenze – Begrenzte Entwicklung? Die wirtschaftliche Entwicklung des Waldviertels im 20. Jahrhundert“, in *Wirtschaftsgeschichte des Waldviertels*, ed. Herbert Knittler (Horn-Waidhofen/Thaya: Heimatbund, 2006), 341–415; Tomáš Havlíček, „Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí“, in *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*, eds. Martin Balej a Milan Jeřábek (Ústí nad Labem: UJEP, 2002), 9–14.

<sup>34</sup> Francesca Brunet, Marcus Gräser a Ernst Langthaler, „Editorial“, in *Geschichte und Region* 30, č. 1 (2021), tematické číslo *Region und Welt / Regione e mondo*, 7; srov. Philipp Ther a Holm Sundhaussen, eds., *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts* (Marburg, Herder Institut, 2003); Beth Mitchneck, „Geography Matters: Discerning the Importance of Local Context“, *Slavic Review* 63, č. 3 (2005): 491–516; Duhamelle, Kossert a Struck, eds., *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich*; Michael Gehler, *Zeitgeschichte im Mehrebenensystem, Zwischen Regionalisierung, Nationalstaat, Europäisierung, internationaler Arena und Globalisierung*, (Bochum: DeGruyter, 2001), 11–12.

součástí regionální historie. Regionální perspektiva zároveň umožňuje prostřednictvím pohledu „zdola“ obohatit výklad politických dějin o lokální procesy a aspekty.<sup>35</sup> Podobně chce i tato práce prostřednictvím zkoumání vzájemného ovlivnění regionálního a nadnárodního vývoje přispět k „velkým“ evropským dějinám regionální perspektivou.

### 1.5.2 *Provázané dějiny*

Aby bylo možné prozkoumat vztahy a vzájemné závislosti mezi sledovanými regiony i mezi centrem a lokální úrovní, je vhodné výše popsany srovnávací regionální výzkum doplnit o zkoumání přeshraničních transferů. Ty sledují ve zkoumaných objektech změny vzniklé v důsledku vnějších vlivů a jsou tak stěžejní pro zkoumání přímých i nepřímých přeshraničních kontaktů a vlivu hranice na život v příhraničních regionech.<sup>36</sup> Uzavřená hranice sice může transfery omezovat, asymetrie zkoumaných regionů však zároveň pro transfery a vzájemné ovlivnění vytváří příležitost. Přeshraniční transfer je možné zkoumat prostřednictvím konfrontování pramenů z obou stran hranice – obraz jednotlivých událostí a změn je pak výsledkem kombinace poznatků od různých aktérů, a umožňuje tak přinést komplexnější porozumění, nezátížené jednostranným pohledem.

Třetím stupněm analýzy je pak zkoumání vzájemného ovlivnění, pro které bude využito konceptu provázaných dějin /*entangled history*, *Verflechtungsgeschichte*, *histoire croisée*/.<sup>37</sup> Ty v sobě kombinují předešlé přístupy a sledují nejen transfer fenoménů, ale také jejich vzájemné prolínání a případné závislosti.<sup>38</sup> Umožňují tak zkoumat, do jaké míry je život v regionu ovlivněn sousední oblastí. Ovlivnění může být jak přímé,

---

<sup>35</sup> Claudia Kraft, „Lokal erinnern, europäisch denken. Regionalgeschichte in Polen“, *Osteuropa*, č. 11-12 (2006): 235–244; Béatrice von Hirschhausen et al., „Phantom Borders in Eastern Europe: A New Concept for Regional Research.“ *Slavic Review* 78, č. 2 (2019), 368–389.

<sup>36</sup> Hartmut Kaelble a Jürgen Schriewer, eds., *Vergleich und Transfer. Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2003); Hartmut Kaelble, „Die Debatte über Vergleich und Transfer und was jetzt?“, *H-Soz-u-Kult*, 8. února 2005, <https://www.hsozkult.de/article/id/artikel-574> (staženo 23. dubna 2018); Philipp Ther, „Comparisons, Transfers, and the Study of Networks: Toward a Transnational History of Europe“, in *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, eds. Jürgen Kocka a Heinz-Gerhard Haupt (New York 2009), 204–225.

<sup>37</sup> O provázaných, propletených, případně i propojených dějinách hovoří ve svém úvodníku k tematickému číslu časopisu *Dějiny – teorie – kritika* Veronika Čápská a Lucie Storchová, v dalších českých textech se objevuje i výraz prolínání, případně je název konceptu ponechán v německé nebo francouzské verzi. Veronika Čápská a Lucie Storchová, „Transkulturalita místo národní mytologie? historický výzkum procesů kulturní výměny“, *Dějiny - teorie – kritika* / 12, č. 2 (2015): 187–201.

<sup>38</sup> Tento koncept byl vyvinut francouzským historikem Michaellem Wernerem a francouzskou politologičkou Bénédicte Zimmermann. Michael Werner a Bénédicte Zimmermann, „Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen“, *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002): 607–636.

například v podobě spolupráce v oblasti ochrany přírody, ze které profitují oba regiony, tak i nepřímé, například ve vzniku konkurenčního vztahu v důsledku odlišné životní úrovně na obou stranách hranice. Při zkoumání přeshraničních vlivů s využitím těchto konceptů (transfer i provázané dějiny) je nezbytná neustálá reflexe, zejména důsledné zpětné ověřování, zda sledovaný fenomén vychází z regionu samotného, do jaké míry je ovlivněn sousedním regionem, ale také do jaké míry je do periferního regionu implementován z centra (národního státu). Provázané dějiny se tak neomezují na zkoumání vztahů a vzájemné výměny mezi srovnatelnými jednotkami, ale umožňují i sledovat regionální dějiny v dialogu s transnacionálním vývojem a tím přispívat k obecnějšímu nadregionálnímu poznání.<sup>39</sup> Jak ukázala mimo jiné debata evropských historiků o možnostech a limitech moderní evropské historiografie v časopise *Journal of Modern European History*, kombinace těchto tzv. vztahových přístupů */relational approaches*<sup>40</sup> je vhodným nástrojem nejen pro zkoumání evropských dějin jako takových, ale i pro jejich ukotvení v globální perspektivě.<sup>41</sup>

Pro oblast výzkumu česko-rakouských přeshraničních kontaktů lze do konceptu provázaných dějin zařadit sborníky, sledující vzájemné vazby a ovlivnění v dlouhodobém horizontu. Jedná se například o publikaci *Kultury na hranici*, vytvořenou česko-rakouským týmem historiků ke stejnojmenné putovní přeshraniční výstavě, případně výzkumný projekt *Verfeindete Brüder an der Grenze* (Znepřátelení bratři na hranici) pod vedením rakouského regionálního historika Hannse Haase, zahrnující několik studií zkoumajících zničení společného žitého světa ve vesnicích na česko-rakouské hranici během druhé světové války.<sup>42</sup>

---

<sup>39</sup> Claudia Kraft, „Transnationalismus“, in *Österreichische Zeitgeschichte, Zeitgeschichte in Österreich*, eds. Marcus Gräser a Dirk Rupnow (Wien: Böhlau Verlag, 2021), 348–366; Matthias Middel, ed., *The Routledge Handbook of Transregional Studies* (London: Routledge, 2019).

<sup>40</sup> Philipp Ther, „«European History» as European Area Studies“, *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/Revue d'histoire européenne contemporaine* 14, č. 4 (2016): 488.

<sup>41</sup> Jörn Leonhard, „Comparison, Transfer and Entanglement, Or: How to Write Modern European History Today?“, *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/Revue d'histoire européenne contemporaine* 14, č. 2 (2016): 149–163; Michel Espagne, Jonas Kreienbaum, Frederic Cooper, Christoph Conrad a Philipp Ther, „How to Write Modern European History Today? Statements to Jörn Leonhard's JMEH-Forum“, *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/Revue d'histoire européenne contemporaine* 14, č. 4 (2016): 465–491.

<sup>42</sup> Andrea Komlosy, Václav Bůžek a František Svátek, eds., *Kultury na hranici / Kulturen an der Grenze: Jižní Čechy, jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel. Mezioborový rakousko-český výzkumný projekt a výstava*. (Wien: Promedia, 1995); K projektu *Verfeindete Brüder an der Grenze: Südböhmen/Südmähren/Waldviertel/Weinviertel. Die Zerstörung der Lebensinheit ‚Grenze‘ 1938–1945* obecně Haas, „Dörfer an der Grenze“; k vesnici Podmolí: Hanns Haas, „Ethnikum und Nation in der dörflichen Lebenswelt eines deutsch-tschechischen Dorfes“, in *Vilfanov Zbornik. Pravo-Zgodovina-narod/Recht-Geschichte-Nation*, eds. Vincenc Rajsp a Ernst Bruckmüller (Ljubljana: Založba ZRC, 1999), 555–688; K obci Hnanice srov. Peter Mähner, „Grenze als Lebenswelt. Gnadlersdorf (Hnanice), ein

### 1.5.3 Environmentální dějiny

V jednotlivých průnikových oblastech budou dále využity přístupy z environmentálních dějin. Ty jsou definovány jako dějiny vzájemných vztahů mezi člověkem a přírodou.<sup>43</sup> Soustředí se přitom na zamýšlené, ale i nezamýšlené a dlouhodobé následky jejich vzájemné interakce – environmentální dějiny jsou také dějinami mocenského vztahu mezi člověkem a přírodou. Cílem historiků životního prostředí je etablovat přírodu vedle klasických historicko-vědních kategorií jako nedílnou součást lidských dějin. Vedle zkoumání stavu a vývoje životního prostředí jako takového je však nutné jej vnímat také jako kontext – sledovat jeho vliv na jedince, na národní politiku i na globální úroveň.

V kontextu modernizace a soudobých dějin nabývá tento koncept na důležitosti, neboť dopady lidské činnosti na přírodu jsou čím dál výraznější. Environmentální dějiny jsou stále relativně novou historickou disciplínou, díky tematizování klíčových problémů současného světa však čím dál více získávají na relevanci. Tyto problémy se neomezují na národní státy, ale zasahují celý svět a vynucují si tak globální jednání a reakci. Přístup dějin životního prostředí tak vhodně doplňuje zkoumání příhraničních regionů, neboť právě životní prostředí je ze své podstaty přeshraniční a transnacionální záležitostí. Environmentální historik a ředitel mnichovského *Rachel Carson Center for Environment and Society* (RCC) Christoph Mauch toto vysvětluje: „*Tím, že environmentální dějiny srovnávají jednotlivé přírodní oblasti v globálním měřítku a nenechají se přitom omezovat státními hranicemi, umožňují jak zkoumání rozdílů mezi nimi, tak i toho, co mají tyto oblasti společné, a transferů, které mezi nimi probíhají.*“<sup>44</sup>

---

südmährisches Dorf an der Grenze“, in *Grenze im Kopf*, ed. Haslinger, 67–102; k obci Dolní Radíkov Niklas Perzi, „Wir haben uns ja vertragen müssen...“ Unterradischen/Dolní Radíkov: Deutsche und Tschechen im Dorf, in *Politik vor Ort. Sinngabung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten*, eds. Hanns Haas a Ewald Hiebl (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2007), 54–67.

<sup>43</sup> Environmentální dějiny jako „history of the mutual relations between humankind and the rest of nature“ definuje John Robert McNeill, „Observations on the Nature and Culture of the Environmental History“, *History and Theory*, Theme Issue 42, (2003): 6; V obecné rovině Frank Uekoetter, *The Turning Points of Environmental History*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010); Franz-Josef Brüggemeier, „Umweltgeschichte – Erfahrungen, Ergebnisse und Erwartungen“, *Archiv für Sozialgeschichte* 43 (2003): 1–18. Pro kontext střední Evropy srov. Horst Förster, Julia Herzberg a Martin Zückert, eds. *Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus* (München: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013). V české historiografii se metodologií environmentálních dějin zabývá zejména historický geograf Leoš Jeleček. Leoš Jeleček, „Environmentální dějiny: Jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět)“, *Annales Historici Presovienses*, č. 9 (2009): 247–274.

<sup>44</sup> Christof Mauch, „Co jsou to environmentální dějiny a proč se jimi zabývat“, in *Soudobé dějiny*, č. 1-2 (2017) (tematické číslo Československo a environmentální dějiny): 14; srov. Julia Herzberg, „Ostmitteleuropa im Blick. Umweltgeschichte zwischen Global- und Regionalgeschichte“, in *Umweltgeschichte(n)*, eds. Förster, Herzberg a Zückert, eds., 7–30.



Tuto tezi potvrzuje výzkum environmentální historičky Pavly Šimkové, která se v *Rachel Carson Center* zabývá transfery mezi příhraničními regiony v oblasti ochrany životního prostředí v sousedství bývalé železné opony, včetně v této práci zkoumaných národních parků Podyjí a Thayatal.<sup>45</sup> Právě *Rachel Carson Center* je spolu s vídeňským *Centrem pro environmentální dějiny* (Zentrum für Umweltgeschichte, ZUG) důležitou institucí, přispívající v posledním desetiletí intenzivně ke zkoumání soudobých environmentálních dějin střední Evropy. Z produkce ZUG pochází i několik přehledových publikací k rakouským environmentálním dějinám, v Česku zatím podobná souhrnná publikace chybí.<sup>46</sup> Tématu se věnují zejména badatelé Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v rámci *Pracovní skupiny pro soudobé environmentální dějiny*.<sup>47</sup> Z hlediska časového vymezení se jejich výzkumy zaměřují převážně na poválečná desetiletí, období pozdního socialismu a transformace, kterými se zabývá tato práce, je zastoupeno méně. Výjimkou potvrzující pravidlo je studie Matěje Spurného *Mezi vědou a politikou. Ekologie za socialismu a kapitalismu*, zaměřená na vztah ekologické expertizy a politiky v období dlouhé systémové změny.<sup>48</sup>

Jedna ze členek pracovní skupiny, Doubravka Olšáková, ve svých publikacích ke Stalinskému plánu přetvoření přírody ukazuje možnosti a limity environmentálních

---

<sup>45</sup> Eckert a Šimková, „Transcending the Cold War“; Pavla Šimková, „Die Teilung des Eisernen Vorhangs. Grenzüberschreitender Naturschutz im Bayerischen Wald und Šumava“, in *Urwald der Bayern. Geschichte, Politik und Natur im Nationalpark Bayerischer Wald*, eds. Marco Heurich a Christof Mauch (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2020), 84–96.

<sup>46</sup> Verena Winiwarter a Martin Knoll, *Umweltgeschichte: Eine Einführung* (UTB/Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2007); Martin Schmid a Ortrun Veichtlbauer, *Vom Naturschutz zur Ökologiebewegung: Umweltgeschichte Österreichs in der Zweiten Republik* (Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 2007); srov. novější přehledový text vedoucí ZUG Vereny Winiwarter: Verena Winiwarter et al., „Environmental Histories of Contemporary Austria: An Introduction“, in Marc Landry, Patrick Kupper a Verena Winiwarter, eds. *Austrian Environmental History*, Contemporary Austrian Studies, Vol. 27 (University of New Orleans Press, 2018), 25–48.

<sup>47</sup> Doubravka Olšáková a Jiří Janáč, *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964* (Praha: Academia, 2018); Doubravka Olšáková, ed., *In the name of the Great Work. Stalin's Plan for the Transformation of Nature and Its Impact in Eastern Europe* (New York: Berghahn Books, 2016); Doubravka Olšáková, „The International Biological Program in Eastern Europe. Science Diplomacy, Comecon and the Beginnings of Ecology in Czechoslovakia“, *Environment and History* 24, č. 4 (2018): 543–567; Michaela Šmidrkalová, *Vyhlížení atomového věku I: Popularizace jaderné energie a energetiky v Československu v padesátých letech 20. století* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019); Mimo produkci skupiny srov. k česk(oslovenským) environmentálním dějinám Arnošt Štanzel, *Wasserträume und Wasserräume im Staatssozialismus. Ein umwelthistorischer Vergleich anhand der tschechoslowakischen und rumänischen Wasserwirtschaft 1948–1989* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017); Arnošt Štanzel, „Geregelte Flüsse, ungeriegelte Abflüsse. Zur Umwelt- und Planungsgeschichte der Tschechoslowakei 1948–1977“, in *Zwischen Sputnik und Ölkrise. Kybernetik in Architektur, Planung und Design*, ed. Oliver Sukrow (Berlin: DOM Publishers, 2018), 122–139.

<sup>48</sup> Matěj Spurný, „Mezi vědou a politikou. Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975–1995)“, in *Architekti dlouhé změny*, ed. Kopeček, 267–313; srov. Matěj Spurný, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech* (Praha: Karolinum, 2016); období po roce 1989 zahrnuje také částečně Jiří Janáč, *European Coasts of Bohemia: Negotiating the Danube-Oder-Elbe Canal in a Troubled Twentieth Century* (Amsterdam University Press, 2021).

myšlenek v totalitním systému v československém a transnacionálním kontextu – podobné ambice si klade i tato práce.<sup>49</sup> Do výzkumu environmentálních dějin tak zapojuje společenskou rovinu, která byla v dřívější akademické diskusi v České republice a střední Evropě opomíjena. Jak Olšáková upozornila v úvodní přednášce na workshopu věnovaném environmentálním dějinám příhraničních regionů, na rozdíl od západní Evropy, kde byly tradičně spojovány se společenskými a humanitními vědami, byly ve středoevropském regionu environmentální dějiny původně spojeny s historickou geografii. Rozšíření zaměření environmentálních dějin od tradičních aktérů (národ, stát) na společnost je tak výzvou i pro budoucí výzkumy – díky tomu mohou environmentální dějiny pomoci denacionalizovat soudobé dějiny a historiografii jako takovou.<sup>50</sup> Výše zmiňovaný workshop, uspořádaný v rámci česko-bavorského výzkumného konsorcia *Hranice v národních a nadnárodních vzpomínkových kulturách mezi Českem a Bavorskem* (Grenze/n in nationalen und transnationalen Erinnerungskulturen zwischen Tschechien und Bayern), ukázal možnosti zkoumání dějin životního prostředí příhraničních regionů, včetně zaměření na nestátní aktéry. Příspěvky zároveň upozornily na kontinuitu dějin a současnosti životního prostředí, a tedy i aktuální společenský význam environmentálních dějin.<sup>51</sup> I to je podnětem k tomu, zabývat se dějinami životního prostředí v dosud neprobádaném česko-rakouském kontextu.

## 1.6 Použité prameny a zdroje

Metody využití při zpracování práce obecně odpovídají výzkumu soudobých dějin. Práce se opírá o analýzu archivních pramenů, se kterými se však pro jejich relativně nedávné období vzniku pojí několik problémů – na jedné straně nepřístupnost archivních pramenů pro období po roce 1990 z důvodu třicetileté archivní lhůty, na druhé straně velké množství dokumentů z předchozího období, které však dosud nejsou archivně

---

<sup>49</sup> Doubravka Olšáková, „Conclusion: Environmental History, East European Societies, and Totalitarian Regimes“, in *In the Name of the Great Work*, ed. Doubravka Olšáková, 290–302.

<sup>50</sup> Doubravka Olšáková, „The nature has circumscribed a circle about me that I can't cross": Environmental history since 1989 – trends, directions, and limits, úvodní přednáška přednesená na workshopu *Environmental History of the Central European Borderlands since 1980s*, Praha, 20. září 2019; Pro historicko-geografické pojetí environmentálních dějin srov. Jan Daniel, Jindřich Frajer a Pavel Klapka, *Environmentální historie České republiky: Environmental history of the Czech Republic* (Brno: Masarykova univerzita, 2013); Leoš Jeleček, „Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: Environmentální dějiny a výzkum land use Česka v 19. a 20. století“, *Klaudyán* 4, č. 1 (2007): 20–28.

<sup>51</sup> Zpráva z workshopu na platformě H-Soz-Kult: Kateřina Vnoučková a Tobias Huff, „The Environmental History of the Central European Borderlands since 1980s“, 28. ledna 2020, H-Soz-Kult, <https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-8613?> (staženo 19. prosince 2021).

zpracované.<sup>52</sup> Vedle archivních pramenů byla k získání informací využita regionální periodika a nepočtená sekundární literatura, doplňující metodou byly rozhovory s dobovými aktéry, aktivními v přeshraniční spolupráci. Následující odstavce představují autorčin přístup k tématu, který zároveň obecně ukazuje možnosti a limity práce s prameny a dalšími zdroji v soudobých regionálních dějinách.

Archivní dokumenty vzniklé z činnosti státních orgánů před rokem 1990 byly v České republice na základě Zákona o archivnictví a spisové službě z roku 2004 přístupné i před vypršením třicetileté archivní lhůty, bylo je tedy možné studovat již od začátku výzkumného záměru v roce 2016.<sup>53</sup> Vzhledem k blízkému časovému období se však jedná o velmi rozsáhlé, a zároveň dosud neuspořádané a nekatalogizované archivní fondy, což jejich studium značně ztěžuje. Období komunistické diktatury je navíc zatíženo ideologicky podmíněnými dokumenty, kladoucími ještě větší nároky na kritický přístup a interpretaci. Přesto nabídl archivní výzkum unikátní a cenné informace pro sledování navazování česko-rakouských kontaktů v 80. letech.

V rámci výzkumného záměru byly zkoumány především fondy okresních a městských národních výborů a jednotných zemědělských družstev ze sledovaného regionu, uložené ve Státním okresním archivu Znojmo a Státním okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově.<sup>54</sup> Relevantnost a obsažnost dokumentů byla velmi různorodá, na jedné straně bylo nutné projít rozsáhlou neuspořádanou materií, na druhé straně velké části fondů v archivech chybí (mj. kvůli skartaci v posledních měsících roku 1989).<sup>55</sup> Nejcennějším zdrojem o situaci v jihomoravském regionu na konci 80. let i těsně po revoluci se nakonec ukázaly kroniky příhraničních měst Znojmo a Mikulov, uložené v týž archivech, a také konzultace s místními archivářkami a archiváři.<sup>56</sup> Rozsáhlost materie a chybějící katalogizace byla problémem i u fondu Jihomoravského krajského národního výboru v Moravském zemském archivu, přesto se podařilo v tomto fondu

---

<sup>52</sup> Gabriele Metzler, „Zeitgeschichte: Begriff – Disziplin – Problem“, *Docupedia-Zeitgeschichte*, <https://docupedia.de/zg/Zeitgeschichte> (staženo 19. prosince 2021); Kiran Klaus Patel, „Zeitgeschichte im digitalen Zeitalter. Neue und alte Herausforderungen“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 59 (2011): 331–351.

<sup>53</sup> Zákon č. 499/2004 Sb., Zákon o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, Díl 4, paragraf 37.

<sup>54</sup> SOkA Znojmo, fondy Městský národní výbor Znojmo, KSČ – Okresní výbor Znojmo, Místní národní výbor Jaroslavice, JZD Vrbovec, JZD Šatov; SOkA Břeclav, fondy JZD Břeclav, JZD Mikulov, Městský národní výbor Mikulov, Okresní národní výbor Břeclav, KSČ – Okresní výbor Břeclav.

<sup>55</sup> Pavel Žáček, „Můžou přijít, jsme hotovi...“. Tzv. Lorencova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech, *Paměť národa*, 2004, <https://www.upn.gov.sk/data/pamat-naroda-00-2004/pamat-naroda-00-2004-dokumenty.pdf> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>56</sup> SOkA Znojmo, Kronika města Znojma, konzultace s archivářkou Janou Pekárkovou; SOkA Břeclav, Kronika města Mikulov, konzultace s Miroslavem Svobodou a Darjou Kocábovou.

zkoumat relevantní dokumenty k ochraně přírody či ke spolupráci v odpadovém hospodářství.<sup>57</sup> Pro doplnění informací byly využity i nadregionální archivy – Archiv ministerstva zahraničních věcí pro mezinárodní spolupráci v ochraně přírody na konci 80. let a Národní archiv pro dokumenty k Československo-rakouské komisi pro šetření událostí na společných státních hranicích.<sup>58</sup>

Na rakouské straně bylo studium třicetiletou archivní lhůtou omezeno, nicméně v průběhu doktorského studia tato lhůta vypršela a v roce 2020 tak bylo možné zkoumat i zbývající dokumenty z roku 1989. Regionální dokumenty obdobné těm z jihomoravských okresních archivů se však na druhé straně hranice nepodařilo získat. Obdobná síť okresních archivů zde neexistuje, příslušné okresní dokumenty by měl spravovat Dolnorakouský zemský archiv v St. Pöltenu, dokumenty ze 70. a 80. let zde však dosud nejsou zpřístupněny.<sup>59</sup> Při absenci regionálních archivních fondů byly o to cennější dokumenty Rakouského státního archivu. Přeshraniční spolupráci ve vodních záležitostech, zahrnující i řešení znečištění hraniční řeky a plánování energetického využití vodních toků, zahrnoval fond Československo-rakouské komise pro hraniční vody ve sbírce Spolkového ministerstva zahraničí, zvláštní případy na společných státních hranicích včetně přeshraničního znečištění zahrnoval příslušný fond sbírky Spolkového ministerstva vnitra.<sup>60</sup>

Další dokumenty archivní povahy pro období 80. a 90. let byly autorce poskytnuty ze soukromých a institucionálních archivů aktérů přeshraniční spolupráce – pro spolupráci v obnově vesnice zejména od Karla Trischlera (bývalého vedoucího Zemského pracoviště pro obnovu vesnice v Dolním Rakousku) a Jana Krumla (zakladatele československého Spolku pro obnovu vesnice), pro ochranu přírody od Helmuta Saleka (mluvčího Občanské iniciativy za zachování Podyjí), Petra Lazárka (ze Správy NP Podyjí) a Jiřího Matušky (z CHKO Podyjí). Konzultace s těmito i dalšími

---

<sup>57</sup> Moravský zemský archiv, fondy B 338 Jihomoravský krajský národní výbor Brno, K 231 Víno Mikulov, F 506 Státní statek Znojmo (1953-1997), F 396 Státní statek Mikulov (1964-1991), konzultace s archiváři Petrem Sychrou, Marií Kopečnou a Tomášem Černušákem.

<sup>58</sup> Archiv MZV, fondy Teritoriální odbory – Tajné 1980-1989 Rakousko, Porady kolegia ministra 1989; Národní archiv, fondy ÚPV-F (Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR), KSČ – Ústřední výbor.

<sup>59</sup> Sdělení vedoucího oddělení soudobých dějin v Dolnorakouském zemském archivu Stefana Emingera, 3. června 2019.

<sup>60</sup> AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190 – Österreichisch-tschechoslowakische Kommission zur Untersuchung von Vorfällen an der gemeinsamen Staatsgrenze, fond 27198 – Sonstige Vorfälle (CSSR-Grenze), fond 4110 – Grenzgewässerkommission, konzultace s archivářem Rudolfem Jerabkem; AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fondy 1983-Pol – 1989-Pol (signatura 35 Tschechoslowakei), konzultace s archivářem Dieterem Lautnerem.

aktéry přeshraniční spolupráce byly cenným doplněním nepřehledných archivních fondů a často navedly k tématům, která bylo následně možné dostudovat z archivních pramenů.

Archivní výzkum a rozhovory byly doplněny regionální sekundární literaturou,<sup>61</sup> a především zpravodajstvím regionálního tisku – v případě dolnorakouských regionů mutacemi týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten* pro okres Hollabrunn a okres Mistelbach, na jihomoravské straně byl využit týdeník *Znojemsko*. Pro období před rokem 1989 je však československý tisk podobně jako archivní prameny zatížen ideologickým směřováním, a je tak nutné ke zde uvedeným informacím přistupovat zvláště kriticky. Částečně byly při zpracování práce využity i internetové zdroje, například pro kroniky příhraničních obcí, pro dokumenty zkoumaných institucí a pro regionální statistiky.

---

<sup>61</sup> Výběrově pro historii jihomoravských obcí zejména publikace dlouholetého ředitele Státního okresního archivu Břeclav se sídlem v Mikulově Emila Kordiovského, například Drnholec, Podivín, Město Valtice, Městečko Lednice; pro přeshraniční kontakty Ernst Bezemek et al., *Drent & herent: zum Leben an der Grenze = U nich i u nás: jak se žilo a žije v pohraničí* (Hollabrunn: Hollabrunner Museumsverein, 2017); pro regionální dějiny Dolního Rakouska Manfred Wagner, ed., *Niederösterreich und seine Kulturen* (Wien: Böhlau, 2006).

## 2. Centrální kontext od 70. let 20. století

Globální proces uvolňování v 70. letech a zároveň rostoucí pozornost k tématu životního prostředí se projeví i v Rakousku a Československu.<sup>62</sup> Následující kapitola představí bilaterální politickou situaci na centrální úrovni, a to s přihlédnutím k transnacionálním procesům, ale především se specifickým zaměřením na ty aspekty diplomatických vztahů, které ovlivnily nebo měly potenciál ovlivnit kontakty mezi jihomoravským a dolnorakouským příhraničním regionem. Tento mezistátní kontext je důležitý, neboť – jak argumentují další části této práce – vliv centrální úrovně nebyl pouze jednostranný, ale regionální události a společná hranice měly v určitých tématech dopad i na centra a nadregionální vztahy, a obě úrovně se tak vzájemně ovlivňovaly. Součástí následující kapitoly je i vývoj debaty o životním prostředí a jeho ochraně v obou zemích. Práce upozorňuje na paralely v přístupu k tomuto tématu, ale také velké časové zpoždění československé pozornosti k životnímu prostředí.

### 2.1 Uvolňování vztahů mezi Československem a Rakouskem

Vzájemné vztahy mezi Československem, pevně ukotveným v sovětském bloku, a oficiálně neutrálním, ale v mnoha ohledech na Západ navázaným Rakouskem, byly v 50. a 60. letech 20. století na velmi nízké úrovni. Základ pro jejich přiblížení přinesla až smlouva z roku 1974 o vypořádání určitých finančních a majetkových otázek.<sup>63</sup> Podle této smlouvy byl navrácen konfiskovaný majetek rakouským občanům, opatření smlouvy se však nevztahovala na osoby, které přijaly rakouské občanství až po roce 1945. Z majetkového vyrovnání tedy bylo vyjmuta více než 110 tis. sudetských a karpatských Němců, kteří byli odsunuti z Československa po roce 1945.<sup>64</sup>

Majetkové vyrovnání nastartovalo další procesy a úmluvy, které vedly ke zlepšení vzájemných vztahů: Dosavadní diplomatická zastoupení v obou zemích byla v roce 1975 povýšena na velvyslanectví, což umožnilo v následujících letech časté bilaterální návštěvy. K mezivládní komunikaci na pravidelné bázi byla v roce 1975 vytvořena

---

<sup>62</sup> Srov. závěrečnou část „Confronting Globalization, 1973-2000“, v Jarauscha, *Out of Ashes*; závěrečnou část „1971-1989“ v Tony Judt, *Poválečná Evropa: Dějiny od roku 1945* (Praha: Slovart, 2007); kapitoly „Die Grenzen des Wachstums: Die siebziger Jahre“ a „Rechtsruck: Die Achtziger Jahre“ v Harold James, *Geschichte Europas im 20. Jahrhundert* (München: Beck, 2002); Kaelble, *Sozialgeschichte Europas*.

<sup>63</sup> Smlouva mezi Rakouskou republikou a Československou socialistickou republikou o vypořádání určitých finančních a majetkových otázek, 19. prosince 1974, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1975\\_451\\_0/1975\\_451\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1975_451_0/1975_451_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>64</sup> Šmidrkal et al., *Sousedé*, 285

Všeobecná smíšená československo-rakouská komise, a k řešení obecných hraničních otázek Československo-rakouská hraniční komise.<sup>65</sup> Pro řešení regionálních otázek byla ještě významnější Československo-rakouská komise k šetření událostí na společných státních hranicích, která se každoročně scházela od roku 1974, střídavě na rakouském a československém území.<sup>66</sup> Zástupci vlády a odborníci z různých oblastí v komisi řešili události, zasahující na území sousedního státu, a případně i zjišťovali vzniklé škody na sousedním území. Ne vždy však byli schopni najít konsenzus a jednání občas končila patem, kdy každá strana měla na proběhlou událost a jejího původce odlišný pohled. Nejčastějším tématem, které komise řešila, bylo narušení leteckého prostoru obou zemí, zabývala se ale i například nevědomým překročením hranice ze strany zemědělců hospodařících v jejím sousedství. Řešila mimo jiné také přeshraniční znečištění, čemuž se věnuje třetí tematická kapitola této práce.

Ačkoli z dlouhodobého hlediska je smlouva o řešení některých majetkových otázek interpretována jako klíčový základ pro zlepšení vzájemných vztahů, v následujících letech po jejím podepsání bezprostřední úspěch nepřinesla. Podmínky pro korektní bilaterální vztahy sice byly nastaveny, slibnější vývoj byl ale pravidelně přerušován problematickými událostmi. Vzájemné vztahy byly jako na houpačce. Velmi problematický pro vzájemné vztahy byl rok 1977, kdy se Rakousko stalo terčem ostré kritiky ze strany československé vlády jednak za podporu a azyl signatářům Charty 77, jednak za uspořádání Sudetoněmeckého dne ve Vídni. Tato tradiční akce odsunutých sudetských Němců se ve Vídni uskutečnila již v roce 1959, ve zmíněném roce 1977 se jí zúčastnilo téměř dvě stě tisíc lidí.<sup>67</sup> Československá vláda vnímala uskutečnění sudetoněmeckého dne na území neutrálního Rakouska jako provokaci. Zároveň docházelo na konci 70. let a na počátku 80. let i k celoevropskému zpomalení a ochlazení procesu přibližování v souvislosti se sovětskou invazí do Afghánistánu a s potlačením hnutí Solidarita v Polsku.<sup>68</sup>

---

<sup>65</sup> Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich“, 374.

<sup>66</sup> 1. řádné zasedání, jednací řád, 21. listopadu 1974, Rakouský státní archiv, sbírka Spolkové ministerstvo vnitra, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190 – Österreichisch-tschechoslowakische Kommission zur Untersuchung von Vorfällen an der gemeinsamen Staatsgrenze, číslo jednací 27.194/10-16/74; Smlouva mezi Rakouskou republikou a Československou socialistickou republikou o postupu při šetření událostí na společných státních hranicích, 21. prosince 1973, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1974\\_637\\_0/1974\\_637\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1974_637_0/1974_637_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>67</sup> „200.000 kamen zum Sudetendeutschen Tag 1977 nach Wien“, *Sudetenpost* 23, č. 11 (8. června 1977).

<sup>68</sup> K reeskalaci napětí mezi Východem a Západem na prahu 80. let srov. Olav Njolstad, ed. *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation* (London, New York: Frank Cass 2004); kapitoly „Defeating Détente“ a „European Portents“ v Odd Arne Westad, *The Cold War. A*

Světlými okamžiky vzájemných vztahů byly naopak úspěšné bilaterální návštěvy. V roce 1979 se v Židlochovicích konalo pracovní setkání československého předsedy vlády Lubomíra Štrougala s rakouským kancléřem Bruno Kreiským. Ten při této příležitosti navštívil obec Dolní Kounice na jižní Moravě, odkud pocházela jeho rodina.<sup>69</sup> Ve stejném roce navštívil ČSSR jako vůbec první rakouský prezident Rudolf Kirchschläger. Navazující návštěva československého prezidenta Gustáva Husáka měla proběhnout v roce 1981, její plánování však bylo přerušeno dalším kritickým okamžikem ve vzájemných vztazích – odhalením dvojitého agenta Josefa Hodice. Ten jako signatář Charty 77 odešel spolu s dalšími disidenty na konci roku 1977 do Rakouska, zde o svých kolezích ovšem sbíral informace pro československou Státní bezpečnost. V roce 1981 se vrátil zpět do Československa a jeho role byla odhalena.<sup>70</sup> I na základě této aféry tak byla Husákova návštěva odložena na rok 1982. Jako první návštěva československého prezidenta v Rakousku od roku 1920 byla dalším nádechem do lepších vzájemných vztahů.

V roce 1984, deset let po uzavření smlouvy o vypořádání majetkových otázek, však česko-rakouské vztahy zaznamenaly jeden z nejkritičtějších okamžiků. 30. října byl na rakouském výsoštném území v oblasti Gmündu zastřelen československý uprchlík František Faktor. Rakouská strana záhy vznesla protest proti narušení suverenity a nedotknutelnosti státních hranic a iniciovala již týden po incidentu mimořádné zasedání Československo-rakouské komise k šetření událostí na společných československo-rakouských hranicích. To se konalo přímo v hraničním městě Gmünd v blízké vzdálenosti od incidentu, shodu mezi delegacemi však nepřineslo. Ačkoli rakouská strana předložila mnoho argumentů (použité nábojnice, výpovědi svědků, znalecký posudek) dokazujících přítomnost československých pohraničnicků na rakouském území, československá strana toto tvrzení důsledně popírala.<sup>71</sup> A to i přes to, že – jak zjistili v porevolučním období badatelé z Ústavu pro studium totalitních režimů – československé úřady byly na základě

---

*World History* (New York: Basic Books, 2017); John Lewis Gaddis, *The Cold War. A New History* (New York: Penguin Press, 2005).

<sup>69</sup> Návštěva Československa 1979, Bruno Kreisky Archiv, sbírka Bruno Kreisky, Außenpolitik, Länderboxen, CSSR, karton 5, složka „CSSR“: Informationsmappe Kreisky-Besuch in der CSSR 1979 (Original).

<sup>70</sup> Prokop Tomek, „Životy Josefa Hodice. Reformátor, disident, exulant a spolupracovník Státní bezpečnosti“, *Historie a vojensví: časopis Vojenského historického ústavu* 68, č. 4 (2019): 77–91.

<sup>71</sup> Protokol o 6. mimořádném zasedání, 7. listopadu 1984, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190, číslo jednací 27.190/108-II/C/84.



vlastního vyšetřování o průběhu incidentu informovány.<sup>72</sup> Neúspěch tohoto mimořádného zasedání komise k šetření událostí na společných státních hranicích tak mimo jiné ukazoval limity komise – i v pozdějších letech se diskutovaly případy (i z oblasti životního prostředí), na jejichž řešení se delegace i přes předložené důkazy nedokázaly shodnout, a zasedání komise tak skončilo patem.

Československá strana si však uvědomovala důležitost dobrých sousedských vztahů s Rakouskem a na začátku roku 1985 diplomatickou cestou vyjádřila politování nad proběhnutým incidentem a přislíbila, že se do budoucna podobných excesů vyvaruje. Novou nadějí na zlepšení vzájemných vztahů pak přineslo i jednání československého ministra zahraničí Bohuslava Chňoupeka ve Vídni v květnu 1985. Jako zástupce československé diplomacie sem byl pozván u příležitosti oslav výročí podepsání rakouské státní smlouvy. Chňoupek vyjádřil politování nad tragickou událostí a přislíbil dodržování platné státní hranice.<sup>73</sup>

Podle zpravodajství rakouského deníku *Kronen Zeitung* směřovala jednání k tomu, aby byla vzájemná hranice „*nejen mírovější, ale i přátelštější.*“<sup>74</sup> Ulehčení přeshraničního pohybu se stalo důležitým bilaterálním tématem i pro následující léta. V roce 1986 navštívil Bohuslav Chňoupek Vídeň znovu, tentokrát již v rámci oficiální mezistátní návštěvy. Tématy rozhovorů byly nejen možnosti zavedení malého příhraničního styku a zřízení nových hraničních přechodů, ale vzhledem k plánovanému zahájení výstavby jaderné elektrárny Temelín právě i otázka atomové energie a bezpečnosti její výroby. Tato otázka souvisela se širším katalogem témat ve vztahu k životnímu prostředí, která byla v bilaterální relaci projednávána. Například k řešení palčivého problému přeshraničního znečištění bylo Rakousko ochotné poskytnout technologickou i odbornou podporu pro československé podniky.<sup>75</sup> Témata životního prostředí se řešila v čím dál intenzivnějších československo-rakouských vztazích i v následujících letech.

Stěžejní událostí pro pozitivní československo-rakouské vztahy bylo obsazení pozice ministra zahraničí Aloisem Mockem (Rakouská lidová strana, ÖVP) v roce 1987.

---

<sup>72</sup> „František Faktor, Dokumentace usmrcených na československých státních hranicích 1948–1989“, Ústav pro studium totalitních režimů, <https://www.ustrcr.cz/uvod/dokumentace-usmrcenych-statni-hranice/usmrceni-statni-hranice-portrety/frantisek-faktor/> (staženo 19.prosince 2021).

<sup>73</sup> 17. řádné zasedání, Výsledek rozhovorů obou ministrů zahraničí GRATZE a CHŇOUPKA z 16. května 1985 ve Vídni, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190, číslo jednací 27.190/111-II/C/85.

<sup>74</sup> „Friedensschluß Prag-Österreich“, *Kronen-Zeitung*, 17. května 1985.

<sup>75</sup> 17. řádné zasedání, Hranice s ČSSR; CHŇOUPEK Ing. Bohuslav, ministr zahraničí Československé socialistické republiky, oficiální návštěva (2./3. června 1986), AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190, číslo jednací 27.190/119-II/C/85.

Právě Mock byl klíčovou postavou československo-rakouského přibližování a později i spolupráce po otevření hranice. Sblížení se sousedními zeměmi za železnou oponou bylo spolu se vstupem Rakouska do Evropských společenství jeho hlavním politickým programem.<sup>76</sup> Během Mockovy návštěvy v Praze v roce 1987 vznikly tři bilaterální pracovní skupiny, které pracovaly a hlavně v následujících letech přinesly konkrétní výsledky ve třech důležitých tématech – ulehčení vízové povinnosti a přeshraničního styku, zřízení kulturních institutů a rozšíření platnosti československo-rakouské smlouvy o jaderných zařízeních (ta však vstoupila v platnost až v roce 1990).<sup>77</sup> Pro život v příhraničních regionech byla nejdůležitější jednání první pracovní skupiny, o jejich výsledcích bude pojednáno v kapitole přibližující regionální vývoj v 80. letech. Zvýšenou pozornost k tématu životního prostředí potvrzovalo podepsání mezivládní Smlouvy o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí, zaměřené především na *“otázky čistoty ovzduší, výzkumy v oblasti lesních a jiných ekosystémů, jakož i hygienické aspekty životního prostředí.”*<sup>78</sup>

Mock ve své činnosti zároveň potvrzoval pro Československo nežádoucí politickou linii, kdy Rakousko podporovalo československý disident a katolickou církev. Mock se tak při své úvodní návštěvě setkal s kardinálem Františkem Tomáškem, a také s disidentem Václavem Havlem. Ten později již jako prezident vzpomínal při dalším setkání na Mockovu první návštěvu slovy: *“Byl jste prvním členem západní vlády, který navštívil nevýznamného disidenta.”*<sup>79</sup>

Důležitým faktorem, přispívajícím ke kvalitním vzájemným vztahům, byla hospodářská spolupráce. Rakousko bylo pro Československo po Německé spolkové republice druhým nejdůležitějším obchodním partnerem z kapitalistických zemí. Rakousko do Československa dováželo především stroje a zařízení pro hutnický, dřevozpracující a potravinářský průmysl, Československo do Rakouska vyváželo hlavně

---

<sup>76</sup> Michael Gehler, *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, sv. 2 (Innsbruck, Wien: Studien Verlag, 2005), 579; srov. Oliver Rathkolb, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2015* (Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2015).

<sup>77</sup> ČSSR – Základní zpráva 1988, 8. června 1988, strana 5a, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1988-Pol, číslo jednací 35.16.01/2-II3/88; Dohoda mezi vládou Rakouské republiky a vládou Československé socialistické republiky o úpravě otázek společného zájmu týkajících se jaderné bezpečnosti a ochrany před zářením [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990\\_565\\_0/1990\\_565\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990_565_0/1990_565_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>78</sup> Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1989\\_112\\_0/1989\\_112\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1989_112_0/1989_112_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>79</sup> Alois Mock, „Převrat v ČSSR. Vzpomínky“, in *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*, Karner a Stehlík, eds., 142.

pevná paliva, výrobky chemického průmyslu a dřevo a dřevařské výrobky. Překážkami ve větším dovozu byla přetrvávající vysoká cla a další omezení (netarifní překážky).<sup>80</sup> Intenzivnější spolupráce se rozvíjela na konci 80. let zejména v cestovním ruchu. Československý zákon o joint ventures, který vstoupil v platnost 1. 1. 1989, umožnil podíl rakouských podniků zejména v oblasti hotelnictví a lázeňství.<sup>81</sup>

Hospodářská výměna spolu s dalšími návštěvami nejvyšších politických představitelů (v roce 1988 navštívil rakouský kancléř Franz Vranitzky Československo, v říjnu 1989 pak recipročně československý předseda vlády Ladislav Adamec Rakousko),<sup>82</sup> s úspěšnou činností pracovních skupin a s uzavřením řady důležitých bilaterálních smluv přispěla na konci 80. let k čím dál bližším vzájemným vztahům. Ty ovšem kvůli rigidnosti československé politické reprezentace nikdy nebyly tak blízké jako například rakousko-maďarské vztahy. I když se mnoho dohod do pádu komunistického režimu realizovat nepodařilo a mnohá uvolňující opatření byla plánována až na 90. léta, dlouhodobé zlepšování vzájemných vztahů vytvořilo výhodnou pozici pro rozvoj vzájemné spolupráce příhraničních regionů a také pro následnou spolupráci po sametové revoluci v Československu.

Československo-rakouské přibližování, popsané v předchozích odstavcích, se zároveň v 70. a 80. letech 20. století odehrávalo v multilaterálním kontextu. Rakousko se intenzivně angažovalo v Helsinském procesu, v letech 1986–1989 probíhala ve Vídni následná schůzka Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Na dodržování zásad závěrečného aktu Helsinské konference, zejména na dodržování lidských práv, kladlo Rakousko důraz i v bilaterální relaci s Československem. Československo naopak trvalo na principu nevměšování se a odmítalo rakouskou kritiku jako nežádoucí snahu o zasahování do vnitropolitického vývoje v ČSSR.<sup>83</sup>

Jak již bylo zmíněno, vedle přibližování se socialistickými státy bylo rakouským hlavním zahraničně-politickým cílem na konci 80. let zapojení do procesu evropské

---

<sup>80</sup> Činnost ZÚ Vídeň za rok 1988, 4. ledna 1989, AMZV, sig. TO-T 1980-1989 Rakousko, inv. č. 036/413

<sup>81</sup> Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich“, 383; ČSSR – Základní zpráva 1989, 25. července 1989, strana 11, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.16.01/2; srov. „Vnější ekonomické vztahy“, in *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 1918-1992, 2. díl, Období 1945-1992*, Václav Průcha et al. (Brno: Doplněk, 2009), 846–872.

<sup>82</sup> Návštěva československého předsedy vlády Adamce v Rakousku, 24. - 25. října 1989, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/47-II.3/89.

<sup>83</sup> ČSSR; oficiální návštěva předsedy vlády Adamce; celkový dojem, 30.října 1989, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/36-II.3/89; Zaměření československé zahraniční politiky a plán hlavních stykových akcí v roce 1989, 3. ledna 1989, AMZV, fond Porady kolegia ministra, sign. V/7 - KM 1953-89, inv.č. 917.

integrace. Tato snaha vyvrcholila v roce 1989 přihláškou do evropských společenství.<sup>84</sup> Československo pohlíželo na rakouskou integraci “na Západ” skepticky a vnímalo ji v nesouladu s konceptem neutrality, zároveň však samo alespoň na hospodářské úrovni navazovalo s evropskými společenstvími partnerství.<sup>85</sup> Další platformu pro spolupráci nabízely československé zahraničně politické iniciativy, které Rakousko podporovalo a aktivně se jich účastnilo. Jednak požadavek na zřízení pásu bezpečnosti mezi NATO a Varšavským paktem, jednak schůzka ministrů životního prostředí sousedních zemí, svolaná předsedou vlády Ladislavem Adamcem v květnu 1989.<sup>86</sup>

V neposlední řadě ovlivňovala obě země v posledním desetiletí před pádem komunismu provázaná ekonomická krize a nástup neoliberalismu v Evropě, ač logicky – díky přetrvávající rigidnosti socialistického hospodářství – s asymetrickou intenzitou.<sup>87</sup> Jakkoli tedy nemůže být regionální vývoj oddělen od centrálních vztahů, nelze ani československo-rakouskou relaci uvažovat bez multilaterálního kontextu. Na globální úrovni také rostla pozornost k životnímu prostředí. Jak se tento trend projevil v obou státech, ukážou následující kapitoly.

## 2.2 Životní prostředí jako rakouské společensko-politické téma

“Životní prostředí je klíčovou součástí identity současného Rakouska jako státu.”<sup>88</sup> Tak zahajují environmentální historici Marc Landry a Patrick Kupper publikaci věnovanou soudobým rakouským environmentálním dějinám. Rakouský postoj k životnímu prostředí, k přírodě a k jejímu (hospodářskému) využití se dlouhodobě odvíjel od globálního kontextu. 50. léta zde znamenala velký nástup energetického využití přírodních zdrojů, jehož symbolem se stala vodní elektrárna Kaprun. I díky využívání levných energií zaznamenalo Rakousko v 50. a 60. letech velký hospodářský rozmach, v pozdějších letech však bylo nuceno svůj přístup k využívání přírodních zdrojů změnit.

---

<sup>84</sup> Michael Gehler a Günter Bischof, „Austrian Foreign Policy After World War II“, in *Austrian foreign policy in historical context*, Anton Pelinka, Gunter Bischof a Michael Gehler, eds. (New Brunswick, London: Transaction, 2006), 10; srov. Michael Gehler, *Österreichs Weg in die Europäische Union* (Innsbruck: Studienverlag, 2009); Anton Pelinka, Gunter Bischof a Michael Gehler, eds., *Austria in the European Union* (New York: Routledge, 2017).

<sup>85</sup> Uzavření dohody mezi EHS a ČSSR o obchodu s průmyslovými výrobky, Koncepce vztahů ČSSR k VKS, 23. května 1989, AMZV, fond Porady kolegia ministra, sign. V/7 - KM 1953-89, inv.č. 917.

<sup>86</sup> Miroslav Vaněk, *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996), 120.

<sup>87</sup> Ther, *Nový pořádek na starém kontinentě*, 45–53.

<sup>88</sup> Mark Landry a Patrick Kupper, „Introduction“, in *Austrian Environmental History*. eds. Landry, Kupper a Winiwarter, 13.

V mezinárodní akademické debatě rezonovalo téma napjatého a problematického vztahu člověka a přírody již od 60. let. Přelomovým impulsem se stala kniha americké biologky Rachel Carson *Silent Spring*, upozorňující na rizika syntetických chemikálií využívaných v zemědělství.<sup>89</sup> Do širšího společenského a politického povědomí se toto téma dostalo v souvislosti s ropnými šoky v 70. letech – prudký nárůst cen ropy na přelomu let 1973/1974 v důsledku rozhodnutí států OPEC, a v roce 1979 v souvislosti s Íránskou revolucí. Ropné šoky se projevy i v neutrálním, ale na Západ navázaném Rakousku, naopak v socialistických zemích se v důsledku státem řízeného hospodářství projevy až se zpožděním.<sup>90</sup>

Ropné šoky přispěly k rozvoji globálního ekologického hnutí, které se začalo formovat na počátku 70. let (mj. vznik organizace Greenpeace, oslavy Dne země).<sup>91</sup> V Rakousku se občanská, ale i akademická iniciativa zasloužila o odmítnutí zahájení provozu jaderné elektrárny ve Zwentendorfu.<sup>92</sup> Postoj proti jaderné elektrárně měl významnou podporu médií (zejména vysokonákladových *Kronen Zeitung*), a jako vítané téma v politickém boji jej využila opoziční lidová strana. Z otázky životního prostředí se tak definitivně stalo politické téma. Relativně těsným výsledkem bylo rozhodnuto o neuvedení do provozu této konkrétní jaderné elektrárny, odmítnutí jaderné energie se však do budoucna stalo součástí rakouské identity a nejpozději po tragických událostech v Černobyli v roce 1986 jej přijala celá rakouská politická reprezentace.<sup>93</sup>

Pro definitivní obrat ve vztahu k životnímu prostředí byly ovšem rozhodující až události 80. let – etablování ekologického hnutí v politice a obsazení Hainburského luhu v roce 1984, které bylo i symbolem obratu v energetickém využití vodních zdrojů. I kvůli nedostatku kvalitního uhlí po rozpadu Habsburské monarchie vsadilo Rakousko ve

---

<sup>89</sup> Rachel Carson, *Silent Spring* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1962).

<sup>90</sup> David S. Painter, „Oil and Geopolitics: The Oil Crises of the 1970s and the Cold War“. *Historical Social Research* 39, č. 4 (2014): 186–208; Laurent Warlouzet, ed., *Governing Europe in a Globalizing World. Neoliberalism and its Alternatives following the 1973 Oil Crisis* (London: Routledge, 2017); Michael De Groot, „The Soviet Union, CMEA, and the Energy Crisis of the 1970s“, *Journal of Cold War Studies* 22, č. 4 (2020): 4–30.

<sup>91</sup> Rex Weyler, *Greenpeace: How a Group of Ecologists, Journalists, and Visionaries Changed the World* (Vancouver: Raincoast Books, 2004).

<sup>92</sup> Klaus Edel, Alfred Germ a Hanna-Maria Suschnig, „Umweltgeschichte – Geschichte und Umwelt“, *historisch-politische bildung. Themendossiers zur Didaktik von Geschichte, Sozialkunde und Politischer Bildung*, č. 5 (2013): 22.

<sup>93</sup> Gerhard Strohmeier, „Umwelt“: Österreichische Mythen, Topoi und Erinnerungen. Die Gedächtnisorte „Zwentendorf“, „Hainburg“ und „das Waldsterben“, in *Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten*, ed. Emil Brix et al. (Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2004), 357–391; Florian Bayer, „Die Ablehnung der Kernenergie in Österreich: Ein Anti-Atom-Konsens als Errungenschaft einer sozialen Bewegung?“, *momentum quarterly. Zeitschrift für Sozialen Fortschritt* 3, č. 3 (2014): 170–187; Robert Foltin, *Und wir bewegen uns doch. Soziale Bewegungen in Österreich* (Wien 2004).

20. století na energii získávanou z vody. Největším manifestem tohoto plánu byla již zmíněná alpská vodní elektrárna Kaprun. Ta byla symbolem ovládnutí přírody, symbolem „industriálního“ turismu (nikoli za panenskou přírodou, ale za propracovanou infrastrukturou, umožňující „hospodářské“ využití velehor), ale také symbolem rakouské modernizace, poháněné ekonomickými impulsy Marshallova plánu. Monumentální stavba, plánovaná již v meziválečném období a započatá během druhé světové války v režii říšských nacistů, byla dokončena právě díky bohaté finanční podpoře plynoucí Rakousku z tohoto poválečného fondu obnovy. Do provozu byla uvedena v roce 1955.<sup>94</sup>

O necelých 30 let později se rakouský postoj k využití vodní energie obrátil o 180 stupňů. Plánované stavbě vodní elektrárny na Dunaji zabránila občanská společnost v prosinci 1984 přelomovou protestní akcí „obsazení Hainburského luhu“, během které rakouští aktivisté na několik dní obsadili oblast, kde měla začít plánovaná stavba. Policejní zásah proti aktivistům získal významnou mediální i společenskou pozornost. V následné lidové iniciativě „*Konrad-Lorenz-Volksbegehren*“ v březnu 1985 se více než 350 tisíc Rakušanů postavilo nejen proti energetickému využití tohoto přírodně významného úseku Dunaje, ale i za zřízení Národního parku a proti velkým vodohospodářským projektům obecně.<sup>95</sup>

Občanský aktivismus u Zwentendorfu a Hainburgu byl klíčový pro prosazení zeleného hnutí do Rakouské politiky. Po vzoru politických stran v jiných zemích Evropy se i v Rakousku na začátku 80. let formovaly první politické strany s tímto programem. Vereinte Grüne Österreichs (VGÖ) a Alternative Liste Österreichs (ALÖ), vzniklé v roce 1982, se však nedokázaly samostatně prosadit, povedlo se jim to až po jejich spojení v roce 1986 v Zelenou alternativu (Grüne Alternative). Ta získala v parlamentních volbách v listopadu 1986 4,82 procent hlasů a s osmi mandáty poprvé zastoupení pro zelenou politickou stranu v Národní radě.<sup>96</sup> Volební zisky Zelené alternativy se i v následujících letech pohybovaly kolem pěti procent a nebyla tak převratnou politickou

---

<sup>94</sup> Georg Rigele, „Der Marshall-Plan und Österreichs Alpenwasser-Kräfte“, in *80 Dollar: 50 Jahre ERP-Fonds und Marshall-Plan in Österreich 1948-1998*, eds. Günter Bischof a Dieter Stiefel (Wien: Ueberreuter, 1999), 183–216.

<sup>95</sup> Foltin, *Und wir bewegen uns doch.*, 140–143; Christina Pichler-Koban, „Hydroelectric Power Generation in Austria: A History of Archetypal Conflicts with Nature Conservation“, in *Austrian Environmental History*, eds. Landry, Kupper, a Winiwarter, 183–202; Lidová iniciativa je nástroj přímé demokracie v Rakousku, kterým může veřejnost vyžadovat projednávání zákonného návrhu v parlamentu. K úspěchu lidové iniciativy je potřeba shromáždit 100.000 podpisů. „Volksbegehren“, Österreichs digitales Amt, [https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben\\_in\\_oesterreich/buergerbeteiligung\\_\\_\\_direkte\\_demokratie/2.html](https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben_in_oesterreich/buergerbeteiligung___direkte_demokratie/2.html) (staženo 22. února 2022).

<sup>96</sup> „Von Zwentendorf bis in die Regierung“, Die Grünen, <https://gruene.at/organisation/chronik/> (staženo 19. prosince 2021).

silou, ekologická témata však našla významné zastoupení i v dalších politických stranách. Pojem „*ökosoziale Marktwirtschaft*“ (ekosociálně-tržní hospodářství) se kterým přišla v 80. letech Rakouská lidová strana, se stal v pozdějších letech charakteristickým pro důležitost ekologie a životního prostředí v celorakouské politice.<sup>97</sup>

Zwentendorf a Hainburg odrážely změny, kterými Rakousko v 80. letech procházelo nejen v politice, ale i na společenské úrovni. Přispěly k erozi dlouholetého neměnného konceptu sociálního partnerství, a staly se vzpomínkovými místy v rakouské kulturní paměti – nejen pro obrat v postoji k životnímu prostředí, ale i pro vlastní cestu občanské společnosti. Obě tyto tendence se staly důležitou součástí rakouské identity.<sup>98</sup>

Rakousko se jako zastávce životního prostředí profilovalo nejen interně, ale i v mezinárodním prostředí. Rakouští environmentální historici Martin Schmid a Ortun Veichtlbauer v úvodu své publikace *Vom Naturschutz zur Ökologiebewegung: Umweltgeschichte Österreichs in der Zweiten Republik* (Od ochrany přírody k ekologickému hnutí: Environmentální dějiny Rakouska ve druhé republice) píšou: „20. století se vyznačuje překonáváním hranic a neohraničeností problémů životního prostředí a jejich příčin.“<sup>99</sup> Mezinárodnímu angažmá v oblasti životního prostředí napomáhala i rakouská neutralita, která umožnila navozovat jiná témata, než která rezonovala v západo-východním konfliktu. Rakousko se tak stalo mj. průkopníkem v oblasti čistší automobilové dopravy.<sup>100</sup>

Zároveň bylo také Rakousko jako sousedící se socialistickými zeměmi zasahováno znečištěným ovzduším v důsledku průmyslové činnosti těchto zemí. Téma trvalého poškození lesů */Waldsterben/* rezonovalo v rakouské společnosti i médiích a vedlo rakouskou vládu ke snahám o export know-how a technologií pro čištění ovzduší k jeho sousedům Československu a Maďarsku. Jednání o této výpomoci, která byla považována nejen za ekologický, ale i za ekonomický přínos, probíhala od poloviny 80. let, ve větší míře se však realizovala až po pádu komunistických režimů.<sup>101</sup>

---

<sup>97</sup> Hospodářství kladoucí důraz nejen na sociální jistoty, ale i na ekologické aspekty, prosazoval zejména tehdejší spolkový ministr zemědělství a lesnictví Josef Riegler; „*Ökosoziale Marktwirtschaft*“, *Ökosoziales Forum*, <https://oekosozial.at/unsere-themen/oekosoziale-marktwirtschaft/> (staženo 19. prosince 2021); Josef Riegler a Anton Moser, *Ökosoziale Marktwirtschaft* (Graz: Stocker-Verlag, 1996).

<sup>98</sup> Rathkolb, *Die paradoxe Republik*, 67; Schmid a Veichtlbauer, *Vom Naturschutz*, 39, 40.

<sup>99</sup> Schmid a Veichtlbauer, *Vom Naturschutz*, 14.

<sup>100</sup> „Umweltpolitik in Österreich seit 1970“, *ORF Science – Neues aus der Welt der Wissenschaft*, 1. ledna 2010, <https://sciencev1.orf.at/news/86865.html> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>101</sup> Hospodářské informace pro spolkového kancléře u příležitosti oficiální návštěvy předsedy vlády Československé socialistické republiky dr. Ladislava Adamce, 24. – 25. října 1989, s. 24, 25, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/44-II.3/89.

Význam životního prostředí byl reflektován také v bilaterálních československo-rakouských smlouvách. Téma jaderné energie bylo v bilaterálních vztazích evergreenem již od záporného stanoviska ke Zwentendorfu, bezpečnost českých a slovenských jaderných elektráren, ležících nedaleko hranice, byla už v 80. letech pravidelným tématem mezistátních jednání. Díky *Dohodě o bezpečnostních předpisech příhraničních jaderných elektráren* z roku 1982 a *Dohodě o úpravě otázek společného zájmu týkajících se jaderné bezpečnosti a ochrany před zářením* z roku 1989 se toto téma v 80. letech dařilo držet mimo dramatickou rovinu, kterou získalo až se spuštěním jaderné elektrárny Temelín v roce 1999.<sup>102</sup> Obecná témata spolupráce v oblasti životního prostředí postihovala příslušná smlouva z roku 1987 (Rakouskem ratifikovaná a tedy v platnost uvedená až v roce 1989). Rakousko bylo také aktivním podporovatelem a účastníkem schůzky premiérů středoevropských států k otázkám životního prostředí, uspořádané československým premiérem Ladislavem Adamcem v květnu 1989. Schůzky se účastnila rakouská ministryně životního prostředí Marilies Flemming (ÖVP).<sup>103</sup>

Péče o životní prostředí byla v Rakousku vnímána (v souladu s globálním vývojem ekologického hnutí a s myšlenkami Rachel Carson) jako ochrana člověka před negativními vlivy znečištění, způsobenými lidskými zásahy do přírody. I díky významné převaze kulturní krajiny nad bezzásahovými oblastmi v Rakousku a důležitosti turismu hrála ochrana panenské přírody před lidskými zásahy roli až v druhém sledu. Hainburg se z této tendence částečně vymyká, ale i zdejší národní park byl – stejně jako další

---

<sup>102</sup> Návštěva československého předsedy vlády Adamce v Rakousku, 24. - 25. října 1989, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/47-II.3/89. Konflikt o jadernou elektrárnu Temelín v této práci není podrobně představen, neboť se jedná především o centrální téma, které má jen dílčí regionální kontext, a v regionu se projevuje až s přelomem tisíciletí, tedy mimo sledované období této práce. V dolnorakouském pohraničí byly protesty na přelomu 80. a 90. let vedeny hlavně lidoveckými stranickými organizacemi, spíše než aktivisty v ochraně přírody. Rozhovor s Helmutem Schneiderem, redaktorem týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten* a tehdejším členem mládežnické organizace ÖVP v Hollabrunnu, 17. května 2019. K problematice česko-rakouského sporu v jaderné energetice srov. Milan Znoj, „Jaderná elektrárna Temelín. Obtížné téma v česko-rakouských vztazích.“, in *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*, eds. Stefan Karner a Michal Stehlík, 146-152; Miroslav Kunštát, „Česko-rakouské vztahy na konci 90. let a jejich vyústění“, in *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy. Proměna české společnosti*, eds. Jiří Kabele a Lubomír Mlčoch (Praha: Karolinum, 2001), 302–307; Petr Bruna, „Odpor Rakušanů k jaderné elektrárně Temelín: Analýza rakouského protijaderného konsensu“ (diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2011); Michael Getzner, *Nuclear Policies in Central Europe: Environmental Policy and Enlargement of the European Union: Austria's Policies Towards Nuclear Reactors in Neighboring Countries* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003).

<sup>103</sup> Návštěva předsedy vlády Adamce v Rakousku, Informace Rakouského velvyslanectví v Praze, 20. září 1989, s. 5, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/10-II.3/89; Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 122.



rakouská chráněná území – od začátku koncipován jako místo pro návštěvníky.<sup>104</sup> V tomto přístupu se Rakousko lišilo od Československa, kde – jak bude ukázáno v následující části – měla naopak ochrana přírodního bohatství jako politicky relativně nekonfliktní téma bohatší tradici. Negativní dopady znečištěného životního prostředí na životy obyvatel naopak dlouho neměly v ideologickém řízení země místo.

### 2.3 Životní prostředí a (ne)řešení jeho problémů v Československu

Zatímco Západ se v 60. a 70. letech v souvislosti se společenskou diskusí a ekonomickou krizí začal odvracet od hospodářství postaveného na levné energii a její konstantně rostoucí spotřebě, v zemích Východního bloku zůstávalo hospodářství nadále rigidní, založené na koncentraci a centralizaci hospodářské moci, která problémy životního prostředí přehlížela. Díky kombinaci orientace na těžký průmysl a nepříznivého reliéfu země, který zadržoval škodliviny, se Československo stalo *“odstrašujícím příkladem ekologického vývoje”*.<sup>105</sup> Podle historika Miroslava Vaňka, autora jedné z prvních polistopadových publikací o historii československého životního prostředí ve 2. polovině 20. století s příznačným názvem *Nedalo se tady dýchat*, se Československo *“(…) podle různých hodnocení dostalo v kvalitě životního prostředí na nejhorší či druhé nejhorší místo v Evropě. Ekologická krize na sklonku roku 1989 byla dokonce hrozivější než krize hospodářská.”*<sup>106</sup> Ve srovnání se sousedním Rakouskem, které bylo jedním z tahounů péče o životní prostředí, se Československo nacházelo na úplně opačné straně spektra.

V 80. letech dospělo československé životní prostředí do kritického stavu. Neefektivnost plánovaného hospodářství spolu s orientací na těžký průmysl a zemědělstvím zatíženým chemickými látkami prohlubovalo zároveň ekonomickou a ekologickou krizi. Československá politická reprezentace nebyla neznalá problémů životního prostředí, díky expertním zprávám si byla dobře vědoma i negativních dopadů na zdraví obyvatel.<sup>107</sup> Přesto dostávala rostoucí produkce a ekonomické cíle neustále přednost, pod heslem *“Až si na to vyděláme, můžeme problémy životního prostředí řešit.”*<sup>108</sup> Od neřešení problémů životního prostředí se vládnoucí garnitura snažila

---

<sup>104</sup> Schmid a Veichtlbauer, *Vom Naturschutz*, 16; Edel, Germ a Suschnig, „Umweltgeschichte – Geschichte und Umwelt“, 23; Hans Peter Graner, *Österreichs Nationalparks. Idee und Realität* (Wien: Brandstätter, 1996), 227–230.

<sup>105</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 15; srov. Olšáková, Janáč, *Kult jednoty*, 237–256.

<sup>106</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 15.

<sup>107</sup> Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 185.

<sup>108</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 134.

odklonit pozornost k tzv. “malé” ekologii, kdy podporovala individuální i kolektivní ochranu přírody, ekologickou výchovu a osvětu. Dobrovolní ochránci přírody se mohli angažovat v Českém svazu ochránců přírody (ČSOP), zřízeném v roce 1979, od roku 1978 pak pod hlavičkou Svazu socialistické mládeže (SSM) probíhaly akce s „Brontosaurem“.<sup>109</sup> Pro velké množství lidí bylo toto angažmá vítanou možností alespoň drobně přispět k řešení palčivého problému životního prostředí, aniž by jim hrozil politický postih. Ochrana přírody byla podpořena i zákonem o státní ochraně přírody z roku 1956, vůči sousedním státům mělo Československo náskok i ve zřizování chráněných krajinných oblastí a národních parků – již v roce 1949 vznikl Tatranský národní park, v roce 1963 Krkonošský národní park.<sup>110</sup> Pro srovnání, první národní park v Rakousku vznikl až v roce 1981.

V souladu s normalizační politikou cenzury a zatajování informací, které by mohly vládnoucí režim poškodit, panovalo informační embargo i na problémy životního prostředí. K obyvatelům Československa se oficiální cestou nedostávaly informace o ekologických katastrofách ani zprávy o péči o životní prostředí a řešení ekologické krize v západních zemích. Z denního tisku se sice lidé dozvídali o aktuálních lokálních problémech a znečištění ovzduší, ale logicky se zpožděním a bez možnosti okamžité reakce. Informace o skutečném rozsahu znečištění, a především o jeho důsledcích na lidské zdraví jim zůstávaly zapovězeny.<sup>111</sup>

Jedním z klíčových okamžiků v informování občanů o problémech životního prostředí a zároveň nečinnosti politické reprezentace byl rok 1983, kdy na veřejnost díky zveřejnění Chartou 77 a několika západními médii pronikl *Rozbor ekologické situace v Československu* – odborná zpráva Ekologické sekce při Biologické společnosti Československé Akademie věd.<sup>112</sup> Toto zveřejnění bylo klíčové i pro mezinárodní vztahy Československa – otázka životního prostředí a řešení jeho problémů se stala pravidelným tématem bilaterálních jednání. Další důležitou událostí byl výbuch jaderné elektrárny Černobyl v dubnu 1986. Ten byl sice v oficiálním zpravodajství pokryt jen minimálně, ale i do Československa pronikly informace ze západních médií, zejména z rakouské a

---

<sup>109</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 35-39; srov. Christiane Brenner, „Mnoho odstínů zelené: Hnutí Brontosaurus v Socialistickém svazu mládeže Československa“, *Historie – Otázky – Problémy* 2 (2018): 72–84; Miroslav Vaněk, „Zelené mládí. Ekologické aktivity mladé generace v 80. letech“, in *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, ed. Miroslav Vaněk (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002), 237–272.

<sup>110</sup> Olšáková, „Conclusion“, 297.

<sup>111</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 66

<sup>112</sup> Bedřich Moldan et al. *Životní prostředí České republiky: vývoj a stav do konce roku 1989* (Praha: Academia, 1990), 17.

západoněmecké televize, které bylo možné sledovat v pohraničí. Rakouští ekologičtí aktivisté podnikli v Československu i osvětovou akci, kdy v několika městech šířili letáky a s výzvou, aby s ohledem na události v Černobylu Československo znovu zvážilo výstavbu jaderné elektrárny v blízkosti rakouských hranic. Ve srovnání s informacemi z televize měla tato akce jen malý dopad na veřejné mínění, byla však předzvěstí další angažovanosti rakouských ekologů v československém pohraničí a tematizace otázky jaderných elektráren v česko(slovensko)-rakouských vztazích.<sup>113</sup>

Dlouhodobá neinformovanost obyvatelstva, a zároveň možnost se alespoň částečně zasazovat za životní prostředí individuální i kolektivní ochranou přírody, kterou režim podporoval, držela až do druhé poloviny 80. let radikální ekologické aktivity u ledu. Vlivy ze Západu (zelená a ekologická hnutí) i z Východu (perestrojka kladoucí důraz na životní prostředí a zejména otevřenost v informacích), částečně dostupné vědecké poznatky, tolerovaná a částečně podporovaná možnost ekologicky se angažovat (která se od ochrany přírody posouvala k zásadním problémům znečištění a jeho dopadům na lidský život), a především rostoucí frustrace z neustále zhoršujícího se stavu životního prostředí – všechny tyto faktory se v posledních letech před pádem režimu spojily v silnou vlnu ekologické kritiky, která v konečném důsledku sehrála v pádu komunismu důležitou roli.

Komunistické vedení na ekologickou kritiku reagovalo rétorickou podporou řešení problému na vnitrostátní i na mezinárodní úrovni. Rok 1989 byl vyhlášen rokem životního prostředí, českoslovenští občané byli vyzýváni k péči o své okolí, probíhaly osvětové a komunitní úklidové akce.<sup>114</sup> Palčivé problémy znečištěného ovzduší zejména v severních Čechách však nebyly adekvátně řešeny, a rok životního prostředí tak sice přinesl více pozornosti pro životní prostředí, ale jinak, než by si vláda přála – upozornil na její nedostatečnou aktivitu tváří v tvář nejhorším problémům. Navenek se ministerský předseda Ladislav Adamec snažil ukázat aktivní přístup k životnímu prostředí svoláním již výše zmíněné schůzky zástupců vlád sousedních zemí k životnímu prostředí na konci května 1989.

I tato iniciativa však jen potvrdila nedostatečnou angažovanost československé vlády vůči dopadům hospodářské činnosti na životní prostředí. Už jen kvůli účasti některých států muselo Československo přistoupit k ústupkům (například možnost

---

<sup>113</sup> „Gustav, wach auf!“, *profil*, 2. června 1986; „Studenten aus Wien nächtelang verhört“, *Kronen Zeitung*, 30. května 1986.

<sup>114</sup> „Rok péče o životní prostředí“, *Znojensko*, 5. dubna 1989.

zástupců Německa a Rakouska setkat se s nezávislými ekologickými iniciativami), samotná konference pak měla pouze vágní výsledek, bez zásadních konkrétních kroků, na kterých by se zástupci vlád shodli. Byla ale příležitostí k ekologickým demonstracím – skupina „Pražské matky“ uspořádala v den konference pochod Prahou s kočárky jako manifestaci za životní prostředí, a zároveň se svými podněty a požadavky oslovila i ministry životního prostředí z Rakouska a z Německa.<sup>115</sup> Složení konference navíc jen upozornilo na absenci ministerstva životního prostředí v Československu a na problematyczny stav, kdy resort, který byl znečišťovatelem (ministerstvo zemědělství, ministerstvo strojírenství), byl zároveň i garantem ochrany životního prostředí. Schůzka zástupců vlád sousedních zemí tak jen potvrdila, co v československém přístupu k životnímu prostředí platilo i v předchozích letech: *“Všechny kroky k odstranění hlavních zdrojů znečištění životního prostředí se uskutečňovaly nedostatečně, byla přijímána polovičatá řešení a vhodná řešení se většinou nerealizovala.”*<sup>116</sup>

Zintenzivňující se ekologické demonstrace v roce 1989 sice neměly primárně politický podtext a nevolaly po změně systému, ukazovaly ale na rozpad konsenzu mezi občany a komunistickou vládou.<sup>117</sup> Do dlouhodobě rigidního ekologického diskursu se dostávala nová témata, stávající problémy se řešily s vyšší intenzitou, lidé už ztráceli trpělivost s polovičatými řešeními a ve velkých počtech se za zlepšení životního prostředí zasazovali na veřejných manifestacích. Tím tematika životního prostředí přispěla k pádu komunistického režimu.

Přístup Rakouska a Československa k životnímu prostředí byl tedy velmi odlišný. Rakousko bylo v ochraně životního prostředí velmi aktivní a progresivní, kladlo důraz zejména na zdravé a čisté prostředí, které neškodí člověku. Československé politické vedení naopak zásadní problémy životního prostředí dlouhá léta přehlíželo a neřešilo. Jako zástupná tendence se zde rozvinula tzv. „malá“ ekologie – individuální a kolektivní ochrana přírody, podporovaná i příslušným zákonodárstvím. Vzhledem k přesahu životního prostředí přes hranice států však téma životního prostředí a „velké“ ekologie hrálo důležitou roli v bilaterálních vztazích. Jak se odlišné přístupy, ale i průniková témata životního prostředí projeví v příhraničních regionech Jižní Moravy a Dolního

---

<sup>115</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 121; „Podnět pražských matek – Nedostatečná informovanost o znečištění ovzduší v Praze“, *Nika* 10 (5-6/1989): 12.

<sup>116</sup> Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 109.

<sup>117</sup> Michal Pullmann, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu* (Praha: Scriptorium, 2011), 197.

Rakouska, ukážou tematické kapitoly. V následující části budou představeny sledované regiony a posléze jejich vztahy a kontakty v 80. a 90. letech.

### 3. Sledované regiony

#### 3.1 Zkoumaná oblast a její specifika

Při pohledu na topografickou mapu se regiony podél hranice mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem jeví jako celistvá oblast. Charakteristický je pro ni nížinný charakter a úrodná půda, které předurčily její osídlení již pravěkým člověkem. Osídlení odlišnými etniky (Germánským na jihu a Slovanským na severu) a pozdější příslušnost k odlišným panstvím však vedly k vytvoření hranice mezi jižní a severní částí tohoto regionu. Oddělení ovšem nikdy nebylo kompletní, regiony po obou stranách hranice byly ovlivňovány přeshraničními kontakty, potýkaly se s podobnými výzvami a problémy a v mnoha faktorech zůstaly provázané až do současnosti. Následující kapitola by měla odpovědět na otázku, do jaké míry tvoří tyto regiony historicky, geograficky a kulturně jednolitou oblast a do jaké míry jsou od sebe odlišné.

##### 3.1.1 Administrativní a geomorfologické vymezení

Teritoriálně je sledovaná oblast vymezena příhraničními okresy dnešního Jihomoravského kraje – okresy Znojmo a Břeclav – a sousedícími okresy spolkové země Dolní Rakousko – okresy Mistelbach a Hollabrunn. Mezi těmito regiony se táhne hranice v délce 175 kilometrů (Příloha č. 1). Na většině území není tato hranice v krajině na první pohled patrná, zčásti ji však tvoří řeka Dyje. Jak ukážou tematické kapitoly o ochraně přírody a přeshraničním znečištění, právě řeka Dyje byla a stále zůstává důležitým spojujícím i oddělujícím prvkem ve vztahu mezi regiony.

Vliv přítomnosti hranice je zpravidla nejsilnější na území, které k hranici přiléhá, případně je od ní vzdálené jen jednotky kilometrů.<sup>118</sup> Širší administrativní vymezení je v tomto případě nápomocné z hlediska sledování a porovnání statistických ukazatelů. Současné území výše uvedených okresů zahrnuje rozlohu 2628 km<sup>2</sup> na jihomoravské a 2304 km<sup>2</sup> na dolnorakouské straně hranice. Ve sledovaném období (údaje vycházejí ze sčítání obyvatel v roce 1991) žilo na tomto území přibližně 235 tisíc obyvatel v jihomoravských a 120 tisíc obyvatel v dolnorakouských okresech.<sup>119</sup> I když rozdíl

---

<sup>118</sup> Havlíček, „Teoretická východiska“, 59.

<sup>119</sup> Pro jihomoravské okresy: „Vývoj počtu obyvatel“, in *Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Okres Břeclav* (Český statistický úřad, Krajská reprezentace Brno, 2003), 18; „Vývoj počtu obyvatel“, in *Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Okres Znojmo* (Český statistický úřad, Krajská reprezentace Brno, 2003), 18; Pro

v rozloze území není příliš výrazný, na první pohled je patrná vyšší hustota zalidnění na jihomoravské straně hranice. Tu ovlivňuje především vysoká hustota zalidnění břeclavského okresu (v roce 1991 105 ob./km<sup>2</sup>, tedy více než dvojnásobek než v okrese Hollabrunn), daná vyšší koncentrací sídel velikostní skupiny 2-5 tisíc obyvatel (např. Lanžhot, Valtice, Velké Pavlovice) v jižní části okresu.<sup>120</sup> Na zbytku sledovaného území, včetně okresu Znojmo, naopak výrazně převažuje vesnické obyvatelstvo. Důležitým faktorem pro rozdíl v hustotě osídlení byla také skutečnost, že dolnorakouské okresy zaznamenaly v letech 1950-1990 výrazný odchod obyvatelstva, v obou okresech se jednalo o téměř 20 tisíc lidí.<sup>121</sup> Na jihomoravské straně se naopak podařilo regiony po druhé světové válce rychle dosídlit a počet obyvatel zde klesal pouze mírně, nebo stagnoval. O vysídlení německého obyvatelstva a následném dosídlení příhraničních oblastí bude pojednávat následující kapitola.

Při sledování vlivu hranice na příhraniční regiony je však možné odhlédnout od administrativního vymezení a zaměřit se na skutečný dosah přeshraničních kontaktů. Hranice sledovaného regionu se pak stávají kolísavými. Podle historika Miloše Řezníka, zabývajícího se mimo jiné regionálními dějinami a pohraničím, jsou to místní aktéři, kteří definují region jako uzavřenou jednotku, kteří region pojmají a interpretují, často mimo jeho administrativní vymezení. Řezník mluví o tzv. pulsujících regionech, jejichž vymezení není trvalé, ale mění se v závislosti na historickém vývoji a vzájemných vztazích se sousedními regiony.<sup>122</sup> Různé vlivy mohou zasahovat různě rozsáhlá území – v případě sledovaných regionů je možné uvést pro období studené války jako příklad kontaminaci půdy prostředky použitými na druhé straně hranice, kterou je možné zaznamenat v dosahu jednotek kilometrů za hranicí. Znečištění hraniční řeky může zasáhnout dále do vnitrozemí, v případě řeky Dyje, která osciluje mezi oběma územími se může dokonce kontaminovaná voda navrátit do původního státu.

Obecně je možné konstatovat, že nejvýznamnější ovlivnění v důsledku přítomnosti hranice bude pravděpodobně omezeno na 20-30 km široký pás v sousedství hranice. Území na severu okresu Znojmo, případně na jih od okresních měst Hollabrunn a Mistelbach, tak bude ve výzkumu zohledněno v menší míře. Zároveň také zpravidla

---

dolnorakouské okresy: „Bevölkerung Niederösterreichs nach Bezirken 1991 und 2001“, in *Volkszählung 2001. Hauptergebnisse I – Niderösterreich* (Statistik Austria, 2001), 9.

<sup>120</sup> *Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Okres Břeclav*, 16.

<sup>121</sup> „Wohnbevölkerung nach Politischen Bezirken mit der Bevölkerungsentwicklung seit 1869“, *Volkszählung 2001*, 32, 33.

<sup>122</sup> Miloš Řezník, „Regionalgeschichte schreiben im 21. Jahrhundert“, úvodní přednáška na konferenci Bozner Gespräche zur Regionalgeschichte, 15. září 2016.

platí, že “čím je hranice propustnější, tím větší území je některými hraničními efekty difúzně ovlivňováno.”<sup>123</sup> Lze tedy předpokládat, že v době studené války byla přítomností hranice ovlivňována výrazně menší oblast než před rokem 1945 a po pádu železné opony. To bylo způsobeno nejen ostrahou hranice, ale také malým množstvím hraničních přechodů a jejich omezenou prostupností.

Území sledované v této práci je tedy velmi zhruba definované politickými okresy, přesněji je ale vymezené podle toho, jaké území je přítomností hranice a územím za ní ovlivňováno. Přesah životního prostředí, kterému se tato práce specificky věnuje, je umožněn především absencí fyzické hranice mezi regiony a jednotným rázem krajiny na sledovaném území. Provázanost jihomoravského a dolnorakouského regionu tedy vychází také z jejich geomorfologického vymezení. Hranice geomorfologických oblastí zde probíhají přibližně na ose sever(ovýchod)-jih, na rozdíl od státní hranice, která probíhá na ose východ-západ. Na východě zkoumané oblasti přesahuje na Břeclavsko výběžek Vídeňské pánve v podobě Jihomoravské pánve a jejího nížinného celku Dolnomoravského úvalu. Do střední části zkoumaného území zasahuje nejzápadnější výběžek Vnějších Západních Karpat v podobě geomorfologické oblasti Jihomoravsko-rakouské Karpaty. Dále na západ a na jih se nachází oblast Západních Vněkarpatských sníženin v podobě Dyjsko-svrateckého úvalu a dolnorakouské oblasti Weinviertel Hügelland. Na tyto oblasti navazuje na západě sledovaného území Českomoravská vrchovina v podobě Jevišovické pahorkatiny.<sup>124</sup>

Z geografického pohledu se v případě sledovaných regionů jedná o převážně nížinatou oblast v širším sousedství řeky Dyje. Podobná geografická území najdeme na obou stranách hranice. Převážnou část sledovaného území tvoří zemědělská krajina, zejména polnosti a vinice. Výjimku tvoří pás pahorkatin, tzv. *Waschbergzone*, táhnoucí se od Pálavských vrchů až vrchům Michelberg a Waschberg u Stockerau. Vedle těchto pahorkatin se v regionech nacházejí také rozsáhlejší zalesněné oblasti. Ve východní části regionů se jedná o území kaňonovitého údolí řeky Dyje, které je chráněno v rámci národních parků Podyjí a Thayatal. V západní části sledované oblasti se nachází

---

<sup>123</sup> Havlíček, „Teoretická východiska“, 59.

<sup>124</sup> Jaromír Demek a Peter Mackovčín, eds., *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny* (Brno: MŽP ČR, 2006); Godfrid Wessely, *Niederösterreich. – Geologie der österreichischen Bundesländer* (Wien: Geologische Bundesanstalt Wien, 2006).



významné lužní lesy při soutoku Moravy a Dyje, na jihu je pak velkým zalesněným územím Ernstbrunnský les mezi Hollabrunnem a Mistelbachem.<sup>125</sup>

### **3.1.2 Historické osídlení a proměny hranice v průběhu staletí**

Nížinatý terén, vhodné klimatické podmínky a úrodná půda předurčily sledované regiony k osídlení již v pravěku. Střední Podunají, jehož je jihomoravsko-dolnorakouské pohraničí součástí, hrálo ve střední Evropě v pravěké době klíčovou roli. Jak uvádí archeolog Vladimír Podborský: „*Již v pleistocénu, v dobách největšího náporu ledovců, byl nezaledněný pruh mezi Dunajem, Dyjí, Svratkou a dolním Pomoravím terénem, na němž se soustřeďovala stádní zvířena a její lovec – příslušník nejstarších druhů rodu Homo starší doby kamenné (paleolitu).*“<sup>126</sup> I v pozdějších dobách bylo toto území významnou křižovatkou komunikačních tras mezi civilizacemi východního Středomoří a severem Evropy i mezi oblastí Černomoří a západní Evropou.

V době stěhování národů se na území Dolního Rakouska ustálily germánské kmeny, na sever od nich se naopak usazovali staří Slované. Podle archeologických nálezů dorazili na konci 6. století, tedy na konci stěhování národů, i na jižní Moravu. V následujících stoletích bylo oddělení Slovanského a Germánského etnika na tomto území zpečetěno vznikem prvních státních útvarů (Sámova říše, Velkomoravská říše, na území Dolního Rakouska bavorská Východní Marka). Velkomoravská hradiště v jižní a jihovýchodní části říše (mj. Pohansko u Břeclavi a Znojmo) měla důležitou funkci v politických sporech se sousedními panstvími. Po připojení k přemyslovskému státu začala na jihu Moravy vznikat v polovině 11. století soustava pevností. Vytvořila se tak první chráněná moravsko-rakouská hranice, která se ustálila zhruba na Dyji. Od Břeclavi směřovala přes Mikulovsko, Znojensko a Podyjí až k Vranovu a Bítovu. Znojenský hrad jako sídlo údělného knížectví se stal hlavním střediskem regionu.<sup>127</sup>

Hranice mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem měla ve středověku dvojznačnou roli. Na jedné straně sloužila sídla podél hranice jako centra hospodářské výměny, na straně druhé měly strážní hrady v jejím sousedství bránit případnému

---

<sup>125</sup> Thomas Hoffmann, Lilian Švábenická a Lenka Hradecká, „Biostratigraphy of Fissure Fillings in the Ernstbrunn Limestone of the Waschberg Zone (Lower Austria)“, *Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt*, sv. 56/2, (Wien, 2009), 465–474.

<sup>126</sup> Vladimír Podborský, „Pravěk a raná doba dějinná“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava: Průvodce krajem a jeho kulturou*, Antonín Bartoněk et al., eds. (Břeclav: Moraviapress, 1999), 14.

<sup>127</sup> Jaromír Kovárník, „Svědectví z dávných časů. Jižní Morava a Dolní Rakousy v pravěku a v rané době dějinné“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 37.

nebezpečí z druhé strany hranice. Díky absenci fyzické hranice většina vzájemných kontaktů mezi českými a rakouskými zeměmi procházela v oblasti moravsko-rakouské hranice, jižní Čechy začaly získávat na významu v komunikaci až od poloviny 12. století. V polovině 12. století byla také tzv. *privilegium minus* povýšena stará bavorská východní marka na rakouské vévodství. Tím skončily vazby dolnorakouského regionu na Bavorsko, a naopak se díky osobním vazbám Babenberků s Přemyslovci zintenzivnily vztahy s českou stranou.<sup>128</sup>

Tyto vztahy sehrály roli i v příchodu německých kolonistů na jižní Moravu, který masověji narůstal od přelomu 12. a 13. století. Německy mluvící obyvatelstvo se na jihomoravské území přesouvalo jednak z důvodu přelidnění prosperujících rakouských a bavorských Podunajských oblastí, jednak na základě hospodářské poptávky po osadnících z moravské strany. Kolonisté přicházeli na jižní Moravu i v dalších obdobích, zakládali zde rodiny a prolínali se s místním obyvatelstvem, a v některých příhraničních obcích v pozdějších staletích i převažovali. Německý element tak zůstal na dlouhá století pevnou součástí života v jihomoravských příhraničních regionech.<sup>129</sup>

Po získání Rakous Přemyslem Otakarem II. v roce 1251 se jihomoravský a dolnorakouský region staly dokonce územím pod vládou jednoho panovníka. Ovšem jen do roku 1278, kdy byla po Přemyslem prohrané bitvě na Moravském poli v Rakousku potvrzena vláda Habsburků, předznamenaná již Vídeňským mírem z roku 1276. Pod vládu jednoho panovníka se toto území znovu dostalo v roce 1526, kdy se po bitvě u Moháče dostali i v českých zemích k moci Habsburkové a vznikla mnohonárodnostní habsburská monarchie. Kromě panovnické nadvlády a přítomnosti německého obyvatelstva na jižní Moravě byly regiony spjaty i nábožensky, například rekatolizace v dolnorakouských zemích byla často vedena českými katolickými kněžími, důležitou roli v ní sehrál i školský řád piaristů, jenž zakládal své koleje na území jižní Moravy i Dolního Rakouska.<sup>130</sup> Zároveň byla rovnoměrně na obou územích rozmístěna sídla se židovským obyvatelstvem, desítky vesnic po obou stranách hranice byly obývány charvátskou menšinou.<sup>131</sup>

---

<sup>128</sup> Josef Žemlička, „Přemyslovci, Vítkovci, Kuenringové, Vytlačení šlechtické moci do politických hranic (1156/58-1310)“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 39.

<sup>129</sup> Josef Žemlička, „Němci, německé právo a transformační změny 13. století: (několik úvah a jeden závěr)“, *Archaeologia historica* 28 (2003): 36.

<sup>130</sup> Petr Čornej, „Křížová a polní tažení i výpravy za kořistí. Česko - moravsko - rakouská hranice v období husitské revoluce“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 50.

<sup>131</sup> Helmut Teufel, „Osudy Židů“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 149; k Charvátům srov. Tomáš Dvořák, *Vnitřní odsun 1947–1953: závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa* (Brno: Matice moravská, 2012).

Novověké moravsko-rakouské pomezí tak mělo kosmopolitní charakter, středoevropská kulturní integrace se projevila mimo jiné v podobných architektonických prvcích místních šlechtických sídel. Rozvíjel se zde intenzivní obchod, například s vínem, v každodenním životě byl běžný česko-německý bilingvismus. Od roku 1583 zde však také fungovala celní hranice, která upřesnila dopravní poměry a průběh hranice mezi jihomoravskou a dolnorakouskou oblastí. Stále se ale jednalo o hraniční pás, některé celní stanice se nacházely hluboko ve vnitrozemí, daleko od samotné hranice.<sup>132</sup> Vnitřní celní linie mezi rakouskými a českými zeměmi byla zrušena celním patentem z roku 1775. Tím se opět zintenzivnily obchodní vztahy přes hranici, téměř každý větší podnik z rakouské hraniční oblasti měl kromě pobočky ve Vídni i pobočku v Praze nebo v Brně. Existovalo mnoho příkladů spolupráce v železářském, sklářském, textilním, dřevozpracujícím, potravinářském průmyslu.<sup>133</sup>

Na druhou stranu, jak uvádí historička Andrea Komlosy: *“Tyto příklady však nemohou zastřít skutečnost, že v 19. století tyto hospodářské kontakty mezi hraničními regiony zaostávaly pro svůj periferní charakter za styky, kterými byly jednotlivé regiony a podniky vázány na svá centra – Vídeň, Prahu a Linec.”*<sup>134</sup> Částečné zlepšení této situace přineslo propojení regionů s těmito centry prostřednictvím železnice. Ve 2. polovině 19. století vznikla dráha spojující Brno přes Hrušovany nad Jevišovkou a Laa an der Thaya s Vídní, a také dráha Stockerau-Hollabrunn-Retz-Znojmo-Jihlava. Důležitý regionální význam měla také železnice na trase Břeclav-Hrušovany-Znojmo, procházející přes tehdy rakouské Valtice.<sup>135</sup>

Až do 17. století a v některých oblastech do 18. století se mezi jihomoravskými a dolnorakouskými panstvími nacházel větší či menší hraniční prostor, jasně byla hranice zpravidla vymezena jen tam, kde docházelo ke sporům. V reakci na tyto spory vznikaly

---

<sup>132</sup> Erich Landsteiner, „Vino a hranice. Vinařství a obchod s vínem v moravsko-dolnorakouském pohraničí“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 146.

<sup>133</sup> Pavel Cibulka ve své kapitole o moravském panství na hranici v oblasti Břeclavi představuje mobilitu a proměnu možností přeshraničního pohybu různých vrstev obyvatelstva. Pavel Cibulka, „Eine Herrschaft Mähren“, in *Grenze und Staat. Passwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdengesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750-1867)*, eds. Waltraud Heindl a Edith Saurer (Wien: Böhlau, 2000), 719–787.

<sup>134</sup> Andrea Komlosy, „Jedna země - mnoho hranic. Cesty zboží a lidí mezi rakouskými a českými zeměmi 1740-1918“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 58; K rozvoji průmyslu na moravsko-rakouské hranici srov. Bohumír Smutný, „Die Entwicklung der Industrie in Südwestmähren“, in *Kontakte und Konflikte*, ed. Thomas Winkelbauer, 291–296; k hospodářským kontaktům přes hranici a perifernímu postavení česko-rakouských hraničních regionů (s podrobnějším zaměřením na oblast Waldviertelu a jižních Čech) Andrea Komlosy, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung: Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie* (Wien: Promedia, 2003).

<sup>135</sup> Miloš Trapl, „Novověk II (1848-1918)“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 55.

mapy oblastí, kde měla být hranice přesně vymezena. Klíčovou roli pro stanovení hranice hrálo také josefínské mapování z let 1764–1787.<sup>136</sup> V roce 1869 byl do sčítání lidu zahrnut i výzkum obcovací řeči, na jehož základě vznikalo vymezení jazykové hranice. Po rakousko-uherském vyrovnání také narůstal nacionalismus, který se projevil mimo jiné v činnosti spolků. Národní jednota pro jihozápadní Moravu a Bund der Deutschen Südmährens (Svaz Němců jižní Moravy) podporovali i své příslušníky na druhé straně hranice, časté byly třenice v oblasti menšinového školství.<sup>137</sup> Jazyková hranice se podle rakouské strany měla stát po rozpadu mnohonárodnostní habsburské monarchie i hranicí mezi Československem a Rakouskem. Na konferenci v St. Germain však bylo vyhověno československým požadavkům a jako centrálně vymezená politická hranice byla (s drobnými výjimkami) stanovena hranice určená místními zvyklostmi a zemskou tradicí.<sup>138</sup>

### 3.1.3 Úrodná krajina a její zemědělské využití

V návaznosti na přírodní podmínky bylo hlavním způsobem obživy v obou částech nížinného území zemědělství. Díky úrodné půdě se zde užívalo místní obyvatelstvo, velká města na okraji regionu (Brno, Vídeň) zajišťovala odbytiště pro vypěstované potraviny. Nejdůležitějšími plodinami pěstovanými v regionu byly a jsou obiloviny, zejména pšenice a ječmen, významnou roli hrálo také ovocnářské a zelinářské odvětví. V krajině najdeme dodnes rozsáhlé ovocné sady a ovocné aleje podél silnic, zpracování ovoce a zeleniny se v regionu věnovaly četné sladovny, lihovary, octárny a konzervárny.<sup>139</sup>

Samostatnou kapitolu zemědělské produkce tvoří na obou stranách hranice vinařství. Podle historika Ericha Landsteinerja neexistovaly mezi dolnorakouským a jihomoravským vinohradnictvím do poloviny 20. století zásadní strukturální rozdíly: „*Struktura zemědělské výroby byla smíšená, výroba byla kombinací obilnářství a vinařství a v nepatrném rozsahu byla doplňována chovem dobytka.*”<sup>140</sup> Polnosti běžně přecházely ve vinohrady a byly nepravidelně využívány jednou jako vinohrady, jindy

---

<sup>136</sup> Komlosy, „Jedna země – mnoho hranic“, 60.

<sup>137</sup> Trapl, „Novověk II“, 56; srov. Robert Luft, „Alte Grenzen“ und Kulturgeographie. Zur historischen Konstanzen der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder“, in *Grenzen in Ostmitteleuropa*, ed. Lemberg, 95–135.

<sup>138</sup> K tomu blíže kapitola 3.2.1. Změny hranice po první světové válce.

<sup>139</sup> Nejproslulejší místní konzervovanou potravinou jsou pravděpodobně znojenské okurky; Andrea Komlosy, „Hospodářské dějiny“, in *Waldviertel – Weinviertel – Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 112.

<sup>140</sup> Landsteiner, „Vino a hranice“, 143.

jako orná půda. Vedle pěstování vinných hroznů se vinaři na obou stranách hranice soustředili i na produkci vína (zejména bílého). Uličky vinných sklepů, které díky tomu vznikly, jsou dalším regionálním prvkem, který je možné najít na obou stranách hranice. Od konce 18. století však podíl vinic na obdělávané půdě na jižní Moravě i v severních regionech Dolního Rakouska setrvale klesal. K přechodu na pěstování ovoce a zeleniny přispěla také krize jihomoravského a dolnorakouského vinařství na konci 19. století. Napadení různými škůdci a poničení vinohradů vedlo k rozšíření méně náročnějšího a výnosnějšího pěstování zeleniny, ovoce a koření.<sup>141</sup> I v současnosti jsou však oba regiony vinařskými centry sousedních států – na Břeclavsku se nachází téměř polovina plochy všech vinic v České republice, Weinviertel je největší vinařskou oblastí Rakouska.

Vzhledem k dostatečnému zajištění potravinových zdrojů a možnosti zisku z jejich prodeje se v regionu nerozvíjelo jiné řemeslo. Průmysl se také rozvíjel převážně agrární. Významnou roli v regionu hrály cukrovary – podle historičky Andrey Komlosy *“cukrovka nejen uvedla do pohybu úspěšnou konjunkturu zemědělství, ale vytvořila i předpoklady pro industrializaci.”*<sup>142</sup> První cukrovary na Moravě byly zakládány v první polovině 19. století, v roce 1880 se jich na jižní Moravě nacházelo 18, zejména v okolí Židlochovic a Břeclavi. Ve Weinviertelu vznikl v roce 1867 významný cukrovar v Hohenau.<sup>143</sup> Vyšší koncentrace cukrovarských závodů a jiného agrárního průmyslu na jižní Moravě byla dána skutečností, že jihomoravským okresům se v 19. století dařilo hospodářsky lépe než klimaticky méně výhodnějším, a tedy méně úrodnějším dolnorakouským okresům. Zároveň ovšem jihomoravské pohraniční okresy těžily z odbytu v Dolních Rakousích a ve Vídni. Tato vazba byla ale po rozpadu monarchie a s definitivní platností po druhé světové válce na dlouhou dobu přerušena.

### 3.1.4 Shrnutí

*“To, co je společné, bije do očí: profil krajiny, řeky, výšiny, pěkně uspořádaná, hradbami po dlouhou dobu obehnaná města, rozlehlejší na (kdysi) bohatším severu, skromnější na jihu – stejně jako nádhera panské kultury, ale zároveň i půvab selských stavení a uliček*

---

<sup>141</sup> Trapl, „Novověk II“, 54.

<sup>142</sup> Komlosy, „Hospodářské dějiny“, 111, 112.

<sup>143</sup> Brigitte Semanek et al., „Die Hohenauer Zuckerfabrik der Brüder Strakosch 1867 bis 2005“, in *Die österreichische Zuckerindustrie und ihre Geschichte(n) 1750–2013*, eds. Werner Kohl a Susanna Steiger-Moser (Wien: Böhlau, 2014), 223–248.

s *vinnými sklípky*.<sup>144</sup> Tak popisuje podobnosti regionů rakouský kulturolog a dlouholetý podporovatel česko-rakouské spolupráce Wolfgang Müller-Funk v kulturním průvodci věnovaném Waldviertelu, Weinviertelu a jižní Moravě. Jak vyplývá z předchozích odstavců, jihomoravské a dolnorakouské regiony historicky tvořily geograficky a kulturně provázaný prostor, ve kterém docházelo k intenzivním přeshraničním kontaktům a vzájemnému ovlivnění. Hranice, která se mezi regiony v průběhu staletí vytvořila, zůstávala dlouhodobě dobře prostupná a významně neomezovala vzájemné kontakty. V důsledku centrálních mocenských sporů však čekaly tuto oblast ve 20. století dramatické proměny a oddělený vývoj.

## 3.2 Historický vývoj sledované oblasti

Rozpad habsbursko-uherské monarchie přinesl na hranici mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem vedle drobných teritoriálních změn také odlišný hraniční režim. Podstatnější změny ale přinesly až události druhé světové války a následný mocenský vývoj, který předurčil situaci v regionech na počátku období sledovaného v této práci (polovina 80. let). V následující kapitole bude vedle změny prostupnosti hranice v průběhu 20. století pozornost věnována také proměně obyvatelstva na obou stranách hranice v průběhu a po konci druhé světové války. Zároveň bude nastíněna proměna krajiny a životního prostředí v důsledku různých přístupů k zemědělství a hospodářství ze strany československého a rakouského státu v období studené války.

### 3.2.1 Změny hranice po první světové válce

Skutečnost, že hranice českých zemí v minulosti nepodléhaly mnoha změnám, platí nejen pro hranice vytyčené pohořími, ale i pro oblast jihomoravsko-dolnorakouského pohraničí, kde hranice není na první pohled patrná v krajině.<sup>145</sup> Pro regiony a vzájemné přeshraniční vztahy však hrály důležitou roli změny hranice po první světové válce, ač nebyly z hlediska velikosti území obzvlášť významné. Na Pařížské mírové konferenci vznesla československá delegace požadavek zachování tradičních zemských hranic pro nově vznikuvší stát, zároveň však k jejich zaokrouhlení požadovala části dolnorakouského

---

<sup>144</sup> Wolfgang Müller-Funk, „Předmluva“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 8.

<sup>145</sup> Luft, „Alte Grenzen“, 134.

území. Teritoriální požadavky zahrnovaly mimo jiné připojení dolnorakouských obcí Hardegg a Merkersdorf k okresu Znojmo, důvodem byly plány na zřízení přehrady na řece Dyji k získání energie. Zde tedy leží kořeny plánů na elektrárnu u Býčí skály, jejíž příběh je popsán v tematické kapitole věnované ochraně přírody.<sup>146</sup>

Uznané teritoriální změny však nakonec byly skromnější, ve sledovaném regionu zahrnovaly území Valticka (ze strategických důvodů, aby železnice mezi Znojmem a Břeclaví vedla po československém území) a téměř neosídlený převážně lesnatý úsek soutoku Moravy a Dyje, aby byla Československu umožněna regulace obou řek a případně usnadněno zřízení dunajsko-oderského průplavu.<sup>147</sup> Na území Valticka (82 km<sup>2</sup>) k Československu přešlo pět obcí s dohromady více než deseti tisíci obyvateli – Valtice a Úvaly byly podle sčítání obyvatel z roku 1900 převážně německými obcemi, v Charvátské Nové Vsi, Poštorné a Hlohovci naopak převažovalo česky mluvící obyvatelstvo.<sup>148</sup>

I přes to, že Československo získalo pouze relativně malá území, Rakušané vytýkali spojencům dvojaký přístup – na jedné straně byl připojením území porušen hlavní argument historických hranic, na straně druhé nebylo respektováno právo místních Němců na sebeurčení. Rakouský historik Hanns Haas však argumentuje, že důležitější než příslušnost k německy hovořícímu státu, byla pro německé Jihomoravany regionální identita, a argument sebeurčení byl tedy především argumentem centrální vlády, spíše než regionálním požadavkem. Rakouská kritika nebyla v Saintgermainské mírové smlouvě reflektována a obě země se snažily co nejdříve normalizovat vzájemné vztahy, ve výsledku se tak tyto územní změny obešly bez velkých problémů a požadavků na revizi.<sup>149</sup>

Zároveň zůstala hranice i v meziválečném období relativně prostupnou: *„s českými celníci, malým pohraničním stykem k obdělávání polí a dětmi, které chodily*

---

<sup>146</sup> Hanns Haas, „Vyhnání - odsun – transfer“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 159; Znovu se tyto požadavky krátce objevily po druhé světové válce: Hanns Haas, „Die Zerstörung der Lebenseinheit "Grenze" im 20. Jahrhundert“, in *Kontakte und Konflikte*, ed. Winkelbauer, 386; Srov. Martin Šestauber, *Územní spory mezi Československem a Rakouskem v letech 1918-1920* (Ostrava, Brno: Key Publishing, 2013); Walter Reichel, „Der Vertrag von Saint-Germain-en-Laye: Die Frage der Grenzziehung zwischen der ČSR und Österreich“, in *Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*, ed. Jindřich Dejmeke (Praha: Historický ústav AV ČR, 2011), 113–124; Hanns Haas, „Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Frage Gmünd“, *Kamptal-Studien* 3, 1982/83, 213–247.

<sup>147</sup> Luft, „Alte Grenzen“, 113; Haas, „Zerstörung der Lebenseinheit Grenze“, 366.

<sup>148</sup> Winfried R. Garscha, „Hranice a jejich posuny, Rakousko-československá hranice 1918-1945“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 71.

<sup>149</sup> Haas, „Zerstörung der Lebenseinheit Grenze“, 366.

na druhou stranu do školy. Při častém kolísání cen potravin kvetlo pašování, v r. 1919 dokonce s korunovými bankovkami. Poměry se normalizovaly a obnovila se také výměna dětí k výuce sousedního jazyka.”<sup>150</sup> Důležitou spojující roli mezi regiony hrála také náboženská tradice, která se projevila mimo jiné v prvních poválečných regionálních volbách, kdy v Dolním Rakousku zvítězili křesťanští sociálové, na jižní Moravě pak katolická Československá strana lidová.<sup>151</sup> Přetrvávající podobnosti – zemědělský charakter regionu a katolická orientace jeho obyvatel – a přeshraniční styk hrály důležitou roli nejen v regionálním hospodářském a společenském životě, ale také v usnadnění komunikace v mezistátních vztazích. Nástup diktátorského režimu v Rakousku zhoršil vztahy s demokratickým Československem, přesto v roce 1934 ještě mohli využít průchodnosti jihomoravské hranice příslušníci rakouské sociální demokracie a *Schutzbundu* (Republikánský obranný svaz, polovojenská organizace sociálně demokratické strany), prchající z Vídně.<sup>152</sup> Výraznou změnu pro přeshraniční prostor tak přinesly až události roku 1938 – anšlus Rakouska Hitlerovským Německem a Mnichovská dohoda.

### **3.2.2 Druhá světová válka a následný odsun německého obyvatelstva**

Na území Dolního Rakouska vznikla po anšlusu župa Dolní Podunají, ke které bylo po Mnichovu připojeno i odstoupené území jihomoravského pohraničí s převážně německy mluvícím obyvatelstvem (česky mluvící obyvatelstvo tvořilo v odstoupeném pohraničí asi jednu třetinu).<sup>153</sup> Na místo okresů byly administrativními centry župy landráty, jejich sídly byly v dolnorakouském pohraničí Hollabrunn a Mistelbach, na jižní Moravě byl zřízen landrát Mikulov, ke kterému byly připojeny i obce bývalých okresů Hustopeče a Břeclav, a landrát Znojmo s Moravským Krumlovem. Cílem nacistické okupační správy v jihomoravském pohraničí byla germanizace regionu. Ta však probíhala postupně a její hlavní opatření – vysídlení obyvatelstva, které nebylo možné poněmčit – bylo odloženo až na období po konci války. Říšskoněmecká správa cílila především na podporu a

<sup>150</sup> Haas, „Vyhnání - odsun – transfer“, 160.

<sup>151</sup> Miloš Trapl, „Novověk III. (1918-1990)“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 60.

<sup>152</sup> Herbert Exenberger a Stepan Roth, „Rakouská sociální demokracie v československém exilu – Zahraniční kancelář rakouských sociálních demokratů v Brně v letech 1934-1938“, in *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*, Karner, Stehlík, eds., 83; srov. David Kraft, *Exil z Rakouska a vztahy k Československu 1934 – 1945* (Praha: Pražská edice, 2009; Kateřina Čapková a Michal Frankl, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938* (Praha: Paseka, 2008).

<sup>153</sup> Trapl, „Novověk III.“, 65.



přistěhovalectví Němců do regionu a kulturní postih Čechů ve vzdělání, kultuře a administrativě. Byly odstraněny všechny české nápisy, úředním jazykem se stala pouze němčina, byly zrušeny všechny české školy až na jednu obecnou ve Znojmě. Do četných úřadů a institucí přicházeli na místo českých úředníků říšští Němci. Státní úředníci tak tvořili část obyvatelstva odcházejícího po Mnichovu z regionu, před říšskoněmeckou správou prchali přirozeně také čeští i němečtí antifašisté, například mikulovská jednotka Republikánské obrany.<sup>154</sup> Nejhuře nacistická správa dopadla na početné jihomoravské židovské obyvatelstvo – Židům byl zabaven majetek, byli zbaveni občanských práv, a nakonec i v roce 1941 deportováni do koncentračních táborů. Oběťmi holocaustu se stalo 8 tisíc jihomoravských Židů.<sup>155</sup>

Válkou trpělo obyvatelstvo v celém regionu – byl mimo jiné zaveden přidělový systém, ve kterém byly přiděly pro Němce vyšší než pro Čechy. Těch se naopak netýkala branná povinnost do wehrmachtu, byli však nasazeni do válečné výroby. Tato opatření ztěžovala zemědělské práce, během války také upadalo vinařství.<sup>156</sup> Po válce se situace obyvatelstva obrátila. Na rozdíl od přístupu říšskoněmecké správy, která se snažila o homogenizaci regionu asimilačním přístupem, Československo se vydalo cestou transferu obyvatelstva. Pohyb v regionu však začal již před koncem druhé světové války evakuací před postupující frontou.<sup>157</sup> Před Rudou armádou prchalo německé obyvatelstvo z jihomoravských vesnic a z Weinviertelu dále do vnitrozemí. Většina z takto uprchlých se po válce do svých domovů vrátila, na jižní Moravě je však často našla vyrabované nebo již obydlené českými novoosídlenci. Divoký odsun zde začal bezprostředně po válce a byl často motivován právě možností získat po vysídlených majetek.<sup>158</sup>

---

<sup>154</sup> Haas, „Die Zerstörung der Lebenseinheit Grenze“, 373, 376; srov. Martin Markel, „Jižní Morava v župě Dolní Podunaj“, *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, sv. 11 (Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006), 9–51; Josef Bartoš, „Jižní Morava v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938-1945. Základní charakteristika“, *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, sv. 7, ed. Zdeněk Radvanovský (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně - Albis International, 2003), 9–26.

<sup>155</sup> V listopadu 1938 byla během Křišťálové noci vypálena také synagoga ve Znojmě. Haas, „Die Zerstörung der Lebenseinheit Grenze“, 375; srov. Teufel, „Osudy Židů“, 154; Trapl, „Novověk III.“, 69; K příchodu rakouských uprchlíků (zejména židovského původu) do jihomoravského pohraničí v roce 1938 srov. digitální dokumentaci „Begrenzte Flucht. Die österreichischen Flüchtlinge an der Grenze zur Tschechoslowakei im Krisenjahr 1938 – digitale Edition“, European Holocaust Research Infrastructure, <https://begrenzte-flucht.ehri-project.eu/> (staženo 22. února 2022); Michal Frankl, „No Man’s Land: Refugees, Moving Borders, and Shifting Citizenship in 1938 East-Central Europe“, *Jahrbuch Des Simon-Dubnow-Institut* 16 (2019), 247–266; Čapková a Frankl, *Nejisté útočiště*.

<sup>156</sup> Miloš Trapl, „Novověk III.“, 68.

<sup>157</sup> Martin Markel, *Vysídlení Němců z jižní Moravy 1945-1949* (Brno: Vojenská akademie, 2002), 39; Tomáš Dvořák, „Přesuny hranic a obyvatel na bývalých lichtenštejnských panstvích na jižní Moravě a otázka jejich regionální identity“, *Časopis Matice moravské*, č. 4 (2013): 169–185.

<sup>158</sup> Hanns Haas, „Konec německo-české symbiózy na jižní Moravě. Model a průběh etnické homogenizace (1938-1948)“, in *Kultury na hranici*, eds. Komlosy, Bůžek a Svátek, 304, 307.

Velká část zejména vesnického obyvatelstva také odešla přes blízkou hranici samostatně na základě působení etnicko-politického tlaku (šikanování, obavy z odeslání do tábora nucených prací), někteří Němci naopak zůstávali pracovat na svých vlastních statcích i po příchodu českých novoosídlenců a přes rakouskou hranici byli vyhnáni až v polovině srpna 1945 po žních. Městského obyvatelstva (Znojmo, Mikulov) se pak týkal spíše organizovaný odsun početných skupin. V období divokého odsunu přešlo hranice do Rakouska podle odhadů asi 150 tisíc Němců, společně s transfery po Postupimské konferenci se počet Sudetských Němců v Rakousku vyšplhal na 400 tisíc.<sup>159</sup> Z politických okresů Znojmo a Mikulov celkem odešlo asi 100 tisíc Němců.<sup>160</sup> Na území Československa směli zůstat jen němečtí antifašisté, Němci ve smíšených manželstvích a pracovníci nepostradatelní v průmyslu. Rakušanů žijících na jižní Moravě se odsun sice netýkal, protiněmecká atmosféra v poválečných letech však mnohé z nich vedla k vlastnímu přesunu do Rakouska.<sup>161</sup>

Mnozí odsunutí Němci se i v následujících měsících snažili vracet na území Československa, aby získali alespoň část svých majetků. Jako efektivnější způsob se však ukázalo využití služeb Rakušanů nebo Čechů, pro které byl malý přeshraniční styk nadále legální. Oproti představě o uzavřené hranici bezprostředně po válce naopak zůstalo pohraničí tranzitní a kontaktní zónou. Fungoval přeshraniční obchod, zemědělcům z příhraničních okresů bylo umožněno obdělávání polností, které jim patřily na druhé straně hranice. Možnosti malého přeshraničního styku byly ukončeny až v roce 1947.<sup>162</sup>

### **3.2.3 Dosídlení jihomoravského pohraničního regionu**

Odsunem německého obyvatelstva však proces přeměny jihomoravského regionu nskončil. Ve srovnání s jinými oblastmi bylo jihomoravské pohraničí jako úrodný kraj velmi přitažlivé, takže zde dosídlení bylo mimořádně rychlé a úspěšné. Mnozí novoosídlenci přicházeli do prázdných sídel po odsunutých Němcích již v prvních měsících po válce nebo následně v době organizovaného transferu. Do jihomoravského

---

<sup>159</sup> Haas, „Konec německo-české symbiózy“, 310.

<sup>160</sup> Markel, *Vysídlení*, 16, 17; k problematice kvantifikace odsunutého německého obyvatelstva dále *Ibid.*, 43–46.

<sup>161</sup> Markel, *Vysídlení*, 158–162, 176; Hanns Haas, „Vyhnání – odsun – transfer“, *Waldviertel – Weinviertel – Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 156–167; Tematicky bylo odsunu německého obyvatelstva a proměněm českého pohraničí věnováno například jedno z vydání časopisu *Soudobé dějiny: Komplex odsunu: vysídlení Němců a české pohraničí po roce 1945. Soudobé dějiny* 3-4/2005.

<sup>162</sup> Niklas Perzi, „Aufnahme und Abschub. Die Sudetendeutschen in Niederösterreich 1945/46, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 82 (2016): 175.

pohraničí přicházeli nejčastěji novoosídlenci z blízkých i vzdálenějších moravských okresů a ze Slovenska. Jednalo se převážně o bezzemky, dělníky a malé živnostníky, kteří často neuměli na velkých zemědělských majetcích a v jiných klimatických podmínkách hospodařit.<sup>163</sup>

Ještě složitější byla adaptace reemigrantů – Čechů a Slováků ze zahraničí – neboť přicházeli do regionu až v pozdějších letech, kdy byla většina majetků rozebrána. Nebylo je tedy možné umístit ve skupinách, ve kterých přišli, a jejich komunity se rozpadly. Reemigranti se navíc lišili od místního obyvatelstva odlišným – „českým“ – nářečím, kulturou a mnohdy i náboženstvím. Příchod všech skupin osídlenců tak představoval výzvu pro sblížení a sžívání s místním obyvatelstvem. Tento proces byl usnadněn zejména pracovním prostředím, které bylo pro většinu novoosídlenců nové, zemědělské hospodaření se tak museli učit od místních. Absence vztahu k půdě zde také urychlila vznik jednotných zemědělských družstev, ve kterých se novoosídlenci záhy dostali s místními na stejnou úroveň.<sup>164</sup>

Migrační pohyb po válce však neprobíhal jen do vylidněného regionu, ale nadále také opačným směrem. Zejména po nástupu komunistů k moci, ale částečně již v roce 1947, byli z pohraničí jako nedůvěryhodní přesídlení příslušníci charvátské menšiny, a také někteří němečtí obyvatelé, kteří mohli z různých důvodů (antifašismus, smíšená manželství, profesní odbornost) v regionu zůstat i přes dobu odsunu.<sup>165</sup> Poslední významnou přesídlovací akcí byl přesun obyvatelstva z pohraničí v zájmu zabezpečení a ostrahy hranice, prováděný v letech 1951–1952. Ten se na jižní Moravě týkal asi 100 obyvatel ze zakázaného pásma a 300–350 obyvatel z hraničního pásma. V zakázaném pásmu se vysídlení týkalo všech obyvatel, v hraničním pásmu pak pouze těch, kteří byli

---

<sup>163</sup> Marta Šrámková, „Osídlení po roce 1945“, in *Waldviertel – Weinviertel - Jižní Morava*, eds. Bartoněk et al., 168; K dosídlení pohraničí srov. Andreas Wiedemann, „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952* (Praha: Prostor, 2016); Matěj Spurný, „Reliability and the Border: The Discourse of the Czech Borderlands, 1945–49“, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, č. 2 (2013): 83–94; Matěj Spurný, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960* (Praha: Antikomplex, 2011); František Čapka, Lubomír Slezák a Jaroslav Vaculík, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce* (Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005); Dvořák, *Vnitřní odsun*; v environmentálních souvislostech srov. Eagle Glassheim, *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech* (Praha: Academia, 2019).

<sup>164</sup> Do skupiny reemigrantů patřili mj. zahraniční vojáci a partyzáni, volyňští Češi a Češi z Jugoslávie. Šrámková, „Osídlení“, 170–172; srov. Jaroslav Vaculík, „Reemigrace a usídlování zahraničních krajanů“, in *Nové osídlení pohraničí*, Čapka, Slezák a Vaculík, 159–184.

<sup>165</sup> Spurný, „Reliability“, 86; Charváti žili ve třech obcích mikulovského okresu – v Jevišovce, Novém Přerově a Dobřem poli – kde si i ve většinově německém prostředí si dokázali uchovat kulturu a jazyk původní vlasti. Bezprostředně po válce se jich sice vystěhování netýkalo, ale jako národnostně nespolehliví byli v letech 1948–1953 rozptýleni do nepohraničních moravských obcí, Haas, „Vyhnání – odsun – transfer“, 166.

označení jako nespolehliví – paradoxně se často jednalo o novoosídlence z vnitrozemí nebo o zde usídlené reemigranty, kteří tak opět museli měnit své domovy. Přesídlovací akce pokračovaly i v následujících letech, opuštěné nemovitosti pak byly zničeny v demoliční akci probíhající až do roku 1956.<sup>166</sup> Poválečné přesídlení obyvatelstva z bezprostředního pohraničí bylo ve srovnání s předchozími transfery relativně malou, ale pro kulturní krajinu významnou akcí. Vylidnění a úplné vyklizení zde přetrvalo až do pádu komunistického režimu v roce 1989.

### 3.2.4 *Osudy Němců v Dolním Rakousku*

Po vystěhování německého obyvatelstva se hranice mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem poprvé stala i etnickou hranicí. Pohyb však nadále pokračoval i v dolnorakouském pohraničí. Přijetí německých uprchlíků zde bylo problematické – na jednu stranu cítili místní s nově příchozími solidaritu a chtěli jim pomoci, na druhé straně však sami trpěli přítomností sovětských vojáků a neměli mnoho, o co by se mohli podělit. Odsunutí Němci nejčastěji hledali azyl u příbuzných a známých a profitovali tak z dříve vytvořených vztahů a kosmopolitní povahy jihomoravsko-dolnorakouského pohraničí. Pokud však tyto kontakty neměli, byli odkázáni na přespávání ve stodolách a žebrání o jídlo. Jako výhoda se tak ukázal dřívější příchod do regionu, ať už z důvodu vlastní evakuace nebo v důsledku divokého odsunu. Kapacita (i pracovní) pohraničních vesnic totiž byla brzy naplněna a odsunutí Němci museli pokračovat dále do vnitrozemí.<sup>167</sup>

Podle odhadů se v Dolním Rakousku v roce 1945 nacházelo asi 110 000 odsunutých Němců, obce v pohraničí byly přirozeně jejich příchodem zasaženy ve větší míře. Tito „*Volksdeutsche*“ (= Němci rodem) měli v Rakousku najít jen dočasné umístění, v následujících měsících měli být přesunuti dále do Německa. Paradoxně i pro možnost setrvání v Rakousku byla rozhodující potřebnost v zemědělství a průmyslu, tedy kritérium podobné těm, na základě kterých mohli někteří Němci zůstat v československém pohraničí.<sup>168</sup> Na konci roku 1945 registrací německého obyvatelstva a obyvatel bez (známé) státní příslušnosti začal proces jejich „repatriace“. Po realizaci transferů zůstalo v Dolním Rakousku asi 16 tisíc Sudetských Němců, část příchozích pravděpodobně z tohoto regionu zamířila také do Vídně, kde našli lepší uplatnění.

---

<sup>166</sup> David Kovařík, „V zájmu ochrany hranic. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma 1951–1952“, *Soudobé dějiny*, č. 3–4 (2005): 703.

<sup>167</sup> Perzi, „Aufnahme und Abschub“, 158–172.

<sup>168</sup> Perzi, „Aufnahme und Abschub“, 205.

Obecně byla integrace Sudetských Němců jednodušší než například v případě Němců z Jugoslávie a Maďarska, mimo jiné díky existující vazbě na Rakousko, etnografické blízkosti a srovnatelnému vzdělání. K integraci mezi místní obyvatelstvo pravděpodobně přispěl také fakt, že na rozdíl od Německa nebyly v Rakousku aktivní sudetoněmecké spolky. Ke spojení odsunutých Němců v Sudetoněmeckém krajanském spolku Rakouska došlo až v roce 1960, na rozdíl od Spolkové republiky Německo se v Rakousku nevytvořila ani žádná vyhnanecká politická strana, ani téma vyhnání nehrálo žádnou skutečně důležitou politickou roli. To potvrzuje i skutečnost, že je na osudy “vyhnanců” upomínáno jen několika pomníky v obcích na severu Dolního Rakouska, ale jejich osudy významně nerezonují v širší rakouské společnosti.<sup>169</sup>

### 3.2.5 *V sousedství železné opony*

S cílem zamezit masové emigraci obyvatelstva do zahraničí zavedl komunistický režim přísnou ostrahu československé hranice v podobě tzv. vojenského systému střežení hranice. Zakázané pásmo sahající do hloubky až 2 kilometry podél státní hranice se stalo přísně střeženou zónou. Dále do vnitrozemí pak sahalo tzv. hraniční pásmo, ve kterém taktéž probíhala kontrolní činnost Pohraniční stráže. Po roce 1964 pak byla pásma podél hranice reorganizována a zůstalo pouze jedno – hraniční, které zhruba odpovídalo rozsahu dřívějšího zakázaného pásma. Do tohoto pásma byl umožněn vstup pouze s propustkou, umožněn byl například zemědělcům k provádění zemědělských prací, nebo v pozdějších letech pracovníkům Správy CHKO Podyjí k obhlídce chráněného území.<sup>170</sup>

Ke kontrole hranice sloužilo tzv. ženičně technické zabezpečení, do poloviny 60. let 20. století byly hraniční zátarasy dokonce pod vysokým elektrickým napětím. Průběžnou ostrahu hranice zároveň vykonávala Pohraniční stráž. Vedle profesionálních vojáků sloužili v Pohraniční stráži také příslušníci základní vojenské služby, pro region

---

<sup>169</sup> Markel, *Vysídlení*, 8; O příbězích německy mluvících obyvatel pohraničí, kteří byli po roce 1945 nuceni opustit své domovy, pojednávala dvojjazyčná putovní výstava *Pomalu začalo být zase dobře. Vyhnaní vyprávějí o nuceném odchodu, příchodu a životě v nové domovině*, vytvořená v roce 2014 Centrem pro výzkum migrace v St. Pöltenu a Dolnorakouským zemským archivem. <https://www.ruralhistory.at/de/news/2020/langsam-ist-es-besser-geworden> (staženo 22. února 2022); Peter Wackerlig a Franz Pötscher, „Hranice jako pamětní a vzpomínkový prostor někdejšího německého obyvatelstva jižních Čech a jižní Moravy, in *Železná opona 1948-1989. Odborný katalog k výstavě 30. výročí pádu železné opony*, eds. Pavel Vaněk et al. (Brno: Technické muzeum v Brně, 2019), 107–114.

<sup>170</sup> Rozhovor s pracovníkem NP Podyjí (a dříve pracovníkem CHKO Pálava) Petrem Lazárkem, 18. dubna 2018; Pavel Vaněk, „Střežení státní hranice a Pohraniční stráž“, in *Železná opona*, eds. Vaněk et al., 24; ke změně hraničního pásma Pavel Vaněk, „Rok 1964 a hraniční pásmo“, in *Předjaří. Československo 1963–1967*, eds. Jiří Petráš a Libor Svoboda (Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Praha: ÚSTR, 2016), 339–349.

to tak mimo jiné znamenalo přítomnost další velké skupiny obyvatel, které chyběla dlouhodobá vazba na zdejší prostředí a tradici. V 80. letech se v 4. brigádě Pohraniční stráž – znojmské – na ostraze jihomoravsko-dolnorakouské hranice podílelo asi 3000 osob. Tito pohraničníci se zároveň mohli opřít o pomocníky Pohraniční stráž z řad obyvatel regionu, kteří se na naplnění cílů ostrahy hranice podíleli jako informátoři a pomáhali tak s odhalováním potencionálních „narušitelů“. Historik Martin Pulec uvádí, „že by činnost PS nebyla zdaleka tak efektivní, nebýt „širokého aktivu místního obyvatelstva“, který upozorňoval orgány PS na neznámé osoby, ještě než překročily hranice hraničního pásma.“<sup>171</sup> Místní se uplatnili například také jako překladatelé při výsleších zahraničních osob, které se pokusily překročit československou hranici.<sup>172</sup> Pohraniční stráž se snažila získat podporu místního obyvatelstva i zapojením do společenského života, například účastí na brigádách, pořádáním kulturních akcí a besed, vytvořením oddílů Mladých strážců hranic nebo soutěží o titul „Vzorná pohraniční obec“.<sup>173</sup>

Pro dolnorakouský region znamenala hranice uzavřená železnou oponou především prohloubení jeho periferního postavení, které se ve 2. pol. 20. století projevilo výrazným úbytkem obyvatelstva v příhraničních obcích a okrscích. Nejvíce obyvatel odcházelo z obcí ležících v bezprostřední blízkosti hranice (Laa an der Thaya, Bernhardsthal, Drasenhofen), nejhorší situace byla ve správním okrsku Haugsdorf, ze kterého od roku 1945 odešla asi polovina lidí.<sup>174</sup> Ve většině obyvatelstva dolnorakouských příhraničních regionů vzbuzovala hranice s ozbrojenými vojáky strach a snažili se jí vyhnout. Pro charakteristiku hranice se vžilo adjektivum „mrtvá“. Podle rakouského historika Niklase Perziho měla pro Dolnorakušany ozbrojená hranice mezi politickými systémy i identifikační význam pro jejich vztah k sousední zemi: „Absurdně působící československý režim na hranicích a příležitostná setkání s rolníky z JZD pracujícími na uzavřeném území potvrzovaly ekonomickou a morální převahu vlastního

<sup>171</sup> Pulec, *Organizace a činnost*, 78–81, citát 79; Vaněk, „Střežení hranice“, 24.

<sup>172</sup> Vnitřní rozkaz velitele 4. brigády Pohraniční stráž ze dne 29.12.1988, č. 051/88 - proplacení tlumočení občanu Vranova nad Dyjí při zadržení dvou východních Němců, Archiv bezpečnostních složek, fond 2341 - 4. brigáda Pohraniční stráž Znojmo, přírůstek 68 (balík 1), Vnitřní rozkazy velitele PS Znojmo, rok 1988. K pokusům o překonání hranice srov. Stefan Karner, *HALT! Tragödien am Eisernen Vorhang. Die Verschlussakten* (Salzburg: Ecowin Verlag, 2013); na populárně naučné úrovni srov. Luděk Navara, *Příběhy železné opony* (Brno: Host, 2004); Luděk Navara, *Příběhy železné opony 2* (Brno: Host, 2006).

<sup>173</sup> Jana Pekárková, „Pohraničníci a hraničáři,“ in *Železná opona*, eds. Vaněk et al., 83–90.

<sup>174</sup> „Bevölkerung Niederösterreichs“, in *Volkszählung*, 33; „Eine Region kämpft ums Überleben und gegen die starke Landflucht“, *NÖN Hollabrunn*, 26. května 1988; srov. Andreas Weigl, „Von der Stagnation zu neuer Dynamik: Die demographische Entwicklung“, in *Niederösterreich im 20. Jahrhundert, Band 2: Wirtschaft*, eds. Peter Melichar, Ernst Langthaler a Stefan Eminger (Wien Böhlau, 2008), 1–50.

*systemu nad sousedy „na druhé straně“. Zejména generaci lidí narozených mezi roky 1950 a 1980, kteří s ní vyrostli, připadala hranice jako nezpochybnitelná samozřejmost, ale také jako záruka ochrany před domněle hrozivým Východem.“<sup>175</sup>*

Na rakouské straně hranice samozřejmě také působilo četnictvo a celní stráž, československá Státní bezpečnost pak využívala některé z místních Rakušanů jako agenty.<sup>176</sup> Jednalo se však pouze o jednotlivce a jejich působení nemělo pro region podstatný dopad. Ostraha státní hranice tak v životě obyvatelstva dolnorakouského regionu nehrála tak významnou roli, železná opona měla vliv spíše na prohloubení periferního postavení a další oddálení od někdejších sousedů. To bylo zvýrazněno i proměnou dříve jednolitého krajinného rázu regionů, která se ve 2. pol. 20. stol. odehrála především v souvislosti s odlišnými přístupy obou států k zemědělství a péči o krajinu.

### **3.2.6 Proměna krajiny**

Jižní Moravu zasáhl stejně jako zbytek Československa po 2. světové válce proces nucené kolektivizace. Již v 50. letech po vzniku jednotných zemědělských družstev docházelo ke scelování polí, byly rušeny meze a druhotné polní cesty, zintenzivnilo se používání chemické ochrany rostlin. Na začátku 70. let pak došlo k souhrnným pozemkovým úpravám, ve kterých přetrvávají polnosti velmi zhruba do dnešní podoby. Vznikly snadno obhospodařovatelné lány dlouhé i několik kilometrů, málo členitá krajina však měla negativní vliv na funkční ekosystémy a biodiverzitu, zvýšila se také náchylnost půdy k větrné a vodní erozi.<sup>177</sup>

V pohraničních regionech Dolního Rakouska byl ve stejném období do jisté míry zachován původní vzhled zemědělské krajiny. I zde docházelo ke slučování polí a vinic ve větší celky, zemědělství si ale nadále zachovalo soukromý charakter. Nadprodukce rakouského zemědělství a s ní související nízké prodejní ceny potravin vedly na konci 80. let rakouskou vládu k plánu na celkové snížení produkce potravin – jednou z cest

---

<sup>175</sup> Niklas Perzi, „Život ve stínu železné opony. Rakousko-československá hranice v letech 1945-1989“, in *Železná opona*, eds. Vaněk et al., 104, 105.

<sup>176</sup> Skutečný příběh spolupráce rakouských agentů s československými tajnými službami v oblasti v okolí řeky Dyje se v roce 2015 stal námětem jedné z epizod kriminální série Místo činu. Tatort: Grenzfall, Das Erste. Online: <https://www.daserste.de/unterhaltung/krimi/tatort/sendung/tatort-wien-grenzfall-100.html> (staženo 7. února 2019).

<sup>177</sup> Ivan Dejmal, „Co s evropskou kulturní krajinou na konci 20. století?“, in *Kulturní krajina aneb proč ji chránit? Téma pro 21. století*, eds. Tomáš Hájek a Karel Jech (Praha: MŽP, 2000), 14; Komlosy, „Hospodářské dějiny“, 119.

realizace tohoto plánu byla podpora ekologického zemědělství a bioprodukce bez chemických hnojiv.<sup>178</sup>

Geograf Robin Rašín ve své disertační práci srovnával proměnu krajiny v českém a rakouském pohraničí v letech 1948–1990 a ukázal, že strukturální využití půdního fondu zůstalo v obou regionech podobné, zaměřené převážně na intenzivní obhospodařování půdy. V dolnorakouském pohraničí byl v tomto období zvýšen podíl orné půdy, na jihomoravské straně bylo naopak na mnoha dříve obdělávaných plochách obnoveno vinohradnictví. Procento využití půdy v podobě trvalé kultury (například vinohradnictví, ovocnářství) bylo v roce 1990 na Jižní Moravě dokonce vyšší než v sousedních regionech Dolního Rakouska. Nejdramatičtější tak byl rozdíl ve velikosti jednotlivých ploch orné půdy. Zatímco v jihomoravském pohraničí bylo pouze 10 procent jednotlivých orných ploch menších než 2 hektary, na dolnorakouské straně bylo těchto ploch téměř 60 procent.<sup>179</sup> Odlišnosti mezi jihomoravskými a dolnorakouskými pohraničními regiony byly dány centrálním řízením. Zatímco pro Československo bylo po celou dobu trvání režimu státního socialismu klíčovou hodnotou v zemědělství naplňování dlouhodobého plánu produkce, Rakousko už od 80. let do své zemědělské politiky začalo zahrnovat i mimoprodukční funkce zemědělství a jeho vliv na venkovskou krajinu.

Na krajinu a životní prostředí měla důležitý vliv také regulace vodních toků. Ačkoli k vysoušení luk a narovnání toků docházelo i v Dolním Rakousku, na jižní Moravě se povodí řeky Dyje proměnilo dramaticky. Vodní nádrž Vranov, vybudovanou již ve 30. letech 20. století, doplnila v roce 1966 vodní nádrž Znojmo, a v 70. a 80. letech rozsáhlé vodní dílo Nové Mlýny v sousedství Pálavy. Tok řeky Dyje je navíc od soutoku s Pulkavou prakticky v celé délce na československém území regulován. Vedle odstranění členitosti krajiny scelováním polí je toto další důležitý faktor pro problém udržení vody v krajině.

Na obou stranách hranice i v současnosti najdeme výrazně kulturní krajinu, ovlivněnou zemědělskou činností. Výše popsaná po staletí trvající podobnost krajiny se během relativně krátké doby výrazně změnila a dříve neznatelná hranice se dnes na první pohled projektuje mezi malá rodinná pole a velké lány. Racionalizace a standardizace hrála roli i v dolnorakouském zemědělství a péči o krajinu, díky přetrvávajícímu

---

<sup>178</sup> Ernst Bruckmüller a Josef Redl, „Land der Äcker, Landwirtschaft in Niederösterreich 1918-2008“, in *Niederösterreich im 20. Jahrhundert*, eds. Peter Melichar, Langthaler a Eminger, 204, 205.

<sup>179</sup> Robin Rašín, „Krajina česko-rakouského pohraničí: vývoj a dědictví“ (disertační práce, Univerzita Karlova, 2000), 105, 137.



rodinnému farmaření na polích s menší rozlohou se však dolnorakouské životní prostředí nacházelo na konci 80. let v o mnoho lepší kondici. Na druhou stranu se v obou regionech nadále pěstovaly podobné plodiny, v zemědělství pracovala relativně velká část místního obyvatelstva a důležitou roli i nadále hrálo vinařství.<sup>180</sup>

### 3.2.7 *Shrnutí*

*“Dějiny uplynulého půlstoletí jsou bohužel dějinami násilí a potlačování vzájemného porozumění. Na jedné straně hrají vlají 8. května prapory, které připomínají konec války a porážku nacistické tyranie, na druhé straně stojí pomníky připomínající vysídlence, kteří vnímají především své vyhnání. Dnes se na jedné straně tyčí budovy mohutných hospodářských objektů, na druhé se rozložily stavby zemědělských kombinátů: tu stojí pseudofeudální usedlosti alpského typu, tam obytné “krabice” s plochou střechou – tu jako tam pokles tradiční kultury, v Dolním Rakousku jako na jižní Moravě.”<sup>181</sup>*

I zde posloužil pro shrnutí citát Wolfganga Müllera-Funka z dobového Kulturního průvodce po Waldviertelu, Weinviertelu a jižní Moravě. Dědictví druhé světové války, poválečná proměna obyvatelstva a vývoj v odlišných politických režimech významně proměnily život v regionech i vzhled krajiny a teze o jednolitém kulturním prostoru už nadále nemohla platit. Podobnost (životního) prostředí, ve kterém obyvatelé jihomoravského a dolnorakouského pohraničí žili, však zůstala zachována. Využití přetrvávajících podobností i řešení rozdílů mezi regiony hrály důležitou roli při navazování přeshraničních kontaktů. Železná opona měla těmto kontaktům zabránit, ale následující kapitola ukáže, jak v 80. letech v důsledku centrálního i regionálního vývoje postupně děravěla.

---

<sup>180</sup> Sčítání lidu 1980 - Tab. 60. Sociální složení obyvatelstva, podíl obyvatel s vyšším vzděláním, ekonomicky aktivní osoby podle odvětví, podle okresů, „Pramenné dílo 1980“, Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/csu/czso/pramenne-dilo-1980> (staženo 22. února 2022); „Volkszählung 1981“, *Die Niederösterreichische Landwirtschaft in Zahlen* (Niederösterreichische Landwirtschaftskammer, 2018).

<sup>181</sup> Müller-Funk, „Předmluva“, 8.

## 4. Vztahy a kontakty mezi regiony v 80. a 90. letech

### 4.1 Přibližování v 80. letech

Politické uvolnění napětí mezi Rakouskem a Československem v 80. letech 20. století, popsané v druhé kapitole této práce, se se zpožděním projevilo i na hranici mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem. Přímý dopad na hraniční regiony měla centrální diskuse o uvolnění přeshraničního styku, která na konci 80. let zaznamenala výrazný posun. Možnost navázání vztahů se severními sousedy byla se zájmem reflektována i ze strany dolnorakouské politické reprezentace, která využila své možnosti a stala se ve druhé polovině 80. let významným aktérem regionální spolupráce a zároveň důležitým partnerem centrální politiky v této oblasti. Jaké kroky byly na regionální úrovni podniknuty, jak byla regionální spolupráce oficiálně institucionalizována a na jaké oblasti se ve sledovaném období soustředila, ukáže následující kapitola.

#### 4.1.1 Uvolnění přeshraničního styku

V československo-rakouských bilaterálních jednáních byly nejen v 80. letech hlavními tématy hraniční přechody a vízová povinnost a její podmínky. Rakouská spolková i regionální politická reprezentace po celé období uzavřené hranice usilovaly o zřízení dalších hraničních přechodů, které by rozšířily možnosti cestování do sousední země. Jedním z cílů tohoto opatření mělo být také oživení hraničního regionu, bojujícího s izolací a odchodem obyvatelstva.<sup>182</sup> Na konci 70. let se podařilo k dosud jedinému hraničnímu přechodu mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem Kleinhaugsdorf-Hatě nedaleko Znojma zřídit další dva mezi Laa an der Thaya (okres Hollabrunn) a Hevlínem (okres Znojmo) a mezi Drasenhofenem (okres Mistelbach) a Mikulovem (okres Břeclav).<sup>183</sup> Vedle tří silničních byly jihomoravský a dolnorakouský region propojeny ještě železničním hraničním přechodem mezi Hohenau a Břeclaví. Snahy vyjednat

---

<sup>182</sup> Otázka zřízení hraničního přechodu, 27. ledna 1975, Československo-rakouská komise k šetření událostí na společných státních hranicích, 2. řádné zasedání, Informace pro ministerskou radu, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190, číslo jednací 1.000/2-II/Z1/75.

<sup>183</sup> Maximilian Graf, „Die Wirtschaftsbeziehungen in der Ära-Kreisky: Entwicklung und Probleme des österreichischen Osthandels mit der ČSSR 1970–1983“, *Prague Papers on the History of International Relations*, č. 1 (2016): 114; Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a spolkovou vládou Rakouské republiky o zřízení silničních přechodů na společných státních hranicích, 22. listopadu 1977, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1978\\_9\\_0/1978\\_9\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1978_9_0/1978_9_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

otevření dalších hraničních přechodů – například Bernhardsthal-Břeclav – však byly neúspěšné, československá strana je považovala za nadbytečné.

Dalšího oživení se přeshraniční provoz dočkal ve druhé polovině dekády. Již od roku 1986 byla uvolněna vízová povinnost pro přeshraniční transport pacientů, od roku 1987 se pak jako výsledek pražské návštěvy rakouského ministra zahraničí Aloise Mocka pravidelně scházela expertní skupina pro zjednodušení vzájemného styku. Jedním z nejvýznamnějších opatření k uvolnění cestování bylo zavedení možnosti vydávání víz pro rakouské cestující na vybraných hraničních přechodech. Jihomoravsko-dolnorakouský hraniční přechod Hatě-Kleinhaugsdorf byl 1. ledna 1989 za účasti ministrů vnitra obou zemí svědkem slavnostního aktu k zavedení tohoto opatření, které se na rakousko-československé hranici týkalo ještě hraničních přechodů Dolní Dvořiště-Wulowitz (mezi jižními Čechy a Horním Rakouskem) a Petržalka-Berg (mezi Slovenskem a Dolním Rakouskem).<sup>184</sup>

V důsledku tohoto a dalších opatření pro usnadnění vzájemného styku (například vydávání dlouhodobých víz pro několik vstupů do země) se výrazně zvýšil počet osob překračujících jihomoravsko-dolnorakouskou hranici – oproti stavu v roce 1988 se téměř ztrojnásobil na 4,5 milionů osob ročně.<sup>185</sup> Tento nárůst se však týkal především Rakušanů, vliv vízových opatření na cestování československých občanů byl minimální. Rakouská strana do diskusí o uvolnění přeshraničních kontaktů vnášela i otázku malého pohraničního styku, který československá strana z vlastních bezpečnostních důvodů dlouho odmítala. Až při návštěvě československého předsedy vlády Ladislava Adamce v říjnu 1989 byla myšlenka malého pohraničního styku poprvé připuštěna. Dle zpráv z jednání byl sice opět oficiálně odmítnut, československá strana se ale poprvé ukázala jako přístupná k rozhovorům o tomto opatření. Do otevření hranice (a ani v letech po něm) se však toto opatření nepodařilo realizovat.<sup>186</sup>

---

<sup>184</sup> „CSSR-Grenze: Kranke nicht mehr umladen!“, *Kurier*, 4. dubna 1986; „Die CSSR-Grenze wird endlich durchlässiger“, *NÖN Hollabrunn*, 4. ledna 1989; „Prohloubení dobrých vztahů“, *Rovnost*, 3. ledna 1989; Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich“, 377; Hranice s ČSSR: Možnost udělení víz na třech hraničních přechodech od 1. 1. 1989, 4. ledna 1989, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27190, číslo jednací 27.190/186 – II/C/89.

<sup>185</sup> „Leistungen der Zollwache fanden große Anerkennung“, *NÖN Hollabrunn*, 14. ledna 1988.

<sup>186</sup> Ulehčení cestování, Návštěva předsedy vlády Adamce v Rakousku, Informace Rakouského velvyslanectví v Praze, 20. září 1989, s. 13, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/10-II.3/89; Návštěva československého předsedy vlády Adamce v Rakousku, 24. - 25. října 1989, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/47-II.3/89.

### 4.1.2 Regionální spolupráce

Výše zmíněná opatření k ulehčení přeshraničního styku, která se po mezistátních jednáních realizovat podařilo, hrála na konci 80. let významnou roli v přeshraničních kontaktech. Dalším důležitým předpokladem těchto kontaktů byla regionální spolupráce mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem. O tu se intenzivně snažila zejména dolnorakouská politická reprezentace, která k této iniciativě – na rozdíl od jihomoravské strany – disponovala lepšími možnostmi. A to nejen díky demokratickému zřízení rakouského státu, ale také díky vlastním zahraničněpolitickým kompetencím spolkových zemí. V neposlední řadě hrály pro dolnorakouskou iniciativu důležitou roli tehdejší politické osobnosti.

Jak zemský hejtman Siegfried Ludwig, tak jeho náměstek Erwin Pröll (oba ÖVP) byli významnými advokáty a propagátory otevřenější hranice, ve které viděli cestu k oživení periferního regionu. U Ludwiga hrála důležitou roli osobní vazba na jihomoravské pohraničí, v roce 1926 se narodil v jihomoravské vinařské obci Vlasatice a posléze navštěvoval gymnázium ve Znojmě. Jeho rodina patřila po druhé světové válce k německým rodinám odsunutým z jižní Moravy.<sup>187</sup> Snahu o dobré sousedství s jižní Moravou a Československem obecně propojoval Ludwig s myšlenkou širší regionální spolupráce zemí Podunají, již od roku 1982 usiloval o vytvoření svazku ARGE Donauländer (uskutečnit tento záměr se podařilo až v roce 1990).<sup>188</sup> Přiblížení k severnímu sousedovi bylo často také terčem kritiky, zejména ze strany spolků nuceně vysídlených, Ludwig však trvale upozorňoval na benefity, které by perifernímu a opomenutému regionu přinesla prostupná hranice.<sup>189</sup> Jako hejtman spolkové země vedl Ludwig oficiální jednání a účastnil se politických návštěv na nejvyšší úrovni.

Jeho náměstek Pröll naopak prakticoval „sousedskou politiku“ do velké míry po vlastní linii. Od roku 1985 pravidelně v předvánočním čase uskutečňoval adventní návštěvy československých pohraničnicků – návštěvy nesly symboliku sousedského přiblížení a posílení mezilidských vztahů. S každou další návštěvou bylo dle lokálního zpravodajství patrné postupující uvolňování hraničního režimu a rostl optimismus. Dobrá spolupráce a pravidelné kontakty celníků, stejně jako jejich znalosti němčiny, byly podle redaktora regionálního týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten* příslibem a nadějí,

---

<sup>187</sup> Perzi, „Život ve stínu železné opony“, 105, 106.

<sup>188</sup> Peter de Martin, „Ein Land macht Europapolitik. Visionen für die Regionen“, in *Die Ära Ludwig-Höger. Fundamente für die Zukunft*, ed. Charles Bohatsch (Wien: Dr. Karl Kummer-Institut, 2011), 178.

<sup>189</sup> Hans Ströbitzer, *Unser Niederösterreich: gestern, heute, morgen* (St. Pölten, Salzburg: Residenz-Verlag, 2008), 97.

že se takto budou moci potkávat i další obyvatelé pohraničního regionu.<sup>190</sup> Pröllovým důležitým tématem byla otázka životního prostředí a vnášel tak tuto tematiku i do vztahů s Československem, například podporou transferu rakouských zkušeností v oblasti znečištění ovzduší.<sup>191</sup> Zároveň byl Pröll také velmi aktivním podporovatelem dolnorakouské obnovy vesnice, a její inspirativní role pro jihomoravskou péči o venkov. O spolupráci v obnově venkova pojednává první tematická kapitola této práce.

V roce 1987 se dosud spíše neformální kontakty se sousedním regionem protuly s centrálním politickým zájmem a získaly oficiální institucionální oporu. V polovině června se konala první oficiální návštěva zemského hejtmana Dolního Rakouska na jižní Moravě. Ludwig při ní se zástupci Jihomoravského krajského národního výboru (JmKNV) a krajského výboru KSČ jednal především o posílení hospodářských a kulturních kontaktů mezi regiony. Cílem této návštěvy bylo také připravit oficiální program spolupráce, podobný těm, který již mezi sebou v květnu uzavřely spolková země Horní Rakousko a jihočeský kraj, a který byl plánovaný i mezi spolkovou zemí Burgenland a západoslovenským krajem.<sup>192</sup> Iniciativa k tomuto regionálnímu partnerství vzešla od centrální politiky, Ludwigovi tuto myšlenku představil československý velvyslanec Marek Venuta.<sup>193</sup> Dolnorakouský hejtman možnost rozvoje přeshraničních kontaktů se zájmem využil.

Samotný obsah programu byl připraven úředníky jihomoravského KNV a úřadu dolnorakouské zemské vlády a podepsán při návštěvě jihomoravské delegace 1. října 1987 ve Vídni.<sup>194</sup> *Rámcový program o spolupráci mezi spolkovou zemí Dolní Rakousko a Jihomoravským krajem v oblasti vědy a výzkumu, výchovy a sportu, kultury a hospodářství* byl o měsíc později doplněn dvouletým pracovním programem na léta 1988–1989, ve kterém byly obecné oblasti spolupráce upřesněny a doplněny o konkrétní návrhy projektů. Pracovní program zahrnoval i oblasti, kterým se v dalších kapitolách

---

<sup>190</sup> Rozhovor s tehdejším redaktorem týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten*, který se Pröllových návštěv jako reportér účastnil, Helmutem Schneiderem, 17. května 2019; „Pröll: Auf gute Nachbarschaft mit den CSSR Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 12. prosince 1985; „Pröll zündete ein Hoffnungslicht am ČSSR-Grenzbalken an. Es leuchtet“, *NÖN Hollabrunn*, 18. prosince 1986; „Prölls dritter Adventsbesuch in ČSSR: Das Eis gebrochen“, *NÖN Hollabrunn*, 17. prosince 1987.

<sup>191</sup> „Pröll konferiert und schafft gutes Klima zum CSSR- Nachbarn!“, *NÖN Hollabrunn*, 12. února 1987.

<sup>192</sup> Přehľad bilaterálných stykov ČSSR – Rakúsko v období od 87.01.01 do 87.06.30, AMZV, sig. TO-T 1980-1989 Rakousko, inv. č. 036/413.

<sup>193</sup> de Martin, „Ein Land macht Europapolitik“, 176.

<sup>194</sup> Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit zwischen dem Bundesland Niederösterreich und dem Südmährischen Kreis auf den Gebieten Wissenschaft und Forschung, Erziehung und Sport, Kultur und Wirtschaft, 1. října 1987 (dokumenty k přeshraniční spolupráci poskytnuté autorce Reginou Stierschneider z Oddělení pro mezinárodní a evropské záležitosti Úřadu dolnorakouské zemské vlády).

blíže věnuje tato práce. Do oblasti vědy a výzkumu spadala ochrana životního prostředí, při výměně odborníků měly být řešeny otázky zpracování a recyklace odpadů, kvalita vody v řekách a problematika poškozování lesů v hraniční oblasti. Do oblasti kultury byla zařazena výměna informací v otázce péče o původní vzhled a obnovu vesnic.<sup>195</sup> Ačkoli povědomí o rámcovém programu spolupráce bylo zejména v jihomoravském regionu poměrně malé, již v roce 1988 se díky němu podařilo zrealizovat vzájemnou účast na kulturních akcích v sousední zemi (dle tradice regionu se často jednalo o vystoupení dechové hudby), společné výstavy jihomoravských a dolnorakouských umělců, přeshraniční utkání sportovců a výměny školáků za účelem výuky sousedního jazyka.<sup>196</sup>

#### ***4.1.3 Vzájemné prolínání a podpora centrální a regionální politiky***

I přes výše zmíněnou osobní aktivitu dolnorakouských politiků byla regionální spolupráce v roce 1988 stále pevně svázaná s centrální politikou. Zejména československá strana viděla v regionálních kontaktech hlavně možnost podpory státní linie zahraniční politiky a neoddělovala ji od centrálního řízení a plánování. Důležitost regionální spolupráce tak byla reflektována i v poslední československé zahraničněpolitické koncepci vztahů k vyspělým kapitalistickým státům, která v relaci s Rakouskem vyzdvihovala „stabilizující bilaterální základnu“ v citlivé pohraniční oblasti.<sup>197</sup> V listopadu 1987 vznikla také dolnorakouská regionální kancelář Rakousko-československé společnosti, která pomáhala vylepšovat obraz Československa v Rakousku.<sup>198</sup>

Úzké propojení centrální politiky a regionálních iniciativ bylo demonstrováno při vzájemných politických návštěvách. Regionální otázky byly významněji diskutovány již při návštěvě rakouského ministra zahraničí Aloise Mocka v Praze v červenci 1987, která dle jeho slov navazovala na připravenou půdu z Ludwigovy červnové návštěvy na jižní

---

<sup>195</sup> Rámcový program o spolupráci mezi spolkovou zemí Dolní Rakousko a Jihomoravským krajem. Pracovní program na léta 1988 a 1989, Archiv CHKO Pálava (dokumenty poskytnuté autorce bývalým vedoucím Správy CHKO Pálava Jiřím Matuškou); „CZ - CHRONIK DER ABKOMMEN UND ARBEITSPROGRAMME“, 5. září 2019 (dokumenty poskytnuté autorce Reginou Stierschneider z Úřadu dolnorakouské zemské vlády).

<sup>196</sup> „Die CSSR-Grenze wird endlich durchlässiger“; rozhovor s Peterem de Martinem, který byl na přelomu 80. a 90. let na Úřadu dolnorakouské zemské vlády zodpovědný za spolupráci se sousedními zeměmi, 20. května 2020.

<sup>197</sup> Bilaterální vztahy, Koncepce vztahů ČSSR k VKS, 23. května 1989, AMZV, fond Porady kolegia ministra, sign. V/7 - KM 1953-89, inv.č. 917.

<sup>198</sup> „Gute Nachbarschaft zur CSSR wächst ständig“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1989; k činnosti Rakousko-české společnosti srov. Činnost ZÚ Vídeň za rok 1987, 4. ledna 1989, strana 25, AMZV, sig. TO-T 1980-1989 Rakousko, inv. č. 036/413.

Moravě. Vedle tradiční tematiky nových hraničních přechodů byla diskutována i otázka spolupráce ve vodním hospodářství – při sanaci řeky Moravy a na projektu rakouské vodní elektrárny na Dunaji Wolfsthal II.<sup>199</sup> Návštěvy kancléře Frantze Vranitzkého v červnu 1988 se již přímo účastnili i nejvyšší političtí představitelé spolkových zemí zapojených do přeshraniční spolupráce (vedle Dolního Rakouska i Horního Rakouska, Burgenlandu a Vídně). Konkrétním dopadem této návštěvy pro dolnorakouský region byla vedle příslibu další podpory pro navazování lokální spolupráce – například partnerství měst a škol – také potvrzení účasti Československa na Holabrunnském vinařském veletrhu.

Podobně jako se již několik let účastnily rakouské firmy brněnského strojařského veletrhu, otevřela se v roce 1988 poprvé pro československou delegaci možnost účasti na této tradiční regionální akci. Veletrh v desetitisícovém Hollabrunnu přivítal v prvním roce prozatím pouze politickou návštěvu, Československo bylo zastoupeno velvyslancem Markem Venutou a předsedou jihomoravského KNV Františkem Chabičovským. Aktivní prezentace československých a jihomoravských vystavovatelů se uskutečnila až o rok později, v roce 1989.<sup>200</sup> Tento rok už byla na Hollabrunnském veletrhu pro Československo vyhrazena jedna celá výstavní hala, předseda JmKNV Chabičovský přednesl slavnostní řeč, jeden den byl celý věnovaný jihomoravskému kraji a součástí veletrhu byla i jihomoravská chalupa s brněnským pivem, jihomoravskými víny, sklem a keramikou z Čech.<sup>201</sup> Vedle navazování kontaktů mezi vinaři a dalšími místními podniky byl veletrh hlavně příležitostí pro místní obyvatelstvo, které tak mohlo poznat odlišnou a přitom stále podobnou kulturu sousedního regionu. I tento stručný vývoj československé účasti na veletrhu dokládá v posledních letech před otevřením hranice posun od mezistátních jednání k regionální problematice, od plánovacích návštěv k praktickým dopadům pro region a jeho aktéry.

Rozšíření česko-rakouské výměny z centrální na regionální úroveň bylo na konci 80. let patrné i v uzavírání partnerství mezi městy a obcemi. Pionýrskou roli zde hrálo partnerství měst Břeclav a Zwentendorf, které bylo na neoficiální úrovni započato již v 70. letech, zejména v podobě návštěv sportovních oddílů. Oficiálně pak bylo stvrzeno podpisem dohody o spolupráci v září 1989.<sup>202</sup> Hlavními oblastmi vzájemné výměny byly,

---

<sup>199</sup> „Die Nachbarn lieben grüßen“, *NÖN Hollabrunn*, 30. července 1987.

<sup>200</sup> „Weinlandmesse als Hoffungsmarkt für unsere Wirtschaft?“, *NÖN Hollabrunn*, 27. října 1988.

<sup>201</sup> „Messe erstmals mit Gästen aus Südmähren in der CSSR-Halle“, *NÖN Hollabrunn*, 3. srpna 1989.

<sup>202</sup> „Partnerská města“, Město Břeclav, <https://breclav.eu/partnerska-mesta-1> (staženo 19. prosince 2021).

stejně jako v případě regionální spolupráce země a kraje, školská a kulturní oblast. Podobný obsah měla i spolupráce jihomoravského Mikulova se sousedním dolnorakouským Drasenhofenem, která však nikdy nebyla stvrzena oficiální partnerskou smlouvou.<sup>203</sup>

V západní části sledovaného pohraničí pak probíhala od roku 1988 jednání o navázání partnerství mezi okresy Znojmo a Hollabrunn. Vedle “tradičních” oblastí vědy a výzkumu, kultury, hospodářství, školství a sportu zahrnoval plánovaný program spolupráce i další témata: V souvislosti s rozvojem přeshraničního turismu bylo plánované mj. vytvoření společného regionálního institutu v bývalé Haugsdorfské sýpce. V oblasti dopravního propojení si zúčastněné strany od spolupráce slibovaly zlepšení silniční a železniční dopravy, například v podobě modernizace železničního mostu u Znojma. V neposlední řadě bylo proklamovaným cílem této lokální spolupráce vytvořit místní předpoklady pro malý pohraniční styk, ačkoli jeho umožnění stále podléhalo rozhodnutí centrálních orgánů. Obecná smlouva o spolupráci mezi okresem Znojmo a okrskem Hollabrunn byla podepsána 12. srpna 1989, podrobnější pracovní program, zahrnující i výše uvedené regionálně-specifické oblasti, byl podepsán na konci roku.<sup>204</sup>

Na vyjednávání smlouvy o spolupráci se za hollabrunnskou stranu podílel i sociálnědemokratický politik Hannes Bauer, zastávající v době projednávání partnerství funkci poslance dolnorakouského zemského sněmu (v roce 1988) a poslance národní rady (od začátku roku 1989). Ve své osobě propojoval původ z dolnorakouského regionu, a tedy zájem o jeho rozvoj a přeshraniční partnerství, a zároveň možnost promlouvat do centrální politiky, kterou využil například při tematických návrzích pro návštěvu československého ministerského předsedy Ladislava Adamce v Rakousku v říjnu 1989.<sup>205</sup> Bauerova aktivní role v přeshraniční spolupráci potvrzovala důležitost angažmá jednotlivců, ať už politiků, nebo místních úředníků a odborníků různých oblastí. Ukazovala také na skutečnost, že zájem o přeshraniční spolupráci nebyl v Dolním Rakousku jen doménou lidovců, ale podporovali ho i sociálně demokratičtí politici. Spolu s Bauerem se v přeshraničních kontaktech na centrální i regionální úrovni na konci 80. let

---

<sup>203</sup> Činnost ZÚ Vídeň za rok 1988, 4. ledna 1989, AMZV, sig. TO-T 1980-1989 Rakousko, inv. č. 036/413

<sup>204</sup> Regionales Übereinkommen betreffend die Zusammenarbeit des Okreises Znaim und des Bezirkes Hollabrunn auf den Gebieten Wissenschaft und Forschung, Kultur, Erziehung und Sport, Wirtschaft, 12. srpna 1989 (dokument poskytnutý autorce ředitelem NP Thayatal Christianem Üblem).

<sup>205</sup> Hospodářské informace pro spolkového kancléře u příležitosti oficiální návštěvy předsedy vlády Československé socialistické republiky dr. Ladislava Adamce, 24. – 25. října 1989, s. 47, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/44-IL.3/89; k osobě Hannese Bauera srov. „Dipl.-Kfm. Dr. Hannes Bauer“, Republik Österreich. Parlament [https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD\\_00076/index.shtml](https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00076/index.shtml) (staženo 19. prosince 2021).



angažoval vídeňský sociálně-demokratický starosta Helmut Zilk, pozdější čestný předseda rakousko-československé společnosti.<sup>206</sup>

#### **4.1.4 Situace v přeshraniční spolupráci v roce 1989**

Uvolnění režimu na hranici a podpora spolupráce v rámci partnerských smluv zapříčinily v roce 1989 první výraznější éru přeshraničních kontaktů. Nejčastější a nejviditelnější byla spolupráce v kulturní oblasti – vedle jihomoravské účasti na výše zmíněném Hollabrunnském vinařském veletrhu se konaly četné vzájemné návštěvy a vystoupení umělců v sousedních regionech. V srpnu se tak například jihomoravští hudebníci zúčastnili Sitzendorfského kulturního festivalu, umělecké soubory z Hollabrunnu, Retzu a Pulkau doplnily dolnorakouskou delegaci na zářijové ovocnářské výstavě v jihomoravských Práčích.<sup>207</sup>

Rozvíjela se i spolupráce ve školské oblasti v podobě návštěv žáků v sousední zemi a také výuka sousedního jazyka – čeština byla v roce 1989 vyučována na školách v Laa an der Thaya a Hollabrunnu, které se zároveň snažily o uzavření partnerství se školami ve Znojmě a Vyškově. Pro veřejnost byla výuka češtiny nabízena mj. na lidové vysoké škole v Laa.<sup>208</sup> Dařilo se i spolupráci v turismu, čím dál častější byly autobusové zájezdy do sousední země, při regionálních schůzkách se jednalo o možnostech přeshraničního cestovního ruchu v oblasti Podují nebo v oblasti Dunajsko-moravsko-dyjských luhů. K podpoře přeshraničního turismu mělo přispět i navazování nových dopravních spojení, například při mimořádných vlakových jízdách mezi Retzem a Znojmem.<sup>209</sup> Na odborné úrovni také úspěšně probíhaly společné semináře a výměna informací v oblasti životního prostředí, ochrany přírody a obnovy venkova.

---

<sup>206</sup> Helmut Zilk v 60. letech jako programový ředitel ORF vytvářel s Československou televizí společný pořad Telemosty. Za jeho angažmá v česko-rakouské spolupráci mu prezident Václav Havel v roce 1998 plánoval udělit nejvyšší státní vyznamenání, Řád Bílého lva. Po podezření, že v rámci aktivit v Československu jako špion spolupracoval s StB, však k udělení vyznamenání nedošlo. „Zemřel vídeňský starosta, který prý spolupracoval s českou StB“, *Hospodářské noviny*, 26. října 2008, <https://zahranicni.ln.cz/c1-29403620-zemrel-vidensky-starosta-ktery-pry-spolupracoval-s-ceskou-stb> (staženo 19. prosince 2021); Herbert Lackner, „Helmut Zilk, Spion: Zilk war jahrelang Informant des CSSR-Geheimdienstes“, *profil*, 23. března 2009.

<sup>207</sup> „Grenzverkehr blüht; Sitzendorf: Spitzengruppen zeigten ihr musikalisches Können“, *NÖN Hollabrunn*, 28. září 1989; srov. de Martin, „Ein Land macht Europapolitik“, 176.

<sup>208</sup> „Kontakt mit der CSSR verstärken“, *NÖN Mistelbach*, 27. října 1989; „Treffpunkt; Tschechisch“, *NÖN Hollabrunn*, 2. března 1989.

<sup>209</sup> „Sonderfahrt Retz - Znaim – Retz“, *NÖN Hollabrunn*, 31. srpna 1989; e-mailový rozhovor s ředitelem NP Thayatal Christianem Üblem, 8. listopadu 2020.

Podle Petera de Martina, který byl na konci 80. let pověřen koordinací zemské zahraniční politiky, však narážely záměry společných projektů zejména v oblasti školské a kulturní spolupráce už tehdy na omezené a nevyrovnané finanční možnosti obou zemí. Nevole československé strany poskytovat devizy pro rakouské umělce (například na honoráře) a jen omezené krytí nákladů jejich návštěv v české měně „*nevyhnutelně vedlo k omezení rakouských vystoupení*“, českoslovenští umělci a soubory naopak mohly využívat rakouského finančního zázemí a jejich vystoupení v sousední zemi proto byla četnější.<sup>210</sup> Otázka nedostatku, případně nepoměru financí tak přeshraniční spolupráci provázela od samého začátku.

Asymetrické podmínky pro podnikání v odlišných politických systémech omezovaly také široce proklamovanou hospodářskou spolupráci. Ta se tak v regionu ještě v roce 1989 nacházela spíše ve fázi navazování prvních kontaktů než v rovině fungujících společných projektů. Důležitý příslib znamenal zákon o zemědělských družstvech z července 1988, který umožnil jednotným zemědělským družstvům větší samostatnost, zejména na poli zahraničního obchodu a spolupráce. V navazování přeshraničních kontaktů bylo velmi aktivní největší regionální JZD Mír Práče, přidruženou výrobu plastových výrobků ve spolupráci s nedalekou rakouskou firmou plánovalo také menší příhraniční JZD Vrbovec.<sup>211</sup>

V roce 1989 byl na úrovni země-kraj projednáván společný pracovní program na následující dva roky. Právě hospodářské spolupráci se v něm dostalo větší váhy. Měla navazovat na jednání při Hollabrunnském vinařském veletrhu v srpnu tohoto roku a zaměřit se vedle podpory spolupráce podniků a vzniku joint ventures především na vytvoření metody pro rozvoj spolupráce, která by umožnila jednodušší formu jednání a navazování bilaterálních vztahů v kontextu jihomoravsko-dolnorakouského regionu. Byla zde tedy i z regionu patrná aktivní snaha o úpravu centrálně daných podmínek, které dosud hospodářskou spolupráci přeshraničních oblastí omezovaly. Podobně jako v hospodářství bylo v novém pracovním programu plánováno prohloubení praktické spolupráce v oblasti zdravotnictví a sociálních služeb, kde dosud probíhala zejména výměna informací. Naopak v oblasti kultury, turismu, ochrany životního prostředí a obnovy venkova mohly plánované aktivity již navazovat na konkrétní uskutečněné

---

<sup>210</sup> Citace dle: ČSSR – Základní zpráva 1989, 25. července 1989, strana 14, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.16.01/2; rozhovor s Peterem de Martinem, 20. května 2020.

<sup>211</sup> Zápis z členské schůze JZD konané dne 16. 11. 1989 v KD Dyjákovičky, SOkA Znojmo, fond JZD Vrbovec, Záписы ze schůzí představenstva VII. 85 – XII. 89 – sign. Vrb/JZD-8.

projekty, přeshraniční spolupráce byla v těchto oblastech více rozvinutá. Pracovní program na léta 1990 a 1991 byl podepsán 21. listopadu 1989 v Brně.<sup>212</sup>

#### **4.1.5 Shrnutí**

Touha po oživení „mrtvé“ hranice, které by dolnorakouským příhraničním oblastem umožnilo rozvíjet hospodářské kontakty a cestovní ruch a bojovat tak s úpadkem regionu a odchodem obyvatelstva, se dlouho zdála v daných politických podmínkách nereálnou. Když se pak v 80. letech začaly i díky globálnímu vývoji uvolňovat vztahy mezi Československem a Rakouskem, dolnorakouský region poskytnutou šanci promptně využil. Navázaná regionální spolupráce na úrovni země-kraj byla nejen výsledkem přenesení vývoje centrálních politických vztahů na regionální úroveň, ale nastolováním témat a účastí regionálních politiků na oficiálních státních návštěvách také centrální politické vztahy zpětně ovlivňovala.

Zlepšení fyzické prostupnosti hranice v podobě opatření k ulehčení přeshraničního cestování a zároveň nastavení rámcových podmínek spolupráce umožnilo v letech 1988 a 1989 rychlý rozvoj přeshraničních kontaktů, a to zejména v oblasti kultury, školské spolupráce a cestovního ruchu. Institucionalizovaná spolupráce zároveň vytvořila předpoklady pro osobní kontakty místních úředníků, odborníků a dalších aktérů, kteří využili uvolňující se atmosféry k rozběhnutí vlastních přeshraničních iniciativ nad rámec partnerských smluv. O těchto přeshraničních kontaktech v oblasti životního prostředí budou pojednávat tematické kapitoly.

## **4.2 Listopad 1989 na česko-rakouské hranici**

Ačkoli v roce 1989 narůstal počet přeshraničních aktivit a kontaktů mezi sousedy, jejich vliv na běžný život v regionu nebyl velký a uzavřená hranice byla považována za dlouhodobou konstantu. Listopadové revoluční události a následné otevření hranice a rychlé zrušení vízové povinnosti tak byly pro obyvatele regionu velkým překvapením. *“Vcelku se politická situace v období od počátku roku do 17. listopadu (...) jevila jako vcelku klidná. Stereotypní průběh uplynulých let navozoval v obyvatelstvu zdání stability*

---

<sup>212</sup> Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit zwischen dem Bundesland Niederösterreich und dem Südmährischen Kreis. Arbeitsprogramm für die Jahre 1990 und 1991, 21. listopadu 1989 (dokumenty poskytnuté Reginou Stierschneider z Úřadu dolnorakouské zemské vlády); „Aus „Tauwetter“ wurde ein „junger Frühling“, *NÖN Hollabrunn*, 18. srpna 1989.

a spořádanosti politického systému. Občané utíkali do soukromí, rozvíjelo se zahrádkářství, sportovní rybolov a další individuální aktivity.”<sup>213</sup> Takto psal znojemský kronikář o roce 1989 v jihomoravském městě. Jižní Morava byla vzdálená od stoupajícího napětí v centru, disidentské aktivity zde byly velmi omezené a nesetkaly se s velkým ohlasem, demonstrace takřka neprobíhaly a pokud ano, účastnila se jich pouze hrstka lidí. Zkoumaný region také zdaleka tolik netrpěl znečištěním ovzduší jako průmyslové oblasti severozápadních Čech, nebyl zde tedy ani podnět k ekologickým protestům.

Reakce na pražské události 17. listopadu tak byla v regionu spíše rozvážná, a to jak ze strany veřejnosti, tak i od místní politické reprezentace.<sup>214</sup> S odstupem několika dnů se však události v centru projeví i v jihomoravských městech a obcích. Impulsem byli mimo jiné místní aktivní občané a studenti vysokých škol, kteří se do regionu vraceli se zážitkem pražských demonstrací, a ten pak zprostředkovávali při prvních občanských manifestacích na náměstích (například 24. listopadu v Mikulově).<sup>215</sup> Situace v pohraničním regionu byla rozpolcená – velká část místních souzněla s myšlenkami občanských hnutí, další důležitá část obyvatel (zejména z řad příslušníků Pohraniční stráže a jejích pomocníků) však byla k režimu loajální a změnu nevítila. Docházelo tak k situacím, kdy se po ulici objevovaly letáky na podporu pražských studentských protestů, mnohé z nich však byly strhány nebo přeškrtnuty.<sup>216</sup>

S velkou intenzitou v regionu rezonovala až generální stávka 27. listopadu. K té se už přidala významná část pracovníků ve většině jihomoravských měst a obcí. Na náměstí v Mikulově se sešlo kolem dvou tisíc lidí, manifestace ve Znojmě čítala přes deset tisíc účastníků, několik tisíc lidí se sešlo i v Břeclavi.<sup>217</sup> Ve dnech kolem generální stávky se v regionu začala také zakládat místní občanská fóra. K většinovému příklonu k demokratizačnímu proudu přispěla i dlouhodobá neschopnost místních buněk KSČ řešit každodenní problémy obyvatel regionu – vedle chybějící infrastruktury dopadala na

---

<sup>213</sup> SOKA Břeclav, Kronika města Mikulov 1985–1990, 358, 359.

<sup>214</sup> Jan Zerbst, „Proč tak snadno? Analýza činnosti OV KSČ Znojmo druhé poloviny roku 1989“, in *Sborník Státního okresního archivu Znojmo: historický a vlastivědný sborník Znojemska a Moravskokrumlovska*, sv. 34 (Znojmo: Moravský zemský archiv v Brně, 2019), 26–38.

<sup>215</sup> SOKA Břeclav, Kronika města Mikulov 1985–1990, 359, Jan Zerbst, *Znojmo zahalené do sametového hávu* (Znojmo, 2019), 14.

<sup>216</sup> SOKA Břeclav, Kronika města Mikulov 1985–1990, 363; Markéta Dušková, „Do Znojma plného pohraničnicků přišla revoluce váhavě, odvážných bylo pár“, idnes.cz, [https://www.idnes.cz/brno/zpravy/revoluce-svoboda-znojmo-1989-stb-pohranici-listopad-serial-30-let-svobody.A191113\\_513909\\_brno-zpravy\\_mls](https://www.idnes.cz/brno/zpravy/revoluce-svoboda-znojmo-1989-stb-pohranici-listopad-serial-30-let-svobody.A191113_513909_brno-zpravy_mls) (staženo 19. prosince 2021); Rozhovor se znojemským historikem Jiřím Kacetlem, 7. února 2018; Zerbst, *Znojmo zahalené*, 44–48.

<sup>217</sup> SOKA Břeclav, Kronika města Mikulov 1985–1990, 363; Zerbst, *Znojmo zahalené*, 48.

region negativně hlavně bytová nouze, která měla za následek úbytek obyvatelstva z příhraničních regionů na konci 80. let.<sup>218</sup>

Ačkoli znečištění ovzduší a další ekologické problémy nebyly v jihomoravském regionu tak patrné jako v jiných částech země, na demokratizačním procesu se i zde významně podíleli představitelé místních institucí na ochranu přírody. Poměrně záhy po prvních demonstracích se v jihomoravském regionu objevily zárodky místních zelených stran a sdružení, napojené právě na zdejší chráněné krajinné oblasti. Strana zelených ve Znojmě byla založena již 30. listopadu 1989, v čele jejího přípravného výboru stál tehdejší ředitel CHKO Podyjí Jaroslav Krejčí.<sup>219</sup> Podobně sloužila v mikulovském regionu Správa CHKO a BR Pálava jako kontaktní místo pro zájemce o „zelené aktivity“.<sup>220</sup>

Revoluční události měly velký ohlas také na rakouské straně příhraničního regionu. Zde panovalo ohledně možného převratu a otevření hranice již dlouhodobé očekávání, podpořené událostmi v Maďarsku a v Německé demokratické republice. Demonstrace v Praze tak byly nadšeně vítány a vnímány jako vyvrcholení dlouholeté dolnorakouské snahy o otevření hranice a usnadnění přeshraničních kontaktů. V anketě regionálního týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten*, publikované 23. listopadu 1989, sice místní obyvatelé v očekávání brzkého otevření hranice zmiňovali i riziko přílišného zintenzivnění dopravy, především se ale těšili na hospodářské a turistické oživení regionu a na možnost vzájemných návštěv.<sup>221</sup> Historik James Krapfl v souvislosti s listopadem 1989 hovoří o převažujícím pocitu sounáležitosti v regionech – důležitější, než demokratické ideje byla v regionech atmosféra a zážitek pospolitosti společenství.<sup>222</sup> To platí i pro sledovanou oblast, kde se pocit sounáležitosti propojil i s přeshraničním rozměrem a vědomím výrazného přiblížení dlouho oddělených regionů.

Ke kýženému otevření hranice skutečně záhy došlo. 4. prosince 1989 vstoupilo v platnost rozhodnutí československé vlády o zrušení vízové povinnosti pro cesty do Rakouska, a již o půlnoci tohoto dne očekávala skupina asi 150 obyvatel příhraničního městečka Laa an der Thaya na místním hraničním přechodu své sousedy. Potkali jich

---

<sup>218</sup> Zerbst, „Proč tak snadno“; Korespondence k řešení problémů týkajících se ekonomického a sociálního rozvoje pohraničních oblastí jihomoravského kraje, 1987-1990, MZA, fond B338 – Jihomoravský krajský národní výbor Brno, karton č. 1103, sig. OOR/99 – problematika pohraničí, 80. léta 20. stol.

<sup>219</sup> „O zdravé životní prostředí“, *Znojemsko*, 6. prosince 1989; rozhovor s Petrem Lazárkem, 18. dubna 2018.

<sup>220</sup> SOkA Břeclav, Kronika města Mikulov 1985-1990, 366; rozhovor s Jirím Matuškou ze Správy CHKO Pálava, 19. března 2018.

<sup>221</sup> „Was erwarten Sie sich von der CSSR-Grenzöffnung?“, *NÖN Mistelbach*, 23. listopadu 1989.

<sup>222</sup> Krapfl, *Revoluce s lidskou tváří*, 269–282.

ovšem jen několik. I kvůli nedostatku valut byl přeshraniční provoz v prvních hodinách a dnech spíše klidný. O následujícím víkendu však hranice zaznamenaly skutečný nápor a do Rakouska přicestovaly stovky tisíc československých občanů. Jejich zájem navštívit sousední zemi byl o to větší, že zrušení vízové povinnosti mělo být pouze dočasné.<sup>223</sup>

Pro Rakušany byla vízová povinnost zrušena 20. prosince, symbolicky však byla železná opona prolomena již o tři dny dříve. Stříhání ostnatých drátů ministry zahraničí Jiřím Dienstbierem a Aloisem Mockem u Laa an der Thaya je jedním z nejčastějších obrazů symbolizujících otevření hranic a přiblížení Čechů s Rakušany, na spojení sledovaného regionu však nemělo převratný reálný dopad. Tisíce místních obyvatel se sice účastnily oslav v Laa an der Thaya a tentýž den i v Kleinhaugsdorfu (sousedícím s hraniční obcí Hatě), hranice však dosud nemohli jednoduše – bezvízově – překročit. Účast československé strany na těchto slavnostech byla především politická, místní v sousedních vesnicích o plánovaném aktu většinou ani nevěděli.<sup>224</sup>

K usnadnění přeshraničních kontaktů mělo sloužit zřízení nových hraničních přechodů. Ještě před Vánoce, 22. prosince 1989, se v přítomnosti náměstka zemského hejtmana Erwina Prölla slavnostně otevřel přechod mezi Hnánicemi a Mitterretzbachem. Pröll svojí účastí znovu formálně potvrdil dlouhodobý zájem o dolnorakousko-jihomoravské kontakty a jejich prohlubování, zřízení přechodu mělo pomoci k oživení regionu na obou stranách hranice. Bylo však jen prvním krokem, očekávané zintenzivnění provozu si žádalo také rekonstrukci přilehlých komunikací a doplnění infrastruktury.<sup>225</sup> Symbolem překonání sdílené minulosti a spojení dříve rozdělených regionů se stalo spontánní „otevření“ mostu v Hardeggu českými a rakouskými občany 26. prosince 1989. Přestože na mostě nadále chyběla mostovka, několik desítek Čechů i Rakušanů přešlo na druhou stranu a připomnělo tak důležitost této spojnice.<sup>226</sup>

Uvolnění cestování do sousední země nabízelo i možnost dalších přeshraničních setkání a organizovaných společných akcí. Již během prosince se uskutečnily mnohé z nich, často tematicky laděné k vánočnímu období a přelomu roku. 24. prosince se při

---

<sup>223</sup> „Friedensmesse statt Volksfest an Grenze“, *NÖN Mistelbach*, 14. prosince 1989, „Der „Eiserne Vorhang“ ist gefallen – offene Grenze!“, *NÖN Mistelbach*, 7. prosince 1989; Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich“, 372; SOKA Břeclav, *Kronika města Mikulov 1985–1990*, 400.

<sup>224</sup> Mock, „Převrat v ČSSR“, 144; Werner Russ a Fritz Koller, „Heute wird in Laa ein neues Europa geschaffen“, *NÖN Mistelbach*, 21. prosince 1989, Dieter König, „Visapflicht gefallen, Nachbarn rücken näher“, *NÖN Hollabrunn* 21. prosince 1989.

<sup>225</sup> „Hnánice - co dál?“, *Znojemsko*, 7. února 1990; „Historische Stunde an der Grenze“, *NÖN Hollabrunn*, 5. ledna 1990.

<sup>226</sup> Petr Lazárek, Martin Škorpík a Jiří Kacetl, *Podyjí v proměnách času* (Znojmo, Správa Národního parku Podyjí, 2017), 104.

Vánočním setkání na hraničním přechodu Hatě setkali zástupci rakouského a československého Červeného kříže z Retzu a ze Znojma, aby stvrdili trvalou sousedskou spolupráci. Rakušané zároveň předali nadílku dárků pro nemocné a opuštěné děti, která byla distribuována do znojemských zařízení.<sup>227</sup> Mezi občany jihomoravského regionu také rezonovala brzká snaha o obnovení vlakového spojení Znojmo-Retz. Poslední předvánoční víkend roku 1989 se uskutečnilo několik jízd mezi těmito městy, které navázaly na mimořádné jízdy, konané již dříve v roce 1989.<sup>228</sup> Další setkání Jihomoravanů a Dolnorakušanů, tentokrát i s kulturním programem, se uskutečnilo na Silvestra 1989 na náměstí v Mikulově. Setkání o den později na státní hranici dokonce vysílala rakouská televize, a zúčastnilo se ho několik set občanů z obou hraničních regionů.<sup>229</sup>

Tématem těchto prvotních setkání byla vedle radosti ze sblížení často také myšlenka společné cesty do Evropy. Nadšení z otevřené hranice dokázalo při těchto setkáních často překlenout i jazykovou bariéru, velké množství Jihomoravanů navíc ovládalo německý jazyk a komunikace tak pro ně byla snadnější. Větší intenzitě přeshraničních setkání však nadále bránila absence většího množství hraničních přechodů. Přesto i tato první setkání přispívala k pocitu přeshraniční vzájemnosti a sounáležitosti, na kterém – společně s několikaletým procesem regionálního přibližování před rokem 1989 – mohla jihomoravsko-dolnorakouská spolupráce v následujících letech stavět.

### **4.3 Kontakty a průniky mezi regiony na počátku 90. let**

Přeshraniční setkání a vzájemné návštěvy, organizované místními občanskými fóry, zástupci městských samospráv i různými zájmovými spolky (sportovní kluby, pěvecké sbory), pokračovaly i v roce 1990. První únorovou sobotu se téměř dva tisíce účastníků z okolních vesnic sešlo na hranici mezi Jaroslavicemi a Zwingendorfem, vedle kulturního programu měli možnost navštívit i vesnice v sousední zemi a získat představu, jak se žije u nejbližších sousedů.<sup>230</sup> Mimo jiné díky probíhajícímu programu obnovy vesnice, o kterém pojednává pátá kapitola této práce, mohly dolnorakouské vesnice ohromit nové návštěvníky upraveným vzhledem a důrazem na tradici, kontrastujícími se zanedbanými

---

<sup>227</sup> „Dárky rakouských přátel“, *Znojemsko*, 17. ledna 1990.

<sup>228</sup> „Bude se do Retzu jezdit pravidelně?“, *Znojemsko*, 10. ledna 1990.

<sup>229</sup> SOKA Břeclav, *Kronika města Mikulov 1985–1990*, 367, 440.

<sup>230</sup> „Dlouhá léta tabu“, *Znojemsko*, 7. února 1990.

nebo – jak se tehdy řadě obyvatel zdálo – nevkusně modernizovanými jihomoravskými vesnicemi.

Cesta ke sblížení však nebyla jednoduchá. Mimo jiné proto, že v regionech na obou stranách jihomoravsko-dolnorakouské hranice chyběla hlubší historická vazba ke dříve provázané oblasti – vysídlení Němci z jižní Moravy málokdy zůstali v sousedství v Rakousku, ale ve většině případů pokračovali dál a usadili se až v Německu. Jihomoravské příhraniční oblasti pak byly z velké části dosídleny novým obyvatelstvem z jiných částí země i ze zahraničí. Na prahu 90. letech tak v regionu na obou stranách hranice žila jen relativně malá část starousedlíků, která pamatovala přeshraniční soužití před druhou světovou válkou. Jeden z pamětníků, dotazovaných v roce 1994 na své zážitky při otevření hranice, charakterizoval situaci slovy: *“Stáli jsme proti sobě jako cizinci.”*<sup>231</sup>

Kritickým bodem vzájemných vztahů byla zároveň od počátku otevření hranice nevyřešená otázka vzájemné minulosti. Historik Thomas Samhaber, který se dlouhodobě zabývá pohledem pamětníků na vývoj česko-rakouské spolupráce, vidí příčinu v dlouhém období uzavřené hranice, kdy žádná diskuse o minulosti nebyla možná: *“Protože tak po desítky let nebyl možný proces dorozumění a vyrovnání s minulostí, náhlé otevření hranic roku 1989 nepřineslo jen naděje, ale vynořily se i strachy.”*<sup>232</sup> Již při prvních přeshraničních setkáních, například při oslavě otevření hranice v Laa an der Thaya v prosinci 1989, dolnorakouští politici zdůrazňovali důležitost diskuse o minulosti, o odsunu osob německé národnosti z jižní Moravy a o vyrovnání.<sup>233</sup>

#### **4.3.1 Možnosti otevřené hranice**

Typickým rysem prvních měsíců po otevření hranice, ale i v následujících letech, byla nákupní turistika. Ta svojí intenzitou výrazně převýšila přeshraniční setkání. Kvůli odlišným cílům a nabídce však byla spíše jednosměrným transferem než podnětem k přeshraničnímu sblížení. Zpočátku byli hlavně Jihomoravané ohromeni nabídkou dolnorakouských obchodů, kde nacházeli zboží, které v Československu nebylo běžně dostupné. Rakouské obchody na tuto poptávku (například po mikrovlnných troubách, barevných televizích i širším sortimentu potravin) reagovali českými nápisy a inzercí

---

<sup>231</sup> Videorozhovory k výstavě Kultury na hranici, citováno dle Thomas Samhaber, „Nahoru a dolů a význam drobné práce“, in *Železná opona*, eds. Vaněk et al., 117.

<sup>232</sup> Ibid.

<sup>233</sup> Russ a Koller, „Heute wird in Laa ein neues Europa geschaffen“.



v češtině v lokálních periodikách, spojenou i s nabídkou dárků za nákupy a slogany „*U nás se domluvíte česky*“.<sup>234</sup> Vzhledem k nízké kupní síle československých občanů se však přeshraniční nakupování záhy přelilo spíše do jihomoravského regionu. To vedlo nejen k rozšíření nápisů v němčině (které se do velké míry inspirovaly rakouskou reklamou), ale kvůli velkým objemům rakouských nákupů také k nedostupnosti zboží a zvýšení cenové hladiny, která negativně dopadala na místní obyvatelstvo.<sup>235</sup> V důsledku velké poptávky pak vznikaly v jihomoravském pohraničí obchody a nabídka služeb přímo pro rakouské zákazníky, které namísto aby sloužily jako místa setkávání, ještě více prohlubovaly (finanční) bariéry mezi oběma skupinami.<sup>236</sup>

S přeshraničními setkáními i nákupní turistikou souvisela dlouhodobě diskutovaná problematika přeshraničního cestování. Zřízení nových hraničních přechodů bylo motivováno nejen ulehčením návštěvy sousední země, ale i snahou kontrolovat přeshraniční provoz a zamezit nelegálním přechodům přes „zelenou hranici“, nyní bez ženižně-technického zabezpečení. Po hraničním přechodu v Hnánicích, otevřeném ještě v roce 1989, následovaly v roce 1990 hraniční přechody Vratěšín-Oberthürna u a Poštorná-Reinthal. Zejména pro cestovní ruch v oblasti Podyjí mělo velký význam otevření přechodu Čížov-Hardegg. Po výše popsaném spontánním otevření v prosinci 1989 se zdejší most v následujících měsících dočkal nutné opravy, tesaři z Rakouska a Československa se s kladením mostovky potkali symbolicky v jeho polovině. Most přes řeku Dyji byl jako hraniční přechod pro pěší slavnostně otevřen 26. dubna 1990.<sup>237</sup> Díky rozptýlení dopravy, ale i díky nižšímu zájmu (ti, kteří chtěli, již sousední zemi navštívili) tak již v průběhu roku 1990 a v následujících letech nebyly hraniční přechody pod takovým nápoem jako v prvních měsících po otevření hranice.

Otevření hranice umožnilo také prohloubení stávajících kontaktů například mezi zemědělci, vinaři nebo zájmovými spolky – rakouští odborníci například přednášeli v jihomoravských zemědělských družstvech o pěstitelských technologiích, vinaři z obou regionů se potkávali na výstavách a veletrzích na obou stranách hranice, šachisté, sportovní střelci a dobrovolní hasiči se utkávali na turnajích i při jednorázově svolaných

---

<sup>234</sup> Reklama firmy Strobl Retz, *Znojemsko*, 17. ledna 1990.

<sup>235</sup> „Náš zákazník, náš pán?“, *Znojemsko*, 28. února 1990; Österreicher „hamstern“ Lebensmittel in Znaim, *NÖN Hollabrunn*, 8. února 1990.

<sup>236</sup> Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, *10 Jahre Offene Grenze, Ausstellungskatalog* (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2000), 25; Samhaber, „Nahoru a dolů“, 119.

<sup>237</sup> Lazárek, Škorpík a Kacetl, *Podyjí v proměnách času*, 104.

utkáních.<sup>238</sup> Kontinuálně pokračovala také spolupráce v ochraně přírody, v obnově venkova a v řešení přeshraničního znečištění – o těchto oblastech budou blíže pojednávat tematické kapitoly.

Počátek 90. let přinesl samozřejmě také příležitost pro rozvoj nových kontaktů – s přeshraniční spoluprací v různých oblastech byla spojena dlouhodobá očekávání a naděje na oživení periferního regionu. Mnohé rakouské podniky a finanční instituce hledaly od prvních měsíců možnost rozšířit se do sousedního regionu, získat nové výrobní kapacity i zákazníky. Nabídky spolupráce s těmito firmami využili v jihomoravském regionu často bývalí pracovníci zahraničního obchodu ze zemědělských družstev, kterým pro rozvoj vlastní podnikatelské činnosti chyběl kapitál, ale disponovali jazykovými znalostmi i potřebnými kontakty.<sup>239</sup>

Touha po využití příležitostí, které nabízí otevřená hranice, se projevila i ve spolupráci škol a výuce sousedního jazyka. Z podnětu mezivládní dohody vznikl na znojemském gymnáziu dvojjazyčný česko-rakouský obor (v tzv. nultém ročníku byl zahájen už v roce 1990), kde se na výuce podíleli i rakouští učitelé.<sup>240</sup> Podobně na rakouské straně, v příhraničním Retzu, vznikla tzv. bikulturní obchodní akademie, kterou mohli navštěvovat i čeští žáci. Místní učitelé měli již před rokem 1989 kontakty s učiteli na znojemském gymnáziu, což jim ulehčilo vznik oboru i oslovení českých zájemců o studium. Od společné výuky na bikulturní obchodní akademii si její iniciátoři slibovali nejen porozumění mezi sousedy, ale díky jazykovým a kulturním kompetencím také lepší uplatnění na pracovním trhu v česko-rakouském příhraničním regionu.<sup>241</sup>

Témata hospodářství, školství, turistického ruchu a mnoho dalších byly součástí regionální spolupráce mezi zemí Dolní Rakousko a Jihomoravským krajem, která pokračovala na základě společných pracovních programů kontinuálně přes rok 1989. V roce 1990 se kontakty obou stran řídily ještě pracovním programem dojednaným

---

<sup>238</sup> „Systémy pěstitelské technologie u speciálních plodin v Rakousku“, *Znojensko*, 14. února 1990; „Okresní výstava vín“, *Znojensko*, 21. března 1990, „Grenzenlose Weinverkostung“, *NÖN Hollabrunn*, 22. března 1990.

<sup>239</sup> Viz pokračování dříve plánované spolupráce JZD Vrbovec a dolnorakouské firmy Mayer, která se po roce 1990 realizovala mimo JZD, Zápis č. 41/1989 z porady vedení dne 18.12.1989, Zápis z porady vedení dne 23.7.1990, SOkA Znojmo, fond JZD Vrbovec, Porady vedení V. 89 – 20. VIII. 90 – sig. Vrb/JZD-10; rozhovor s archivářkou Janou Pekárkovou 13. května 2019, rozhovor se znojemským podnikatelem J. Z. 13. května 2019.

<sup>240</sup> Gerhard Grubeck, „Příspěvek rakouského učitele, který působí na škole již 10 let“, *10 let / 10 Jahre, dvojjazyčné gymnázium Znojmo, bilinguales Gymnasium Znaim 1990–2000*, dokument Gymnázia Dr. Karla Polesného ve Znojmě vytvořený k desátému výročí dvojjazyčného oboru; rozhovor s dlouholetou učitelkou dvojjazyčného gymnázia Drahomírou Denerovou, 16. března 2015.

<sup>241</sup> „Abbau der Schranken“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999; e-mailový rozhovor s dlouholetou učitelkou na bikulturní akademii v Retzu Ingrid Holzer, 21. dubna 2015.

v původních politických podmínkách, který kladl největší důraz na výměnu informací a politicky neproblematické oblasti spolupráce (školní výměny, kultura, sport, ale i spolupráce v obnově vesnice). V dubnu 1991 byl pracovní program aktualizován a přizpůsoben novým podmínkám, a zahrnoval ambicióznější plány a vytvoření společných pracovních skupin v různých oblastech.<sup>242</sup>

Většimu rozvoji oficiální meziregionální spolupráce ovšem zabránilo zrušení krajů v Československu, a tedy ztráta partnera pro Úřad dolnorakouské vlády. Pro pokračování spolupráce vznikl na jihomoravské straně v roce 1991 Výbor pro spolupráci s Dolním Rakouskem, který se měl stát při absenci vyššího územního celku partnerem dolnorakouské vlády a zajistit kontinuitu přeshraniční spolupráce. Již mezi tímto Výborem pro spolupráci a zemí Dolní Rakousko vznikl v roce 1992 další dvouletý pracovní program, regionální spolupráce se však v následujících letech potýkala s mnoha problémy.<sup>243</sup> Ty vycházely z povahy Výboru jako nedostatečného partnera pro dolnorakouské úředníky (viz kapitola 4.4.5), ale i z překotného politického vývoje v Československu.

### **4.3.2 Volby v Československu a na jižní Moravě**

Parlamentní volby v červnu 1990 ukázaly jasnou podporu Občanskému fóru, v příhraničních oblastech jižní Moravy však slaběji než ve zbytku České republiky. Zde se významně prosadilo Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko, populární byla nadále i Komunistická strana Čech a Moravy. V parlamentních volbách zaznamenala podporu více než 17 procent obyvatelstva, v komunálních volbách v listopadu 1990 pak ještě posílila a v některých pohraničních obcích, například v Mikulově, se stala i nejsilnější stranou.<sup>244</sup> Tyto výsledky potvrzovaly zakořeněnost komunistické strany v regionu, který byl po druhé světové válce významně dosídlen loajálním obyvatelstvem a ve kterém i nadále působili příslušníci Pohraniční stráže, taktéž navázaní na komunistický stranický aparát.

---

<sup>242</sup> Rahmenprogramm für die Zusammenarbeit zwischen dem Land Niederösterreich und dem Interessengebiet (grenznahen Gebiet) der Tschechischen Republik, Arbeitsprogramm für die Jahre 1991-1992, 8. dubna 1991 (dokumenty poskytnuté autorce Reginou Stierschneider z Úřadu dolnorakouské zemské vlády).

<sup>243</sup> Dokumenty Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem, Archiv CHKO Pálava (dokumenty poskytnuté autorce Jiřím Matuškou).

<sup>244</sup> “Ofik” spolkl “třešinky”, *Znojemsko*, 13. června 1990; SOKA Břeclav, *Kronika města Mikulov 1985-1990*, 439; SOKA Znojmo, *Kronika města Znojma*, 1990, 51; Pro celostátní výsledky srov. záznamy Českého statistického úřadu na webu volby.cz, <https://volby.cz/> (staženo 22. února 2022).

Velkým zklamáním byl naopak výsledek voleb pro Stranu zelených – nejen na celostátní úrovni, ale i v jihomoravském regionu, kde byla díky místním ochráncům přírody velmi aktivní. Po nezdaru v parlamentních volbách, ve kterých nezískala ani pět procent hlasů, se znojemská buňka Strany zelených pro komunální volby spojila do koalice s Občanským fórem, ani to však úspěch nepřineslo a v největším městě regionu zvítězil Moravskoslezský demokratický blok.<sup>245</sup> Neúspěch ekologů v politickém boji byl součástí odklonu společnosti od environmentálních témat, které se neslučovaly s nastoupenou cestou liberalismu. Výsledky voleb tak naznačily, že Československo se vydá spíše cestou ekonomického neoliberalismu bez ohledu na životní prostředí, a nepřiblíží se tak k rakouskému přístupu pevného propojení ekologie s hospodářstvím.<sup>246</sup> Na mezistátní úrovni se tak ekologie nestala spojujícím prvkem mezi oběma zeměmi, hlavním tématem vzájemných vztahů v oblasti životního prostředí zůstala otázka přístupu k jaderné energii. Ve sledovaném příhraničním regionu zůstalo téma ekologie díky přírodním podmínkám a aktivitě jednotlivců důležité, nemohlo však počítat s významnou politickou podporou. Problematika jaderné energie navíc rezonovala i zde na lokální úrovni – v prohlášeních dolnorakouských politiků, požadujících zastavení výstavby Temelína, i v přeshraniční aktivitě místních ekologických organizací.<sup>247</sup>

### 4.3.3 *Shrnutí*

Odlišný postoj k jaderné energii byl navíc jen jedním z problémů, se kterými přeshraniční spolupráce na počátku 90. let bojovala. Dalším z nich byla výše zmíněná ekonomická asymetrie, kdy potřebným kapitálem k investicím i nákupům v zahraničí disponovala pouze rakouská strana, a vytvářela tak zhoršené nabídkové podmínky a zvýšení cenové hladiny na jižní Moravě. Zároveň také lákala jihomoravské pracovníky do sousedního regionu, ale opět se jednalo pouze o jednosměrný transfer. Možnost hledat zaměstnání v Rakousku byla dána i jazykovou vybaveností Jihomoravanů, která zároveň ostře kontrastovala s chybějícími jazykovými kompetencemi u Rakušanů. Z průzkumu provedeného v roce 1991 vyplývá, že pouze 3 % Rakušanů z pohraničních regionů

---

<sup>245</sup> SOKA Znojmo, Kronika města Znojma, 1990, 63-65.

<sup>246</sup> K marginalizaci ekologie a upřednostnění ekonomických faktorů srov. Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 294–304; Arnošt Novák, *Tmavozelený svět: Radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989* (Praha: SLON, 2017), 184–230.

<sup>247</sup> „LHStv. Pröll fordert Baustopp für Temelin. „Mögliche Klimaveränderungen“, *NÖN Hollabrunn*, 11. ledna 1990; rozhovor s Helmutem Schneiderem 17. května 2019; k problematice Temelína více v poznámce 102.

disponovalo dostatečnými znalostmi češtiny, zatímco více než polovina Čechů z pohraniční oblasti se domluvílo německy.<sup>248</sup> V neposlední řadě poznamenávalo jihomoravsko-dolnorakouskou spolupráci nevyřešené téma minulosti. V dalších letech se pak k těmto problematickým otázkám přidala další témata, která náhle zasypané bariéry mezi sousedy opět prohlubovala.

#### **4.4 Postupný úpadek přeshraniční výměny**

Do vývoje regionální přeshraniční spolupráce i v 90. letech významně promlouval centrální vývoj v obou zemích a vzájemné mezistátní vztahy i multilaterální procesy. Jak ukáže následující kapitola, obě země se poměrně záhy vydaly odlišnou cestou a znesnadnily tak propojování regionů na obou stranách hranice. Kapitola také ukáže, jak se jihomoravsko-dolnorakouské vztahy vyrovnaly s výzvami regionální spolupráce, v jakých oblastech se oddálily a v jakých tématech se podařilo navázat funkční dlouhodobou spolupráci. Mezistátní a regionální vývoj, představený v této kapitole, tvoří klíčový rámec pro kontakty v oblasti životního prostředí, kterým se budou věnovat tematické kapitoly.

##### **4.4.1 Multilaterální struktury**

Ačkoli vztahy se středoevropskými státy včetně Československa měly dlouhodobou podporu pro(středo)evropského ministra zahraničí Aloise Mocka, po pádu železné opony se jim nepodařilo dát funkční kooperativní strukturu. Nejbližším partnerem ze zemí bývalého sovětského bloku bylo pro Rakousko tradičně Maďarsko, které společně s Jugoslávií, Itálií a právě Rakouskem vytvořilo již v listopadu 1989 uskupení Kvadragnála, předpokládající úzké kontakty a pravidelnou politickou spolupráci těchto zemí. Československo k této skupině přistoupilo v květnu 1990 (z Kvadragnály se stala Pentagonála, jinak také dunajsko-adriatické uskupení a od roku 1992 Středoevropská iniciativa), nenaplněná očekávání a praktická nefunkčnost spojení však vedla k založení visegrádské skupiny bez Rakouska (a Německa) 15. února 1991. Visegrádská skupina ale byla v této době spíše jen dalším tříštěním středoevropské spolupráce a již následující rok

---

<sup>248</sup> Thomas Samhaber, Franz Pötscher a Niklas Perzi, „1989-1994. Pět let otevřené hranice“ in *Kultury na hranici*, eds. Svátek, Bůžek a Komlosy, 87.

její činnost zamlkla.<sup>249</sup> V následujících letech tak sledovaly všechny státy bývalého východního bloku (a Rakousko) spíše individuální cesty do evropských a bezpečnostních struktur.

Podobnou nefunkčnost jako v případě multilaterálních struktur lze konstatovat i pro česko(slovensko)-rakouské bilaterální vztahy. V dynamickém procesu překotného vývoje ve středovýchodní Evropě (rozpad sovětského bloku, rozdělení Jugoslávie a zánik československé federace) česká a rakouská diplomacie jen obtížně hledaly společná témata. Rakouská cesta do Evropské unie byla diametrálně odlišná od tzv. dvojí integrace České republiky, zahrnující i bezpečnostní integraci, ke které Rakousko zastávalo tradičně rezervovaný postoj. Česko-rakouské vztahy tak „pouze živořily v rámci existujících střeoevropských geometrií, které oběma partnery nebyly nikdy konsenzuálně pojímány.“<sup>250</sup> Absence zájmu o sousední zemi souvisela také s vlastním politickým a společenským vývojem v obou zemích, ve kterém se vztahy přes bývalou železnou oponu dostaly na druhou kolej.

#### 4.4.2 *Centrální vývoj v Česk(oslovensku)*

Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu jako hlavní politické síly v Československu si po převratu kladly za cíl pro 90. léta především zavedení tržního hospodářství, posílení demokracie a integraci do západních struktur. V ekonomické transformaci se poměrně záhy prosadila neoliberalní, tzv. „šoková terapie“, propagovaná zejména ministrem financí federální vlády Václavem Klausem. Gradualistická koncepce, kterou podporovala zejména národní Pithartova vláda, se prosadila pouze částečně, například v odprodeji automobilky Škoda německému Volkswagenu. Podobu hospodářského vývoje na následující léta však určila právě rázná, šoková transformace, jejíž součástí byly rozsáhlé restituce a privatizace.<sup>251</sup>

Radikální reformy byly podle rakouského historika Philippa Thera, zabývajícího se obdobím transformace ve střední Evropě, „možné pouze proto, že zasažené společnosti

---

<sup>249</sup> Miroslav Kunštát, „Česko-rakouské paralely, sblížování sousedů, které není přímočaré“, in *Zahraniční politika České republiky 1993–2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*, eds. Otto Pick a Vladimír Handl, (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004) 84; srov. Jan Křen, *Čtvrt století střední Evropy: visehradské země v globálním příběhu let 1992-2017* (Praha: Karolinum, 2019).

<sup>250</sup> Konrád et al., *Ztráta starých jistot*, 48, 49.

<sup>251</sup> Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny, 939–1002*; srov. Václav Rameš, *Trh bez přívlastků, nebo ekonomickou demokracii? Spory o podobu vlastnické transformace v porevolučním Československu* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2021); Adéla Gjuríčová a Michal Kopeček, eds., *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989* (Praha – Litomyšl: Paseka, 2007).

z důvodu nedotvořených demokratických struktur takřka nemohly ovlivnit hospodářskou politiku v daných zemích. (...) Neoliberální reformy se ve východní Evropě zkombinovaly s nedostatkem demokracie.<sup>252</sup> I s cílem integrace do evropských struktur (Evropská rada v roce 1993 Kodaňskými kritérii nabídla postkomunistickým zemím konkrétní perspektivu vstupu do Evropské unie) se však úroveň právního státu ve středoevropských zemích rychle zlepšovala.

Kvůli stagnujícímu hospodářství v období normalizace a rigidnímu komunistickému režimu nedovolujícímu ani drobné soukromé podnikání měla rychlá transformace silnou podporu české veřejnosti, Česko však bylo v tomto ohledu ve středovýchodní Evropě výjimkou. V ostatních postkomunistických zemích (i na Slovensku) byla vnímána zejména s postupujícími léty více a více negativně.<sup>253</sup> Podoba transformace byla jen jedním z témat, na které se názory Čechů a Slováků rozcházely. Vedle témat ekonomické a demokratické transformace, které byly společné i pro další státy bývalého sovětského bloku, se tak v Československu do veřejné diskuse záhy přidala otázka soužití Čechů a Slováků. Ta přinesla mnohé politické spory, mj. o podobu a název federace, a vyvrcholila rozdělením společného státu k 1. lednu 1993.

Souběh radikální transformace s řešením česko-slovenské otázky omezoval nejen aktivity na zahraničně-politické úrovni, ale odváděl pozornost od mnoha společenských témat na národní úrovni. Na druhou kolej se dostaly sociální a genderové otázky,<sup>254</sup> romská problematika a často i nedostatky demokracie,<sup>255</sup> a v neposlední řadě také dříve vzývaná ekologie. Odklon zájmu od environmentálních témat ukázaly již zmíněné první svobodné volby v roce 1990, ve kterých Strana zelených nezískala ani potřebných pět procent a neprošla tak do zastupitelských orgánů. Nutné omezování v rámci ochrany životního prostředí se neslučovalo s nastoleným trendem liberalismu, a ekologičtí aktivisté (včetně rakouských) byli záhy označeni za ekoteroristy.<sup>256</sup> Téma, které mohlo být v česko-rakouských vztazích spojujícím prvkem, tak zůstalo významným jen na

---

<sup>252</sup> Ther, *Nový pořádek*, 85.

<sup>253</sup> Křen, *Čtvrtstoletí střední Evropy*, 84.

<sup>254</sup> Ther, *Nový pořádek*, 77, 298; srov. Hana Hašková, Alena Křížková a Marcela Linková, eds., *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989* (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006); Libora Oates-Indruchová, „Transforming and Emerging: Discourses of Gender in the Czech Culture of the Transition Period“, in *Representing Gender in Cultures*, eds. Elżbieta H. Oleksy a Joanna Rydzewska (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004), 107–117; V globálním kontextu srov. Kristen Ghodsee a Mitchell A. Orenstein, *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions* (Oxford: Oxford University Press, 2021).

<sup>255</sup> Srov. Vendula Prokúpková, „The Limits of Tolerance for Intolerance. Young Democracy and Skinhead Violence in Czechia in the 1990s“, *Europe-Asia Studies* 73, č. 10 (2021): 1771–1796.

<sup>256</sup> Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 298, 299.

lokální úrovni a v následujících letech v něm převážily sporné otázky. Trvalým evergreenem byla otázka dokončení výstavby jaderné elektrárny Temelín, o kterém česká vláda rozhodla v roce 1993.<sup>257</sup>

#### 4.4.3 *Centrální vývoj v Rakousku*

V Rakousku pokračoval v 90. letech proces společensko-politické proměny, nastoupený už od roku 1986. Erodovalo dlouhou dobu neměnné postavení dvou nejsilnějších politických stran a čím dál aktivnější roli se hrávala občanská společnost. Diskutovaly se otázky minulosti a rakouská identita v měnícím se světě. Její pevnou součástí se stalo ekologické cítění, což se projevovalo i v trvalé přítomnosti strany Zelených v parlamentu. Hrdost na přírodní krásy země a shoda politiky i veřejnosti na jejich ochraně činilo v této oblasti z Rakouska v evropském kontextu jednoho z premiantů, ale výjimečné postavení a ojedinělé názory (například na jadernou energii) zároveň znesnadňovaly hledání průnikových oblastí nejen se sousedními státy.<sup>258</sup> Ekologie byla v již zmíněném směru „*ökosoziale Marktwirtschaft*“ pevnou součástí rakouského hospodářství, které taktéž procházelo převratnou proměnou.

Ačkoli ekonomické změny nebyly tak dramatické jako v Československu, i Rakousko svým způsobem procházelo na začátku 90. let hospodářskou transformací. Po desetiletí trvajícím austrokeynesiánský přístup, kladoucí důraz na plnou zaměstnanost a sociální jistoty, byl od poloviny 80. let postupně nahrazován neoliberalními tendencemi, převládajícími i v dalších evropských zemích. Privatizace vedle hospodářské proměny vedla také ke změnám ve fungování rakouského stranicko-politického systému, neboť omezila stranické vazby na průmyslové podniky a klientelismus ve veřejné správě. Úspory a snaha o vyrovnaný rozpočet měly vliv i na sociální politiku, vláda sociální demokracie však významné omezení sociálního státu nedovolila. Tzv. „austroliberalismus“ tak kombinoval neoliberalní ekonomické přístupy se silnou sociální politikou, a zároveň kladl velký důraz na ekologii.<sup>259</sup> Odklon od politiky plné zaměstnanosti a nutnost úspor však přece jen vedly k ohrožení hlavně nízkopříjmových pracovních míst. Obava ze ztráty zaměstnání se pak u velké části rakouské veřejnosti (za

---

<sup>257</sup> Kunštát, „Česko-rakouské paralely“, 84.

<sup>258</sup> Šmidrkal et al., eds. *Sousedé*, 316.

<sup>259</sup> Konrád et al., *Ztráta starých jistot*, 99.



podpory populistických výroků předáka strany Svobodných Jörga Haidera) protнула s negativním postojem vůči cizincům, včetně těch ze střední Evropy.

Přes všechna prohlášení o návratu Rakouska do středu Evropy a o zvláštní zodpovědnosti za spolupráci se středoevropskými zeměmi trvala otevřenost vůči občanům postkomunistických zemí jen velmi krátce. Proticizinecké nálady měly v Rakousku právě v souvislosti s hospodářskými a společenskými proměnami pozvolný vývoj již od konce 80. let, ale událostmi podzimu 1989 a euforií spojenou s pádem železné opony byly na čas přerušeny. S mnoha postkomunistickými zeměmi byl záhy zaveden bezvízový styk a v prvních měsících byli cizinci často přímo na hranicích vyloženě vítáni. Již v průběhu roku 1990 se ale negativní postoj k cizincům vrátil a projevil se i v politických rozhodnutích – zavedení víz pro turecké a posléze i pro polské občany a povolání armády k ostraze „východní“ hranice (Bundesheer nakonec tuto roli plnil až do roku 2011).<sup>260</sup> „Z cizích státních příslušníků, kteří byli ještě před několika měsíci označováni jako „oběti komunismu“, se během několika měsíců stali „ekonomičtí uprchlíci“.“<sup>261</sup>

Na návrh strany Svobodných se uvažovalo také o zavedení víz pro občany Československa, k tomuto rozhodnutí ale nakonec nedošlo. Strana Svobodných na negativních náladách vůči cizincům profitovala, a populistické postoje jim přinesly historický úspěch ve volbách v roce 1990. Iniciativa „*Österreich zuerst*“, vyvolaná Svobodnými v roce 1992 získala i přes protesty signifikantní ohlas a vládnoucí koalice reagovala částečným zavedením požadovaných restrikcí o přistěhovalectví a pobytu cizinců.<sup>262</sup> Ačkoli proticizinecké nálady se v Rakousku nikdy neprojevíly tak dramaticky jako na počátku 90. let v Německu<sup>263</sup> a při jugoslávské krizi se rakouská veřejnost ukázala jako velmi solidární a otevřená, negativní pohled na cizince zejména z Východu snížil ochotu k aktivní roli ve vztahu ke středoevropským státům. Rakousko i nadále investicemi vstupovalo na hospodářské trhy v postkomunistických zemích, politicky však svoji roli prostředníka nenaplnilo a velmi brzy se přeorientovalo na vstup do Evropské unie jako hlavní zahraničně-politický cíl.

---

<sup>260</sup> Andreas Pudlat, „Grenze(n) im Wandel. Zum Grenzeschutz und Grenzbewusstsein seit 1945“, *zeitgeschichte* 3 (2014): 145.

<sup>261</sup> Konrád et al., *Ztráta starých jistot*, 81.

<sup>262</sup> Ther, *Nový pořádek*, 300, 301.

<sup>263</sup> K proticizineckým útokům v Německu přehledově „25 Jahre Brandanschlag in Solingen“, Bundeszentrale für politische Bildung, 24. května 2018, <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/161980/brandanschlag-in-solingen> (staženo 19. prosince 2021).

#### 4.4.4 Rakouská cesta do Evropy a vliv na vztahy s Českem

Od podání přihlášky do Evropských společenství se rakouští političtí představitelé snažili přesvědčit spíše váhavou veřejnost o přínosech evropské integrace, o konformitě s rakouskou neutralitou a o neohrožení svébytných rakouských zájmů (dopravní politika, zemědělství, pracovní trh). Podporovateli vstupu do EU se postupně staly všechny velké společenské instituce (od odborů po církve) a důležitá média, a v referendu v roce 1994 se tak za vysoké účasti dvě třetiny Rakušanů vyslovily pro vstup do Evropské unie. Rakousko tak k EU přistoupilo společně se Švédskem a Finskem k 1. 1. 1995.<sup>264</sup> Tímto aktem, nikoli dříve vzývaným přiblížením ke středoevropským zemím, byla završena rakouská cesta z „okraje“ do „středu“ Evropy.

Ve vztahu k Československu však rakouské přistoupení k EU znamenalo spíše prohloubení odstředivých tendencí z předchozích let. Účastí Rakouska na evropské integraci a nutností zavádět nové předpisy a směrnice se ještě prohloubila přetrvávající asymetrie mezi oběma zeměmi. Kvůli novým podmínkám a dotačním programům navíc nezbýval ani dříve aktivním aktérům přeshraniční spolupráce prostor a zájem pro česko-rakouský transfer.<sup>265</sup> Přistoupením k Schengenské dohodě v roce 1997 se navíc ještě zintenzivnila ochrana vnějších hranic (včetně těch s Českem) a přeshraniční cestování bylo zase o něco složitější. Jedním z benefitů rakouského členství v EU byla pro Česko naopak možnost čerpat finanční podporu z programu PHARE – ten podporoval především správní reformy a budování státoprávních struktur, ale také rozvoj periferních pohraničních regionů.<sup>266</sup> Naopak oživení příhraničních regionů prostřednictvím vzniku kooperativní struktury euroregionu se v jihomoravsko-dolnorakouském pohraničí – na rozdíl od česko-německých příhraničních regionů – nepodařilo. Euroregion Pomoraví - Weinviertel - Záhorie vznikl až v roce 1999 a dosud nikdy nebyl významně aktivním činitelem v přeshraniční spolupráci.<sup>267</sup>

Česko a Rakousko neměly podobné názory ani na bezpečnostní integraci – pro Česko bylo přijetí do NATO podobně významné jako vstup do Evropské unie, naopak Rakousko se alespoň v bezpečnostní oblasti drželo konceptu neutrality a s NATO spolupracovalo jen při mírových misích v rámci Partnerství pro mír (od roku 1995).

---

<sup>264</sup> Gehler a Bischof, „Austrian Foreign Policy“, 10; Gehler, *Österreichs Weg in die Europäische Union*.

<sup>265</sup> E-mailový rozhovor s bývalým ředitelem spolku Distelverein a pozdějším ředitelem NP Donau-Auen Carlem Manzanem, 13. července 2019.

<sup>266</sup> Samhaber, „Nahoru a dolů“, 116; Ther, *Nový pořádek*, 147.

<sup>267</sup> V roce 2021 se představitelé jihomoravských a dolnorakouských příhraničních regionů shodli na obnovení aktivit Euroregionu Pomoraví. „Obnovení aktivit Euroregionu“, Euroregion Pomoraví, <https://www.somjm.cz/euroregion-pomoravi/obnoveni-aktivit-euroregionu/> (staženo 19. prosince 2021).

Česko se účastnilo Partnerství pro mír již od roku 1994, bylo pro něj ale jen předstupněm plně bezpečnostní integrace. Zklamání do česko-rakouských vztahů přinesla také skutečnost, že Rakousko oproti očekávání neplnilo roli prostředníka a pomocníka v evropské integraci postkomunistických zemích, a navzdory dřívějším prohlášením se nestalo významným advokátem východního rozšíření EU. Na počátku 90. let se ministr zahraničí Alois Mock několikrát vyslovil pro „*zvláštní rakouskou odpovědnost (za podporu středo- a východoevropských zemí), která vyplývá ze společné minulosti*“,<sup>268</sup> v polovině 90. let však v rakouské společenské náladě převládaly obavy z cizinců a z ohrožení pracovního trhu. Rakousko se tak i v době svého předsednictví v roce 1998 (kdy byla s postkomunistickými zeměmi zahájena přístupová jednání) stavělo k východnímu rozšíření EU spíše skepticky.<sup>269</sup>

Ve finálním hlasování sice Rakousko přistoupení nových členů schválilo, ale hlavní spojeneckou roli přenechalo Německu. Česko se ostatně na Německo jako na silného hospodářského a později i politického partnera orientovalo už od počátku 90. let, a i proto byla spolupráce s Rakouskem částečně upozaděna. Důležitou roli i do budoucnosti hrála skutečnost, že se česko-německou deklarací z roku 1997 podařilo vyřešit spory minulosti a vznikl společný politický závazek k budování vzájemných vztahů. Ačkoli čeští politici se opakovaně vyjadřovali ve smyslu, že deklarace má platnost i pro vztahy s Rakouskem, absence politického závazku a v neposlední řadě finanční instituce, která by vzájemné vztahy podporovala, česko-rakouské spolupráci rozhodně neprospěla.<sup>270</sup>

#### **4.4.5 90. léta na jihomoravsko-dolnorakouské hranici**

Ve sledovaných příhraničních regionech přetrvávala euforie z otevření hranice déle než v centrálních vztazích, poměrně brzy ovšem také začala vyprchávat. V prvních letech po otevření hranice se vzájemně setkávali především zástupci obcí, diskutovali o úspěšných projektech z oblasti komunálního plánování, architektury a ochrany památek. Mnoho z těchto setkání se událo v rámci spolupráce v obnově vesnice, o které pojednává pátá kapitola této práce. Zájem dolnorakouské vlády o severního souseda a o rozvoj spolupráce

---

<sup>268</sup> Michael Gehler, „Das Jahr 1989 und Österreich – neue Integrationschancen und alte Abgrenzungsstrategien. Editorial“, *zeitgeschichte* 41, č. 3 (2014): 134.

<sup>269</sup> Kunštát, „Česko-rakouské paralely“, 86; srov. Martin Lugmayr, *Österreich und die Osterweiterung. Maximale Chancen – maximale Risiken* (Frankfurt am Main: Lang, 2002).

<sup>270</sup> Šmidrkal et al., eds., *Sousedé*, 313.

se demonstroval v zadání „*Základního výzkumu pro příhraniční regionálně-politickou spolupráci mezi ČSFR a zemí Dolní Rakousko*“, který v roce 1992 ve spolupráci dolnorakouských a jihomoravských autorů analyzoval průnikové oblasti a problémy přeshraniční spolupráce. Poměrně obsáhlý dokument zahrnoval oblasti od územního plánování a jeho zákonodárství přes otázky turismu a vzdělávání až po mapy porovnávající regiony a kontakty na relevantní aktéry na obou stranách hranice. Dokument však byl převážně vyjádřením politické vůle ke spolupráci, jeho praktické využití bylo i s ohledem na následující problémy přeshraniční spolupráce omezené.<sup>271</sup>

Rámcový program spolupráce, uzavřený v roce 1992 mezi zemí Dolní Rakousko a Výborem pro spolupráci s Dolním Rakouskem, sice nacházel mnoho průnikových oblastí (včetně velké pozornosti pro spolupráci v alternativním zemědělství a řešení problémů znečištění),<sup>272</sup> jeho realizace byla ale kvůli faktické nefunkčnosti Výboru problematická. Zrušením krajů bylo naplňování programu spolupráce na jihomoravské straně z úřednických pozic přesunuto k odborníkům z regionu, kteří byli rozděleni do pěti komisí – pro ekologii, pro komunikace, pro hospodářství, obchod a cestovní ruch, pro školství, kulturu a sport a pro navazování spolupráce obcí a měst. Odborníci sice disponovali lepšími znalostmi prostředí, ale ve své činnosti už byli kvůli dramatickým společenským změnám dost vytíženi. Na z velké části dobrovolné angažmá ve Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem jim tak nezbyval prostor a při chybějícím závazku i motivace. Přeshraniční spolupráci vykonávali na pro sebe důležitých tématech individuálně, s rakouskými kolegy byli v kontaktu, ale Výboru spíše navzdory.<sup>273</sup> Výbor trpěl zároveň problémy s financováním, neboť na jeho náklady obtížně hledaly prostředky brněnský magistrát, okresy i obce.<sup>274</sup>

Problémy Výboru lze demonstrovat na jedné z jeho součástí, komisi pro ekologii. Její předseda Jiří Matuška z CHKO Pálava se snažil koordinovat spolupráci jejích členů, jak ale vyplývá z komunikace na začátku roku 1993, zúčastnění aktéři neviděli ve fungování Výboru smysl a dávali přednost individuálním kontaktům s rakouskými

---

<sup>271</sup> Wolfgang Leiner et al., *Základní výzkumu pro příhraniční regionálně-politickou spolupráci mezi ČSFR a zemí Dolní Rakousko*, 1992 (dokument poskytnutý autorce Karlem Trischlerem), e-mailový rozhovor s autorem studie Wolfgangem Leinerem, 24. listopadu 2021.

<sup>272</sup> Rahmenprogramm für die Zusammenarbeit zwischen dem Land Niederösterreich und dem Interessengebiet (grenznahen Gebiet) der Tschechischen Republik für die Jahre 1992-93 (Rámcový program spolupráce mezi zemí Dolní Rakousko a zájmovým územím (pohraničním územím) České republiky na roky 1992-1993, Archiv CHKO Pálava (dokumenty poskytnuté autorce Jiřím Matuškou).

<sup>273</sup> Rozhovor s Jiřím Matuškou, 19. března 2018.

<sup>274</sup> Zdeněk Zuntich, „Příhraniční spolupráce běží s Horním Rakouskem...“, *Hospodářské noviny*, 17. listopadu 1995, <https://archiv.hn.cz/c1-856535-prihranicni-spoluprace-bezi-s-hornim-rakouskem> (staženo 19. prosince 2021).

kolegy. Jak uvádí jeden ze členů komise: „*Můj názor na funkčnost Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem je jednoduchý a v krátkosti by se dalo říct, že „někdo cosi urychleně upekl a pak z toho potichu utekl“.* Myslím, že tato spolupráce byla šitá horkou jehlou, navíc se shora, takže jde o prázdnou bublinu. Spolupráce s Dolním Rakouskem existuje i bez Rámcové dohody, která v ničem nepomáhá a naštěstí nic nebrzdí.“<sup>275</sup>

Tento názor (i když ne tak pregnantně vyjádřený) nebyl mezi členy komise ojedinělý. Nefunkčnost pracovní komise pro ekologii vedla Jiřího Matušku v březnu 1993 k rezignaci na funkci předsedy komise, při absenci náhrady ale zůstal na tomto postu ještě několik let, a s konečnou platností rezignoval v roce 1996. V rezignačním dopise uvedl: „*celkově je zřejmé, že v této oblasti je aktivita členů vyvolaná Rámcovým programem mizivá a zůstává pouze na několika málo osobních kontaktech.*“<sup>276</sup> Výbor pro spolupráci s Dolním Rakouskem fungoval až do roku 2001 a v pravidelném dvouletém cyklu se zemí Dolní Rakousko vytvářel pracovní programy spolupráce, reálné dopady programů však byly minimální. Nový impuls a vyváženější možnost spolupráce pak jihomoravsko-dolnorakouské kontakty získaly až vytvořením krajů v roce 2001.

Podobně jako v centrální politice se tak v regionu projevilý odštědivé tendence a orientace na odlišné zájmy, provázané se vzájemným neporozuměním a přetrvávajícími problémy – jazykovou otázkou a problémy minulosti. Tento stav byl jedním z impulsů pro vznik dvojjazyčné putovní přeshraniční výstavy Kultury na hranici, která měla poukázat na společné faktory v historii a současnosti obou regionů a přiblížit tak jejich obyvatele. Za konceptem a realizací výstavy stáli historici, kteří sami pocházeli z regionu a realitu uzavřené hranice i euforii po jejím otevření zažili na vlastní kůži. Provázanost s regionem byla dána i úzkou spoluprací s místními muzejníky, kteří vytvářeli ve svých institucích lokální tematické části výstavy. Jak ukázala analýza návštěvnických knih této výstavy, zpracovaná v rámci diplomové práce autorky, organizátorům se podařilo přilákat velké množství návštěvníků z regionů podél celé česko-rakouské hranice a ukázat jim, že hranice může nejen rozdělovat, ale i spojovat. Hodnocení návštěvníků bylo převážně pozitivní, upozorňující na důležitost počínu a vyjadřující naději na úspěch budoucí spolupráce.<sup>277</sup> Výstava byla zároveň jedním z mála přeshraničních projektů, který

---

<sup>275</sup> Dopis člena komise adresovaný Jiřímu Matuškoví, 10. února 1993, Dokumenty Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem, Archiv CHKO Pálava.

<sup>276</sup> Jiří Matuška, „Podkladová zpráva k hodnocení Rámcového programu spolupráce /kap. č. 1 - Ekologie a životní prostředí/“, 31. října 1996, Archiv CHKO Pálava.

<sup>277</sup> Kateřina Papežová, „Spolupráce českých a rakouských příhraničních regionů po roce 1989“ (diplomová práce, Univerzita Karlova, 2015), 28–34; Kateřina Vnoučková, „Grenzüberschreitende Kontakte und die

vyváženě zasahoval obě strany regionu. I tento záměr se však potýkal s problémy. Jedním z nich byla právě otázka pohledu na minulost, kdy například v hraničním městě Laa an der Thaya výstava kvůli neshodám organizátorů ohledně zobrazení tématu odsunu německého obyvatelstva po roce 1945 nebyla vůbec uskutečněna.<sup>278</sup> Tento incident jako by předznamenal problémy spojené s vyrovnáním s minulostí, s odsunem německého obyvatelstva a s otázkou Benešových dekretů, které česko-rakouské vztahy trápily na přelomu tisíciletí.<sup>279</sup>

V jihomoravsko-dolnorakouských přeshraničních kontaktech nebyl v první polovině 90. let žádný takto dramatický moment, který by vzájemné vztahy ovlivňoval, přeshraniční spolupráce se ale nedařila tak, jak se po otevření hranice očekávalo a do regionu to přinášelo zklamání a ztrátu motivace do dalších kontaktů. Regionální spolupráce navíc ztrácela advokáty i na politické úrovni. Erwin Pröll byl sice jejím tradičním podporovatelem, ale v nové roli zemského hejtmána (od října 1992) se jí již nemohl věnovat tak intenzivně, jako v dřívější pozici náměstka, a musel se zabývat jinými záležitostmi. Po volbách do zemského sněmu v roce 1993 navíc vypadl ze zemské vlády sociálně-demokratický politik Hannes Bauer a přeshraniční spolupráce tak ztratila dalšího významného propagátora vzájemného přiblížení.<sup>280</sup> Tento střípek do mozaiky se jen přidal k dalším problémům přeshraničních kontaktů.

Jak uvádějí s odstupem deseti let autoři přehledové publikace *10 Jahre offene Grenze* (10 let otevřené hranice): „Zejména v prvním období po otevření hranic byla partnerství mezi sousedními obcemi v pohraničí důležitými spojovacími fóry. Většina z nich od té doby usnula nebo se omezuje na příležitostná setkání několika aktivistů.“<sup>281</sup> I kvůli nefunkčnosti regionální spolupráce se nedařilo existující kontakty rozvíjet, nová partnerství mezi městy a obcemi (jeden z cílů rámcových programů spolupráce) se v 90. letech nedařil až na výjimky navazovat. Jazyková bariéra přetrvávala a zájem

---

gegenseitige Wahrnehmung in den ersten Jahren nach der Öffnung der österreichisch-tschechischen Grenze“, in *Vom 20. Jahrhundert ins neue Jahrtausend*, eds. Schmoller, Kunštát a Březinová, 117–131.

<sup>278</sup> Podle odborné vedoucí výstavy Andrey Komlosy organizátoři výstavy v Laa zastávali v této otázce pozice sudetoněmeckého Landsmannschafu. E-mailový rozhovor s Andreou Komlosy, 20. ledna 2015.

<sup>279</sup> Šmidrkal et al., *Sousedé*, 312, 313; Arnold Suppan, *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich* (Wien: Club Niederösterreich, 2005), 75; Klára Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, in *Rakousko v evropské a středoevropské politice*, eds. Vít Hloušek a Zdeněk Sychra (Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2004), 52.

<sup>280</sup> Ernst Bezemek „Die Mitglieder der Niederösterreichischen Landesregierung in den Jahren 1918 bis 1997“, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 63-64 (1998), 172, 173.

<sup>281</sup> Pötscher, Mähner a Perzi, *10 Jahre offene Grenze*, 8.

o výuku sousedního jazyka rychle upadal.<sup>282</sup> Rozdíly v životní úrovni byly také nadále markantní a jihomoravským regionům se nedařilo své sousedy dotahovat. Periferní oblasti navíc z radikálních, v českém prostředí celkem úspěšných reforem neprofitovaly, naopak byly významněji zasaženy negativními jevy transformace (rušení podniků, rostoucí nezaměstnanost).<sup>283</sup> Nenaplněná očekávání ze zlepšení životní situace pak často vedla i k nostalgii po starých časech a k větší popularitě komunistické strany v těchto regionech – její podpora v celostátních i komunálních volbách se zde v 90. letech pohybovala kolem patnácti až dvaceti procent.<sup>284</sup>

#### **4.4.6 Úspěšná hospodářská spolupráce**

V hospodářské oblasti však asymetrie také vytvářela příležitost. Pro Rakousko a západní státy obecně bylo otevření hranice nabídkou k zintenzivnění hospodářských kontaktů, navazovaných už na konci 80. let. V 90. letech skokově narostl rakouský export i investice a Česká republika se stala nejdůležitějším hospodářským partnerem Rakouska mezi postkomunistickými zeměmi.<sup>285</sup> Hospodářská spolupráce byla důležitá i pro sledovaný region, kde se navíc Vídeň stala centrem zahraničního obchodu s celou středovýchodní Evropou. Transfer mezi jižní Moravou a dolním Rakouskem byl tedy intenzivní, ale do velké míry také nevyvážený a jednosměrný.

Z české strany proudila do Rakouska především pracovní síla. Rakušané se zpočátku obávali masového vlny českých zaměstnanců, přicházejících z regionů, které po restrukturalizaci trpěly vysokou nezaměstnaností. Ochota vstupovat na rakouský trh však nebyla u českých občanů vysoká, nezaměstnanost častěji řešili odchodem do velkých měst ve vlastní zemi. Na rakouský pracovní trh tak na začátku 90. let vstoupilo několik tisíc Čechů a v následujících letech jejich počet konstantně klesal. Uplatnění nacházeli především v technických a stavitelských (muži) a pečovatelských a hostinských profesích (ženy). I při menším počtu se čeští zaměstnanci do rakouského pracovního trhu zapojili úspěšně, zaměstnavatelé oceňovali jejich spolehlivost a pracovitost. Díky ochotě přijímat nízkopříjmové pozice navíc pomáhali podpořit konkurenceschopnost příhraničních

---

<sup>282</sup> Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994“, 85–87.

<sup>283</sup> Ther, *Nový pořádek na starém kontinentě*, 142, 143.

<sup>284</sup> volby.cz, Český statistický úřad, <https://volby.cz/> (staženo 22. února 2022).

<sup>285</sup> Šmidrkal et al., eds., *Sousedé*, 299.

regionů, kde doplňovali pracovní místa uvolněná Rakušany směřujícími za lepším zaměstnáním do regionálních center.<sup>286</sup>

Zaměstnání pracovníků ze sousední země bylo díky nižším mzdám pro rakouské zaměstnavatele výhodné, větší podniky však v druhém sledu často přistupovaly v rámci úspor a zvýšení konkurenceschopnosti k přesunutí celé výroby, nebo alespoň pobočky do českého příhraničního regionu. To byl případ například elektrotechnické firmy EGSTON, která expandovala z dolnorakouského Eggenburgu do jihomoravského pohraničí. V roce 1992 zřídila dvě nové pobočky v Jemnici a ve Znojmě, po pěti letech již počet českých zaměstnanců převýšil počet Rakušanů zaměstnaných ve firmě.<sup>287</sup> Díky hospodářskému nepoměru disponovala rakouská strana mocným kapitálem, který mohla využít k investicím a převzetí podniků, které se dostaly do problémů. Vedle technických provozů jako nejrozšířenější kategorie vstupovali rakouští podnikatelé na jihomoravský trh také v oblasti bankovníctví a zemědělství. Již v roce 1990 vzniklo zastoupení Hollabrunnské banky Weinviertel Sparkasse ve Znojmě, v roce 1994 pak byla vytvořena leasingová dceřiná společnost S Morava, která zahrnovala všechna odvětví bankovní činnosti na jihomoravském trhu. Dle rakouské regionální tradice se banka vedle finančních služeb zaměřovala i na podporu podnikatelských i kulturních a sportovních aktivit – jak čistě regionálních, tak i přeshraničních.<sup>288</sup> V oblasti produkce potravin bylo nejvýznamnější regionální akvizicí převzetí cukrovaru Hrušovany rakouským koncernem Agrana.<sup>289</sup>

Při přeshraniční produkci však rakouské firmy narážely také na četné problémy – nedostatečnou infrastrukturu a telekomunikační síť, náklady na překonání jazykové bariéry a také obavy rakouských zaměstnanců ze ztráty zaměstnání. Přeshraničně působících firem tak nebylo závratné množství, ale mnohé uspěly a staly se pevnou součástí regionálního hospodářství. Stejně tak zaměstnání v Rakousku nebylo masovou záležitostí, ale bylo běžným a dlouhodobým jevem, nikdo se nad ním nepozastavoval. Jak uvedla v rozhovoru respondentka ze Znojma, pracující v 90. letech v rehabilitačním zařízení v Retzu: „*V té době už dost lidí pracovalo v Rakousku, ve Znojmě to byla v roce*

---

<sup>286</sup> Rafaela Dolsky, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze und damit verbundene Auswirkung auf die Grenzgebiete des Mühlviertels und Südböhmens“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 1995), 70; srov. Josef Gunz et al., *Erweitertes Europa - ambivalente Erwartungen : miteinander arbeiten und leben . Projekt zur Bekämpfung von Rassismus und Fremdenfeindlichkeit in Oberösterreich* (Linz: Johannes-Kepler-Universität Linz, 2004).

<sup>287</sup> Pötscher, Mähner a Perzi, *10 Jahre offene Grenze*, 33.

<sup>288</sup> Veronika Löwenstein, „Der mühsame Weg zu den Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1999.

<sup>289</sup> „Závod Hrušovany nad Jevišovkou“, Agrana v ČR, <https://cz.agrana.com/agranainczechrepublic/agrana-v-cr> (staženo 19. prosince 2021).



1994 tedy docela běžná záležitost.<sup>290</sup> Hospodářská provázanost – v podobě podnikatelské činnosti na české straně a zaměstnání na rakouské straně – tak zůstala jednou z mála trvale působících oblastí přeshraniční spolupráce.

Naopak nákupní turistika, zmíněná v předchozí kapitole, zůstala fenoménem počátku 90. let a v následujících letech ztrácela na intenzitě. Svého pomníku dosáhla v podobě EXCALIBUR CITY, nákupního centra zřízeného rakouskými majiteli na českém území v bezprostřední blízkosti hranice u hraničního přechodu Hatě. Ačkoli jeho nabídka cílí i na české zákazníky a není zde problém v tom, že by si nabízené zboží nemohli dovézt, přínos pro region je minimální a jen omezuje česko-rakouské kontakty na hraniční, nikoli příhraniční prostor. Většina rakouských zákazníků v polovině 90. let zavítala jen do nákupního centra, tedy překonala jen rakouskou celnici, nikoli už tu na české straně hranice.<sup>291</sup>

#### 4.4.7 *Shrnutí*

Relativní úspěch hospodářské spolupráce, profitující z finanční asymetrie mezi regiony, nebyl specifický pouze pro sledovaný region. Naopak vykazoval úspěchy i v jiných částech pohraničí podél bývalé železné opony.<sup>292</sup> Oproti tomu v dalších oblastech přeshraniční výměna nejpozději v polovině 90. let upadala. Nenaplněná očekávání přeshraniční spolupráce měla řadu centrálních i lokálních příčin. 90. léta byla pro obě země obdobím změn a vypořádávání se s novou geopolitickou situací ve střední Evropě. V Rakousku i Česko(slovensku) probíhaly souběžně a provázaně politické, společenské a hospodářské změny, jimž navíc procesy ve (střední) Evropě poskytovaly společný rámec. Probíhající změny však byly v obou zemích tak převratné, že spíše než na společné řešení problémů se každá země soustředila sama na sebe.

Československo se v prvních letech po pádu železné opony zabíralo hlavně česko-slovenskou otázkou, demokratizací a přechodem k tržnímu hospodářství, i v Rakousku probíhala s novými politickými silami a společenskými diskusemi (o minulosti, západní integraci, neutralitě) změna pravidel a tradic, které byly dlouho zažitě a často považovány za neměnné. V obou zemích vedly tyto změny k vítané pluralizaci,

---

<sup>290</sup> E-mailový rozhovor s respondentkou ze Znojma, 12. dubna 2015.

<sup>291</sup> Jan Krupka, „Současné česko-rakouské vztahy jsou čím dál tím více narušovány nákupy Rakušanů v českém pohraničí“, *Denní telegraf*, 18. dubna 1996.

<sup>292</sup> Lukáš Novotný, „Stříbrná stezka: česko-německá přeshraniční spolupráce v praxi“, *Naše společnost* 14, č. 2 (2016): 33–42.

ale pro mnohé občany také ke ztrátě schopnosti se v politickém směřování a nových možnostech orientovat, a v důsledku toho k růstu populismu, ohrožujícímu vzájemné vztahy i v následujících letech.

Vstup Rakouska do Evropské unie v roce 1995 byl definitivním potvrzením jeho vzdalování od střední Evropy směrem na Západ, návrat ostrahy hranice v souvislosti s přistoupením k Schengenskému prostoru v roce 1997 pak ještě symbolem cesty zpět v procesu odstraňování hranic mezi oběma zeměmi. Odstředivé tendence centrální politiky se prohlubovaly i vývojem na regionální úrovni, kde zrušením krajů ztratila dolnorakouská vláda institucionálního partnera. Negativní dopad hospodářské transformace na venkovské regiony na jižní Moravě a pokračující problémy periferních regionů v Dolním Rakousku, kterým privatizace a deregulace velkých podniků taktéž nepomohla, vedly i na regionální úrovni k tomu, že každá ze stran řešila především jen vlastní problémy a přeshraniční spolupráce pro ně ztrácela na důležitosti. Nevyřešené otázky minulosti, absence osobního vztahu k sousednímu regionu (kvůli vysídlení a dosídlení obyvatelstva), odlišná životní úroveň a jazyková bariéra, tyto všechny faktory přispěly k tomu, že se regiony na obou stranách hranice více nepropojily. Souběh centrálního a regionálního vývoje tak přeshraniční spolupráci v polovině 90. let omezil pouze na ojedinělé projekty aktivních aktérů, masovou záležitostí se přeshraniční kontakty ani v tomto „regionu bez hranic“ nestaly.

Oblast životního prostředí hrála ve vztazích mezi sledovanými regiony specifickou roli. Témata spojená s přírodními charakteristikami příhraničních oblastí do jisté míry překonávala nevyváženost mezi regiony, a nabízela tak možnost průniků a vzájemného ovlivnění. To bylo reflektováno v rámcových programech spolupráce mezi Dolním Rakouskem a jižní Moravou v 80. a 90. letech, ale i v aktivitách jednotlivců, zájmových spolků i firem, trvajících kontinuálně přes rok 1989. Rakousko bylo vnímáno jako zdroj inspirace například v oblasti alternativního zemědělství, odpadového hospodářství a péče o venkov, nabízel se prostor pro transfer technologií a investice. Zároveň i jihomoravská strana regionu mohla nabídnout zkušenosti s ochranou přírody, a výměnu poznatků z pěstování vína a dalších plodin. Obě strany se také společně musely vypořádat s přeshraničním znečištěním.

Vývoji přeshraniční spolupráce v několika tématech souvisejících se životním prostředím tak bude podrobně věnována pozornost v následujících kapitolách. Zaměření na témata obnovy vesnice, ochrany přírody a přeshraničního znečištění by mělo ukázat, jak přírodní podmínky a vztah k životnímu prostředí přispěly k rozvoji a trvalosti

přeshraniční spolupráce, jakou roli hrála kontinuita přes rok 1989 a zda je možné i v regionech hovořit o dlouhé systémové změně, a jak se tomuto potenciálně spojujícímu tématu – životnímu prostředí – dařilo či nedařilo překonávat asymetrie mezi regiony.

## 5. Přeshraniční spolupráce v obnově venkova

Venkovský charakter byl a stále zůstává jedním z klíčových spojujících prvků mezi jihomoravským a dolnorakouským pohraničím. Způsob života v obou tradičně agrárních regionech však prošel po druhé světové válce významnou proměnou. Modernizační strukturální změny v zemědělství ve formě intenzifikace a standardizace výroby a centralizace půdy i pracovních sil – jakkoli na obou stranách hranice v dramaticky odlišné míře – přinesly kromě zvýšené produkce také problémy pro místní obyvatelstvo a krajinu. Nejmarkantnějším z těchto problémů byl na rakouské straně úbytek obyvatelstva, jehož příčinou byla vedle demografického vývoje právě ztráta uplatnění v zemědělském sektoru. V Dolním Rakousku některé z příhraničních obcí ztratily do 80. let téměř polovinu obyvatelstva. Na jihomoravské straně byl tento problém do jisté míry potlačen centrálním plánováním (včetně teritoriálního rozmístění pracovníků) a jistou zaostalostí v mechanizaci zemědělské produkce. S nezaměstnaností zemědělských pracovníků se tak jihomoravské příhraniční regiony musely zabývat až s restrukturalizací na začátku a v průběhu 90. let.<sup>293</sup>

Dopady proměny zemědělské výroby na kulturní krajinu byly naopak podstatně významnější na jižní Moravě, i u jižních sousedů však mělo scelování a vysušování polností negativní vliv na biodiverzitu a kondici krajiny a životního prostředí. V neposlední řadě pak v obou regionech nastal odklon od tradičních vazeb k místu života, k obklopující krajině, k přírodě.<sup>294</sup> V jihomoravském pohraničí byl tento odklon od tradice ještě umocněn rozsáhlou proměnou obyvatelstva po druhé světové válce.

Příspěvkem k řešení těchto problémů měl být program obnovy vesnice, nastartovaný v 80. letech v Dolním Rakousku a na začátku 90. let přenesený i do

---

<sup>293</sup> Pro Československo obecně srov. Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny*; Pavel Hájek, *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989* (Praha: Malá skála, 2008); pro kontext života na moravském venkově srov. Miroslav Válka, *Sociokulturní proměny vesnice: Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí* (Brno: Ústav evropské etnologie, 2011), Oto Polouček, *Babičky na bigbitu. Společenský život na pozadí proměn moravského venkova v období pozdního socialismu* (Brno: Masarykova univerzita, 2020); pro Rakousko obecně Ernst Bruckmüller, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert* (Wien, Überreuter, 2002); pro Dolní Rakousko: Bruckmüller a Redl, „Land der Äcker“; Ernst Langthlaer a Franz Sinabell, „Abschied von der ‘Agricoltura’? Agrarkulturen in Niederösterreich 1850–2000“, in *Niederösterreich und seine Kulturen*, ed. Manfred Wagner, 23-62; k proměně zemědělství a produkce potravin v globálním kontextu srov. David Goodman a Michael Watts, eds., *Globalising Food. Agrarian Questions and Global Restructuring* (London: Routledge, 1997).

<sup>294</sup> Peter Schawerda, odpověď na otázku Váš názor na naše zemědělství, in *Sborník ze semináře Obnova vesnice v Dolním Rakousku, konaného dne 19. října v Brně*, ed. Jan Kruml (Praha: MŽP ČR, 1990), 42; srov. Ivan Dejmal, „Cesta k jednotě života a místa“, in *Obnova vesnice. Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice*, ed. Atelier obnovy vesnice (Praha: MŽP ČR, 1992), 1–3.

Československa. Program si kladl za cíl oživení a rozvoj venkovského prostoru, zachování místní tradice a posílení osobní vazby místních obyvatel k obci a regionu, ve kterém žijí. Program obnovy vesnice byl zároveň důležitým prvkem v jihomoravsko-dolnorakouských přeshraničních kontaktech. Reagoval na problémy podobné na obou stranách hranice, proto bylo poměrně rychle možné jeho myšlenky a přístupy aplikovat i v sousední zemi. V této kapitole bude ukázáno, jak se vyvíjela a s jakými problémy se potýkala spolupráce v obnově vesnice mezi Dolním Rakouskem a jižní Moravou, jak probíhala výměna zkušeností v 80. a 90. letech a jak se podařilo rakouské myšlenky obnovy venkova v Česku etablovat i na centrální úrovni.

## 5.1 Obnova vesnice v Dolním Rakousku

Úspěšný hospodářský vývoj Rakouska po druhé světové válce měl pozitivní dopad v první řadě na obyvatele měst a větších center, rozvoj venkova byl naopak rychlou industrializací a modernizací zemědělské výroby negativně poznamenán. To platilo ještě významněji pro obce na periferii, z nichž velká část obyvatelstva odcházela za výdělkem do Vídně a jejího okolí. Kvůli velké vzdálenosti a chybějící infrastruktuře pro většinu z nich nebylo možné pendlerství a odcházeli z periferních regionů natrvalo.<sup>295</sup> Podobný vývoj zaznamenaly i jiné evropské regiony, zároveň je zde možné vidět paralelu k vývoji v 90. letech v Československu – podobný dopad jako modernizace v Rakousku měla na venkovské oblasti hospodářská transformace v Československu po pádu komunismu.

Úbytek obyvatelstva v Dolním Rakousku zpravidla nejsilněji zasáhl obce v pohraničí, kde byla situace ještě ztížena přítomností uzavřené hranice a jistou negativní pověstí regionu v blízkosti československých ozbrojených složek. Téměř všechny příhraniční obce okresů Hollabrunn a Mistelbach ztratily po druhé světové válce velkou část obyvatelstva.<sup>296</sup> Země Dolní Rakousko se na tento vývoj snažila zprvu reagovat obecně zaměřeným celozemským programem územního plánování, zahrnujícím vedle plánů využití a uspořádání území také objemné finanční investice. Od vložení finančních prostředků do regionálního rozvoje si dolnorakouská vláda a její tehdejší referent pro územní plánování Siegfried Ludwig slibovali udržení zaměstnanosti v problémových regionech. Ludwig byl zároveň dolnorakouským radním pro finance, a i

---

<sup>295</sup> Weigl, „Von der Stagnation“, 50.

<sup>296</sup> „Eine Region kämpft ums Überleben“.

díky tomu disponoval program územního plánování dostatečnými prostředky.<sup>297</sup> K lepšímu řízení a finančním a správním úsporám měla přispět také územní reforma veřejné správy, na jejímž základě od roku 1965 docházelo ke slučování místních sídel ve větší územní samosprávy. Během několika let tak poklesl počet obcí v Dolním Rakousku téměř na třetinu.<sup>298</sup>

Ústřední zemské plánování se však i přes bohatou finanční podporu ukázalo jako neefektivní a pro rozvoj regionu nedostatečně přínosné. Jako jednostranný, všeobecně zaměřený proud investic shora totiž nedokázalo reflektovat problém ztráty osobní vazby na život na venkově. Problémem tehdejšího dolnorakouského územního plánování bylo, že nabídka finanční podpory nebyla přizpůsobena místním potřebám jednotlivých obcí, územní plánování nezapojovalo starosty a místní obyvatele a nepodporovalo tak osobní vazbu k místu života. Strukturální změnou v zemědělství vesnice ztratila tradiční roli centra života v agrárním regionu, slučování obcí na základě územní reformy pak tento pocit ztráty tradice a osobních vazeb ještě více prohlubovalo. Podobně jako v případě československých střediskových obcích s sebou tato centralizace často nesla i ztrátu infrastruktury a služeb (rušení se týkalo například malých škol, obchodů nebo farností) v okrajových částech sloučené obce.<sup>299</sup>

Receptem na tyto problémy se měla stát změna od „top-down“ přístupu k podpoře vnitřního potenciálu venkovských regionů. Inspirací pro dolnorakouský program obnovy vesnice se stal bavorský přístup k rozvoji venkova, zaměřující se na modernizaci venkovského prostoru již od konce 50. let. Cílem bavorské podpory venkova byla modernizace a zkvalitnění životních podmínek (bydlení, odpadové hospodářství, sociální vyžití) tak, aby místní a zejména mladí lidé měli motivaci na venkově zůstat.<sup>300</sup> Podobný cíl sledovala i dolnorakouská obnova vesnice. Impulsem k rozvoji tohoto programu byla také proměna na politických postech v souvislosti s volbou Siegfrieda Ludwiga zemským hejtmanem v roce 1981. Jeho nástupcem ve funkci referenta pro územní plánování se stal Erwin Pröll, který z programu obnovy vesnice vytvořil své klíčové téma. Pröll zároveň

---

<sup>297</sup> Gerhard Silberbauer, „Raumordnung und Regionalpolitik“, in *Niederösterreich und seine Kulturen*, ed. Wagner, 76.

<sup>298</sup> „NÖ Kommunalstrukturverbesserungsgesetz 1971“, NÖ Landtag, <https://noe-landtag.gv.at/gegenstaende/IX/IX-277> (staženo 19. prosince 2021); Dieter Klammer, *Kommunalpolitiker und Ortsparteien in Österreich: eine empirische Untersuchung der lokalen Positionseliten in Österreichs Gemeinden* (Linz: Trainer, 2000), 34.

<sup>299</sup> Janosz Karasz, příspěvek na semináři, in *Obnova vesnice v Dolním Rakousku*, ed. Kruml, 14.

<sup>300</sup> Holger Magel, „Dorferneuerung“, *Historisches Lexikon Bayerns*, 3. prosince 2012, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Dorferneuerung> (staženo 19. prosince 2021); Gerhard Henkel, *Das Dorf, Landleben ind Deutschland damals und heute* (Stuttgart: WGB Theiss, 2015).

zastával i funkci referenta pro životní prostředí a v jeho osobě se tak manifestovalo propojení ochrany životního prostředí s obnovou a modernizací vesnického prostoru.<sup>301</sup>

### **5.1.1 Principy dolnorakouské obnovy vesnice**

Principy dolnorakouské obnovy vesnice se odráží v názvu jednoho z jejích prvních programových materiálů. V roce 1981 vydal Úřad dolnorakouské zemské vlády brožuru „*Niederösterreich schön erhalten, schöner gestalten*“ s idejemi a východisky obnovy vesnice v této spolkové zemi.<sup>302</sup> V československých dokumentech byl její název překládán jako „Za Rakousko krásnější“, doslovný překlad však přesněji vystihuje základní myšlenku propojení tradice (*schön erhalten*=zachovat krásné) s rozvojem (*schöner gestalten*=udělat krásnější). Tato úvodní brožura byla zaměřená zejména na stavební úpravy, do budoucna se však program obnovy vesnice rozšířil na téměř všechny aspekty života na venkově.

Vedle zachování tradice a oživení života na venkově kladla dolnorakouská obnova vesnice velký důraz na vlastní iniciativu vesnických samospráv a venkovského obyvatelstva. Oproti dřívějšímu přístupu byla obcím vrácena autonomie v rozhodování o vlastním rozvoji, ve svém plánu obnovy vesnice tak mohly obce reflektovat své individuální potřeby. Možnost prosazení vlastních myšlenek měla také posílit vztah a společnou odpovědnost obyvatel k obci, ve které žijí: „*Cílem obnovy vesnice v Dolním Rakousku je povzbudit obyvatele venkovských oblastí, aby převzali spoluzodpovědnost za svůj bezprostřední životní prostor (vesnice, malý region) a aktivně spolupracovali na jeho utváření a rozvoji; mají být podporovány, rozvíjeny a využívány příslušné schopnosti lidí.*“<sup>303</sup> Dolnorakouská obnova vesnice byla také od počátku provázena důrazem na život v souladu s přírodou a na ochranu životního prostředí – a to nejen specificky díky Prölllově spojení funkcí referenta pro územní plánování a pro životní prostředí, ale také díky obecné důležitosti tématu životního prostředí v (dolno)rakouské politice.

Program obnovy vesnice byl ve svém zaměření velmi komplexní, podporovaná opatření sahala od nejmarkantnějších pozemkových a stavebních úprav (k zachování jednotného rázu vesnice) přes vytváření zelených ploch a obnovu přírodní krajiny až po

---

<sup>301</sup> Silberbauer, „Raumordnung und Regionalpolitik“, 81.

<sup>302</sup> Andrea Hutter, „Die Dorferneuerung in Niederösterreich – Eine Untersuchung gemeindetypischer Einflussfaktoren“ (diplomová práce, Universität Wien, 2012), 25; „Niederösterreich schön erhalten, schöner gestalten“, Amt der Niederösterreichischen Regierung, 1981.

<sup>303</sup> „Richtlinien für die Erhaltung, Erneuerung und Entwicklung von Orten im ländlichen Raum (Dorferneuerungsrichtlinien 1998)“, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1998.

rozvíjení komunitního života. Plánovaná opatření měla v ideálním případě přispět k rozvoji obce ve více oblastech – například prostřednictvím renovace historických budov podpořit vazbu k tradici, možnost jejich využívání místními i turismus. Spolková země měla v programu obnovy vesnice vedle role finančního podporovatele především koordinační úlohu, jednotlivá opatření měla vzejít od původního nápadu a plánování až k realizaci přímo od dotčené obce. Především tímto přístupem se obnova vesnice lišila od předchozího celozemského územního plánování. V zájmu rychlého nastartování programu nebylo nutné uskutečnit v rychlém časovém sledu všechny naplánované kroky, obce byly naopak povzbuzovány i k menším opatřením. Proces, ve kterém se obyvatelé podíleli na rozvoji své obce, byl v dolnorakouském pojetí obnovy vesnice do jisté míry důležitější než dosažený výsledek.<sup>304</sup>

Erwin Pröll tento princip vlastní iniciativy charakterizoval pozměněním rakouského přísloví „Bez peněz není muzika“ (ekvivalentního k českému „Bez práce nejsou koláče“): „*Zdůraznili jsme především vlastní odpovědnost a iniciativu jednotlivců a jejich angažovanost pro vesnické společenství. Nejdříve se ptáme: „Co byste mohli udělat pro obnovu vaší vesnice sami?“ Teprve potom začneme diskutovat o tom, kolik z toho bude financovat státní správa. Původní přísloví „Bez peněz není muzika“ se při „Obnově vesnice“ obrátilo, takže nyní zní: „Bez muziky nejsou peníze“.*“<sup>305</sup>

Program obnovy vesnice byl oficiálně zahájen v roce 1984 ve čtyřech testovacích obcích – v jedné v každé dolnorakouské čtvrti (Viertel). V této práci sledovanou čtvrt' Weinviertel zastupovala městská obec Schrattenthal na severu okresu Hollabrunn (ca. 10 kilometrů od hranic s Československem). O rok později pak dolnorakouská vláda vydala oficiální *Směrnice pro zachování a obnovu sídel ve venkovském prostoru* a spustila propagační akci, která měla s programem seznámit širokou veřejnost.<sup>306</sup> Ta se záhy dočkala kýžených výsledků. Do konce roku 1985 se do programu obnovy vesnice zapojilo 52 obcí a každým rokem se přidávaly desítky dalších – v roce 1987 jich bylo 70, v roce 1993 již 381.<sup>307</sup> Výraz „Dorferneuerung“ se pevně vžil do dolnorakouského veřejného prostoru. Na počátku 90. let již bylo v místních sdruženích zapojeno přibližně 20 tisíc

---

<sup>304</sup> Rozhovor s bývalým vedoucím Zemského pracoviště pro obnovu vesnice Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020; Silberbauer, „Raumordnung und Regionalpolitik“, 83.

<sup>305</sup> V dolnorakouském dialektu „Ohne Musi ka Geld“, Erwin Pröll, „My vesničané“, in *Obnova vesnice (1992)*, ed. Atelier obnovy vesnice, 49.

<sup>306</sup> Hutter, „Die Dorferneuerung“, 26.

<sup>307</sup> Dagmar Leindl, „Die Dorferneuerung in Österreich und in der Tschechischen Republik“ (diplomová práce, Universität Wien, 1993).



lidí, slovy Erwina Prölla se obnova vesnice pomalu stávala „největší občanskou iniciativou v Dolním Rakousku.“<sup>308</sup>

Tento velký zájem dokládá, že se iniciátorům programu podařilo vystihnout naladění místních obyvatel, kteří program obnovy vesnice rychle přijali za svůj. Osmdesátá léta se v Dolním Rakousku odehrávala nejen ve znamení péče o životní prostředí, ale i ve znamení decentralizace (ta byla demonstrována mj. přesunem statutu hlavního města od Vídně do St. Pöltenu) a obratu k zájmům místních samospráv. Program obnovy vesnice ve svém zaměření tyto dvě tendence spojoval. Úspěch Dolního Rakouska přispěl k rozšíření myšlenky obnovy vesnice i do dalších spolkových zemí. I když v nich má přístup k obnově vesnice jiné parametry a často i jiný název, „dolnorakouský model“ byl pro rakouské prostředí skutečně prvotním vzorem a zdrojem inspirace.<sup>309</sup>

### **5.1.2 Obnova vesnice v dolnorakouském příhraničí**

Pro problematické příhraniční oblasti Dolního Rakouska měl program obnovy vesnice speciální význam a místní starostové a obce se do něj zapojovali s velkým nadšením. Příhraniční okrsek Hollabrunn se brzy stal centrem dolnorakouské obnovy vesnice. Jeho samospráva viděla v programu vytouženou možnost oživení periferního regionu. Podle Karla Trischlera, dlouholetého vedoucího Zemského pracoviště pro obnovu vesnice v Dolním Rakousku, plánovali tehdejší představitelé okrsku dokonce celoplošnou obnovu vesnice – programu se měly účastnit všechny jeho obce.<sup>310</sup> U všech sice zájem nenašli, tento záměr ale přispěl k tomu, že právě v Hollabrunnu bylo vytvořeno regionální pracoviště pro obnovu vesnice */Dorfwerkstatt Hollabrunn/*. K umístění pracoviště do příhraničního regionu přispěl také fakt, že se v případě Hollabrunnu jednalo o jeden z rozvojově nejproblematictějších dolnorakouských okrsků.<sup>311</sup> Regionální pracoviště bylo detašovanou pobočkou zemské kanceláře pro obnovu vesnice, v zájmu decentralizace mělo přiblížit poradenství blíže k zájemcům a k potřebným obcím. Umožnilo tak zapojení do programu i dalším obcím a jejich místním částem, pro které bylo často obtížné dosáhnout na finance pro vlastní obnovu a rozvoj z obecního rozpočtu. Úspěch regionálního pracoviště dokládá fakt, že na začátku 90. let poskytovalo toto své služby přibližně stovce obcí, které se přihlásily k programu vesnice. Význam Hollabrunnu

---

<sup>308</sup> Pröll, „My vesničané“, 50.

<sup>309</sup> Silberbauer, „Raumordnung und Regionalpolitik“, 85.

<sup>310</sup> Rozhovor s Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020.

<sup>311</sup> „Was will und was bringt uns die Dorfwerkstatt wirklich?“, *NÖN Hollabrunn*, 5. května 1988.

jako centra dolnorakouské obnovy vesnice podpořilo i umístění koordinačního orgánu – Dolnorakouského zemského svazu pro obnovu vesnice, založeného v roce 1990.<sup>312</sup>

Jednou z obcí, zapojených v okrsku Hollabrunn do programu obnovy vesnice, byla městská obec Schrattenthal. Ta byla nejen pilotní obcí tohoto programu, ale díky entuziasmu místních obyvatel dlouhodobě také jedním z jejích největších zastánců a šířitelů dobré praxe. Historicky tomuto místu sice náležel statut města, velikostí a uspořádáním však samotný Schrattenthal spadal do kategorie vesnice. Byl také jedním z míst, kterých se dotkla výše zmíněná územní reforma – v roce 1969 byl sloučen se sousedními obcemi Waitzendorf a Obermarkersdorf.<sup>313</sup> Druhá uvedená obec byla dokonce větší než Schrattenthal, přesto bylo použito jméno historického města Schrattenthal. To bylo i jedním z důvodů, proč chtělo tehdejší vedení městské obce posílit sounáležitost místních s jejich samosprávou. Místní spolek pro obnovu vesnice – Club Schrattenthal – byl založen již v roce 1983, jako nejstarší v Dolním Rakousku.<sup>314</sup> O rok později vznikl ve spolupráci odborníků na sociologii, architekturu a ekologii plán obnovy vesnice, na jehož základě se v následujících letech podařilo zorganizovat řadu osvětových akcí a renovací. „Byly vybudovány chodníky, upravena veřejná prostranství, o ně nyní pečují sami občané. Hasičská zbrojnice byla opravena vlastními silami a stala se střediskem činnosti spolku.“<sup>315</sup> Plánování i realizace probíhala v úzké spolupráci s místními obyvateli, kteří měli hlavní slovo při odborném připomínkování návrhů, ale například i při výběru barvy nátěru pro novou radnici. Vše s cílem posílit jejich sounáležitost s městskou obcí.

Pionýrskou roli Schrattenthalu v (dolno)rakouském programu obnovy vesnice podpořilo i angažmá tehdejšího starosty, Wenera Grollyho, v Zemském svazu pro obnovu vesnice. Starosta spolu s širším vedením obce byl ochotný předávat vlastní zkušenosti a inspiraci, ale i poučení z učiněných chyb nejen dalším dolnorakouským obcím, ale – jak ukážou následující kapitoly – na konci 80. let i jihomoravským vesnicím.

---

<sup>312</sup> Rozhovor s Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020, Leindl, „Die Dorferneuerung“, 68.

<sup>313</sup> „Geschichte der Stadtgemeinde Schrattenthal“, Stadtgemeinde Schrattenthal, [http://www.schrattenthal.at/Unser\\_Schrattenthal/Geschichte](http://www.schrattenthal.at/Unser_Schrattenthal/Geschichte) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>314</sup> „Über uns“, Club Schrattenthal, <https://www.club-schrattenthal.at/%C3%BCber-uns/> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>315</sup> *Obnova vesnice v Dolním Rakousku*, ed. Kruml, 22; Rozhovor s bývalým starostou obce Schrattenthal Wernerem Grollym, 5. srpna 2020.

## 5.2 Život na jihomoravském venkově v pozdním socialismu

Zatímco se v Dolním Rakousku v 80. letech rozvíjel program obnovy vesnice, tradičně agrární jihomoravský venkov v důsledku centrálního komunistického plánování nadále ztrácel svou svébytnost. Režim státního socialismu se zaměřoval čistě na výrobní vztah člověka ke krajině a svému okolí, a potlačoval tak tradiční osobní vazby k životu na vesnici. Nejmarkantnější byly změny ve venkovské krajině. Pole byla zcelena v rozsáhlé lány, většina drobných krajinnotvorných prvků byla rozorána a odstraněna nejen z mapy, ale i z paměti lidí. Obyvatelé venkova ztratili k půdě v okolí vesnic nejen vlastnický vztah, ale během desetiletí se ztratila i samotná krajina, kterou znali. Byla prakticky redukována na výrobní prostředek.<sup>316</sup>

S proměnami v zemědělství a v krajině se měnil i běžný život v obci. Přiblížení venkova městu zaváděním dostupnosti služeb a modernizačních prvků bylo patrnou tendencí i v západních zemích, v komunistické vizi však podobně jako v jiných oblastech bylo toto poměšťování centrálně řízené a do velké míry odlidštěné, neberoucí ohled na místní podmínky.<sup>317</sup> Přejít na městský způsob života vedle zprůmyslnění zemědělství znamenal i koncentraci výroby do větších celků a lokálních středisek. Tato opatření se opírala o střediskovou soustavu osídlení z roku 1971 a rozhodnutí o preferenci rozvoje střediskových obcí s výrobními hospodářskými jednotkami zemědělské velkovýroby. To znamenalo, že „výdobytky socialismu“ jako dostupnost lékařské péče, školství a veřejné zázemí, byly soustředěny do střediskových obcí, ostatní sídla je naopak ztrácela. Tato sídla, kategorizovaná jako „ostatní nestředisková sídla“, nebyla určena k dalšímu rozvoji, měla stagnovat a postupně měla zaniknout jejich obytná funkce, po vylidnění pak měla být zlikvidována na zemědělskou, případně ornou půdu. I z prioritních obcí měla být odstraněna specifika venkovského života, přechod na městský způsob života se tak projevil i v zhuštěné a často nekonceptní bytov(kov)é zástavbě.<sup>318</sup> Zmíněná dolnorakouská územní reforma se od střediskové soustavy lišila zejména v tom, že cílila

---

<sup>316</sup> Dejmal, „Cesta k jednotě“, 3; „Důvody k obnově vesnice a rozvoji venkova u nás“, in *Obnova vesnice* (1992), 58; K proměně žitého světa na československém venkově v 2. pol. 20. století srov. Josef Petráň, *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova* (Praha: NLN, 2009).

<sup>317</sup> Hans Maurer, „Obnova vesnice nezná hranic“, in *Obnova vesnice. Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice* (Praha: MŽP ČR, 1993), 23; Dejmal, „Cesta k jednotě“, 1.

<sup>318</sup> Jan Dobeš, „A tobě se nelíbí ta naše obec krásná, středisková? Vznik a prosazování soustavy střediskových obcí před orkem 1990“, in *Dlouhý volební rok 1990 ve střední Evropě. Očekávání, koncepty, praxe*, eds. Adéla Gjuríčová a Tomáš Zahradníček, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2021), 173–200; srov. Jirí Musil, „Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů“, *Sociologický časopis*, 37, č. 3 (2001): 275–296, Drahomíra Nováková a Pavel Novák, „K proměnám českého venkova v období 1948–1989 (na příkladu Kutnohorska)“, *Prameny a studie 45. Trvale udržitelný rozvoj* (Praha: Národní zemědělské muzeum, 2010), 132–134, 136–144.

především na administrativní ulehčení, nikoli na vytváření hospodářských center a fyzické přesuny obyvatelstva.

Proměna funkce a vzhledu jihomoravských vesnic na základě střediskovosti ovšem probíhala podstatně pomaleji než proměna krajiny. V menších sídlech se i přes zánik veřejných služeb (školy, knihovny, zdravotní střediska, kulturní zařízení) podařilo i díky přechodným rekreatům udržet osídlení.<sup>319</sup> Přesto tato proměna výrazně zasáhla všechny obce, kterým především odebrala hospodářskou samostatnost a administrativní autonomii. Dříve svébytné obce se staly součástí centrálně naplánované sídelní struktury. Úbytek obyvatel, se kterým se potýkalo dolnorakouské příhraničí, naopak nebyl na jihomoravské straně díky centrálnímu plánování a politice plné zaměstnanosti tak markantní. Migrační pohyb nastával zejména v důsledku přesunů do středisek. Vzhledem k faktu, že mnohé pohraniční obce byly zároveň ustanoveny střediskovými obcemi (např. Vrbovec, Jaroslavice), bylo saldo migračního pohybu v bezprostředním pohraničí vyrovnané.<sup>320</sup>

K údržbě a obnově vesnice a často i k výstavbě infrastruktury sloužily v období komunistického režimu tzv. akce Z (zvelebování). Účast na nich byla sice formálně dobrovolná, ve skutečnosti však opatření v rámci akce Z byla pevnou součástí centrálního plánování a s vlastní iniciativou občanů měla jen málo společného. Opatření v rámci akce Z navíc byla často nekonceptní a neodpovídala akutním potřebám obce a jejích občanů.<sup>321</sup> O to zajímavěji se mnohým místním aktérům jevily myšlenky cílené obnovy venkova, do které byli místní obyvatelé zapojeni již ve fázi plánování. Tato myšlenka začala na jižní Moravu pronikat přes hranici na konci 80. let.

### 5.3 Přeshraniční kontakty v obnově vesnice v 80. letech

Myšlenka obnovy vesnice v Dolním Rakousku nebyla nikdy pouze zemskou nebo národní záležitostí, ale byla od počátku součástí širšího evropského hnutí, ve kterém hrály Rakousko a Bavorsko pionýrskou roli. Jednou z tehdejších nadnárodních iniciativ byla v letech 1986–1987 kampaň Rady Evropy za oživení venkovského prostoru v celé oblasti

---

<sup>319</sup> Kronika obce Nový Přerov (1976), 303, <http://kronika.novyprerov.cz/?page=1976> (staženo 10. února 2020); „Historie“, Obec Podmolí, <http://www.podmoli.cz/historie/> (staženo 10. února 2020)

<sup>320</sup> Lukáš Valeš, „Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace“, in *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, eds. Miroslav Vaněk a Lenka Krátká (Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014), 476.

<sup>321</sup> Jiří Knapík a Martin Franc et al., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967* (Praha: Academia, 2011), 122–124.

její působnosti – neomezovala se tedy na tradiční integrační proces zemí Západu v evropském společenství.<sup>322</sup> Právě jeden z tehdejších členů rakouské delegace Parlamentního shromáždění Rady Evropy a zároveň poslanec Národní rady Sixtus Lanner přivedl zástupce zemského hejtmána Erwina Prölla na myšlenku rozšíření dolnorakouského programu obnovy vesnice přes hranice.<sup>323</sup> Pro Prölla tato idea představovala vítané spojení jeho důležitých politických témat – rozvoje venkova, životního prostředí a překonávání uzavřené hranice. Využil tedy uvolňování v mezistátních a regionálních vztazích a zasadil se o to, aby do sbližování se sousedy bylo zapojeno i téma obnovy vesnice.

Díky podobným podmínkám a periferním problémům se toto téma stalo logickou průnikovou oblastí v přeshraničních stycích a bylo stanoveno jednou z kapitol v Rámcovém programu spolupráce mezi Jižní Moravou a Dolním Rakouskem z roku 1987. Předmětem spolupráce mělo být *“vzájemné informování o otázkách péče o zachování původního vzhledu a obnovu vesnic”*.<sup>324</sup> Z celoevropské iniciativy se tak toto téma dostalo přes regionální spolupráci až na lokální úroveň, k místním odborníkům a starostům.

Již v červnu roku 1988 se na základě rámcového programu konalo první společné setkání jihomoravských a dolnorakouských starostů. Dvoudenní program akce s názvem *„Obnova vesnice nezná hranice“* začal odborným seminářem v opatství Geras, jehož tématem byly společné problémy a cíle pohraničních vesnic. Rakouská strana i zde připomněla své požadavky na rozšíření počtu hraničních přechodů a na usnadnění přeshraničního cestování, které by pomohly oživit příhraniční region a umožnily intenzivní vzájemnou výměnu v mnoha oblastech. Klíčovým výstupem setkání pak bylo sdílení zkušeností z dolnorakouského programu obnovy vesnice, které bylo následně doplněno o návštěvu obcí v pohraničí – městyse Weitersfeld ve Waldviertelu a městských obcí Schrattenthal a Pulkau ve Weinviertelu. Na jihomoravské straně hranice pak společná delegace navštívila okresní město Znojmo, vesnice Jaroslavice a Vranov nad Dyjí a větrný mlýn v Lesné.<sup>325</sup>

---

<sup>322</sup> European Campaign for the Countryside. Results of the Campaign at National Level, *Council of Europe*, 18. října 1989. <https://rm.coe.int/09000016809b5430> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>323</sup> Rozhovor s Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020.

<sup>324</sup> Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit, 1987.

<sup>325</sup> SOKA Znojmo, *Kronika města Znojma* (1988), 46; Karl Trischler, „Grenzüberschreitende Dorfbegegnung Südmähren – Niederösterreich“, *Raumordnung aktuell*, č. 3 (1988): 16, 17.

Pro obě strany byla tato exkurze unikátní možností poznat sousední region a seznámit se s podobnými i odlišnými aspekty venkovského života. Intenzivně diskutována byla spojující problematika vysídlování pohraničí v souvislosti s městskou migrací obyvatelstva a úbytkem pracovních míst na tradičně agrárním venkově. Patrné byly ale také odlišné přístupy k tradičnímu životu na vesnici a jeho rozvoji. Reportér Hollabrunnského vydání dolnorakouského týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten* to shrnul v poznatku, který dobře charakterizuje tendence péče o vesnici v obou zemích na konci 80. let: „Zatímco Dolní Rakousko se soustředí na zachování a zkrášlení stávajících staveb, v Československu se zaměřují spíše na novostavby.“<sup>326</sup>

Přeshraniční setkání však bylo symbolem změny. Odráželo nejen sbližování na mezistátní a regionální úrovni, ale i interní vývoj komunistického režimu v Československu. Podle jednoho z jihomoravských organizátorů tohoto setkání, Jana Floriana z odboru územního plánování Jihomoravského krajského národního výboru (JmKNV), bylo setkání přelomové v tom, že se jej za československou stranu v první řadě neúčastnili vrcholní politici, ale vybraní odborníci. Z krajského národního výboru nebyli vysláni žádní vedoucí pracovníci, žádný náměstek, pouze ředitel památkového ústavu a úředníci z odboru územního plánování a odboru kultury. Ty doplnilo 18 starostů jihomoravských obcí.<sup>327</sup> Rakouskou delegaci naopak tvořili se starosty a úředníky i politici, vedle Erwina Prölla mj. i otec myšlenky rozšíření obnovy vesnice přes hranici, poslanec Národní rady Sixtus Lanner.

Společná exkurze jihomoravské a dolnorakouské delegace byla základním kamenem pro následná četná setkání na úřednické úrovni i mezi jednotlivými starosty. V jihomoravské obnově vesnice se od počátku angažovali i další úředníci z odboru územního plánování JmKNV, vedle zmiňovaného Jana Floriana zejména Běla Vlčková. Doplnoval je Jan Kruml z brněnského státního podniku DRUPOS (Družstvo pozemkových staveb). Všichni tři byli zároveň po otevření hranice důležitými propagátory československého programu obnovy vesnice a nadále se angažovali v přeshraniční spolupráci. Podobná kontinuita v obnově vesnice a přeshraničních kontaktech v 80. a 90. letech přísluší na dolnorakouské straně nejen Erwinu Pröllovi na politické úrovni, ale i angažovaným zemským úředníkům – nejvýznamnějšími advokáty vzájemné spolupráce byli vedoucí Zemského pracoviště pro obnovu vesnice Karl

---

<sup>326</sup> „An der kalten Grenze wird es langsam wärmer“, *NÖN Hollabrunn*, 26. května 1988.

<sup>327</sup> Rozhovor s jedním z organizátorů setkání, Janem Florianem, 12. srpna 2019.

Trischler, a předseda zemského svazu pro obnovu vesnice (a zároveň starosta pilotní městské obce Schrattenthal) Werner Grolly.

Již v samotných počátcích se ovšem přeshraniční spolupráce setkávala s některými problémy, které přetrvaly i do následujících let. I přes dobrou jazykovou vybavenost jihomoravských úředníků a organizátorů existovala komunikační bariéra, hlavně na úrovni jednotlivých starostů, kteří komunikovali přes tlumočníky. To stačilo na výměnu informací a zkušeností, ale znesnadňovalo dlouhodobější spolupráci. Problémy působila také asymetrie mezi rozhodovacími pravomocemi zemské vlády Dolního Rakouska a jihomoravského KNV, který neměl možnost zavést program obnovy vesnice jako spolková země. Iniciativa k programu obnovy vesnice byla v gesci centrální moci, což se ukázalo problematickým i v průběhu 90. let, kdy byly před obnovou vesnice upřednostněny jiné priority. V neposlední řadě vadilo vzájemným kontaktům dědictví minulosti. Podobně jako se s kritikou setkalo Ludwigovo navazování přeshraničních vztahů s regionem, ze kterého bylo dřívější německé obyvatelstvo odsunuto, sledovali nyní někteří obyvatelé Weinviertelu s nevolí a záští nabídku pomoci vesnicím, které byli po druhé světové válce násilně nuceni opustit.<sup>328</sup> Nad asymetriemi a problémy spolupráce však na konci 80. let ještě převládla chuť ke spolupráci na obnově dříve společného a násilně odděleného regionu. Po otevření hranice pak mohla tato spolupráce čerpat nejen z podobnosti regionů a již navázaných osobních kontaktů, ale využít také nově nabízené možnosti.

Snahu inspirovat své sousedy programem obnovy vesnice mělo na konci 80. let také Bavorsko, vedle dolnorakouské směrnice obnovy vesnice tak měli jihomoravští úředníci k dispozici i bavorský program obnovy vesnice. Jak uvádí tehdejší vedoucí Vývojového ateliéru v podniku DRUPOS v Brně a pozdější dlouholetý vedoucí Spolku pro obnovu venkova Jan Kruml: *„Z těchto dokumentů jsme studovali ideje a cíle programu, oblast podpory, opatření a způsob řízení, i podmínku spoluúčasti obyvatel na této nové politice vývoje životních podmínek obyvatel venkova. Oba dokumenty pro nás znamenaly nečekaný a neobyčejný vzor v tom, že vedení obou zemí chce porozumět venkovu, má o něj nepředstíraný zájem, chce a umí jednat s jeho občany a chce po nich aktivitu a spolupráci. Působilo to jako závan čistého vzduchu, či živá voda, proudící ze zemí nám tehdy tak vzdálené demokracie.*“<sup>329</sup> Bavorský program poskytoval obcím velký

---

<sup>328</sup> Rozhovor s Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020, rozhovor s Janem Florianem, 12. srpna 2019.

<sup>329</sup> Jan Kruml, „POV“, osobní dokumentace spolupráce v obnově vesnice poskytnutá autorce, 15. října 2020.

finanční objem podpory, kterému se Dolní Rakousko nemohlo rovnat. Dolnorakouský přístup se o to více orientoval na ochotu a aktivní snahu obce přispět k obnově vlastními silami. I z tohoto důvodu byl jihomoravským reáliím dolnorakouský program bližší.<sup>330</sup>

## 5.4 Po otevření hranice

Bezprostředně po otevření hranice začali výše zmínění, již zkušení jihomoravští odborníci pracovat na převedení dolnorakouského programu obnovy vesnice do českého prostředí – nejen na jižní Moravu, ale i na celostátní úroveň. Inspirací jim byl nejen upravený a obnovený vzhled dolnorakouských vesnic, ale právě i filozofický a etický základ programu – návrat k tradici, k autonomii obcí, k vlastní zodpovědnosti jejich občanů. Tyto hodnoty korespondovaly s mentalitou počátku transformačního období, vycházející z revolučního zážitku a pocitu sounáležitosti.<sup>331</sup> Navázané kontakty se po otevření hranice ještě zintenzivnily a Rakušané – nadšení z nových možností – ochotně předávali zkušenosti i s formálním rámcem obnovy vesnice. Již v dubnu 1990 byla vydána publikace s překladem dolnorakouských a bavorských směrnic pro obnovu vesnic, které se staly přímým základem pro český program.<sup>332</sup>

Odborná výměna probíhala také na seminářích a konferencích. První seminář o obnově vesnice zorganizovala v lednu 1990 v Brně Běla Vlčková, vedle rakouských odborníků referujících o konkrétních způsobech a výsledcích realizací se jej zúčastnili projektanti DRUPOSu a AGROPROJEKTu, úředníci z JmKNV a aktivní zájemci z řad veřejnosti. V rámci bavorských aktivit vystoupil na jaře 1990 v Praze na semináři k obnově vesnice v českém parlamentu Holger Magel z bavorské zemské vlády.<sup>333</sup> V červnu 1990 byla skupina projektantů a zástupců JmKNV pozvána na veletrh Ortsbildmesse v dolnorakouském Hainburgu. Veletrh byl zaměřený na výměnu názorů a zkušeností v oblasti obnovy vesnice a územního plánování, jihomoravané ve svém stánku představili činnost brněnského DRUPOSu. Důležitým výsledkem účasti na veletrhu bylo setkání s náměstkem zemského hejtmána Erwinem Pröllem. Zástupci JmKNV jej požádali o účast na odborném semináři, při kterém by Dolní Rakousko mohlo prezentovat

---

<sup>330</sup> Kruml, „POV“; rozhovor s Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020.

<sup>331</sup> Dejmal, „Cesta k obnově“, 3.

<sup>332</sup> Jan Kruml, „Rakousko – Česká republika. Jak cenné zkušenosti překonávaly hranice“, Spolek pro obnovu venkova, 12. května 2016, <https://www.spovcr.cz/o-nas-1/publikace/pocatky-cesko-rakouske-spoluprace-ocima-jan-krumla-474cs.html> (staženo 25. února 2022).

<sup>333</sup> Jan Kruml, „Věnujme venkovu i nadále naše srdce, um a píli“, *Zpravodaj venkova* č. 6 (2021): 15, 16.



své konkrétní zkušenosti s obnovou vesnice. Pröll pozvání přijal, a navíc převzal nad seminářem záštitu. Díky jeho angažmá projeví rakouští odborníci o seminář velký zájem.<sup>334</sup>

Seminář se konal 19. října 1990 v Brně. Měl přinést nejen inspiraci z úspěchů a poučení z chyb rakouských obcí, ale také prohloubit existující spolupráci mezi jihomoravským krajem a zemí Dolní Rakousko a zároveň dostat myšlenku obnovy vesnice do širšího povědomí. Obnova vesnice byla pořád záležitostí relativně malé skupiny osob, právě tento seminář naplnil potenciál v oslovení širší veřejnosti. Erwin Pröll v úvodním vystoupení popsal základní parametry a filozofii obnovy vesnice v Dolním Rakousku s důrazem na tradici vesnického života a citový vztah venkovanů k jejich domovu. Vedle vlastní iniciativy občanů a jejich angažovanosti jako klíčových prvků úspěchu programu obnovy vesnice vyzdvihl také blízký vztah obnovy vesnice k přírodě a důležitost ekologických opatření. V neposlední řadě zdůraznil mezinárodní a přeshraniční rozměry myšlenky obnovy vesnice – rakouští odborníci, kteří se semináře účastnili, zde neměli pouze jednostranně předávat své zkušenosti, ale také sami čerpat poučení a inspiraci od jihomoravských obcí.

Vedle přednášek odborníků z vládní úrovně, projekčních kanceláří a starostů byla důležitou součástí programu diskuse, která mimo otázek financování a kvalifikace obcí řešila i konkrétní problémy ochrany a obnovy životního prostředí – nakládání s odpady, proměnu zemědělství v Československu a zachování původní přírody v okolí obcí. Podle Petera Schawerdy, vedoucího zemědělského odboru Úřadu vlády Dolního Rakouska, je vlastní aktivita zemědělců pro zlepšení stavu přírody stejně důležitá, jako angažovanost občanů v rozvoji vlastní vesnice a program obnovy vesnice by ji měl podporovat.<sup>335</sup> Poznatky z přednášek i diskuse zůstaly pro československé aktéry obnovy vesnice k dispozici i v následujících letech ve formě brožury ze semináře.

## **5.5 Centrální implementace českého programu obnovy vesnice**

Na základě dolnorakouských směrnic a s využitím informací a zkušeností, předaných na seminářích, vznikalo již v roce 1990 také české znění programu vesnice.<sup>336</sup> Stálo za ním především nově vzniklé Ministerstvo životního prostředí a jeho odbor územního rozvoje,

---

<sup>334</sup> Kruml, „Rakousko – Česká republika“.

<sup>335</sup> Peter Schawerda, příspěvek na semináři, in *Obnova vesnice v Dolním Rakousku*, ed. Kruml, 11.

<sup>336</sup> Československá obnova vesnice se do jisté míry odvolávala i na historickou tradici, Jan Kruml, „Naše tradice“, in *Obnova vesnice* (1993), ed. Kruml, 55–59.

jehož ředitelem se stal Jan Florian, který sem přešel z odboru územního plánování JmKNV. Ten jako zkušený aktér přeshraniční spolupráce v obnově vesnice mohl reflektovat i dlouholeté praktické zkušenosti dolnorakouských obcí. Finální podoba programu byla vypracována s Ministerstvem zemědělství a Ministerstvem pro hospodářskou politiku a rozvoj a do vlády jej předložil tehdejší ministr životního prostředí Ivan Dejmal. Ten se již v předlistopadovém období zabýval vztahem člověka ke krajině a přírodě, působil v ekologické sekci Charty 77 a později založil a vedl Ekologický bulletin.<sup>337</sup> V jeho osobě měla tedy myšlenka obnovy vesnice – zejména s důrazem na životní prostředí – významného zastávce, a i díky jeho angažmá se podařilo ji prosadit na politické úrovni. Vláda program přijala 29. května 1991 a k programu obnovy vesnice se tak mohly začít hlásit první obce – během dvou let se jich přihlásilo více než 1200.<sup>338</sup> Rozšíření programu tedy bylo ještě rychlejší než v Dolním Rakousku před pěti lety.

Rámcově byl český program obnovy vesnice velmi podobný dolnorakouskému vzoru. Vycházel z územního plánování, základním předpokladem pro účast byl tedy vypracovaný územní plán obce s jasnou koncepcí rozvoje obce pro delší časové období. Koncepční přístup byl základním rozdílem oproti rozvojovým opatřením na venkově v předchozích dekáдах. Podobně jako dolnorakouská verze, i český program si jako hlavní cíl kladl podporu aktivního a pospolitého života na venkově, včetně důrazu na ochranu přírody a zlepšení životního prostředí. V bodu 1 programu je uvedeno: „*Cílem je podnitit a podporovat obyvatele vesnic a jejich samosprávy k tomu, aby se pokud možno vlastními silami snažili o rozvoj zdravého životního prostředí a ekologicky nezávadného hospodářství.*“<sup>339</sup>

Největší rozdíl mezi dolnorakouským a českým programem obnovy vesnice spočíval v možnostech opatření, která byla do obnovy vesnice zahrnuta. Dolnorakouský program měl přispět ke komplexnímu rozvoji vesnice, reálně v rámci něj ale mohla být realizována pouze „měkčí“ opatření. Nejčastěji zkrášlení domů a ulic květinami, renovace nejzaostalejších budov, vytváření jednotného rázu vesnice podobnými nátěry. Významnější infrastrukturní kroky byly realizovány sice v rámci stejného územní plánu obce, ale finančně byly na programu obnovy vesnice nezávislé, nejčastěji byly podpořeny

---

<sup>337</sup> Nekrolog Ivana Dejmal: Martin Říha „Ivan Dejmal opustil naše řady“, Společnost pro trvale udržitelný rozvoj, 7. října 2008, [https://stuz.cz/index.php?option=com\\_content&view=article&id=581:ing-ivan-dejmal&catid=62&Itemid=80](https://stuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=581:ing-ivan-dejmal&catid=62&Itemid=80) (staženo 20. ledna 2022).

<sup>338</sup> Jan Černý, „Program obnovy vesnice v České republice“, in *Obnova vesnice mezinárodně, Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice* (Praha: MŽP, 1994), 1, 2.

<sup>339</sup> „Program obnovy vesnice“, *Obnova vesnice* (1992), ed. Atelier obnovy vesnice, 59.

jiným druhem dotací od spolkové země. Český venkov naopak potřeboval kompletní obnovu, a i proto byly součástí českého programu i akce usilující o zkvalitnění občanské vybavenosti a technické infrastruktury obcí, jako např. rekonstrukce a výstavba komunikací, elektrifikace a plynofikace, případně výstavba nebo rekonstrukce škol či domů s pečovatelskou službou.<sup>340</sup>

Český program tím reflektoval odlišné priority obnovy vesnice na začátku 90. let. Zatímco dolnorakouský program směřoval na nové příležitosti po útlumu zaměstnanosti v zemědělství (např. rozvoj cestovního ruchu), jihomoravský venkov se nejdříve musel vyrovnat s restrukturalizací zemědělství a s celkovou zaostalostí obcí. Podobný rozdíl je patrný i v ekologických opatřeních k rozvoji obce – na jižní Moravě byla klíčovým problémem čistota vody a častým opatřením realizovaným z programu obnovy vesnice byla výstavba čističek odpadních vod. V Dolním Rakousku – kde byl tento problém již do velké míry vyřešen, nebo řešen z jiných dotací – se ekologická opatření týkala především zkrášlování okolí vesnic, vytváření zelených ploch a osvětu o třídění a recyklaci odpadu.<sup>341</sup>

Díky podpoře zkrášlovacích a dalších méně nákladných rozvojových opatření mohl dolnorakouský program zužitkovat i relativně malé finanční prostředky k rozšíření obecného povědomí o myšlence obnovy vesnice a návratu k tradici a pospolitému životu na venkově. V Čechách naopak nákladná infrastrukturní opatření rychle spolkla většinu přidělených finančních prostředků a na větší informování veřejnosti a podněty k vlastní iniciativě tak již nezbyval prostor. To se v průběhu času projevilo i v malé pozornosti pro program jako takový a k soustředění na jiné priority.<sup>342</sup> S podobnými problémy se o desítky let později potýkají i dotační programy Evropské unie, které sice poskytují velký objem financování, ale kvůli nedostatečné identitotvorné práci jsou veřejností často nedocenené.

Problém s nezájmem o obnovu vesnice se však více projevil až v následujících letech. Na začátku 90. let byla myšlenka obnovy vesnice i v Čechách populární, schválení programu obnovy vesnice vládou dokazovalo, že venkovu se tehdy dostávala velká pozornost. Potvrzovala to i úspěšná přihláška do Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice */ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung/*, jejímž

---

<sup>340</sup> „Program obnovy vesnice“, 59, 60.

<sup>341</sup> Ibid., „Zpráva o stavu, možnostech a potřebách dalšího postupu prací při obnově venkova“, in *Obnova vesnice* (1993), ed. Kruml, 62; srov. Kruml, ed., *Obnova vesnice v Dolním Rakousku*.

<sup>342</sup> Kruml, „POV“.

členem se Československo stalo v roce 1991.<sup>343</sup> Tato pracovní společnost vznikla o tři roky dříve ve spolupráci bavorských, dolnorakouských a štýrských iniciátorů obnovy vesnice a jejím dlouholetým předsedou se stal Erwin Pröll. Dolnorakouské angažmá jen potvrzovalo zájem o evropský a přeshraniční rozměr programu obnovy vesnice. Hlavním cílem Evropské pracovní společnosti bylo šířit osvětu a zkušenosti s obnovou vesnice, a také oceňovat příklady dobré praxe.<sup>344</sup>

Jedním ze způsobů osvěty byla soutěž Evropská cena obnovy vesnice, vyhlašovaná od roku 1990 ve dvouletém intervalu. V průběhu 90. let se do soutěže a k pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice připojovaly další a další země a regiony, nikdy se však nestala transnacionálním hnutím, které by svým působením zahrnovalo celou Evropu. Aktivně se do ní zapojují především střeoevropské země, které spojuje podobná venkovská tradice, na Západě má venkov odlišný charakter a jeho rozvoj je v gesci zemí, případně podpořený z dotačních programů Evropské unie.<sup>345</sup> V roce 1994 měla soutěž o Evropskou cenu obnovy vesnice poprvé i českého zástupce, jihomoravskou příhraniční obec Hnánice, jejíž angažmá v obnově vesnice bude přiblíženo v další kapitole.

## 5.6 Přeshraniční spolupráce v obnově vesnice v 90. letech

Paralelně s vytvářením českého celostátního programu obnovy vesnice pokračovala i česko-rakouská přeshraniční spolupráce na regionální úrovni. Na velké semináře v Praze a v Brně navázala setkání dolnorakouských odborníků se starosty v moravských regionálních centrech (okresních a dalších větších městech). Organizace se ujala Běla Vlčková (nyní jako zástupkyně brněnského pracoviště Ministerstva hospodářství), na dolnorakouské straně byli jejími dobře známými partnery odborníci ze zemského a regionálního pracoviště pro obnovu vesnice, kteří tato setkání v okresech vedli (například Karl Trischler). Jedno– i dvoudenních akcí se účastnilo v některých místech až 200 starostů a dalších zájemců o obnovu vesnice, kteří diskutovali o příkladech

---

<sup>343</sup> „Program obnovy venkova – pohled zakladatele“, Deník veřejné správy, 15.března 2016, <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6710711> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>344</sup> Karl Trischler, „25 Jahre Dorf- und Stadterneuerung international“, *Leben in Stadt und Land. Das Magazin für Dorf- und Stadterneuerung in NÖ*, č. 1 (2016): 5; srov. „Portrait“, Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, <https://www.landentwicklung.org/leitbild/kurzportrait/> (staženo 22. února 2022).

<sup>345</sup> „Mitglieder“, Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, <https://www.landentwicklung.org/mitglieder/mitglieder-2/> (staženo 22. února 2022).

z Rakouska a možnostech realizace na druhé straně hranice. Dolnorakouští odborníci se snažili své protějšky a zájemce podporovat, jako problematické se ale už na počátku ukázaly odlišné parametry a možnosti opatření obou programů. Setkání se starosty se v letech 1991 a 1992 uskutečnilo téměř ve všech okresních městech, v dalších letech ovšem tato iniciativa kvůli nezájmu a problémům českého programu již nepokračovala.<sup>346</sup>

Inspiraci mohly české obce čerpat po otevření hranice také přímo z rakouského venkova. Pionýrská role městské obce Schrattenthalu v obnově vesnice v Dolním Rakousku ji předurčila i jako příklad dobré praxe pro jihomoravské obce. Starosta Werner Grolly ochotně hostil exkurze z obcí ze druhé strany hranice, a dělil se o své zkušenosti. Jako klíčovou vyzdvihoval nadále vlastní iniciativu vedení obce a jejích občanů.<sup>347</sup> Ta sehrála klíčovou roli i v pohraniční obci Hnánice, která v jihomoravském a celostátním kontextu sehrála podobně významnou roli jako Schrattenthal v Dolním Rakousku.

Malá vinařská obec Hnánice, ležící v těsném sousedství bývalé železné opony, byla typickým případem obce, která nebyla určena k rozvoji. V územní reformě byla kategorizována jako „nestřediskové sídlo ostatní“, nepočítalo se zde tedy s výstavbou žádné technické ani občanské vybavenosti. Postupně zde zanikla škola, zrušeno bylo i sportovní hřiště. Místní obyvatelé se přesto snažili udržet život v obci, s postupem času ale ztráceli entuziasmus, a úpadek obce se projevil i výrazným poklesem počtu obyvatel.<sup>348</sup> Pád komunistického režimu, možnost osamostatnění obce a příležitosti plynoucí z otevření hranice se staly vítanými impulsy, jak obec opět oživit. Nové vedení obce se ještě před jejím osamostatněním (k 1. lednu 1991) rozhodlo zažádat u okresního úřadu o dokončení dlouho plánovaných i už zčásti realizovaných investic. Žádost byla úspěšná a schopnost rychlého rozhodování a koncepčního plánování se vyplatila i v přihlášce k Programu obnovy venkova. Obec Hnánice se 15. července 1991 přihlásila k programu jako jedna z prvních, a byla (spolu s obcí Adršpach a Mutěňín) vybrána ke vzorovému zpracování Programu obnovy venkova. Vzorové zpracování projektu bylo hrazeno státem, zpracováním byl pověřen architekt Alfréd Knopp z tehdejšího Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA) Brno a Jan Kruml z Ateliéru obnovy vesnice Brno, oba se zkušeností z přeshraničních kontaktů s Dolním Rakouskem. Prvními realizovanými opatřeními hnánického programu obnovy venkova bylo

---

<sup>346</sup> Dokumentace spolupráce v obnově vesnice poskytnutá autorem Karlem Trischlerem, 7. ledna 2021.

<sup>347</sup> Rozhovor s Wernerem Grollym, 5. srpna 2020, Werner Grolly, příspěvek na semináři, *Obnova vesnice v Dolním Rakousku*, ed. Kruml, 18-25.

<sup>348</sup> „Hnanice v letech 1945-1989“, Obec Hnanice, <https://www.obechnanice.cz/djiny-obce/hnanice-v-letech-1945-1989/> (staženo 22. února 2022).

dokončení vodovodu a rekonstrukce kanalizací, nejviditelnější pak byla rekonstrukce zchátralého poutního chrámu svatého Wolfganga.<sup>349</sup> Pro usnadnění spolupráce se sousedním regionem bylo důležité znovuotevření hraničního přechodu, ke kterému došlo již na konci roku 1989.

Hnánice se staly také prvním reprezentantem České republiky v soutěži Evropská cena obnovy vesnice. V roce 1994, kdy byla podána přihláška, však ještě bylo v rámci programu obnovy vesnice realizováno jen málo opatření, důvodem přihlášení Hnánic byla tedy spíše skutečnost, že již měly zpracován informační panel o obnově vesnice v česko-německé verzi, což bylo podmínkou přihlášky. Předložený panel tedy prezentoval pouze územní plán a projekt obnovy vesnice, nikoli jeho výsledky. Hnánice byly stále chudou a zaostalou pohraniční obcí, která obnovou vesnice teprve procházela. Přesto byla Hnánicím udělena čestná cena, oceňující *“osobní angažovanost obyvatel, obecního zastupitelstva i poradců za proměnu téměř vykrváčené hraniční obce v domov s plnohodnotným životem.”*<sup>350</sup>

## 5.7 Vývoj problematiky venkova a jeho obnovy v 90. letech

V jihomoravském příhraničí tak díky angažmá Hnánic i dalších přetrvávalo nadšení pro obnovu vesnice, na celostátní úrovni ale po prvotním velkém zájmu po otevření hranice toto nadšení opadlo. Přijetí Programu obnovy vesnice vládou v roce 1991 bylo pro propagátory myšlenky obnovy vesnice velkým úspěchem, politické změny ale hned v následujícím roce ukázaly, že dlouhodobá podpora obnovy vesnice si ještě bude muset najít místo mezi politickými prioritami. Odklon od původního zaměření na udržitelný život na venkově symbolicky dokládal administrativní přesun odboru územního plánování z ministerstva životního prostředí pod ministerstvo hospodářství. Aktéři obnovy vesnice se tak rozhodli vytvořit občanské sdružení, prostřednictvím kterého by mohli prosadit svůj zájem v nejvyšší politice. Spolek pro obnovu venkova měl první valnou hromadu 1. června 1993 a jeho předsedou se stal bývalý ministr životního prostředí Ivan Dejmal. Jednání ve výborech parlamentu a získávání podpory poslanců bylo úspěšné. Díky návrhu poslance Jiřího Vačkáře, člena rozpočtového výboru, se finanční podpora programu obnovy vesnice stala od roku 1994 trvalou součástí státního rozpočtu. Finanční prostředky však nadále byly relativně malé a byly určeny převážně na

<sup>349</sup> „Místní program obnovy venkova“, Obec Hnánice, doplněná verze z 26. března 1997.

<sup>350</sup> Jan Kruml, „Evropská cena Hnánicím“, *Obnova vesnice mezinárodně*, 58–61.

velké investice.<sup>351</sup> I to byl pravděpodobně důvod k tomu, že program neměl takovou pozornost jako v sousedním Rakousku.

K větší osvětě měla pomoci – po vzoru Evropské ceny obnovy vesnice – soutěž Vesnice roku, iniciovaná Spolkem pro obnovu venkova a vyhlašovaná od roku 1995 každoročně. Hned ve druhém roce konání získala titul jihomoravská pohraniční obec Vratěnín, u které komise ocenila zejména obnovu kulturních tradic a oživení společenského života. Obec Vratěnín se podobně jako Hnánice po pádu komunistického režimu osamostatnila a již v roce 1991 přihlásila k programu obnovy venkova. Podobně jako Hnánice také sbírala inspiraci v sousedních rakouských obcích, přeshraničním kontaktům pomohlo v roce 1990 znovuotevření hraničního přechodu Vratěnín-Drossendorf.<sup>352</sup>

Základní aspekty dolnorakouského programu obnovy vesnice – důraz na vlastní iniciativu a na ochranu životního prostředí – na české straně narážely na specifické prostředí země s komunistickou minulostí, nacházející se v rychlém transformačním procesu. Ochota angažovat se pro vlastní obec narážela na zkušenost s výše zmíněnou akcí Z. Ta měla sice podobný cíl jako obnova vesnice – zlepšit životní podmínky v obci – často byla ale jen výstavní akcí funkcionářů bez dlouhodobé koncepce, a palčivé problémy obce nemohla vyřešit. Účast na akci Z byla dobrovolná spíše v uvozovkách, představa účasti na jiné „soukromé dobrovolné iniciativě“ tak u mnohých místních obyvatel mohla vyvolávat negativní konotace.<sup>353</sup> Kvůli chybějící informovanosti také místní často nevěděli, že inovace a modernizace jejich obcí je dílem programu obnovy venkova. V souvislosti s územním plánováním se jako problematické ukázaly také dosud nevyřešené majetkové otázky ve vztahu s restitucemi.<sup>354</sup>

Pozornost k životnímu prostředí a s tím související venkovské krajíně, zasahující na konci 80. let velkou část společnosti, pak po pádu komunistického režimu rychle ustoupila potřebám hospodářského rozvoje. Ekonomická transformace země se soustředila především na projekty, které mohly přinést finanční profit, na „měkká“ opatření zlepšující kvalitu života zatím nezbýval prostor. Menší pozornost k venkovu souvisela také s úpadem popularity a politické relevance tématu životního prostředí

---

<sup>351</sup> Karolína Novotná, „Státní podpora programu obnovy vesnice v roce 1994 a v roce 1995“, in *Obnova vesnice mezinárodně*, 54–57.

<sup>352</sup> „Historie Vratěnína“, Městys Vratěnín, <https://www.vratenin.cz/mestys/historie-vratenina/> (staženo 22. února 2022).

<sup>353</sup> Knapík a Franc, *Průvodce*, 122–124.

<sup>354</sup> Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny*, 970–980.

v polistopadovém období. Podle historika Matěje Spurného „převažoval dojem, že po záchranných pracích, tedy po odstranění nejhorších škod na kvalitě vzduchu odsířením elektráren, stanovení limitů těžby a dalších základních pravidel zejména v oblasti energetiky, by ekologická expertiza mohla fungovat spíše jako rezervoár užitečného vědění než jako přímá politická lobby.“<sup>355</sup> Přeneseně tak v polovině 90. let pro obnovu venkova platilo heslo, používané za předchozího režimu pro přístup k životnímu prostředí: „Budeme to řešit, až si na to vyděláme.“<sup>356</sup>

S proměnou zájmu a změnou nastavení podpory pro venkov se navíc kolem poloviny 90. let potýkalo i sousední Dolní Rakousko. Obnova vesnice se zde v uplynulých letech stala zažitým a všeobecně přijímaným tématem. Návrat k venkovu a k tradici měl především velký psychologický dopad. Program obnovy vesnice zapadl do trendu decentralizace a podnítil sounáležitost a identifikaci občanů se svou obcí a její správou. Zároveň přinesl popularitu zemské politické reprezentaci, která program iniciovala. Úspěch obnovy vesnice byl jistě jedním z faktorů, které přispěly k pokroku v politické kariéře Erwina Prölla – ten byl v roce 1992 zvolen zemským hejtmanem. Ve stejném roce byl program obnovy vesnice rozšířen o obnovu města */Stadterneuerung/* – možnost přispět vlastní iniciativou k rozvoji místa k životu za finanční podpory spolkové země měla být přístupná všem obyvatelům Dolního Rakouska.<sup>357</sup>

Přelom v regionální politice nastal se vstupem Rakouska do Evropské unie v roce 1995. Najednou bylo možné do rozvoje vesnice investovat prostřednictvím nových dotačních titulů, s řádově vyšší finanční podporou, než která byla vymezena pro zemský program obnovy vesnice. Ten se tak dostal na druhou kolej. Dolní Rakousko se v obnově vesnice i nadále angažovalo, ale Evropská unie brzy získala v regionální politice monopol. To bylo i jedním z důvodů, že výše zmíněná Evropská pracovní společnost pro rozvoj venkova a obnovu vesnice zůstala omezena převážně na Rakousko a Německo a sousední státy a nešířila původně dolnorakouské a bavorské myšlenky obnovy vesnice (sázející na aktivitu místních obyvatel) dále. Až vývoj v pozdějších letech ukázal, že specifický program, přizpůsobený místním podmínkám a podporující vlastní iniciativu

---

<sup>355</sup> Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 305.

<sup>356</sup> Parafráze citace ve Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, 134; k životu na venkově v období postkomunismu srov. mikrohistorickou studii Haldis Haukanes, *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova* (Praha: SLON, 2004).

<sup>357</sup> Silberbauer, „Raumordnung“, „NÖ Stadterneuerung“, Land Niederösterreich, <http://www.noel.gv.at/noel/Raumordnung/Stadterneuerung.html>, (staženo 19.prosince 2021).



občanů, je trvalejší hodnotou než odosobněné a často obtížně dosažitelné evropské dotace.

I v přeshraniční spolupráci v obnově vesnice se v průběhu 90. let naplno projeví rozdíly mezi prioritami programů na obou stranách hranice. Zatímco dolnorakouský program směřoval na zajištění potřeb obyvatelstva mimo zemědělství a na přijetí nových možností a aspektů venkovského života místními obyvateli, jihomoravský venkov byl se zemědělstvím nadále pevně svázán a musel se nejprve vyrovnat s jeho restrukturalizací a s řešením nejpálčivějších problémů zaostalých vesnic. I z výsledků programu obnovy vesnice v Hnánicích je patrné, že v prvních letech byly dokončeny hlavně velké, pro kvalitu života klíčové projekty (komunikace, elektrifikace, položení telefonního kabelu, ČOV), informačního centra a krajinných úprav se obec dočkala až na konci 90. let.<sup>358</sup> Po prvotní významné inspiraci a takřka doslovném převzetí dolnorakouských směrnic se tak oficiální spolupráce v programu obnovy vesnice v polovině 90. let utlumila. Ještě v roce 1995 se několik desítek českých úředníků a starostů účastnilo dolnorakouského kongresu obnovy vesnice, v následujících letech se ale spolupráce v obnově vesnice omezila na kontakty jednotlivců – původních iniciátorů a starostů místních obcí.<sup>359</sup> Tyto kontakty mnohdy trvají až dodnes. K intenzivnější meziregionální výměně mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem i v oblasti obnovy vesnice poté opět přispělo až vytvoření krajů a následné navázání oficiální spolupráce Jihomoravského kraje a země Dolní Rakousko v roce 2002.<sup>360</sup>

## 5.8 Shrnutí

Počátky spolupráce v obnově vesnice na přelomu 80. let a 90. let v sobě odrážely tehdejší dějinnou atmosféru – v obnově vesnice se spojila dobová populární témata decentralizace a pozornosti k životnímu prostředí, která byla v důsledku centrálního a regionálního sbližování rozšířena o přeshraniční rozměr. Předpokladem pro navazování přeshraničních kontaktů v oblasti obnovy vesnice byla podobnost jihomoravských a dolnorakouských

---

<sup>358</sup> Obec Hnánice, „Místní program obnovy venkova“, srov. Novotná, „Státní podpora programu obnovy vesnice“, Josef Lux, „Venkov a naděje“, in *Obnova vesnice* (1992). ed. Kruml, 1-4.

<sup>359</sup> „Seznam účastníků, Kongres obnovy vesnice 11.-13. května 1995, Krems“, dokumentace spolupráce v obnově vesnice poskytnutá autorce Karlem Trischlerem, 7. ledna 2021

<sup>360</sup> „CZ - CHRONIK DER ABKOMMEN UND ARBEITSPROGRAMME“, 5. září 2019, dokumenty Úřadu dolnorakouské zemské vlády; „Nový program přeshraniční spolupráce s Rakouskem odstartoval. Připraveno je téměř 98 milionů EUR“, Portál jihomoravského kraje, 8. ledna 2016 <https://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=288308&TypeID=2> (staženo 19. prosince 2021).

příhraničních obcí, které se musely vyrovnávat s podobnými problémy a hledaly inspiraci v sousední zemi. Klíčovou roli pro navazování kontaktů hrála osobní iniciativa místních aktérů. Dolnorakouské politické reprezentace, která v osobě náměstka zemského hejtmána Erwina Prölla s myšlenkou výměny zkušeností v obnově vesnice přišla, a úředníků, odborníků a starostů z obou stran hranice, kteří nabízenou možnost s nadšením využili. Po otevření hranice tak mohla spolupráce v obnově vesnice čerpat nejen z prvotních zkušeností, ale i z personální kontinuity.

Myšlenka obnovy vesnice, studovaná nejdříve na úrovni širšího přeshraničního regionu, se záhy rozšířila na centrální politickou úroveň (podobně jako se dolnorakouským modelem inspirovaly další rakouské spolkové země). Existující kontakty a předané zkušenosti umožnily skutečně rychlý nástup českého programu obnovy vesnice, ke kterému se již v prvních letech přihlásilo více než 1200 obcí. Zejména jihomoravské obce mohly čerpat z přímých zkušeností v sousedním regionu i z transferu know-how na regionálních seminářích. Profitovaly z toho například zmiňované Hnánice, které se z hraniční obce bez perspektivy rozvoje staly znovu místem k životu. Česko se zároveň aktivně zapojilo i do širšího evropského hnutí obnovy vesnice, soustředěného zejména v zemích střední Evropy, sdílících podobnou venkovskou tradici.

Vývoj spolupráce v oblasti obnovy vesnice ovšem i v pozdějších 90. letech reflektoval aktuální společenské a politické naladění v obou zemích. Soustředění na transformaci hospodářství odsunulo v České republice myšlenky podpory venkova a ochrany životního prostředí na druhou kolej, a starostům, kteří by o obnovu vesnice měli zájem, se nedostávalo informační ani finanční podpory. V Rakousku se zase změnil přístup k rozvoji venkova v souvislosti se vstupem země do Evropské unie, centrální evropské dotační programy pak do jisté míry odebraly z pomoci venkovu osobní rozměr. Dalšímu prohlubování spolupráce bránily také velké rozdíly v parametrech obou programů, vyplývající z odlišných pravomocí na regionální úrovni a z odlišné historické zkušenosti dříve provázaných regionů. Základní myšlenky sice byly podobné, realizovaná opatření se ovšem i díky odlišnému původu finanční podpory značně lišila. V Dolním Rakousku byl poskytovatelem finanční podpory samotný iniciátor programu – spolková země; v České republice byla naopak státní podpora závislá na lobbingu malého zájmového sdružení – Spolku pro obnovu venkova. Zatímco dolnorakouský program se mezi veřejností těšil široké pozornosti díky jeho až duchovnímu apelu na osobní zodpovědnost za rozvoj vlastní obce, českému programu, zaměřenému na řešení akutních

problémů a rozvoj klíčové infrastruktury, se identitotvornou myšlenku na většinu obyvatelstva přenést nepodařilo.

Rakouské předávání zkušeností bylo také převážně jednosměrným transferem, kromě pozůstatků regionální tradice mohly české obce těm dolnorakouským poskytnout jen málo inspirace. Když pak v souvislosti s politickým vývojem opadl zájem o obnovu vesnice na české straně, Dolní Rakousko nemělo motivaci přeshraniční spolupráci dále podněcovat. Negativní roli pro rozvoj venkova sehrály také historické faktory, ať už nechť ke spolupráci z důvodu problematiky odsunu německého obyvatelstva z jižní Moravy, nebo nevyřešené restituční otázky na českém a moravském venkově. V neposlední řadě omezovala spolupráci také absence institucionálního partnera pro dolnorakouskou vládu, regionální ukotvení spolupráce v obnově vesnice z konce 80. let se tak v polovině 90. let omezilo na individuální aktivity místních starostů a spolků. To jen potvrzuje důležitost lidského faktoru v přeshraniční spolupráci – obnova vesnice, resp. otázka životního prostředí je důležitým rámcem, ale klíčovým a dlouhotrvajícím spojujícím prvkem jsou mezilidské kontakty.

I když český program obnovy vesnice nebyl ve svých výsledcích tak úspěšný jako původní dolnorakouský, jeho význam pro oživení a rozvoj venkova těsně po pádu komunistického režimu byl nezastupitelný. Pro jeho rychlé nastartování byly klíčové existující přeshraniční kontakty a znalosti jeho jihomoravských iniciátorů. Bez existující výměny na lokální úrovni by česká programová podpora periferních regionů, ale také zapojení do transnacionálního hnutí na podporu vesnice, pravděpodobně trvaly výrazně déle. Myšlenka vlastní iniciativy a osobní zodpovědnosti za rozvoj místa k životu může být inspirací i v současnosti, kdy jsou jak v Rakousku, tak i v České republice hlavním zdrojem obnovy a rozvoje venkova centralizované dotační programy Evropské unie.

## 6. Přeshraniční spolupráce v ochraně přírody

Již výchozí charakteristika sledovaného území představila přírodní ráz příhraničních regionů jižní Moravy a Rakouska, který se na obou stranách hranice výrazně neliší. Hlavním spojujícím prvkem je řeka Dyje, která ve východní a v západní části sledované oblasti kopíruje státní hranici. V oblasti soutoku Dyje s Moravou se nachází unikátní lužní krajina s mokřady a slepými rameny, v západní části regionu pak Dyje tvoří dramatickou scenérii skal a údolí v Podyjí. Tato krajina je navíc unikátní v tom, že se nachází na pomezí spíše chladnější střeoevropské provincie listnatých lesů (hercynská podprovincie) a teplejší panonské provincie (jižní Morava tvoří její nejsevernější výběžek) a potkávají se tak zde přírodní druhy obou těchto geografických celků.<sup>361</sup>

Proces modernizace hospodářského využití krajiny ve 20. století (a zejména v jeho druhé polovině) však – podobně jako v případě venkova v předchozí kapitole – ve větší či menší míře negativně zasáhl toto přírodní dědictví. Na jižní Moravě bylo nejmarkantnější ukázkou destrukce lužní krajiny Dyje z důvodu hospodářských zájmů vytvoření soustavy vodních nádrží u Nových Mlýnů. Cenná příroda ve výše zmíněných hraničních oblastech nebyla přetvořena k hospodářskému využití především proto, že se nacházela na území „chráněného“ hraničního pásma. I zde však existovaly československé vodohospodářské plány, které by tuto unikátní přírodu zásadně znehodnotily. Plány na energetické využití vodních toků existovaly i v sousedním Rakousku, částečně i z důvodu nutnosti nahrazení výroby elektřiny na místo jaderné elektrárny Zwentendorf, která nebyla po nesouhlasném lidovém hlasování nikdy uvedena do provozu. Úspěšné obsazení Hainburského luhu v roce 1984 však ukázalo velkou citlivost rakouské společnosti pro ochranu přírody, a předznamenalo další aktivity ochránců přírody i blíže československé hranici.

Aktivity ochránců přírody hrály v 80. letech v Rakousku i v Československu důležitou roli – jak již ukázaly předchozí kapitoly, v Rakousku bylo životní prostředí jedním z nejdůležitějších společenských témat, v Československu zase individuální i organizovaná ochrana přírody patřila k jedněm z mála režimem umožněným a podporovaným oblastem aktivit. Na jižní Moravě a v Dolním Rakousku navíc přírodně unikátní území přesahovala hranici, a jejich ochrana pouze z jedné strany by byla nedostatečná. V uvolňující se atmosféře 80. let tak jihomoravští a dolnorakouští ochránci

---

<sup>361</sup> Julia Kelemen a Distelverein, *Fließende Grenzen: Lebensraum March-Thaya-Auen* (Wien: Umweltbundesamt, 1999).

přírody na základě průnikových témat navázali první kontakty. Jak se tyto kontakty vyvinuly, jak se ochránci přírody v obou regionech vzájemně ovlivnili a jaký vliv měly jejich aktivity na ochranu přírody na regionální i na centrální úrovni ukáže následující kapitola.

## 6.1 Ochrana přírody v česko-rakouském Podyjí

Oblast Podyjí (německy Thayatal = údolí Dyje) se nachází v sousedství hranice mezi okresy Znojmo a Hollabrunn. Řeka Dyje zde na většině svého toku tvoří státní hranici. Kaňon toku se zde zařezává do Českého masivu a vytváří tak unikátní krajinu se zalesněnými vrchy protknutými říčními meandry. I díky řídkému osídlení se zde uchoval unikátní přírodní ráz, kterému v zachování pomohla i přítomnost hraničního pásma. Ta na československé straně neumožňovala ani turistickou návštěvnost oblasti. Na rakouské straně sice byla formálně povolena, ale z přiblížení k ozbrojené hranici panovaly obavy a ani historické hraniční město Hardegg nebylo vyhledávaným turistickým cílem. V okolí řeky Dyje se tak vyskytovali především místní rybáři, nebo lesní dělníci. Na československé straně byla výjimečnost území stvrzena vyhlášením chráněné krajinné oblasti Podyjí na území o rozloze 10 300 hektarů v roce 1978, ani tato skutečnost však nebránila vodohospodářským plánům na regulaci toku Dyje a jeho energetické využití.<sup>362</sup>

Základní parametry ochrany přírody v Podyjí byly dány centrálně. Správa CHKO Podyjí se sídlem ve Znojmě byla organizační součástí Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně. Středisko bylo zřízeno tehdejšími Krajským národním výborem v Brně. Správa CHKO byla metodicky řízena též Státním ústavem památkové péče a ochrany přírody, rozhodovací kompetence se dělily mezi Ministerstvo kultury a odbor kultury Jihomoravského KNV. Historická část dokumentu *Plán péče o národní park Podyjí a jeho ochranné pásmo* uvádí, že „CHKO byla vyhlášena s podmínkou, že státní ochrana přírody nebude bránit výstavbě přehrady u Býčí skály, která by znamenala částečný zánik přírody údolí Dyje.“<sup>363</sup> Vodní dílo Býčí skála se ve vodohospodářských plánech regulace toku Dyje poprvé objevilo již ve 20. letech

---

<sup>362</sup> Tomáš Rothrockl, „Ohlédnutí za čtvrtstoletím“, in *Co ještě nevíte o Národním parku Podyjí ani po 25 letech od jeho vyhlášení?*, Martin Škorpík, ed., (Znojmo: Správa NP Podyjí, 2017), 113; srov. Lazárek, Škorpík a Kacetl, *Podyjí v proměnách času*.

<sup>363</sup> Správa NP Podyjí, „Plán péče o národní park Podyjí a jeho ochranné pásmo, 2012-2020“, 30, <https://www.nppodyji.cz/pece-o-uzemi> (staženo 5. prosince 2019).

20. století, společně s Vranovskou a Znojenskou přehradou mělo tvořit kaskádu přehrad na horním toku řeky Dyje.<sup>364</sup>

Podrobnější plány tohoto vodního díla byly vytvořeny na přelomu 50. a 60. let – dokument *Vodohospodářské dílo na Dyji u Býčí skály* vytvořila brněnská pobočka Ředitelství výstavby, rozvoje a správy vodohospodářských děl v roce 1958, doplňující projekt pak Hydroprojekt Brno v roce 1961.<sup>365</sup> Do projednávání s rakouskou stranou se plány vodního díla dostaly poprvé v polovině 70. let. Při zasedání Československo-rakouské komise pro hraniční vody v roce 1974 československá delegace oznámila, že v rámci dlouhodobých plánů uvažuje přibližně k roku 1990 o zřízení této údolní přehrady. Rakouská strana tuto informaci vzala v potaz, upozornila ale, že bez kompletní dokumentace není možné vydat k tomuto plánu stanovisko. Na základě dokumentace, kterou rakouská strana obdržela o rok později, proběhlo v Rakousku první předběžné prověření československého záměru, které nepřineslo „žádné zásadní pochybnosti“. Rozhodující vyjádření však mělo být podáno až na základě konkrétního projektu.<sup>366</sup>

Podrobné dokumenty, předané rakouské straně v roce 1982, ilustrovaly masivnost komunistického plánování. Výška přehradní hráze měla dosahovat až k 60 metrům (podobně jako vodní nádrž Vranov), celková zaplavená plocha by zahrnovala téměř 500 hektarů, z toho 118 na rakouském území (Příloha č. 2). Hlavním účelem vodního díla mělo být vodárenské využití, dále bylo počítáno s energetickým využitím, se zajištěním rozsáhlého zavlažování na jižní Moravě, se zásobováním průmyslu provozní vodou, se zlepšením kompenzačního hospodaření na Dyji proti směru toku od Znojma a s funkcí zachování minimálního průtoku v průběhu toku.<sup>367</sup> Na československé straně Podyjí byla už v 80. letech prováděna přípravná opatření. Podle tehdejšího pracovníka Správy CHKO Tomáše Rothröckla již tuto záležitost na KNV řešil odborný referent, přestěhovala se rota Pohraniční stráže, která sídlila na Devíti mlýnech, zbouraly se některé stavby, utlumen byl provoz papírny u Devíti mlýnů.<sup>368</sup>

---

<sup>364</sup> Miroslav Vaněk, *Vranovská přehrada* (Tišnov: Nakladatelství Sursum, 2012), 16.

<sup>365</sup> Podklady k přehradě Býčí skála na Dyji, červen 1981, Zřízení československé přehrady na Dyji v sekci VIII, politický okres Hollabrunn, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110 - Grenzgewässerkommission – Vertrag zwischen Österreich und der CSSR über die Regelung von wasserwirtschaftlichen Fragen an den Genzgewässern, číslo jednací 4.110a/80-II/C/82.

<sup>366</sup> Přehrada na Dyji, Vyměřovací práce, 18. února 1982, Zřízení československé přehrady na Dyji v sekci VIII, politický okres Hollabrunn, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110a/80-II/C/82.

<sup>367</sup> Ibid., srov. „Projekt Býčí skála“, Správa Národního parku Podyjí, <https://www.nppodyji.cz/projekt-byci-skala> (staženo 19. prosince 2021); Graner, *Österreichs Nationalparks*, 192.

<sup>368</sup> Rozhovor s Tomášem Rothröcklem, 14. května 2019.

Rakouská strana projednala obdržené československé podklady s příslušnými spolkovými a dolnorakouskými úřady. Ačkoli z připomínkovacího procesu vyplynuly námitky zejména ze strany ochrany přírody a lesního hospodářství, rakouská strana umožnila československým zeměměřičům vyměřovací práce k upřesnění projektu vodního díla. I když byla záležitost konzultována s dotčenými úřady na zemské úrovni, v příhraničním regionu se o plánech masivního vodního díla nevědělo.<sup>369</sup> Obyvatelé hraničního městečka Hardegg, jehož okolí by bylo přehradou přímo zasaženo, se tak o československém záměru dozvěděli až na základě náhody. Místní rodák, učitel Franz Kraus, se na při rybaření u Dyje setkal s československými zeměměřiči, kteří mu na jeho dotaz plány vodního díla osvětlili. Kraus následně zjistil další informace přes (taktéž dosud neinformovaného) starostu Hardeggu Norberta Kellnera. Když Kraus zjistil, jak masivní dílo se na Dyji plánuje, se skupinou přátel se rozhodli proti tomuto záměru protestovat.<sup>370</sup>

### **6.1.1 Občanská iniciativa za záchranu Podyjí**

Na pomoc se zvýšením povědomí o tématu mimo dotčený region přizval vídeňského pojišťovacího úředníka a zároveň aktivistu v ochraně přírody s dobrými kontakty Helmuta Saleka. Společně na podzim roku 1984 založili Občanskou iniciativu za záchranu Podyjí /*Bürgerinitiative zur Erhaltung des Thayatales*/ a šířili informace o plánovaném vodním díle nejen v regionu, ale i dále do Rakouska. V petiční akci proti plánům stavby se jim ve spoře zalidněném regionu podařilo nasbírat více než 6000 podpisů, které Helmut Salek předal přímo zemskému hejtmanovi Siegfriedu Ludwigovi, se kterým se osobně znal.<sup>371</sup> V tu dobu už existovalo i v širším regionu o československém záměru obecné povědomí, ve svých člancích toto téma v roce 1984 pokrýval zejména celostátní týdeník *Kurier*.<sup>372</sup>

Členové iniciativy zároveň kritiku projektu výstavby vodního díla spojili se snahou o trvalou ochranu přírody v rakouské části Podyjí. Intenzivní lobbistická práce,

---

<sup>369</sup> Přehrada na Dyji, Vyměřovací práce, 18. února 1982, Zřízení československé přehrady na Dyji v sekci VIII, politický okres Hollabrunn, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110a/80-II/C/82.

<sup>370</sup> Rozhovor s mluvčím Občanské iniciativy za záchranu Podyjí Franzem Krausem, 17. dubna 2018.

<sup>371</sup> Rozhovor s mluvčím Občanské iniciativy za záchranu Podyjí Helmutem Salekem, 19. března 2018, Barbara Grabner, „Das Thayatal - Grünes Dornröschen an der Grenze?“, *Natur und Land* 86, č. 3 (2000):10.

<sup>372</sup> „Unser Thayatal geht an Tschechen verloren“, *Kurier*, 30. března 1984, „Thayatalsperre: Stausee macht Burg fast zum Wasserschloss“, *Kurier*, 3. května 1984, „Thayatal ab 1990 unter Wasser“, *Kurier*, 5. května 1984.

za kterou stál s četnými telefonáty a dopisy zejména Helmut Salek, brzy přinesla ovoce. Jak později vzpomínal ředitel Národního parku Podyjí Tomáš Rothröckl: „(...) *a tam to fungovalo jako ryzí demokracie, takže když ti politici byli atakováni panem Salkem třikrát denně, že teda žádná přehrada, že by byl zatopený kus Hardeggu, tak na to začali slyšet.*“<sup>373</sup> Tehdejší předseda svazu obcí Hollabrunnu Hannes Bauer (později jako poslanec národní rady a zemského sněmu aktivní propagátor česko-rakouské spolupráce) předložil 31. října 1984 na Úřadu dolnorakouské vlády požadavek, aby byly části existujícího území ochrany krajiny */Landschaftsschutzgebiet/* převedeny na vyšší stupeň ochrany – území ochrany přírody */Naturschutzgebiet/*. Se zdůvodněním, že „*je důležité zachovat jednu z nejkrásnějších údolních krajin v Evropě ... nejen jedinečnou přírodní krásu, ale i proto, že se v ní stále hojně vyskytují chráněné a přísně chráněné rostliny a zvířata.*“<sup>374</sup> Jeho požadavek následně podpořil i Dolnorakouský úřad na ochranu přírody.

Když se proti projektu vodní elektrárny Býčí skála kriticky vyjádřili i dolnorakouský hejtman Siegfried Ludwig a jeho zástupce Erwin Pröll, zdálo se, že iniciativa bude ve své činnosti brzy úspěšná. Představitelům iniciativy se sice povedlo vnést do debaty o výstavbě přehrady téma ochrany přírody a rakouskou podporu plánů výstavby zbrzdit, k jasnému „ne“ československému projektu ovšem tak rychle nedošlo. Ačkoli je ochrana přírody v gesci spolkové země, dolnorakouská vláda se podřídila vyčkávací taktice spolkové vlády. Ta se podle vyjádření rakouského ministerstva zahraničí, citovaného v týdeníku *profil*, zdráhala kvůli dobrým vztahům s Československem plány vodního díla definitivně odmítnout: „*Bylo dohodnuto, že v procesu zřizování přírodní rezervace by v současné době nemělo být postupováno, aby se předešlo případným rozdílům v názorech s ČSSR ... Na tomto základě bylo dohodnuto, že projekt Býčí skála nebude formálně zamítnut.*“<sup>375</sup> Důležitým faktorem byly také tehdejší plány na zřízení vodní elektrárny Wolfsthal na Dunaji v blízkosti Bratislavy, ke které potřebovalo Rakousko vzhledem k dotčení hraničních vod československý souhlas.<sup>376</sup>

Zdržovací taktika se ve výsledku rakouské straně vyplatila. Při zasedání komise pro hraniční vody v roce 1985 totiž Československo oznámilo, že námítky a požadavky

---

<sup>373</sup> Rozhovor s ředitelem NP Podyjí Tomášem Rothröcklem, 14. května 2019.

<sup>374</sup> „Tausche Hainburg gegen Thayatal“, *profil*, 21. října 1985.

<sup>375</sup> *Ibid.*

<sup>376</sup> *Ibid.*, rozhovor s Helmutem Salekem, 19. března 2018; „Prag-Wien: Entspannung an Grenze, Kontakte über Kraftwerk Wolfsthal“, *Kronen Zeitung*, 3. května 1985; srov. Kunštát, „Die Tschechoslowakei und Österreich“, 378.



rakouské strany směrem k projektu prozatím nebude vyřizovat, neboť se na základě prověření záměru pro budoucí období se začátkem stavby přehrady do roku 1995 nepočítalo. V pozdějším termínu stavby se tak stavební požadavky, stejně jako dopady na rakouské území mohou změnit.<sup>377</sup> Důvodem k odložení záměru mohly být vedle komplikací vyplývajících ze stavby na hraniční řece (a tedy s nutností vypořádat rakouské námítky) také velká kritika vznikajícího vodního díla Nové Mlýny ze strany ochránců přírody (v lokalitě, která navíc nebyla tak cenná jako Podyjí) a v neposlední řadě orientace Československa na jadernou energii, v podobě tehdy dokončované jaderné elektrárny Dukovany i připravované jaderné elektrárny Temelín. Ve druhé polovině 80. let se tak již záměr vodního díla Býčí skála v komisi pro hraniční vody neprojednával.

V československých směrných hospodářských plánech ovšem projekt přetrval i v následujících letech. Podle publikace *Vodní nádrže Směrného vodohospodářského plánu ČSR* z roku 1988 bylo vodní dílo Býčí skála z kategorie A (nejdůležitější) přeřazeno do kategorie B: „s předpokládaným zahájením výstavby v blízkém období po roce 2000 /v období do 20 až 25 let/“.<sup>378</sup> S její výstavbou se ovšem nadále počítalo a území pro její výstavbu bylo hájeno, takže zde nemohla probíhat žádná jiná stavební činnost. Ze seznamu chráněných lokalit pro výstavbu nádrží vypadla Býčí skála až ve *Sborníku Směrného vodohospodářského plánu* z roku 1995<sup>379</sup>. Plány na výstavbu vodního díla Býčí skála tak zůstaly jen historickým příspěvkem k rozvoji ochrany přírody v Podyjí.

### **6.1.2 Počátky přeshraniční spolupráce v ochraně přírody**

Pro představitele občanské iniciativy za zachování Podyjí bylo odložení stavby přehrady v polovině 80. let stále jen dílčím úspěchem. I v následujících letech proto pokračovali v intenzivní lobbistické činnosti s cílem zajistit rakouské části Podyjí trvalou ochranu. Důležitým argumentem pro ni byla ochrana přírody v sousední, komunistické zemi. Helmut Salek jako jeden z mluvčích iniciativy dokonce navázal kontakty s odborem územního plánování jihomoravského KNV a získal od jeho úředníků podrobnosti o chráněném území na československé straně. Brněnští úředníci od něj zároveň získávali první informace o rakouské části Podyjí, argumentem pro schůzky s Rakušany jim byl

---

<sup>377</sup> Protokol o 16. zasedání Československo-rakouské komise pro hraniční vody, 15. – 26. dubna 1985, strany 84, 85, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/90-II/C/85.

<sup>378</sup> *Vodní nádrže, SVP ČSR* (Praha: Ministerstvo lesního a vodního hospodářství a dřevozpracujícího průmyslu ČSR, 1988), 16.

<sup>379</sup> *Vodohospodářský sborník SVP ČR 1995*, (Praha: MŽP ČR, 1997).

vznikající územní plán velkého územního celku – CHKO Podyjí – a nutnost jeho napojení na rakouské mapové podklady.<sup>380</sup> Ve spolupráci odboru územního plánování s rakouskou stranou se díky znalosti jazyka angažovala zejména Běla Vlčková – aktérka přeshraniční spolupráce i v oblasti obnovy vesnice, popsané v předchozí kapitole.

Kontakty s ochranáři z československé části Podyjí se ovšem dosud navázat nepodařilo a snaha o ochranu přírody v rakouském Podyjí byla zatím čistě záležitostí iniciativy a jejích podporovatelů. K podpoře svého záměru zvali představitelé iniciativy (za podpory Rakouského svazu ochránců přírody, ve kterém se Helmut Salek aktivně angažoval) do Podyjí experty z oblasti botaniky a zoologie, aby je nadchli pro tuto oblast a získali vědecké argumenty pro ochranu přírody.<sup>381</sup> I díky úspěchu ochránců přírody u Hainburgu bylo Dolní Rakousko v 2. pol. 80. let nakloněno chráněným územím a v červenci 1988 tak byla vyhlášena oblast ochrany přírody Thayatal I. Ta měla tehdy širokou podporu veřejnosti, hlasovali pro ni jak zástupci obce a její obyvatelé, tak majitelé pozemků (pozdější záměr národního parku Thayatal již zdaleka takovou podporu neměl).<sup>382</sup> Oblast ochrany přírody Thayatal I byla sice se svou rozlohou 365 hektarů téměř třicetkrát menší než československá CHKO Podyjí (a menší než vyprojektovaná plocha vodního díla Býčí skála), byla však prvním stavebním kamenem institucionalizované ochrany přírody v této oblasti.<sup>383</sup> Občanská iniciativa se navíc i nadále snažila o její rozšíření, povzbuzujícím impulsem se pro ni v následujícím roce stal kontakt s jihomoravskými ochranáři z Podyjí.

Navázání kontaktu na lokální úrovni nakonec vyšlo z československé iniciativy – pracovníky CHKO Podyjí samozřejmě také zajímalo, jak vypadá ochrana přírody na opačné straně řeky. Dosud mohli soudit pouze z pohledu na druhý břeh, mapy a informace o rakouském území pro ně nebyly dostupné. S uvolňující se atmosférou na konci 80. let využil jeden z nich, Martin Škorpík, svoji výzkumnou cestu do Řecka v dubnu 1989 a při návratu se ve Vídni oddělil od zbytku výpravy. S cílem navštívit rakouskou stranu Podyjí zamířil do Retzu a posléze do Hardeggu. Zde se ptal po místních ochráncích přírody a narazil na již zmíněného místního učitele Franze Krause, v té době jednoho z mluvčích Občanské iniciativy. Ten mu ochotně ukázal rakouskou část pohraniční i předal podrobné

---

<sup>380</sup> Rozhovor s Tomášem Rothrockem, 14. května 2019, rozhovor s Helmutem Salekem, 19. března 2018; k územnímu plánu CHKO Podyjí srov. územně-plánovací dokumentace Velký územní celek CHKO Podyjí, r. 1985, MZA, fond B338, sloha č. 763, sig. ŽP/326/2.

<sup>381</sup> Grabner, „Das Thayatal“, 14.

<sup>382</sup> Graner, *Österreichs Nationalparks*, 192.

<sup>383</sup> Ingrid Hagenstein, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark Thayatal“, *Natur und Land* 83, č. 6 (1997): 5.

mapy oblasti. Již na konci první schůzky vznesli myšlenku bilaterálního národního parku (která se mezi jihomoravskými ochránci přírody objevovala už v dřívějších letech) a založili tak spolu přeshraniční spolupráci v ochraně přírody Podyjí.<sup>384</sup>

O dva měsíce později přicestoval na schůzku do Znojma Franz Kraus i s Helmutem Salekem. Schůzka byla sice neoficiální, ale v uvolňující se předlistopadové atmosféře mohla být uskutečněna přímo v sídle správy CHKO Podyjí. Podobně se ochránáři z obou břehů řeky setkali do převratu v listopadu 1989 ještě několikrát. Na oficiální úrovni tyto schůzky doplnily zintenzivněné kontakty Helmuta Saleka i zemské vlády s odborem územního plánování JmKNV v Brně.<sup>385</sup> Na konci října 1989 pak ve spolupráci Franze Krause a Martina Škorpíka vznikl první náskres plánovaného společného Národního parku Podyjí v podobě motýlích křídel (Příloha č. 3). Území rakouské části parku zde velikostně přibližně odpovídalo rozsahu stávající československé CHKO, realizováno pak bylo ve výrazně menším rozsahu (Příloha č. 4).

### **6.1.3 Vznik Národního parku Podyjí**

Politický převrat v Československu rapidně urychlil cestu k národnímu parku na jihomoravské straně Podyjí. Ta však byla zahájena již v 80. letech. Základním argumentem pro myšlenku povýšení ochrany přírody v Podyjí na úroveň národního parku se stal *Oborový dokument CHKO Podyjí*, vytvořený v letech 1983–1985 skupinou odborníků vzešlou z Poradního sboru CHKO Podyjí. Ten při Správě CHKO plnil roli vědecké rady. Oborový dokument analyzoval na území CHKO nejen přírodní a krajinné, ale i společenské a památkové hodnoty. Hlavní autoři dokumentu, krajinní ekologové Antonín Buček a Jan Lacina, v něm ukázali, že velké části CHKO by svým významem a ohrožeností mohly naplnit parametry národního parku.<sup>386</sup> Dalším postupným krokem bylo vytvoření Státní přírodní rezervace Údolí Dyje v roce 1988. V důvodové zprávě k návrhu této rezervace předpověděl tehdejší pracovník Správy CHKO Podyjí Petr Lazárek i možnosti bilaterální ochrany přírody v Podyjí: „*Nutno ještě podotknout, že díky příznivějšímu mezinárodnímu klimatu se tato rezervace stane v budoucnosti nepřilíš*

---

<sup>384</sup> Rozhovor s pracovníkem NP Podyjí (a dříve pracovníkem CHKO Pálava) Martinem Škorpíkem, 18. dubna 2018; k ideje přeshraničního parku srov. Petr Lazárek, „Státní přírodní rezervace Údolí Dyje“, 1988, Archiv NP Podyjí (dokument poskytnutý autorem).

<sup>385</sup> Grabner, „Das Thayatal“, 11.

<sup>386</sup> Tomáš Rothröckl, „Národní park Podyjí, správný krok do Evropy“, *živa*, č. 4 (2016): LXXXI.

*vzdálené základem společného bilaterálního moravsko-rakouského chráněného území se statutem národního parku.*<sup>387</sup>

Analýza dochovaných přírodních hodnot území, kterou provedli pracovníci Správy CHKO Podyjí a Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze na konci 80. let, ukázala, že území má potenciál naplnění kritérií Mezinárodní unie pro ochranu přírody a přírodních zdrojů (International Union for Conservation of Nature, IUCN) pro národní parky. Díky tomu bylo Podyjí na jaře 1989 zařazeno do plánů Ministerstva kultury pro vyhlášení nových národních parků v České republice – společně s Šumavou, Jeseníky a Křivoklátskem. Po pádu komunistického režimu převzalo přípravu národních parků nově zřízené Ministerstvo životního prostředí. Období i politická reprezentace byly tehdy ochraně přírody ještě nakloněny, a tak již v roce 1991 došlo ke kýženým změnám na mapě národních parků České republiky – Křivoklátsko a Jeseníky sice z přípravného procesu vypadly, ale vedle změny statutu Krkonošského národního parku vznikly v tomto roce také dva nové národní parky – národní park Šumava a nejmenší národní park v Podyjí. Ten byl vyhlášen nařízením vlády z 20. března 1991 (č. 164/1991 Sb.) s účinností od 10. května 1991. Správa NP Podyjí, která řídila nejen ochranu přírody na území parku, ale působila také jako důležitý aktér přeshraniční spolupráce, byla zřízena 1. července 1991 transformováním a rozšířením Správy bývalé CHKO. Nově vyhlášený národní park se rozkládal na území výrazně menším, než byla rozloha bývalé chráněné krajinné oblasti – zahrnoval 6300 hektarů, ke kterým příslušelo ještě 2900 ha ochranného pásma.<sup>388</sup> Dodnes národní park Podyjí zůstává nejmenším národním parkem v České republice.

K rychlému vzniku národního parku přispěla již zmíněná polistopadová atmosféra dosud nakloněná ochraně přírody a zároveň společná příprava vládního nařízení týkajícího se národních parků. Ředitel Národního parku Tomáš Rothrockl, který v 80. letech působil ve Správě CHKO a funkci ředitele zastává od vzniku národního parku až do současnosti, popsal tehdejší situaci jako „*ovzduší plné důvěry*“, kdy „*na těchto třech projektech se pracovalo společně, neexistovaly limity, brzdy.*“<sup>389</sup> Rychlé cestě k národnímu parku pomohly také relativně jednoduché majetkové poměry, kdy většina půdy v pohraničí byla ve vlastnictví státu. Na rakouské straně naopak soukromé

---

<sup>387</sup> Lazárek, „Státní přírodní rezervace Údolí Dyje“.

<sup>388</sup> Správa NP Podyjí, „Plán péče o národní park Podyjí“.

<sup>389</sup> Rozhovor s Tomášem Rothrocklem, 14. května 2019.

vlastnictví pozemků v pohraničí představovalo velký problém a výrazně prodloužilo přípravu tamního národního parku.

Ačkoli myšlenka národního parku na československé straně Podyjí odpovídala tehdejšímu naladění společnosti podporujícímu ochranu přírody, podpora veřejnosti pro tento záměr nebyla v regionu jednoznačná. Chráněné území sice mělo v Podyjí svoji tradici, mnozí místní obyvatelé ovšem očekávali, že bude pohraniční pásmo po pádu železné opony volně přístupné. Zpřísnění ochrany přírody, a tedy omezení návštěvnických aktivit na území parku bylo mnohdy vnímáno jako „*akt zvůle ochranářů*“, při besedách pracovníků Správy v regionu zaznívaly názory, že „*se tam ty dráty mohly nechat*“.<sup>390</sup> Velmi hlasitou skupinou kritizující uzavření Podyjí byli vodáci. V létě roku 1990 se v regionálním týdeníku *Znojensko* odehrála výměna názorů mezi vodáckými oddíly okresu Znojmo, kteří požadovali možnost sjíždět řeku Dyji i v chráněném území, a Správou CHKO, která zákaz přítomnosti vodáků na tomto území obhajovala – s argumentem, že jakkoli ohleduplně se mohou vodáci chovat, jejich přítomnost narušuje přirozené prostředí mnoha vzácných živočichů, kteří v řece a jejím okolí nacházejí své útočiště.<sup>391</sup> Omezení aktivit se však týkalo i mnohých dalších skupin – zemědělců, lesníků, myslivců, rybářů, stavebníků, houbařů a dalších. Na druhou stranu, žádná z těchto činností nebyla v oblasti Podyjí v předchozích letech intenzivně provozována, a tak se jednalo spíše o omezení budoucích možností než o odejmutí stávající praxe.

Ve výsledku tak byl národní park Podyjí vyhlášen bez velkých problémů a ve srovnání s jinými chráněnými územími unikátně rychle. Krajinný ekolog Antonín Buček, jeden z autorů *Oborového dokumentu CHKO Podyjí* a dlouholetý badatel v Podyjí, popsal tento výjimečný moment v dokumentu k 25. výročí vyhlášení NP Podyjí: „*Ochranářské sny se většinou nenaplnují. Ochránáři většinou bývají frustrováni z toho, co všechno se jim nepodařilo zachránit. A nám se tady ten nepravděpodobný sen podařilo uskutečnit.*“<sup>392</sup> Výše zmíněná regionální kritika ochranářského záměru ale poukazovala již v této době – na začátku 90. let – na tendence, se kterými se bude ochrana přírody potýkat i do budoucnosti. Lidé, zvyklí z komunistického režimu na omezení a restrikce

---

<sup>390</sup> Rozhovor s Petrem Lazárkem a Martinem Škorpíkem, 18. dubna 2018.

<sup>391</sup> „Otevřený dopis“, *Znojensko*, 18. července 1990; „Ad: Otevřený dopis“, *Znojensko*, 25. července 1990, „Diskriminují ochránci vodáky?“, *Znojensko*, 1. srpna 1990.

<sup>392</sup> Antonín Buček v pořadu České televize *Nedej se*, v epizodě Čtvrtstoletí NP Podyjí (čas 11:54), <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1095913550-nedej-se/216562248420015-ctvrtstoletí-np-podyjí/> (staženo 20. prosince, 2020).

v možnostech pohybu i trávení volného času, si nově nabytou svobodu často vykládali jako neomezenou, a před ochranou životního prostředí upřednostňovali ekonomický přínos území i vlastní vyžití.

#### **6.1.4 Vývoj přeshraniční spolupráce v Podyjí po roce 1989**

Souběžně s přípravami vyhlášení národního parku na české straně Podyjí probíhala i oficiální jednání s rakouskou stranou. Vzhledem k neexistenci formální správy místního chráněného území byla partnerem v jednání Občanská iniciativa a úředníci spolkové země Dolní Rakousko. Ještě v roce 1990 obě strany očekávaly, že se o rok později podaří vyhlásit společný národní park na obou územích.<sup>393</sup> V únoru 1991 se v Retzu konalo velké setkání aktérů ochrany přírody v česko-rakouském Podyjí – zástupci dolnorakouské vlády, rakouského ministerstva životního prostředí, obce Hardegg, Občanské iniciativy a pracovníci tehdejší stále ještě Správy CHKO Podyjí zde jednali o zřízení „Mezinárodního parku Thayatal-Podyjí“.<sup>394</sup> Společný projekt národního parku zároveň spadl do širšího hnutí evropských nevládních organizací s názvem Ekologické stavební kameny pro náš společný evropský dům, jehož cílem byla ochrana přírody v příhraničních územích podél bývalé železné opony.<sup>395</sup> Tato transnacionální iniciativa ovšem (podobně jako další multilaterální projekty, spuštěné v nadšeném období po pádu železné opony) v následujících letech ztratila na významu, úspěšnějším ekvivalentem je od roku 2004 iniciativa Green Belt s podobným záměrem, ale méně formální spoluprací.<sup>396</sup>

Symbolem unikátní přírody v česko-rakouském Podyjí se stal černý čáp. Ve spolupráci rakouských a českých vědců pod vedením docenta Wenera Katzmanna (který byl zároveň členem Občanské iniciativy za zachování Podyjí) byla v březnu 1991 publikována studie s názvem „Projekt černý čáp“, která popisovala přírodní a kulturní potenciál příhraniční oblasti.<sup>397</sup> Měla sloužit jako podpůrný argument pro vyhlášení bilaterálního chráněného území. Černý čáp se i jako symbol svobodného pohybu přes hranici objevil v logu Národního parku Podyjí a přetrval v něm až do současnosti.

---

<sup>393</sup> „Diskriminují ochránci vodáky“.

<sup>394</sup> Hagenstein, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark“, 5.

<sup>395</sup> Antonín Buček, „Ekologické stavební kameny“, *veronica* č. 4 (1995): 1– 5; srov. Ecological Bricks for Our Common House of Europe, mimořádné číslo časopisu *Politische Ökologie*, říjen 1990.

<sup>396</sup> „European Green Belt Initiative“, European Green Belt, <https://www.europeangreenbelt.org/> (staženo 22. února 2022); srov. Eckert a Šimková, „Transcending the Cold War“.

<sup>397</sup> Werner Katzmann, Projekt Schwarzstorch (Österreichisches Bundesinstitut für Gesundheitswesen, 1991).

Ačkoli se Občanská iniciativa nadále intenzivně snažila přesvědčit rakouské politiky k podpoře přísnější ochrany přírody, vyhlášení rakouské části národního parku se ukázalo být během na dlouhou trať. Vyhlášení a mezinárodní uznání národního parku Podyjí v roce 1991 tak znamenalo pro rakouské ochránce přírody na jednu stranu zklamání, že je chudší sousedé takto „převálcovali“,<sup>398</sup> na druhou stranu ovšem ještě větší motivaci, aby sousedy dohnali. Dolnorakouští propagátoři ochrany přírody se zároveň mohli opřít o československé zkušenosti. Existence CHKO Podyjí a vědeckého zázemí ve zmíněném poradního sboru poskytovala hned po otevření hranice možnost intenzivního bádání na území, které bylo vědecky zajímavé i díky tomu, že jej dlouho téměř nebylo možné navštívit. Pracovníci Správy národního parku následně ochotně sdíleli s rakouskými partnery výsledky vlastního bádání, díky navázaným osobním kontaktům měli zástupci iniciativy dobrý přehled o hodnotách území a podpořili jimi své argumenty pro zřízení národního parku Thayatal.<sup>399</sup>

### **6.1.5 Cesta k národnímu parku v Rakousku**

Vyhlášení oblasti ochrany přírody Thayatal I v roce 1988 bylo pro reprezentanty Občanské iniciativy a obce Hardegg jen začátkem v jejich snaze o institucionalizaci ochrany přírody v rakouském Podyjí. Osobní nasazení představitelů iniciativy se nyní již mohlo opírat o odborné a finanční zázemí Rakouského svazu ochránců přírody (Österreichischer Naturschutzbund, ÖNB). Svaz podpořil iniciativu ve snaze o rozšíření stávající oblasti ochrany přírody a o zpřísnění podmínek zásahů do území v podobě vyššího stupně ochrany. Povzbuzením pro představitele iniciativy byla ocenění jejich dosavadní práce, která obdrželi v roce 1990 – rakouská cena za ochranu přírody (Österreichischer Naturschutzpreis), udělená Rakouským svazem ochránců přírody, a evropská European Conservation Award od Ford Motor Corporation.<sup>400</sup> Zároveň se již na začátku 90. let propagátoři myšlenky národního parku potýkali s nutností veřejné obhajoby svých záměrů. Zatímco zřízení první oblasti ochrany přírody se v regionu setkalo se širokou podporou, zahrnutí dalšího území už se ukázalo problematičtější. Proti byli zejména místní lesní hospodáři. Někteří z nich dokonce na protest proti plánům rozšíření oblasti ochrany přírody začali s rozsáhlým kácením v okolí říčky Fugnitz na

---

<sup>398</sup> Grabner, „Das Thayatal“, 12.

<sup>399</sup> Rozhovor s Helmutem Salekem, 19. března 2018, rozhovor s Martinem Škorpíkem a Patrem Lazárkem.

<sup>400</sup> Robert Brunner, „Von der toten Grenze zum grenzüberschreitenden Naturschutz, *Wissenschaftliche Mitteilungen, Niederösterreichisches Landesmuseum* 21 (2010), 12.

plánovaném rozšířeném území ochrany přírody. I z tohoto důvodu byla oblast ochrany přírody Thayatal II v roce 1991 vyhlášena neodkladným rozhodnutím, aby už lesníci nemohli v zásazích na hodnotném území pokračovat.<sup>401</sup>

Ve stejném roce pak byla provozní společnost Marchfeldkanal pověřena rakouskou spolkovou vládou a ministerstvem životního prostředí k vytvoření studie proveditelnosti národního parku Thayatal. Cílem studie bylo zjistit, zda je území vhodné k vyhlášení národního parku. Společnost výsledky představila v březnu 1992. Verdikt zněl: „*Plánovaná oblast je absolutně hodná národního parku, národní park Thayatal by měl dobrou šanci na mezinárodní uznání ze strany IUCN.*“<sup>402</sup> Myšlenka národního parku byla posuzována i ze strany této Mezinárodní unie pro ochranu přírody a přírodních zdrojů (IUCN). Ta ji v zásadě také podpořila, kriticky ovšem pohlížela na příliš malou rozlohu chráněného území. Tato malá rozloha mohla být částečně kompenzována úzkou spoluprací se sousedním národním parkem Podyjí.<sup>403</sup>

Národnímu parku však stálo v cestě několik problémů, které bylo potřeba vyřešit. Akceptování myšlenky národního parku v regionu bylo jedním z nich. Občanská iniciativa reagovala na výše zmíněné protesty místních lesníků i na občasnou veřejnou kritiku a rozšířila svoji informační práci v regionu. Započala také s plošným dotazováním občanů v Hardeggu – v rámci něho se většina obyvatelstva vyslovila pro projekt národního parku.<sup>404</sup> Od roku 1992 pak byly pořádány i tzv. Nationalpark-Stammtische (setkání iniciátorů s občany) a později i společné česko-rakouské dny životního prostředí (poprvé v roce 1995). V obecní radě Hardeggu mělo zřízení národního parku zejména díky aktivní propagaci starosty Norberta Kellnera stabilní podporu – 3. dubna 1992 se obecní rada většinově vyslovila pro zřízení národního parku Thayatal dle konceptu předloženého provozní společností Marchfeldkanal. Podle bývalého ředitele národního parku Thayatal Roberta Brunnera byla tato obecní podpora výjimečná, v případě národního parku Donau-Auen například hlasovalo velké množství dotčených obcí proti jeho zřízení.<sup>405</sup>

Podstatnějším problémem byl chybějící zákon o národních parcích. V tomto případě se jako zdržující faktor ukázaly potíže při plánování většího a v mnoha ohledech (politicky) významnějšího národního parku Donau-Auen. Studie jeho proveditelnosti sice

---

<sup>401</sup> Graner, *Österreichs Nationalparks*, 194; Grabner, „Das Thayatal“, 11.

<sup>402</sup> Hagenstein, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark“, 6.

<sup>403</sup> Brunner, „Von der toten Grenze“, 13.

<sup>404</sup> Graner, *Österreichs Nationalparks*, 194.

<sup>405</sup> Brunner, „Von der toten Grenze“, 14.



provozní společnost Marchfeldkanal předložila již v roce 1993, byla ale vyzvána k jejímu doplnění a přepracování, které trvalo až do roku 1995. Propagátoři realizace národního parku v rakouském Podyjí (provozní společnost Marchfeldkanal, zástupci obce Hardegg a představitelé Občanské iniciativy, kteří zastupovali také Rakouský svaz ochránců přírody) mezitím připravili vlastní návrh zákona o národním parku Thayatal, dolnorakouská vláda ovšem preferovala společné znění zákona pro oba plánované a případné další budoucí parky.<sup>406</sup> Tento společný zákon byl následně schválen dolnorakouským zemským sněmem v prosinci 1995.<sup>407</sup> Následující rok byl vyhlášen rakouským rokem národních parků a rakouské Zastřešující sdružení životního prostředí (Umweltdachverband der Österreichischen Gesellschaft für Natur und Umwelt) intenzivně usilovalo o to, aby právě v tomto roce byly oba připravované dolnorakouské národní parky vyhlášeny. Povedlo se to ovšem jen v případě národního parku Donau-Auen, který byl pro veřejnost otevřen 27. října 1996.

V realizaci národního parku Thayatal stála nadále důležitá překážka – majetkové poměry. Na rozdíl od české části Podyjí, kde byla půda převážně ve vlastnictví státu, a i od národního parku Donau-Auen, který leží na území převážně ve vlastnictví města Vídně a příslušných obcí, byla drtivá většina – 1150 z 1360 hektarů – území plánovaného národního parku Thayatal v soukromém vlastnictví.<sup>408</sup> Příslušela převážně místním tradičním šlechtickým rodům – Pilatti a Waldstein. Ačkoli jednání o finanční kompenzaci jejich ztráty z nemožnosti hospodaření na vlastních lesních porostech probíhala již od roku 1992, o pět let později nebyla o moc blíže kýženému výsledku. Hrabě Waldstein stál dokonce v pozadí protiiniciativy vůči myšlence národního parku, příslušná petiční akce ovšem v regionu neměla velký úspěch.<sup>409</sup> I díky zřízení národního parku Donau-Auen se od roku 1997 mohla dolnorakouská vláda více soustředit na oblast Podyjí a jednání s vlastníky půdy byla zintenzivněna. Nabídka kompenzace za nemožnost hospodářského využití půdy byla velkorysá – buď okamžitá výplata částky odpovídající výkupní hodnotě území, nebo dlouhodobá renta. S menšími vlastníky (např. obec Hardegg) dospělo jednání brzy k úspěšnému závěru, se šlechtickými rodinami byla dohoda na výši kompenzace problematická.

---

<sup>406</sup> Grabner, „Das Thayatal“, 11; rozhovor s Helmutem Salekem, 19. března 2018.

<sup>407</sup> Hagenstein, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark“, 6.

<sup>408</sup> Otto Eckmüller, Naturrauminventur im Nationalpark Thayatal. Stichprobeninventur 2002, 6 [http://www.parc.at/npt/pdf\\_public/2014/29980\\_20140723\\_163502\\_EckmüllerO.2002-NaturrauminventurimNationalparkThayatal-Stichprobeninventur2002.pdf](http://www.parc.at/npt/pdf_public/2014/29980_20140723_163502_EckmüllerO.2002-NaturrauminventurimNationalparkThayatal-Stichprobeninventur2002.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>409</sup> Brunner, „Von der toten Grenze“, 14.

Na záměru národního parku v rakouském Podyjí ovšem již existovala politická shoda a jeho vyhlášení už nebylo dále odkládáno, i přes dosud nevyřešené majetkové poměry. 8. října 1997 oznámili spolkový ministr životního prostředí Martin Bartenstein, spolkový ministr financí Rudolf Edlinger a dolnorakouský zemský hejtman Erwin Pröll na společné tiskové konferenci zřízení národního parku Thayatal. Náklady na jeho vytvoření si měly v poměru 50:50 podělit spolek a země Dolní Rakousko. Příslušná smlouva mezi spolkem a zemí Dolní Rakousko byla podepsána 26. října 1997.<sup>410</sup> Ke zřízení nejmenšího rakouského národního parku přispělo nejen téměř deset let intenzivní lobbistické práce Občanské iniciativy (zahrnující vedle stovek dopisů a telefonátů politikům i oslovování jednotlivých domácností v regionu s žádostí o podporu myšlenky národního parku), ale i její kontakty a podpora ze strany národního parku na české straně Podyjí.

Otevření parku pro veřejnost bylo plánováno v následujícím roce, i kvůli odloženému vyjednávání o kompenzaci za hospodářskou újmu se však čekání na uskutečnění dlouholetého snu rakouských ochranářů ještě o několik let prodloužila. V roce 1998 byly konečně uzavřeny smlouvy mezi vlastníky a dolnorakouskou vládou, které zakazovaly na chráněném území hospodářskou činnost a opravňovaly Správu národního parku Thayatal k opatřením za účelem ochrany přírody (stanoveným v zákoně o národních parcích). Samotná výše kompenzací však byla ještě předmětem dalších jednání, která se v případě rodu Pilatti táhla dalších deset let.<sup>411</sup> Finální přípravy na zřízení národního parku probíhaly až v roce 1999, v tomto roce vznikla jeho Správa a také bylo navrženo logo. 15. července 1999 byla také podepsána smlouva o spolupráci mezi národními parky Thayatal a Podyjí. Národní park Thayatal byl oficiálně zřízen k 1. lednu 2000, pro veřejnost se otevřel 21. května téhož roku.<sup>412</sup>

Ačkoli z přírodního hlediska jsou si obě části Podyjí velmi podobné, jejich cesta k vyhlášení národního parku byla značně rozdílná. Rychlý vznik národního parku Podyjí během dvou let po pádu komunistického režimu umožnila jednak dlouhodobá kontinuita záměru ochrany přírody v této oblasti, ale především atmosféra převratu a tehdejší politická reprezentace, která byla výrazně nakloněná ochraně přírody. Naopak dlouhodobá stabilní demokracie v Rakousku sice umožnila reprezentantům Občanské

---

<sup>410</sup> Hagenstein, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark“, 5.

<sup>411</sup> E-mailový rozhovor s ředitelem NP Thayatal Christianem Üblem, 8. listopadu 2020.

<sup>412</sup> Robert Brunner et al., *Fünf Jahre Nationalpark Thayatal. Ein Tätigkeitsbericht* (Hardegg, NP Thayatal, 2004), 13.

iniciativy promluvit do politického rozhodování ohledně vodního díla Býčí skála na Dyji a zbrzdít jeho plány, na druhou stranu ale procesy vedoucí k vyhlášení národního parku (studie proveditelnosti, vytváření zákona o národních parcích, vyjednávání s vlastníky půdy) vyžadovaly významně delší časové období než v případě národního parku Podyjí.

Odlišné majetkové poměry byly jednou z hlavních asymetrií mezi jihomoravským a dolnorakouským územím Podyjí. Zatímco na české straně byla většina území ve vlastnictví státu a ten o nich mohl rozhodovat do velké míry autonomně, rakouští ochránci přírody museli pro svůj záměr přesvědčit mnoho drobných vlastníků půdy a také majitele velkých pozemků, šlechtické rody Pilatti a Waldstein. Jejich neochota ustoupit ze svých hospodářských zájmů v pohraničí, respektive požadavek vysokých finančních kompenzací nakonec způsobily nejen prodlevu ve vyhlášení národního parku, ale také výrazně menší rozlohu chráněného území než v případě české části Podyjí.

Vedle problematických majetkových poměrů hrála pro menší rozlohu rakouského národního parku roli i skutečnost, že zde neexistovalo hraniční pásmo a tradiční chráněné území jako v případě českého Podyjí. Velká část z prvotně navrženého území (na mapce ve tvaru motýlích křídel), které by svou rozlohou odpovídalo velikosti českého národního parku, bylo intenzivně zemědělsky obhospodařováno, takže nesplňovalo podmínky pro vyhlášení ochrany přírody v národním parku. Během táhnoucího se procesu přípravy a schvalování národního parku Thayatal se několikrát zdálo, že k jeho vyhlášení vůbec nedojde a tento záměr bude opuštěn.<sup>413</sup> I přes malou rozlohu je tak jeho zřízení velkým úspěchem a je možné, že bez existence národního parku v jihomoravském Podyjí a bez transferu informací a zkušeností z české strany Podyjí, které podporovaly unikátnost posuzovaného území, by k němu nikdy nedošlo.

Přestože prvotním záměrem českých i rakouských ochránců přírody v Podyjí bylo vytvoření bilaterálního národního parku, již odlišné cesty obou zemí k vlastnímu národnímu parku předpověděly, že vytvoření jedné přeshraniční entity nebude jednoduchou záležitostí. Úzká spolupráce představitelů obou chráněných území, na neformální úrovni fungující přes celá devadesátá léta a oficiálně stvrzená smlouvou o spolupráci z roku 1999, se však ukázala být velmi dobře fungujícím modelem. Správy národních parků spolu pravidelně komunikují, sdílejí informace a vytváří plán společného managementu obou území. K fungující spolupráci přispívají nejen dobré vztahy na

---

<sup>413</sup> Grabner, „Das Thayatal“, 15; rozhovor s Helmutem Salekem, 19. března 2018.

odborné úrovni, ale i osobní přátelství – v obou Správách nadále působí lidé, kteří s přeshraniční spoluprací začínali na konci 80. a na začátku 90. let.

Záměr společného národního parku sice zůstal nenaplněn, příklady dalších přeshraničních chráněných území ovšem ukazují, že úzká spolupráce dvou celků může být trvale funkčním modelem. Z jedenácti přeshraničních chráněných území Evropy, sdružených ve federaci EUROPARC, se pouze v nizozemsko-německém parku Maas-Schwalm-Nette podařilo vytvořit skutečně přeshraniční organizaci se zástupci obou zemí, která řídí společné aktivity a projekty, většina příhraničních území spolupracuje více či méně úspěšně na základě partnerských smluv a deklarací.<sup>414</sup>

Fungující přeshraniční spolupráce hraje také symbolickou roli. Jak již bylo zmíněno, národní parky v Podyjí jsou zapojeny do iniciativy European Green Belt, spojující oblasti ochrany přírody na bývalé hranici mezi Východem a Západem. Jak o tomto „Evropském zeleném pásu“ uvádějí environmentální historičky Astrid M. Eckert a Pavla Šimková: *“Myšlenka zeleného pásu v prostoru, který dříve zabírala železná opona, staví tento projekt ochrany přírody do pozice časového uzlu mezi minulostí kontinentu a jeho budoucností.”*<sup>415</sup> Pozůstatky železné opony nedaleko Čížova také upomínají na smutnou minulost nyní chráněné oblasti, příběh úspěšného vzniku spolupracujících národních parků je ale především připomínkou, že životní prostředí a osobní aktivita dokázaly tuto hranici překračovat již před jejím politickým otevřením.

## 6.2 Spolupráce ochránců přírody mimo Podyjí

Spolupráce ochránců přírody v Podyjí byla bezesporu největším úspěchem přeshraniční spolupráce v oblasti ochrany přírody. Kontakty mezi československými a rakouskými ochránci přírody však v 80. a 90. letech probíhaly i na dalších úrovních. V důsledku zvýšené občanské aktivity v obou zemích dostaly životní prostředí a ochrana přírody prostor už v rámcovém programu spolupráce mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem z roku 1987, tehdy ovšem především v obecné rovině, s důrazem na řešení přeshraničního znečištění ovzduší a vodstva (kterému bude věnována následující kapitola).<sup>416</sup> Následující

---

<sup>414</sup> „The German-Dutch Nature Park Maas-Schwalm-Nette“, Europarc Federation, <https://www.europarc.org/nature/transboundary-cooperation/discover-our-transboundary-areas/german-dutch-nature-park-maas-schwalm-nette/> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>415</sup> Eckert a Šimková, „Transcending the Cold War“, 143; srov. Eckert, „Transboundary Natures“; Robert Brunner, „Parke für das Leben - Unterstützung für grenzüberschreitende Schutzgebiete“ – *Schriftenreihe des BMUJF, Wien 23* (1998): 1–172; Šimková, „Die Teilung des Eisernen Vorhangs“.

<sup>416</sup> Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit, 1987.

pracovní program z konce roku 1989 se však již odvolával na „*pozitivní zkušenosti ze spolupráce odborníků v letech 1988-1989*“ a do plánu spolupráce zahrnoval společná jednání o ochraně přírody a krajiny v oblasti Podyjí, ale také na území v okolí Mikulova a Drasenhofenu.<sup>417</sup>

Paralelně s oficiální regionální spoluprací se v 80. letech uvolňoval i prostor pro kontakty ochránářských organizací, zatím ovšem pouze na neoficiální úrovni. Brněnská organizace Českého svazu ochránců přírody (ČSOP), která byla velmi aktivní složkou i v občanském a politickém životě jihomoravské metropole,<sup>418</sup> mohla díky osobním znalostem čerpat zkušenosti pro svoji práci i od rakouských ochránářů. Vzájemná výměna však byla stále velmi omezená, odehrávala se nejčastěji prostřednictvím dopisů nebo občasnými schůzkami výhradně na československém území. Brněnští ochránci přírody byli nadšeni zejména aktivitami kolem Hainburgu, které mohli sledovat také v přenosech rakouské televize, jež byla dosažitelná i pro československé diváky v širším pohraničí.<sup>419</sup>

Vedle protestů proti zřízení Novomlýnských nádrží byla důležitou agendou brněnských ochránářů na přelomu 80. a 90. let snaha zabránit rozšíření televizního vysílače na Pálavě, které by výrazně zasáhlo místní unikátní biotop. Plány československých radiokomunikací na vybudování asfaltové silnice a obytného objektu v areálu vysílače se neohlížely ani na skutečnost, že byla Pálava v roce 1986 uznána jako biosférická rezervace podle mezinárodní organizace UNESCO.<sup>420</sup> Již při veřejných akcích a debatách na konci 80. let měli brněnští ochránáři možnost konzultovat praxi z Rakouska, konkrétní inspiraci a přímou radu si pak vzali pro happening v roce 1990, při kterém vztyčili v areálu komunikací strom – pod heslem: „*Když vy můžete v rezervaci stavět vysílač, tak my můžeme u vás tady na dvoře zasadit strom.*“<sup>421</sup>

K rozhodnutí o nerealizaci plánů na rozšíření vysílače přispěl ve výsledku spíše technický rozvoj a „nepotřebnost“ tohoto záměru, uskutečněný happening ovšem alespoň symbolicky ukázal benefity česko-rakouských kontaktů. Po převratu se pak dříve

---

<sup>417</sup> Arbeitsprogramm für die Jahre 1990 und 1991 (dokumenty poskytnuté autorce Reginou Stierschneider z Úřadu dolnorakouské zemské vlády).

<sup>418</sup> K roli brněnské pobočky ČSOP pro disidentské hnutí (tzv. brněnská fóra) Gabriela Hájková, „Ekologie, ochránáři a environmentální problematika v Brně v 2. pol. 80. let 20.století“ (diplomová práce, Masarykova univerzita Brno, 2011); Jana Soukupová, *Nepoddajní aneb nešlo to jinak. Příběhy jihomoravských disidentů v 70. a 80. letech 20. století* (Brno: Host, 2010).

<sup>419</sup> Rozhovor s tehdejším členem ČSOP v Brně Mojmiřem Vlašínem, 24. února 2019.

<sup>420</sup> „Správa CHKO Pálava“, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, <https://palava.ochranaprirody.cz/> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>421</sup> Rozhovor s Mojmiřem Vlašínem, 24. února 2019, dokumenty poskytnuté autorce Mojmiřem Vlašínem.

jednotlivé a osobní kontakty ochránců přelily ve spolupráci spolků. Brněnská pobočka ČSOP a později jeho další brněnská základní organizace, ekologický institut Veronica, spolupracovali jako zástupci jihomoravských ochránců přírody zejména s rakouskou pobočkou Světového fondu na ochranu přírody (WWF) a s dolnorakouskou pobočkou poradního spolku Umweltberatung. Právě ekologická poradna, ve které Umweltberatung informovalo dolnorakouské podniky a domácnosti o ekologii a ochraně životního prostředí, se stala vzorem pro ekologickou poradnu Veronica, která se v roce 1991 stala první ekologickou poradnou v tehdejší Československu. Náplní její činnosti bylo „*informování, vzdělávání a osvěta veřejnosti, domácností, obcí i malých podniků zejména v oblasti preventivní péče o životní prostředí*“.<sup>422</sup> Díky kontaktům s rakouskými ekologickými poradci nabízela poradna českým zájemcům například i poradenství v alternativním zemědělství, které bylo v té době v Rakousku již významně rozvinuté.<sup>423</sup> Rakouští a čeští ochránci přírody si na začátku 90. let vyměňovali zkušenosti i na společných seminářích a návštěvách, nyní již svobodně v obou zemích. Nadšení doby se odrazilo i v půjčce, kterou rakouské organizace poskytly brněnským ochranářům na opravu renesančního domu v Panské ulici, kde sídlila jak brněnská pobočka ČSOP, tak ekologický institut Veronica.<sup>424</sup>

### **6.2.1 Trilaterální ochrana přírody na soutoku**

Důležitým tématem, na kterém se spojily zájmy československých a rakouských ochránců přírody (nejen z výše zmíněných organizací), byla snaha o ochranu unikátních lužních lesů a říční krajiny v oblasti soutoku Dyje a Moravy. Ta byla ohrožována nejen zánikem tradičního extenzivního zemědělství a tím pádem ztrátou významu luk, ale zejména stále se vracejícími plány na zřízení plavebního kanálu Dunaj-Odra-Labe.<sup>425</sup> O možnosti československo-rakousko-maďarského trilaterálního národního parku se diskutovalo již v 80. letech, po pádu komunistických režimů se pak debata o ochraně přírody v oblasti soutoku zintenzivnila.

V roce 1992 vypracovala Veronica v rámci projektu WWF „Trilaterální národní park Luhy Dunaje, Moravy a Dyje“ návrh jihomoravské části národního parku, ten byl

---

<sup>422</sup> „Kdo je ekologický institut veronica“, veronica, <https://www.veronica.cz/kdo-je-ekologicky-institut-veronica> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>423</sup> „Otevřena ekologická poradna“, *Lidová demokracie*, 28. listopadu 1991.

<sup>424</sup> Rozhovor s Mojmírem Vlašínem, 24. února 2019.

<sup>425</sup> Rozhovor s Jiřím Matuškou, 19. března 2018; srov. Janáč, *European Coasts of Bohemia*.

ale ještě v prosinci téhož roku odmítnut při jednání na Českém ústavu ochrany přírody. S odůvodněním, že předmětné území neodpovídá současným kritériím pro národní parky, nejsou dopracovány odborné podklady a příznivá není ani současná ekonomická a správně administrativní situace. Zajímavým argumentem proti podpoře jihomoravské části trilaterálního NP byla nejasná situace mezinárodní návaznosti, odvolávající se na „*zkušenosti s přípravou rakouské části NP Podyjí*“.<sup>426</sup> Preferovanou variantou na československém území tak bylo namísto nejvyššího stupně ochrany rozšíření CHKO Pálava do oblasti Lednicko-valtického areálu a soutoku. Ani to se však z důvodu odlišných zájmů jednotlivých oblastí a klesajícího zájmu politické reprezentace nepodařilo realizovat.

Myšlenka trilaterální ochrany přírody však přetrvávala. Původně plánovaný národní park Střední Podunají zahrnujícího i oblast soutoku Dunaje s Moravou se záhy redukoval pouze na česko-slovensko-rakouské pomezí, na tomto záměru se pak v roce 1993 spojily aktivní organizace z Česka (Veronica), Dolního Rakouska (Distelverein) a Slovenska (Daphne) a vytyčili si ochranu přírody na soutoku jako cíl své práce. Podle Carla Manzana, dlouholetého rakouského aktivisty v ochraně přírody, tehdejšího ředitele dolnorakouského Distelvereinu a pozdějšího ředitele národního parku Donau-Auen, se organizace v tomto období intenzivně navštěvovaly, studovaly projekty kolegů ze sousedních států a pořádaly společné semináře.<sup>427</sup> Kvůli neúspěchům ve snaze o prosazení ochrany přírody proti centrálním a transnacionálním lobbistickým zájmům za zřízení plavebního kanálu Dunaj-Odra-Labe však i tato spolupráce ztrácela na intenzitě a i když v omezené formě pokračovala i po roce 2000, trvalou trilaterální ochranu přírody na soutoku Dyje a Moravy se jim zrealizovat nepodařilo.<sup>428</sup> V současnosti je tak území na soutoku chráněno v každém státě individuálně – v Rakousku spadá území soutoku do Evropské oblasti ochrany přírody Natura 2000 s názvem March-Thaya-Auen (Nivy Moravy a Dyje) a na Slovensku jsou lužní lesy a mokřady v okolí Moravy součástí CHKO Záhorie.

V České republice spadá území pod Biosférickou rezervaci Dolní Morava, která vznikla v roce 2003 rozšířením bývalé Biosférické rezervace Pálava o Lednicko-valtický

---

<sup>426</sup> Záznam z jednání dne 10. 12. 1992 na Českém ústavu ochrany přírody v Praze 2 Slezská 9 ve věci přípravy trilaterálního národního parku Nivy Dunaje, Moravy a Dyje, dokument poskytnutý autorce Mojmiřem Vlašínem.

<sup>427</sup> Rozhovor s Carlem Manzanem, 13. července 2019.

<sup>428</sup> Dílčím úspěchem spolupráce Veronicy, Daphne a Distelvereinu bylo v roce 2002 ocenění jejich ochranné a vzdělávací práce udělením „Ceny ramsarského výboru na ochranu mokřadů“. <https://www.veronica.cz/cena-ramsarskeho-vyboru> (staženo 19. prosince 2021).

areál a lužní lesy v oblasti Podluží mezi Břeclaví, Mikulčicemi a soutokem řek Moravy a Dyje. Tato ochrana ovšem nedosahuje ani stupně ochrany v rámci CHKO.<sup>429</sup> Absence dostatečné ochrany přírody a s tím spojená aktivita turistů, zemědělců a lesníků způsobuje i pokles přírodní hodnoty území – už se nejedná o bohaté záplavové území, zůstávají zde jen ostrůvky unikátní přírody. Dlouholetá snaha o vyhlášení CHKO naráží na místní zemědělské a lesnické zájmy, ze Slovenska a Rakouska zároveň nepřichází tlak k trilaterální ochraně přírody. Momentální snahou českých ochránců přírody je tedy vytvoření alespoň soustavy maloplošných chráněných území, která by uchránila nejcennější části tohoto území.<sup>430</sup>

### **6.2.2 Pokles ochránářské spolupráce v polovině 90. let a jeho příčiny**

Neúspěšná spolupráce ochránářských organizací při prosazování trilaterální ochrany přírody na soutoku ukazuje, jak výjimečný byl úspěch přeshraniční výměny v oblasti Podyjí, která zapustila kořeny již v 90. letech. V širším regionu a v dalších oblastech ochrany přírody a krajiny se ji bohužel nepodařilo replikovat a pokusy o spolupráci iniciované shora nevedly ke kýženým úspěchům. Po několika letech opadly i zprvu intenzivní kontakty brněnských ochránců přírody s jejich rakouskými protějšky. Příčinou byl klesající zájem a odlišné problémy na obou stranách hranice, na které se ochránáři soustředili. Podle Mojžíry Vlašína, který působil v brněnské pobočce ČSOP již na konci 80. let a v ekologickém institutu Veronica působí dodnes, poklesly kontakty ale i proto, že aktivity ochránců přírody se v obou zemích dostaly na podobnou úroveň. I české organizace nyní měly možnost zasahovat do demokratických procesů a uskutečňovat vlastní projekty, a spolupráce s jižními sousedy tedy už pro ně nebyla nutná.

V hodnocení vývoje přeshraniční spolupráce se Vlašín shoduje s Carlem Manzanem z dolnorakouského Distelvereinu. Podle něj se sice krajina jižní Moravy a Weinviertelu v základu neliší, kvůli odlišným politickým a ekonomickým systémům ale na obou stranách hranice na začátku 90. let existovaly odlišné přístupy k přírodě a krajině. *„Přístupy k řešení problémů a zlepšování situace se proto musely lišit. To může být jeden*

---

<sup>429</sup> „Biosférická rezervace Dolní Morava“, Jižní Morava, <https://jizni-morava.cz/cz/zazitky/o70478-biosfericka-rezervace-dolni-morava> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>430</sup> Rozhovor s Jiřím Matuškou, 19. března 2018; „Ochrana Soutoku“, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, <https://soutok.nature.cz/jak-soutok-chronit> (staženo 19. prosince 2021); Aktuální koaliční smlouva české vlády zahrnuje příslib zřízení národního parku na Soutoku („Moravská Amazonie“): Koaliční smlouva na volební období 2021–2025, 42.



*z důvodů, proč se spolupráce s Veronikou dále nerozvíjela,*“ uvedl Manzano.<sup>431</sup> Spolupráci v ochraně přírody negativně poznamenalo i oslabení regionální spolupráce po zrušení Jihomoravského kraje jako institucionálního partnera pro dolnorakouskou vládu a faktická nefunkčnost jeho nástupce ve této roli, Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem.

K ochladnutí přeshraniční spolupráce přispěl i vstup Rakouska do Evropské unie, který přinesl jiné priority i pro ochranářské spolky. Podmínky pro ochranu přírody v zemědělské krajině se zásadně změnilly a EU vstupovala do ochrany přírody politicky i finančně tak výrazně, že i činnost Distelvereinu, která spojovala ekologické přístupy k zemědělství s ochranou vzácných biotopů, nebyla potřeba tolik jako dříve. Rigidní evropské programy navíc neposkytovaly prostor pro vlastní iniciativy a projekty. (Tato změna zapříčinila mj. i odchod Carla Manzana z Distelvereinu, v roce 1996 se stal ředitelem nově zřízeného národního parku Donau-Auen a završil tak svou kariéru od ekologického aktivisty u Hainburgu až k vedení renomované státní instituce ochrany přírody.)<sup>432</sup> Jihomoravsko-dolnorakouská spolupráce v ochraně přírody se tak omezila na občasnou projektovou spolupráci, trvalejší dopad na ochranu přírody v obou zemích už ovšem neměla.

### **6.3 Shrnutí**

Potřeba chránit unikátní přírodu na česko-rakouském pomezí spolu s uvolněním mezistátních vztahů v 80. letech umožnily jihomoravským a dolnorakouským ochráncům přírody propojit své zájmy a dát místní ochraně přírody přeshraniční rozměr. V oblasti Podyjí bylo klíčovým impulsem pro zahájení cesty ke dvoustranné ochraně přírody zjištění hardeggských obyvatel o československých plánech na masivní vodní dílo Býčí skála, které by výjimečnou údolní krajinu Podyjí nenávratně zničilo. Centrální plány tak získaly lokálního oponenta v podobě Občanské iniciativy za záchranu Podyjí, která spojila kritiku vodohospodářského záměru se snahou o zavedení trvalé ochrany přírody i na rakouské části území podél řeky Dyje.

Ještě důležitějším momentem pro dlouhodobou spolupráci ochránců přírody v Podyjí bylo navázání osobních kontaktů mezi pracovníky CHKO a zástupci Občanské iniciativy v první polovině roku 1989. K jejich dlouholeté funkční spolupráci přispělo

---

<sup>431</sup> Rozhovor s Carlem Manzanem, 13. července 2019.

<sup>432</sup> Ibid.

několik faktorů – provázaný a doplňující se charakter území, osobní aktivita a zájem obou stran o přeshraniční kontakty, a uvolněná atmosféra převratu, nakloněná tématu životního prostředí. Ředitel národního parku Podyjí Tomáš Rothröckl na ni o tři roky později vzpomínal takto: „*Veřejné mínění bylo tehdy neobyčejně zelené. Magické slovo ekologie musel každý ambiciózní politik vyslovit nejméně třikrát denně.*“<sup>433</sup> Tato atmosféra přispěla k rychlému zřízení národního parku Podyjí již v roce 1991, které ovšem profitovalo z kontinuity dlouhodobé ochrany přírody na tomto území i z přítomnosti Podyjí v plánech na zřízení nových národních parků z 80. let.

Cesta k národnímu parku Thayatal byla o poznání trnitější, jeho plány byly v průběhu 90. let opakovaně odkládány a nezdálo se, že budou definitivně uloženy k ledu. Navázané přeshraniční kontakty a předávání znalostí a zkušeností jihomoravských ochránců přírody jejich dolnorakouským kolegům, stejně jako osobní aktivita zástupců Občanské iniciativy za záchranu Podyjí, byly klíčovými součástmi konečného úspěchu tohoto záměru. I když se nenaplnily původní plány na česko-rakouský bilaterální národní park, úspěšná spolupráce obou Správ, stavící na personální kontinuitě trvající již od přelomu 80. a 90. let, je výjimečná i v evropském kontextu přeshraničních chráněných území. Ochrana přírody v oblasti bývalé železné opony má navíc důležitý transnacionální symbolický rozměr – příroda zde spojuje území, které bylo dlouhá desetiletí politicky rozdělené.

V euforické atmosféře počátku 90. let mnozí doufali, že intenzivní přeshraniční spolupráce se bude týkat mnoha dalších projektů a záměrů, po počáteční živé výměně mezi jihomoravskými a dolnorakouskými organizacemi a spolky však brzy přišlo zklamání. Atmosféra nakloněná ochraně přírody a životnímu prostředí v Československu vydržela jen krátce, a vstup Rakouska do Evropské unie v roce 1995 ještě více oddálil zájmy a problémy obou zemí. Ochrana přírody v oblasti soutoku Dyje a Moravy sice nadále zůstávala spojujícím tématem, prosadit ji vůči místním i nadnárodním hospodářským plánům se ovšem dosud nepodařilo. Úspěch národních parků Podyjí a Thayatal je tak nakonec v kontextu dlouhodobé česko-rakouské spolupráce v ochraně přírody spíše výjimkou potvrzující pravidlo a znovu dokazuje důležitost osobní aktivity aktérů přeshraniční spolupráce.

---

<sup>433</sup> Tomáš Rothröckl, „Dítě, které se nemělo narodit“, *veronica*, č. 3 (1993): 20.

## 7. Přeshraniční znečištění

Znečištění životního prostředí bylo a nadále zůstává závažným problémem, se kterým se potýká globálně celý svět, nehledě na politické hranice. Znečištění ovzduší a vod, vytvořené na území jednoho státu, zasahuje i do sousedních a vzdálenějších zemí. Ve sledovaných jihomoravských a dolnorakouských regionech byl přeshraniční přesah znečištění významnější než v jiných oblastech kvůli (již výše popsaným) geografickým podmínkám. Na rozdíl od ostatních částí českého pohraničí se zde nenachází pohoří, která by tlumila transfer znečištěného vzduchu. Zároveň velkou část hranice tvoří řeka Dyje, která má možnost přenášet znečištěnou vodu z celého svého povodí do sousední země.

Blok komunistických zemí včetně Československa byl v období studené války kvůli orientaci na těžký průmysl a absenci „čisticích“ technologií výrazně větším znečišťovatelem než západní země včetně Rakouska. Obyvatelé jižní Moravy narozdíl od severočeských a slezských průmyslových regionů nijak extrémně netrpěli znečištěním ovzduší, i z toho důvodu pro zdejší region nebyly typické demonstrace za zlepšení životního prostředí na konci 80. let. Přesto i do sousedního dolnorakouského regionu zasahovaly emise právě z průmyslovějších československých regionů, a i tato otázka byla řešena v přeshraničním styku. Jakkoli byl region ušetřen největších problémů znečištěného ovzduší, o to závažnějším problémem zde bylo znečištění vody, způsobené intenzivní zemědělskou, a především cukrovarnickou produkcí, typickou pro celou sledovanou oblast, a také nedostatečně řešenými komunálními odpadními vodami.

Ačkoli v Dolním Rakousku měla péče o životní prostředí větší váhu než v komunistickém Československu, transfer znečištění nebyl jednosměrný. Naopak, jak ukáže následující kapitola, jedním z největších znečišťovatelů hraniční řeky Dyje byla chemická továrna v dolnorakouském Pernhofenu. Přeshraniční znečištění zároveň přetrvalo kontinuálně až do 90. let. Vedle nutnosti řešit problémy zasahující na obě strany hranice však téma přeshraničního znečištění poskytlo i produktivní bázi pro vzájemnou inspiraci a výměnu mezi Československem a Rakouskem, i mezi sledovanými regiony. Následující kapitola ukáže, jaké problémy přinesl transfer přeshraničního znečištění oběma regionům, jak se prolínalo lokální, regionální a centrální řešení tohoto problému a jakým způsobem se problém přeshraničního znečištění mezi oběma regiony vyvinul po roce 1989.<sup>434</sup>

---

<sup>434</sup> Tato kapitola je rozpracovanou verzí studie autorky, publikované v časopise *Der Donauraum*: Kateřina Vnoučková, „The Iron Curtain Could Stop People, But Not the Environment“, *Der Donauraum* 59, č. 1–2 (2019): 47–58.

## 7.1 Dlouholeté znečištění řeky Dyje továrnou v Pernhofenu

Méně častý, ale o to závažnější příklad znečištění ve směru z Dolního Rakouska na jižní Moravu ukazuje případ znečištění hraniční řeky Dyje továrnou na kyselinu citronovou v dolnorakouském Pernhofenu. Povodí řeky Dyje významně ovlivňuje charakter oblasti na hranici mezi jihomoravským a dolnorakouským regionem. Na českém území pramení jako Moravská Dyje na jihu Vysočiny u Třeště a na rakouské území se vlévá pod jihočeskou obcí Písečné. Rakouský přítok pod názvem Německá Dyje pramení u dolnorakouské obce Schweiggers, a u města Raabs and der Thaya se stéká s Moravskou Dyjí, aby nadále tvořily řeku Dyji, tekoucí střídavě na českém a rakouském území. V západní části jihomoravského regionu se na toku nachází vodní nádrž Vranov, která v závislosti na své energetické funkci významně reguluje stav toku i v jeho dalším průběhu. To je důležité zejména ve přírodně cenné oblasti Podyjí, kde Dyje na většině území tvoří státní hranici, a objem toku ovlivňuje zdejší významné druhy fauny a flóry. Za oblastí Podyjí již tok zůstává převážně na jihomoravském území, s výjimkou dvou krátkých úseků u Laa an der Thaya a Nového Přerova. Právě jeden a půl kilometru dlouhý úsek u Laa an der Thaya je klíčový pro přenos vodního znečištění z Dolního Rakouska do Československa (Příloha č. 5).

Vedle samotného toku řeky Dyje tvoří přeshraniční povodí ještě několik dalších vodních děl, například Dyjsko-mlýnský náhon, a různé menší potoky a přítoky Dyje (například Polní potok/Ottenthaler Bach u Mikulova). Nutnost společného postupu v péči o hraniční vody vedla v roce 1967 k uzavření bilaterální Smlouvy mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o úpravě vodohospodářských otázek na hraničních vodách. Na základě této smlouvy se také každoročně scházela Československo-rakouská komise pro hraniční vody.<sup>435</sup> Členy komise tvořili především odborníci z ministerstev lesnictví a vodního hospodářství a z vodohospodářských úřadů, kteří při dvoutýdenních jednáních řešili široký katalog otázek od regulace toků a stavebních prací na nich přes čistotu vody až po plánované energetické využití hraničních

---

<sup>435</sup> Článek 14, Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o úpravě vodohospodářských otázek na hraničních vodách, 7. prosince 1967, [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko\\_dokument/\\$FILE/OOV-smlouva\\_HV\\_Rak-20131003.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko_dokument/$FILE/OOV-smlouva_HV_Rak-20131003.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

toků. Kvalita vody přiváděné do Dyje Pulkavou byla trvalým tématem od počátku jednání této komise.<sup>436</sup>

### 7.1.1 Znečištění Dyje do roku 1989

Znečištění řeky Dyje, pozorované od soutoku s Pulkavou na krátkém úseku na rakouském území u Laa an der Thaya, pocházelo z chemické továrny Jungbunzlauer nedaleko Pernhofenu. I historie této továrny ukazuje česko-rakouskou provázanost – kořeny tehdy likérnického podniku pochází z Mladé Boleslavi (německy Jung Bunzlau), kde jej v roce 1867 založil podnikatel Ignatz Lederer.<sup>437</sup> Jeho potomci v roce 1900 rozšířili výrobu do dolnorakouského Pernhofenu. Zde pak byla v roce 1962 zahájena produkce kyseliny citronové, která s sebou nesla významný nárůst znečištění odpadních vod, vypouštěných do relativně slabého toku Pulkavy. Ta byla k vypouštění odpadů nevhodná nejen kvůli nízkému průtoku, ale i proto, že byla kvůli absenci čističek odpadních vod v místních obcích znečištěná již ve svém toku před areálem továrny.<sup>438</sup>

Čeští hydrologové zaznamenávali při svých měřeních znečištění Dyje pod soutokem s Pulkavou již od 50. let, koordinované monitorování kvality vody v Dyji společně s rakouskými kolegy ovšem bylo možné až po roce 1967 po uzavření výše zmíněné smlouvy o vodohospodářských otázkách. Od roku 1970 pak byla měření pro chemické a biologické analýzy prováděna několikrát ročně.<sup>439</sup> Na měření kvality vody v Dyji se již od počátku 60. let podílela hydrochemička Eva Kočková z Výzkumného ústavu vodohospodářského (VÚV) v Brně. Na komplikované podmínky měření v hraničním území vzpomínala: „*Možnost odběrů vzorků za hranicemi byla díky tehdejšímu státnímu režimu velice komplikovaná, znamenala důkladné prověření před cestou a trvalou kontrolu při pohybu v hraničním území. Nejednou jsme se setkali*

---

<sup>436</sup> Protokoly z jednání komise, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110 - Grenzwässerkommission – Vertrag zwischen Österreich und der CSSR über die Regelung von wasserwirtschaftlichen Fragen an den Genzwässern.

<sup>437</sup> Milan Hlavačka, „Ein böhmisch-jüdisches Unternehmensmärchen mit bitterem Ende. Ignatz Lederer und seine „Jungbunzlauer“ Alkoholerzeugung in Böhmen“, in *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*, svazek 6 (2001/2002), 47.

<sup>438</sup> Hana Mlejnková, Eva Kočková a Zdeňka Žáková, „Dlouhodobé hodnocení přeshraniční problematiky znečišťování řeky Dyje vlivem rakouského přítoku Pulkavy“, in *Sborník prací VÚV T.G.M.*, ed. Marie Kalinová, (Praha: VÚV T.G.M., 2007), 20.

<sup>439</sup> Mlejnková, Kočková a Žáková, „Dlouhodobé hodnocení“, 6.

*s nadměrně ostražitými ochránci hranic, kteří na nás po dobu odběru mířili samopaly. Hledání zdroje znečištění vyžadovalo noční a denní až 24hodinové odběry vzorků.*“<sup>440</sup>

Díky dlouhodobému měření zaznamenali čeští hydrologové výrazné zhoršení stavu znečištění řeky Dyje, které nastalo v roce 1975 po nahrazení výrobní suroviny v produkci kyseliny citronové v pernhofenské továrně. Jak uvádějí ve studii *Dlouhodobé hodnocení přeshraniční problematiky znečišťování řeky Dyje vlivem rakouského přítoku Pulkavy* výzkumnice z VÚV Eva Kočková, Zdeňka Žáková a Hana Mlejnková: „*Původní výrobní surovina pro výrobu kyseliny citronové – cukr, byla v listopadu 1975 nahrazena levnější melasou. Změna suroviny a výrobní technologie měla za následek výrazné zvýšení již tak silného znečištění Pulkavy a následně (až 7násobně) v Dyji. Přísun znečištění, který se vyskytoval zpočátku jen v období cukrovarnických kampaní, byl nadále trvalý.*“<sup>441</sup> Před vybudováním první novomlýnské nádrže v roce 1978 zasahovalo znečištění přiváděné Dyjí z Pulkavy až k soutoku Dyje s Moravou.<sup>442</sup>

Kritickým se znečištění stalo na začátku 80. let. Hydrologové na české straně každoročně při měření zaznamenávali špatné biologické i chemické parametry vody v Dyji pod soutokem s Pulkavou, na horní nádrži vodního díla Nové Mlýny každoročně v důsledku znečištěné Dyje docházelo k úhynu části rybí osádky (například v roce 1981 34,6 tun ryb, o rok později 24,2 tun ryb).<sup>443</sup> V rámci jednání v komisi pro hraniční vody československá delegace pravidelně upozorňovala rakouskou stranu, že „*voda v (novomlýnských) nádržích byla ovlivněna znečištěním Pulkavy do té míry, že nádrže nemohou sloužit svému účelu.*“<sup>444</sup> Na znečištěnou Dyji si pravidelně stěžovali také místní obyvatelé a pracovníci v okolí Dyje: „*Lidé, kteří jsou služebně vázáni přítomností u vody, trpěli po skončení služby zdravotními potížemi.*“<sup>445</sup>

Na rakouské straně ovšem bylo vysoké zatížení Pulkavy a Dyje znečišťujícími látkami ze strany vodoprávních orgánů povoleno.<sup>446</sup> V politickém lobbingu za možnost

---

<sup>440</sup> „Rozhovor s RNDr. Evou Kočkovou, dlouholetou pracovnící VÚV TGM v oboru hydrochemie a hodnocení jakosti vod, *Vodohospodářské technicko-ekonomické informace*, č. 6 (2019): 59.

<sup>441</sup> Mlejnková, Kočková a Žáková, „Dlouhodobé hodnocení“, 2.

<sup>442</sup> *Ibid.*, 20.

<sup>443</sup> Jiří Heteša a Petr Marvan, „Vývoj fytoplanktonu VD Nové Mlýny 1978-1991“, přednáška na Determinačním kurzu Oddělení hygieny vody Státního zdravotnického ústavu, Dolní Věstonice 15. – 18. června 2009.

<sup>444</sup> Protokol z 12. zasedání komise pro hraniční vody, 30. března – 12. dubna 1981, strana 49, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110a/77-II/C/81.

<sup>445</sup> Protokol z 15. zasedání komise pro hraniční vody, 2. – 13. dubna 1984, strana 45, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/88-II/C/84.

<sup>446</sup> Protokol z 12. zasedání komise, strana 50, 52, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110a/77-II/C/81; Mlejnková, Kočková a Žáková, „Dlouhodobé hodnocení“, 9.

vypouštět velké množství odpadních vod sehrával důležitou roli majitel továrny v Pernhofenu, kterým byl od roku 1967 významný rakouský podnikatel Karl Kahane.<sup>447</sup> Ten měl silné slovo nejen díky svým podnikatelským aktivitám, ale byl také blízkým přítelem a ekonomickým poradcem tehdejšího rakouského sociálně-demokratického kancléře Bruna Kreiského (Sociálně demokratická strana Rakouska, SPÖ).<sup>448</sup> Rakouské úřady tak byly k znečišťování řeky Pulkavy odpadními látkami dlouho benevolentní.

Neudržitelný stav znečištění v první polovině 80. let však vedl k tomu, že pernhofenská továrna musela přistoupit k jeho řešení. V období mezi květnem 1982 a červencem 1983 dokonce vypouštěný objem odpadních látek překonal i relativně velkorysé rakouské předpisy, za což byl o několik let později Karl Kahane jako provozovatel továrny potrestán pokutou za poškození životního prostředí.<sup>449</sup> Nařízení Spolkového ministerstva pro zemědělství a lesnictví z 29. července 1983 pak firmě Jungbunzlauer stanovilo povinnost zřídit kvalitnější čističku odpadních vod. Její stavba měla být zahájena v polovině roku 1984, dokončena měla být v roce 1986.<sup>450</sup>

Hned na začátku rok 1984 však došlo k dosud nejzávažnějšímu případu úhynu ryb v novomlýnské nádrži v důsledku znečištění řeky Dyje. Odpadní vody z továrny v Pernhofenu, přiváděné Dyjí z Pulkavy, se v zimním období hromadily pod ledem v horní novomlýnské nádrži a při rozkladu velkého množství organických látek zde došlo k vyčerpání kyslíku a následnému totálnímu úhynu rybí obsádky o hmotnosti přibližně 250 tun.<sup>451</sup> Podle Československé tiskové agentury, citované v rakouském týdeníku *Kurier*, odpovídalo toto znečištění odpadu z města s 1,5 milionem obyvatel.<sup>452</sup> Závažnost případu dokládá, že se projednával nejen na odborné úrovni v Česko-rakouské komisi pro hraniční vody, ale dostal se i na program jednání více politické Česko-rakouské komise k šetření událostí na společných státních hranicích. V té narozdíl od komise pro hraniční vody, obsazené především odborníky, zasedali zástupci ministerstev zahraniční a vnitra,

---

<sup>447</sup> Werner Kohl, „Pernhofen und Jungbunzlauer. Zuckerfabrik – Spiritusbrennerei – Hightechunternehmen“, in *Die österreichische Zuckerindustrie*, eds. Kohl a Steiger, 96.

<sup>448</sup> Oliver Rathkolb, „Brandt, Kreisky and Palme as Policy Entrepreneurs: Social Democratic Networks in Europe's Policy Towards the Middle East“ in *Transnational Networks in Regional Integration: Governing Europe 1945-83*, eds. Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht a Michael Gehler (London: Palgrave Macmillan, 2010), 152-175.

<sup>449</sup> Ernst Bieber, „Der „Mann des Jahres 1985“ muß 600.000 S Umweltstrafe zahlen“, *Kurier*, 16. června 1988.

<sup>450</sup> Znečištění Pulkavy a Dyje z rak. území, 18. ledna 1984, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27198 – Sonstige Vorfälle (CSSR-Grenze), číslo jednací 27.198/411-II/C/84.

<sup>451</sup> Protokol z 16. zasedání komise pro hraniční vody, 15. – 26. dubna 1985, strana 43, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/90-II/C/85.

<sup>452</sup> „Umweltschaden: CSSR greift Österreich an“, *Kurier*, 15. ledna 1984.

na rakouské straně pak ještě zástupci zemských ředitelství bezpečnosti /*Sicherheitsdirektion*/. Dle protokolu ze 16. zasedání komise v květnu 1984 rakouská delegace ujistila české kolegy, že negativním ekologickým dopadům znečištění řeky Dyje továrnou v Pernhofenu bude věnovat zvláštní pozornost.<sup>453</sup>

K opětovnému úhynu rybí obsádky horní novomlýnské nádrže došlo i na přelomu let 1984/1985, vzhledem k obecně nízkému početnímu stavu v důsledku předchozí katastrofy nebyl úhyn objemově tak výrazný a nevzbudil velkou pozornost.<sup>454</sup> Znečištění řeky Dyje se tak nadále řešilo v komisi pro hraniční vody, československá delegace opakovaně vyzývala rakouskou stranu k řešení problému znečištění a upozorňovala na to, že dochází k porušování mezinárodní smlouvy o hraničních vodách – zejména ustanovení, že smluvní státy budou „*pečovat o to, aby provozem vodohospodářských děl a zařízení všeho druhu na hraničních vodách neutrpěly škodu vodohospodářské zájmy druhého smluvního státu.*“<sup>455</sup> Čistotou odpadních vod zároveň československá delegace podmiňovala svůj souhlas se zvýšením odběru užitkové vody z řeky Dyje pro závod Jungbunzlauer, o což firma prostřednictvím komise pro hraniční vody požádala.<sup>456</sup> Dokončení čističky odpadních vod v roce 1986, na jejíž výstavbu mohla československá strana dohlížet, přispělo k výraznému snížení objemu znečištění, až o 60–70 procent. Problémy ovšem přetrvávaly. Ještě v roce 1987 označoval rakouský tisk dolní tok Pulkavy za Pernhofenem jako „*biologicky mrtvý*“.<sup>457</sup>

To potvrzuje případ ze srpna roku 1988 – úhyn několik stovek mladých ryb v Dyji na rakouském území pod soutokem s Pulkavou, který byl hlášen místním rybářem. Jeho příčinou byla pravděpodobně kombinace negativních faktorů – nízký stav vody, horké teplo a výpusť chemikálií z továrny v Pernhofenu – která vedla k nedostatku kyslíku v toku. Na československé straně ovšem znečištění v tomto případě škody nezpůsobilo, což potvrdili i členové československé delegace při komisi pro hraniční vody, kteří se na

---

<sup>453</sup> Protokol o 16. řádném zasedání Československo-rakouské komise k šetření událostí na společných státních hranicích, 15. – 18. května 1984, strana 4, Národní archiv, fond ÚPV-F, rok 1984, Karton 88, signatura 434/13.

<sup>454</sup> Heteša a Marvan, „Vývoj fytoplanktonu“, 21.

<sup>455</sup> Článek 3, Smlouva o úpravě vodohospodářských otázek na hraničních vodách; Protokol ze 14. zasedání komise pro hraniční vody, 18. – 29. dubna 1983, strana 40, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/87-II/C/83.

<sup>456</sup> Protokol z 18. zasedání komise pro hraniční vody, 23. března – 3. dubna 1987, strana 79, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/92-II/C/87.

<sup>457</sup> „Zitronensäurefabrik als Umweltsünder an Pranger“, *Kurier*, 26. března 1987.



místě shodou okolností sešli s rakouskými kolegy kvůli pravidelnému odebrání vzorků.<sup>458</sup> Dále na československém území se znečištění rozptýlilo, a i když měla voda v Dyji i nadále zhoršenou kvalitu, k významnému úhynu ryb v důsledku znečištění již po roce 1987 nedocházelo.<sup>459</sup> Další zlepšení přinesla druhá, aerobní čistička odpadních vod, zřízená v roce 1990. Podle hydrochemičky Evy Kočkové se po výstavbě obou čističek situace zlepšila, znečištění ovšem nezmizelo: „*Odpady z problematické výroby však nebylo možné vyčistit ani nejlepšími dostupnými technologiemi a voda v Dyji měla stále barvu Kofoly.*“<sup>460</sup> Kvalitu toku Pulkavy zároveň i nadále vedle produkce továrny v Pernhofenu zhoršovalo nedostatečné čištění odpadních vod v okolních obcích. To byl problém, se kterým se mnohdy ještě závažněji potýkala i jihomoravská část povodí Dyje.<sup>461</sup>

### **7.1.2 Přetrvávající problém v 90. letech**

Ačkoli organické znečištění z výrobní produkce firmy Jungbunzlauer AG po zřízení čističek výrazně pokleslo, problémy se znečištěným tokem přetrvaly do 90. let a tématem jsou i v současnosti. Kromě výrazného zabarvení dokazovaly přítomnost škodlivých látek i pokračující pravidelná měření českých a rakouských hydrologů – po roce 1989 již společná. Pokračující benevolenci rakouských orgánů k znečištění vypouštěnému do Pulkavy potvrdil prováděcí předpis Spolkového ministerstva pro zemědělství a lesnictví, který v roce 1994 několikanásobně zvýšil povolené limity pro vypouštění kyanidů, těžkých kovů a další toxických látek do odpadních vod.<sup>462</sup> Továrna v Pernhofenu navíc nerespektovala českou podmínku k souhlasu se zvýšeným odběrem vody z Dyje pro výrobu v Pernhofenu – zvýšený odběr byl naopak spojen se značným nárůstem odpadních vod (27 500m<sup>3</sup>/den, tedy více než polovina odhadovaného minimálního průtoku v Dyji).<sup>463</sup>

---

<sup>458</sup> Dálnopis, Zemské ředitelství bezpečnosti Dolní Rakousko, Předmět: Znečištění vodstva (úhyn ryb) firmou Jungbunzlauer v 2064 Wulzeshofen – Pernhofen, okr. Mistelbach, 23. srpna 1988, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27198, číslo jednací 27.198/695-II/C/88.

<sup>459</sup> Heteša a Marvan, „Vývoj fytoplanktonu“, 5.

<sup>460</sup> „Rozhovor s RNDr. Evou Kočkovou“, 59.

<sup>461</sup> Heteša a Marvan, „Vývoj fytoplanktonu“, 21.

<sup>462</sup> Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der Hefe-, Spiritus- und Zitronensäureerzeugung, 30. prosince 1994, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010860> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>463</sup> Hana Mlejnková, „Řeky bez hranic – dlouhodobý nepříznivý vliv rakouské Pulkavy na jakost vody v Dyji“, Seminář VUV TGM, Praha (22. března 2012), 16.

I nadále tedy byla otázka znečištění předmětem jednání v Československo-rakouské a od roku 1993 v Česko-rakouské komisi pro hraniční vody. Díky spíše odbornému charakteru komise v jejím obsazení na obou stranách panovala personální kontinuita přes rok 1989, a jednání v 90. letech tak plynule navázala na předchozí období. Československá strana se pravidelně ohrazovala proti trvale vysokým objemům odpadních látek vypouštěných do řeky Pulkavy a následně zaústěných do Dyje, v 90. letech ovšem významných úspěchů v jednání nedosáhla.<sup>464</sup> Jedním z důvodů byl slabší politický tlak z české strany – otázka životního prostředí ztrácela v konfrontaci s ekonomickou transformací relevanci, a hlavním tématem česko-rakouských diskusí se stala otázka jaderné energie. Po roce 1989 se zároveň ukázalo, že vodní dílo Nové Mlýny, dlouhodobě znečišťované odpadními vodami z dolnorakouské továrny, nikdy nebude plnit svoji původně plánovanou zavlažovací roli – i tento původní argument československé strany tedy již neplatil.<sup>465</sup> V neposlední řadě byla firma Jungbunzlauer i po smrti Karla Kahaneho v roce 1993 a převzetí podniku jeho potomky stále důležitým lobbistickým hráčem, který dokázal ovlivnit vodohospodářská rozhodnutí.

V roce 1999 rakouské Spolkové ministerstvo pro zemědělství a lesnictví vydalo dvě vyhlášky, kterými schválilo vysoký přísun znečištění přiváděného Pulkavou do Dyje.<sup>466</sup> Česká strana s tímto rozhodnutím nesouhlasila. Podle tehdejšího člena komise Karla Lábra z Ministerstva životního prostředí tím rakouská strana porušila smlouvu o vodohospodářských otázkách, konkrétně ustanovení, že „*Smluvní státy se zavazují neprovádět na hraničních vodách (...) bez souhlasu druhého smluvního státu žádná opatření, která by nepříznivě ovlivnila vodní poměry na území druhého smluvního státu.*“<sup>467</sup> Podle hydrobioložky Hany Mlejnkové z VÚV „*Tento stav vyvolal další vlnu*

---

<sup>464</sup> Rozhovor s tehdejším členem Komise pro hraniční vody Karlem Lábrem, 10. září 2019.

<sup>465</sup> Možnostem změny charakteru vodního díla Nové Mlýny po roce 1989 se věnovali redaktori ekologického bulletinu veronica: Mojmir Vlašín a Michal Franěk, „Staré mlýny“, *veronica*, č. 2 (1993): 32, Michal Franěk, „Nové mlýny stále postaru“, *veronica*, č. 3 (1995): 34, 35; k roli vodního díla v socialistickém hospodářství obecně Jiří Janáč, „Planned environment in a socialist dictatorship. Complex water management and soil improvement in Moravia“, in *Environmentalism under Authoritarian Regimes. Myth, Propaganda, Reality*, eds. Stephen Brain a Viktor Pál (London: Routledge, 2018), 125–144, Štanzel, *Wasserträume und Wasserräume*.

<sup>466</sup> Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der Herstellung und Verarbeitung von Kunststoffen, Gummi und Kautschuk (AEV Kunststoffe), 12. ledna 1999, [https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999\\_8\\_2/1999\\_8\\_2.pdf](https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999_8_2/1999_8_2.pdf) (staženo 19. prosince 2021), Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der physikalisch-chemischen oder biologischen Abfallbehandlung (AEV Abfallbehandlung), 12. ledna 1999, [https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999\\_9\\_2/1999\\_9\\_2.pdf](https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999_9_2/1999_9_2.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

<sup>467</sup> Článek 3, odstavec 1, Smlouva o úpravě vodohospodářských otázek na hraničních vodách, rozhovor s Karlem Lábrem, 10. září 2019.

*jednání, kterými se podařilo zvýšit důraz na vliv Pulkavy na jakost vody v řece Dyji a zahájit sledování i v Pulkavě nad a pod závodem.*“<sup>468</sup> Ke zlepšení situace přispělo vedle trvajících jednání zároveň přistoupení České republiky do Evropské unie, čímž se částečně sjednotily parametry měření v obou zemích.

Nejvýznamnějším krokem ke zlepšení kvality odpadních vod vypouštěných do Dyje pak byla opět změna vstupní suroviny – kvůli omezení trhu s cukrem v důsledku rozhodnutí Evropské unie, a tudíž i omezení výroby melasy, přešla továrna v Pernhofenu v roce 2007 na využití glukozového sirupu z kukuřice.<sup>469</sup> Obavy české strany z opětovného zhoršení stavu vedly ve stejném roce k založení česko-rakouské „Pracovní skupiny Dyje“, která v následujících letech úspěšně jednala na ustanovení konsenzu a stavu akceptovatelného pro obě strany. V důsledku změny suroviny došlo ke zlepšení stavu odpadních vod, a díky menšímu objemu odpadních látek i ke snížení maximálních limitů pro jejich vypouštění.<sup>470</sup> Od roku 2016 jsou navíc odpadní vody vypouštěné z továrny přímo do Dyje, což eliminuje problém nízkého průtoku v řece Pulkavě.

Firma Jungbunzlauer v mezičase globálně expandovala, výroba v Pernhofenu však zůstává důležitou součástí jejího portfolia. Ročně se zde vyrábí 250 tisíc tun kyseliny citronové, což odpovídá přibližně polovině roční evropské spotřeby.<sup>471</sup> S výrobou jsou však nadále spojeny environmentální problémy – jednou z posledních událostí, spojených se závodem v Pernhofenu, je soudní spor dolnorakouského farmáře o poskytnutí informací o znečištění řeky Dyje, které mu původně okresní úřad v Mistelbachu s odkazem na firemní tajemství firmy Jungbunzlauer odmítl vydat.<sup>472</sup> Znečištění Dyje je zároveň nadále důležitým bodem pravidelných jednání česko-rakouské komise pro hraniční vody.<sup>473</sup>

Transfer přeshraničního znečištění řeky Dyje z dolnorakouské továrny na jihomoravské území je prakticky od zahájení výroby v tomto podniku trvalým tématem v přeshraničních vztazích. Kontinuita tohoto problému tak dalece přesahuje období od poloviny 80. do poloviny 90. let, primárně sledované v této práci. Akcelerace řešení

---

<sup>468</sup> Mlejnková, Kočková a Žáková, „Dlouhodobé hodnocení“, 10.

<sup>469</sup> „Evropská komise žádá další omezení v produkci cukru“, *euractiv*, 26. února 2007, <https://euractiv.cz/section/zemedelstvi/news/evropska-komise-zada-dalsi-omezeni-v-produkci-cukru/> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>470</sup> Mlejnková, „Řeky bez hranic“, 19.

<sup>471</sup> Stefan Melichar, „Die Firma werde ich nie vergessen“, *profil*, 18. října 2020.

<sup>472</sup> „Geheimsache Thaya“, *profil*, 26. září 2021.

<sup>473</sup> Protokol z 28. zasedání Česko-rakouské komise pro hraniční vody, 31. prosince 2020, s. 33, 34, [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko\\_dokument/\\$FILE/OOV\\_Protokol\\_Komise2020\\_f\\_in\\_20211019.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko_dokument/$FILE/OOV_Protokol_Komise2020_f_in_20211019.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

v 80. letech v důsledku dramatických důsledků tohoto znečištění a politizace problému však potvrzuje trend vzrůstající přeshraniční spolupráce na tématu životního prostředí v tomto období. Personální kontinuita na úrovni úředníků v Česko-rakouské komisi pro hraniční vody i v osobách výzkumníků, hodnotících kvalitu vody v Dyji pak zajistila plynulé pokračování řešení problému v 90. letech. Bez důraznější politické podpory pro tento problém a pro životní prostředí obecně však česká strana dlouho nedokázala prosadit své požadavky, a výrazný posun tak přinesla až technologická změna ve výrobě v důsledku rozhodnutí Evropské unie o omezení trhu s cukrem.

## 7.2 Obecný problém kvality vod ve sledovaných regionech

Vedle chemického znečištění z továrny v Pernhofenu trpělo hraniční povodí i komunálním znečištěním z obcí, kde nebyly zbudovány čističky odpadních vod, a odpadními vodami ze zemědělské produkce, zejména z cukrovarů v období cukrovarnické kampaně. Výstavba čističek odpadních vod byla zejména na československé straně velmi pozvolná. Podle dokumentů československo-rakouské komise pro hraniční vody byla v 80. letech s cílem omezit nejhorší znečištění hraniční řeky Moravy vybudována čistička v Brně a v cukrovaru v Hodoníně, další menší města a obce, včetně cukrovarů v Hrušovanech nad Jevišovkou a v Břeclavi však byly dosud opomenuty.<sup>474</sup> Přislíbem měl být závazek Okresního národního výboru v Břeclavi zřídit v souvislosti s budováním novomlýnských nádrží čističky v okolních obcích, aby nebyla znečišťována voda v nádržích, do pádu komunistického režimu se jich ovšem místní obyvatelé nedočkali.<sup>475</sup> Vliv odpadních vod z cukrovaru Hrušovany nad Jevišovkou se zjišťoval i v případě dramatického úhynu rybí osádky v horní novomlýnské nádrži na začátku roku 1984 (popsaném výše), pravidelná měření v době cukrovarnické kampaně však neprokázala nadměrné znečištění, které by mohlo přispět k tomuto úhynu.<sup>476</sup>

Dolnorakouská strana byla naopak ve výstavbě infrastruktury k čištění odpadních vod i díky důležité roli životního prostředí v tomto regionu úspěšnější, a v 80. letech vybuvovala nebo zahájila výstavbu čističek i v mnoha menších obcích – například v Rabensburgu, Drösingu a Hohenau v povodí Moravy a Zwingendorfu, Haugsdorfu a

---

<sup>474</sup> Protokoly z 12. – 20. zasedání Komise pro hraniční vody, 1981-1989, GGK, protokoly 1981-1989, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110.

<sup>475</sup> Jaroslav Horák, „K historii jednoho vodního díla“, *veronica*, č. 1 (1991): 36.

<sup>476</sup> Protokol z 16. zasedání, s. 43, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/90-II/C/85.

Seefeld-Kadolz v povodí Dyje.<sup>477</sup> V návaznosti na čističku odpadních vod v továrně Pernhofenu byla také ve druhé polovině 80. let budována komunální čistička v hraničním městě Laa an der Thaya.<sup>478</sup> Na konci 80. let tak byla téměř polovina obyvatel Dolního Rakouska připojena ke kanalizaci s řádným zařízením na čištění odpadních vod.<sup>479</sup> V Československu byla naopak drtivá většina odpadních vod vypouštěna do vodních toků, namísto do kanalizační sítě.<sup>480</sup>

V jihomoravském regionu byl tento problém spojen i s otázkou kvality pitné vody, což byl jeden z nejzásadnějších environmentálních problémů, se kterým se jinak poměrně „zdravý“ region musel vyrovnávat. Zdrojem pitné vody byla v této oblasti převážně chemicky upravovaná povrchová voda z řeky Dyje a nádrží na jejím toku, ta však v důsledku zemědělské výroby často obsahovala velké množství dusičnanů, a to i v celorepublikovém srovnání. Jak uvádí Bedřich Moldan v hodnocení životního prostředí České republiky: „*Nejvíce postižených zdrojů je v okresech Brno-venkov, Břeclav, Znojmo, tj. v okresech s intenzivní zemědělskou výrobou, používající vysoké dávky nitrátových hnojiv.*“<sup>481</sup> Na konci 80. let v souvislosti s částečným uvolněním informování o problémech životního prostředí se touto problematikou zabýval i lokální tisk. Týdeník *Znojensko* v květnu 1989 přinesl rozhovor s tehdejšími vedoucími odboru vodního a lesního hospodářství a zemědělství ONV ve Znojmě, ve kterém vedle zřizování čističek odpadních vod vyzýval i k zavedení ochranných pásem kolem zdrojů vody a k omezení umělých hnojiv, využívaných v zemědělství.<sup>482</sup> Zároveň ovšem nadále platilo, že zemědělská výroba a naplňování hospodářského plánu měly přednost před opatřeními na ochranu životního prostředí. Vedle znečištění vody navíc zemědělská činnost způsobovala i další problémy, zasahující i do sousedního regionu.

### 7.3 Zemědělské znečištění přesahující hranice

Díky nížinaté krajině a úrodné půdě bylo intenzivní zemědělství klíčovou činností na území po obou stranách sledované hranice. Ve druhé polovině 20. století se i na vzhledu

---

<sup>477</sup> Protokoly z 12. – 20. zasedání, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110.

<sup>478</sup> Protokol z 18. zasedání, s. 42, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 4110, číslo jednací 4.110/92-II/C/87.

<sup>479</sup> „Noch viel aufzuholen. Neue Broschüre über Wasser, Abwasser, Müll“, *NÖN Hollabrunn*, 11. srpna 1988.

<sup>480</sup> Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny*, 878.

<sup>481</sup> Moldan et al., *Životní prostředí*, 248.

<sup>482</sup> Anna Maixnerová, „Voda. Voda? Voda!“, *Znojensko*, 31. května 1989; srov. Jaroslav Krejčí, „Pitná voda a životní prostředí“, *Znojensko*, 10. ledna 1990.

dříve podobné krajiny projevily rozdíly v rakouských a československých zemědělských postupech. I díky tomu je dříve nepřehledná hranice nyní na první pohled patrná. Zatímco dolnorakouští zemědělci nadále hospodařili na zpravidla menší rozloze na půdě v osobním vlastnictví, pro jihomoravské kolektivizované zemědělství bylo typické obhospodařování velkých ploch, často bez ohledu na přírodní procesy a biodiverzitu. Pro socialistické zemědělství bylo také typické intenzivní využívání pesticidů. Vzhledem k absenci fyzické hranice způsoboval postřik pesticidy v pohraničním území nezdědka problémy i v sousedním regionu. Tyto lokální případy se pak – nejčastěji za účelem žádosti o náhradu škod – dostaly i na centrální úroveň jednání.

Přesah chemického znečištění přenášeného přes hranici ovzduším dokazuje případ úhynu včel, který Československo-rakouská komise k šetření událostí na společných státních hranicích řešila v polovině 80. let. Úhyn včel, způsobený postřikem na československém území, nahlásil včelař z dolnorakouského Katzelsdorfu, jehož včelín se nacházel pouhé 2 metry od státní hranice a asi 30 metrů od přibližně stohektarového jihomoravského pole s vojtěškou, které bylo včelami hojně navštěvováno. 26. července 1984 v ranních hodinách objevil včelař na příhodové cestě ke včelínu stovky mrtvých včel. Současně spatřil na přilehlém poli traktor, pravděpodobně provádějící postřik. V předchozích letech byl včelař o chystaném postřiku vždy informován prostřednictvím stanoviště hraniční kontroly v Kleinhaugsdorfu (která byla informována československým stanovištěm v Hatích), aby mohl včely ochránit uzavřením ve včelíně. Tento den ale postřiku žádné hlášení nepředcházelo. Úhyn včel a zároveň probíhající zemědělský postřik na československém poli potvrdili i další svědci. Postřik insekticidy navíc potvrdil i vedoucí stanoviště hraniční kontroly v Hatích, kam poškozený včelař (společně s úředníky stanoviště v Kleinhaugsdorfu) případ nahlásil. Na základě údajů od včelaře a odhadu Vyššího spolkového úřadu pro vinohradnictví a ovocnářství (Höhere Bundeslehr- und Versuchsanstalt für Wein- und Obstbau) byla způsobená škoda vyčíslena na 65 065 rakouských šilinků. Celkem včelaři z původních 55 zbylo pouze 15 zdravých včelstev, ostatní buď kompletně nebo zčásti uhynula. Chemická kontrola potvrdila u uhynulých včel kontaminaci insekticidy.<sup>483</sup>

Případ byl projednáván při 17. i 18. pravidelném jednání komise k šetření událostí na společných státních hranicích. Přípravné dokumenty rakouské delegace zahrnují

---

<sup>483</sup> Vložené informace, strana 1, Podezření na otravu včelstev 24. července 1984 v oblasti Kleinhaugsdorf, Dolní Rakousko, 2. srpna 1985, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27198, číslo jednací 27.198/544-II/C/85.

výpověď včelaře, který si podle vlastních slov příliš nesliboval od možnosti získat od československé strany odškodnění. Šlo mu především o důsledné hlášení případných plánovaných postřiků: „*Nejdůležitější je pro mne požadavek na československou stranu provádět postřik pouze v období, kdy ještě rostliny nejsou v květu. Důvodem je to, že v této době včely ještě toto pole neobletují.*“<sup>484</sup> V souvislosti s dalším postřikem v červenci 1985 včelař uvedl, že byl opět předem informován stanoviskem hraniční kontroly v Kleinhaugsdorfu.<sup>485</sup> Navzdory řadě důkazů nebylo podle československé strany zjištěno žádné pochybení příslušné hospodářské organizace, a tedy ani vyplaceno žádné odškodnění. Obě strany se ale shodly na důležitosti opatření, kdy je včelař před postřikem na československé straně informován, aby měl možnost včely uschovat. Delegace proto potvrdily svůj záměr tuto praxi dodržovat: „*Obě strany uvítaly dosavadní zvyklost, kdy se místními kontakty vyzumíval včelař před postřikem, aby měl možnost včely ukrýt. Tento postup – s výjimkou uvedeného případu – doposavad fungoval a obě delegace se budou snažit, aby tato zvyklost byla zachována.*“<sup>486</sup>

Podobný případ zásahu československého postřiku na rakouské území řešila komise v roce 1988, kdy byly v oblasti Unterretzbachu poškozeny vinice v důsledku postřiku herbicidy na československém území nedaleko Šatova. Při následné kontrole bylo zjištěno, že díky relativně pozdnímu termínu poškození nebyl zásah herbicidu tak významný a nedošlo ke škodám na úrodě. Rakouská strana přesto v důsledku tohoto přesahu znečištění vyzvala československé orgány, aby byly k postřikům v budoucnu využívány šetrnější prostředky. Československá strana se k tomu sice oficiálně nezavázala, o zájmu československých úřadů na budoucím zlepšení situace svědčí dotaz, v němž žádají rakouskou stranu o doplňující informace o šetrnějších hnojivech.<sup>487</sup> Přestože ani v tomto případě nebyla vyplacena žádná kompenzace, z jednání Československo-rakouské komise k řešení případů na společných státních hranicích vyplývá, že československé zemědělské hospodaření v pohraničí alespoň částečně bralo

---

<sup>484</sup> Vložené informace, strana 5, Podezření na otravu včelstev, AT-OeStA/AdR Inneres BMI, fond 27198, číslo jednací 27.198/544-II/C/85.

<sup>485</sup> Ibid.

<sup>486</sup> Protokol o 18. řádném zasedání Československo-rakouské komise k řešení událostí na společných státních hranicích, 16.- 19. září 1986, strana 5, Národní archiv, fond ÚPV-F, rok 1986, Karton 100, signatura 434/13.

<sup>487</sup> Postřikové škody ve vinicích v oblasti Unterretzbach, Dolní Rakousko, 12. prosince 1988, AT-OeStA/AdR BMI, fond 27198, číslo jednací 27.198/411-II/C/84; Protokol ze zasedání, strana 6. Výsledek 21. řádného zasedání od 12. do 15. září 1989 v Praze. Předání protokolů. Protokol ze zasedání, strana 6. AT-OeStA/AdR BMI, fond 27190, číslo jednací 27.190/196-II/6/89.

ohled na zemědělce v sousední zemi. Vyjma výše popsaného případu bylo běžnou praxí informovat rakouské zemědělce, aby přijali preventivní opatření.

Tato praxe dokazuje, že přeshraniční znečištění a potažmo životní prostředí vynutilo místní aktéry reagovat na činnost sousedního státu, a vytvořit efektivní způsob komunikace – předčasné informování zemědělců o postřiku pesticidy skrze stanoviště hraniční kontroly – překonávající uzavřenou železnou oponu. Zároveň si v některých případech vyžádalo lokální přeshraniční znečištění i řešení na centrální úrovni.

#### 7.4 Přeshraniční znečištění ovzduší

Vedle zemědělského znečištění dopadalo na dolnorakouský region a zejména místní lesy také znečištění vzduchu, způsobené průmyslovou produkcí v Československu, Polsku a NDR.<sup>488</sup> Šéfredaktor lokálního týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten* Hans Ströbitzer se na toto období ohlížel: „Pro toxické látky v ovzduší nikdy neexistovala železná opona. Dolní Rakousko se také stalo „spolukuřákem“ východního bloku.“<sup>489</sup> Region Weinviertel, sousedící s jižní Moravou, byl emisemi oxidu siřičitého zasažen nejvíce z celého Dolního Rakouska.<sup>490</sup> Ačkoli znečištění ovzduší pocházelo převážně z jiných oblastí než přímo z jihomoravského regionu, bylo v 80. letech důležitým tématem v přeshraničních vztazích. Na centrální úrovni se zejména Spolkové ministerstvo pro zemědělství a lesnictví vyslovovalo pro transfer technologií a investice do čištění vzduchu v Československu, které by snížilo poškození lesů.<sup>491</sup> Podobné plány existovaly i na regionální úrovni, spolupráci a výpomoc východoevropským sousedům s technologií životního prostředí prosazovala i dolnorakouská vláda.<sup>492</sup> Potvrzovala tak velký důraz dolnorakouských politiků na životní prostředí a jeho ochranu, který se na konci 80. let manifestoval například i v plánech na zřízení fondu životního prostředí, který by podporoval místní podniky při důležitých ekologických investicích, například budování filtrů.<sup>493</sup>

---

<sup>488</sup> „Pröll für Umweltverträge gegen Schadstoff in Luft“, *NÖN Hollabrunn*, 4. prosince 1986, „Waldsterben geht alle an!“, *NÖN Hollabrunn*, 7. května 1989; srov. Kurt Zukrigl, „Waldsterben – der aktuelle Stand“, *Natur und Land* 74, č. 1–2 (1988): 16–23; Ströbitzer, *Unser Niederösterreich*, 178.

<sup>489</sup> Hans Ströbitzer, „Katastrophe vor der Haustür“, *NÖN Hollabrunn*, 18. ledna 1990.

<sup>490</sup> „Das Weinviertel ist mehr belastet als Waldviertel“, *NÖN Hollabrunn*, 12. února 1987.

<sup>491</sup> Hospodářské informace pro spolkového kancléře, s. 24, 25, AT-OeStA/AdR AAng BMAA, fond 1989-Pol, číslo jednací 35.18.09/44-II.3/89.

<sup>492</sup> Stenoprotokol z 1. zasedání nové dolnorakouské vlády v listopadu 1988, 17. listopadu 1988, <https://noelandtag.gv.at/sitzungen/XIII/1988-11-17> (staženo 19. prosince 2021).

<sup>493</sup> „Der Umweltschutz-Zug rollt“, *NÖN Hollabrunn*, 6. dubna 1989.



Československý přístup k ochraně lesů byl naopak velmi laxní. Historik Matěj Spurný, který se zabýval československým přístupem k ekologii mezi lety 1975–1995, jej demonstruje na problému vymírání lesů v Krkonošském národním parku. V konsenzuálním charakteru vládnutí pozdního socialismu nebyl připouštěn konflikt zájmu, a tedy ani problém, který by bylo možné vyřešit. Na konci 80. let sice bylo díky uvolňování režimu možné čím dál častěji o problému umírání lesů v Krkonoších i o jeho příčinách informovat ve sdělovacích prostředcích, autoři těchto článků však vzhledem ke zkušenosti s rigidním politickým a ekonomickým systémem (stavícím problematiku životního prostředí na druhou kolej) nevyjadřovali naději na řešení, a uchýlovali se spíše ke skepsi až bezvýchodnosti. Sílicí ekologické hnutí pak přispělo nikoli k samotnému řešení ekologických problémů stávajícím režimem, ale díky kritice přehlížení těchto problémů ke změně systému vládnutí. Ke skutečnému řešení problémů životního prostředí (a případnému využití rakouských nabídek pomoci) pak musela přistoupit až další politická garnitura.<sup>494</sup>

Ačkoli reálné možnosti jihomoravských regionálních politických představitelů byly omezené, k řešení problémů životního prostředí se stavěli otevřeněji než centrální politika a snažili se problému přeshraničního znečištění dodat produktivní rovinu. Problematika poškozování lesů a obecně přesah přeshraničního znečištění tak byly kontinuálně přes rok 1989 důležitými tématy Rámcových programů spolupráce mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem. Již v pracovním programu na dvouleté období 1988/1989 jsou jako nejpalčivější otázky, vyžadující výměnu informací a společné řešení, uvedeny problematika poškozování lesů v hraniční oblasti a kvalita vody v řekách (dále také problematika zařízení pro zpracování odpadu a výměna zkušeností a kooperace při recyklických projektech). Podobně jako v dalších kapitolách tohoto pracovního programu byly plánovanými opatření především výměna vědeckých podkladů a kontakty delegací odborníků.<sup>495</sup> V pracovním programu na období 1990/1991 (vyjednaném na jihomoravské straně nadále v podmínkách komunistické diktatury) byla výměna informací rozšířena o společné monitorování znečištění vzduchu a jeho dopadů na stav lesů a také o přiblížení metodiky pro hodnocení stavu lesů.<sup>496</sup>

---

<sup>494</sup> Matěj Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 279.

<sup>495</sup> Pracovní program na léta 1988 a 1989, Archiv CHKO Pálava.

<sup>496</sup> Arbeitsprogramm für die Jahre 1990 und 1991 (dokumenty poskytnuté autorce Reginou Stierschneider z Úřadu dolnorakouské zemské vlády).

Konkrétnější opatření pak přinesly pracovní programy ze začátku 90. let, které předpokládaly spolupráci obou regionů nejen v ochraně lesů, ale soustředily se zejména na vodní hospodářství, které bylo mezi oběma zeměmi silně provázané. Plánovaná byla spolupráce odborníků v oblasti odtokových poměrů (regulace odtoků, územní meliorace, ochrana vodních zdrojů, zásobování obyvatelstva pitnou vodou), na určení možností revitalizace řek, spolupráce za účelem zlepšení čistoty vod a výstavby čistíren, a také podpora alternativních způsobů čištění odpadních vod, například v podobě kořenových čistíren.<sup>497</sup> Regionální spolupráce v oblasti řešení přeshraničního znečištění tak podobně jako v dalších oblastech plynule pokračovala přes rok 1989 a navazovala na předchozí období.

## **7.5 Spolupráce na řešení přeshraničního znečištění v 90. letech**

*„Ve znojenském regionu se v důsledku jeho geografické polohy nerozvíjel průmysl, a je zde oblast s nejčistším ovzduším v republice. Ze stejných důvodů a zvláště proto, že jsme v klimaticky příhodné jižní oblasti, se intenzivně rozvíjelo zemědělství. Toto zemědělství se svým charakterem velkovýroby vzdálilo hospodaření s půdou se všemi neblahými důsledky. Pro intenzivní rostlinnou výrobu byly používány chemické přípravky pro hnojení a výživu rostlin, pro ochranu rostlin před škůdci a nemocemi, herbicidy pro hubení plevelů. Povrchovými splachy jsou narušeny povrchové vody. V důsledku propustného podloží jsou výrazně zasaženy a znehodnoceny i spodní vody a některé oblasti mají pitné vody naprostý nedostatek. Chemickými postřiky z letadel se v posledních letech výrazně snížil počet zvěře (zajíci, bažanti, koroptve) z níž především ptactvo bylo významným hubitelem hmyzích škůdců. Velké plochy monokultur jsou současně jakoby předurčeny pro hromadné výskyty škůdců a šíření nemocí rostlin. Oba tyto důvody opět zvyšují nutnost chemie pro ochranu rostlin.“* Tímto způsobem v červnu 1991 znojemští zástupci Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem kriticky nahlíží na stav životního prostředí v regionu. Zároveň dodávají: *„Životní prostředí nemá hranic, je jedno společné pro nás všechny. Znečištění životního prostředí je problémem, který*

---

<sup>497</sup> Rámcový program spolupráce 1992-1993, Archiv CHKO Pálava; ke spolupráci v alternativních způsobech čištění odpadních vod srov. „Rozhovor s hydrobioložkou RNDr. Zdeňkou Žákovou, CSc.“, *Vodohospodářské technicko-ekonomické informace* 60, č. 4 (2018): 32–35.

*přesahuje hranice města Znojma a ohrožuje ve svých důsledcích i životní prostředí přiléhajících oblastí, včetně oblastí Rakouska.*“<sup>498</sup>

Toto hodnocení ukazuje, jak velkou váhu mělo životní prostředí na začátku 90. let nejen na republikové úrovni, ale i ve sledovaném regionu. O životním prostředí se psalo v denním tisku, mluvili o něm političtí představitelé, a začaly se realizovat první projekty na jeho zlepšení. Místní aktéři si také slibovali intenzivnější řešení stavu životního prostředí díky rozvoji spolupráce s jižním sousedem, který byl v otázce přístupu k životnímu prostředí nadále daleko před Československem a od kterého mohli čerpat nejen technické know-how a inspiraci, ale i přímou podporu a investice.

Problémy přeshraničního znečištění však nebylo možné vyřešit ze dne na den. Znečištění řeky Dyje továrnou v Pernhofenu přetrvávalo i v 90. letech a v některých ohledech a parametrech došlo dokonce k jeho zhoršení. Naopak stav komunálního znečištění vodních toků se díky výstavbě kanalizací a čističek odpadních vod na obou stranách hranice podstatně zlepšil. Na budování čistíren odpadních vod a kanalizačních sítí v příhraničních oblastech se finančně podílelo i sousední Rakousko.<sup>499</sup> Ubylo i zemědělského znečištění. Inspirace soukromým a ekologickým zemědělstvím z Rakouska zde jistě hrála svou roli, ještě důležitějším faktorem pro omezení chemických hnojiv byl pragmatický důvod, že se na ně zemědělským družstvům nedostávalo financí. „Rakouskou“ cestou se tedy jihomoravské zemědělství nevydalo, nedošlo k výrazné redukci velikosti obdělávaných polí, přesto měla blízkost ekologičtější hospodářského souseda pro jihomoravskou biodiverzitu významný benefit – v 90. letech pozorovali ochránci přírody na jihomoravských polích návrat dříve vymizelé fauny, například křepelky, tuhyáků a koroptví.<sup>500</sup>

I pro znečištění ovzduší platí, že spíše než inspirace a transfer z Rakouska pomohla odklonu od extenzivního znečišťování ekonomická transformace a využití pokročilých technologií.<sup>501</sup> Na technologické výpomoci Československu se podílela i země Dolní Rakousko, ale spíše v symbolické rovině. V roce 1990 Dolní Rakousko do

---

<sup>498</sup> Návrh programu „Regionálního výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem“ za město Znojmo (19. června 1991), 7, 8, Archiv CHKO Pálava (dokumenty poskytnuté autorce); ke stavu ovzduší ve znojmském okrese srov. Moldan, *Životní prostředí*, 54, 55.

<sup>499</sup> „Na ekologii nám Rakušané dávají 50 milionů ročně“, *Znojmská rovnost*, 8. listopadu 1993.

<sup>500</sup> Rozhovor s Mojmírem Vlašínem, 24. února 2019; Eva Fučíková, „Ochrana koroptví polních? Chce to změnu!!!“, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, <https://www.natur.cuni.cz/fakulta/veda-a-vyzkum/popularizace/clanky/ochrana-koroptvi-polnich-chce-to-zmenu> (staženo 22. února 2022).

<sup>501</sup> Bedřich Moldan, „K otázce souladu ochrany životního prostředí a hospodářského rozvoje“, *Sociologický časopis* 32, č. 3 (1996): 261–277; Bedřich Moldan a Tomáš Háek, *Czech Republic 2000. Ten Years On: Environment and Quality of Life after Ten Years of Transition* (Praha 2000); srov. Spurný, „Mezi vědou a politikou“, 294.

Prahy bezplatně zapůjčilo dvě moderní automatické stanice pro měření kvality ovzduší. I při příležitosti předání těchto měřicích stanic však náměstek dolnorakouského hejtmana (a nadále dolnorakouský referent pro životní prostředí) Erwin Pröll neopomněl zmínit téma, které Dolnorakušany v otázce přeshraničního životního prostředí zajímalo nejvíce – atomovou energii.<sup>502</sup> Podle Prölla mělo Dolní Rakousko jako západní soused závazek, pomoci Československu „vystoupit ze slepé uličky atomové energie“.<sup>503</sup> Jako jedno z řešení, aby mohlo Československo odstoupit od jaderné energie, dolnorakouští politici paradoxně navrhovali zvýšit produkci v uhelné elektrárně Dürnrohr a přebytečný proud exportovat do Československa.<sup>504</sup>

Neshody Rakouska a Československa v pohledu na atomovou energii v následujících letech přehlušily politickou i odbornou debatu nad jinými oblastmi životního prostředí a přeshraničního znečištění. V důsledku asymetrického postavení, kdy Rakousko si odmítání jaderné energie díky dostatku jiných zdrojů „mohlo dovolit“, ale v Československu byl přechod na jiný druh produkce energie ekonomicky nereálný, se prohlubovalo neporozumění mezi oběma zeměmi. Společně s úpadkem pozornosti pro životní prostředí v Československu na centrální i na lokální úrovni a s rozhodnutím vlády v roce 1993 o dostavění jaderné elektrárny Temelín se konstruktivní česko-rakouská spolupráce v řešení přeshraničního znečištění utlumila. Ve sledované oblasti hrála důležitou roli i ztráta partnerských vazeb v regionální politice – zánikem krajů ztratila dolnorakouská vláda institucionálního partnera pro společné projekty, v Dolním Rakousku se pak Erwin Pröll v říjnu 1992 posunul do role zemského hejtmana a částečně tím ztratil kapacitu k řešení problémů životního prostředí a k podpoře přeshraničních kontaktů. Mnohá očekávání intenzivní spolupráce v oblasti zlepšování životního prostředí z počátku 90. let tak ani v této oblasti nebyla naplněna.

---

<sup>502</sup> Dieter König, „Pröll übergab Luftgütemeßstationen. Leihgabe geschenkt?“, *NÖN Hollabrunn*, 8. června 1990; srov. výsledky dotazníku v rámci studie Pět let otevřené hranice, kde na otázku, co si spojují s Čechy, čtvrtina dotazovaných Rakušanů uvádí „atomové elektrárny“, Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994“, 89.

<sup>503</sup> Dieter König, „AKW-Gefahren aufgezeigt: Pröll will für ČSFR Hilfspool“, *NÖN Hollabrunn*, 15. června 1990.

<sup>504</sup> „Strom aus Dürnrohr könnte einen ganzen ČSFR-Atommeiler ersetzen“, *NÖN Hollabrunn*, 16. srpna 1990.

## 7.6 Shrnutí

Absence fyzické hranice mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem umožňovala obousměrný přeshraniční transfer znečištění. Při absenci těžkého průmyslu byla ve sledované oblasti nejproblematictější záležitostí kvalita vod, ať už znečištěných v důsledku intenzivní zemědělské činnosti a používání chemických hnojiv na jihomoravské straně, nebo činností továrny na kyselinu citronovou na dolnorakouské straně. Přítomnost hraniční řeky a jejího rozsáhlého povodí, zasahujícího velkou část sledovaných regionů, si vyžadovala řešení přeshraničních problémů na centrální odborné úrovni, v bilaterální komisi pro hraniční vody. Případ znečištění řeky Dyje továrnou Jungbunzlauer v dolnorakouském Pernhofenu, který v polovině 80. let způsobil rozsáhlý úhyn ryb v jihomoravské novomlýnské nádrži, si svojí závažností vysloužil posun do vyšších politických vyjednávání – v Československo-rakouské komisi k šetření událostí na společných státních hranicích. Politický tlak z československé strany přispěl ke zřízení čističky odpadních vod, která významně zlepšila kvalitu vody v řece Dyji, problém odpadních vod z továrny v Pernhofenu je však nadále součástí přeshraničních environmentálních diskusí.

Sledovaný region netrpěl zásadním znečištěním ovzduší jako jiné československé oblasti, přesto i toto téma bylo předmětem přeshraničních jednání, a také na něm byla navázána přeshraniční spolupráce. Již na konci 80. let zahrnovaly regionální rámcové programy spolupráce závazek společného řešení problematiky poškozování lesů, v pozdějších letech se pak Dolní Rakousko podílelo na transferu technologií pro zlepšení stavu životního prostředí v Československu. Naděje na intenzivnější spolupráci v této oblasti však záhy v první polovině 90. let opadly. Příčinami byly nižší pozornost pro problémy životního prostředí v Československu, částečné vyřešení nejhorších problémů znečišťování životního prostředí díky technologickému pokroku a transformaci, a především odlišný pohled obou zemí na otázku jaderné energie. Nejen pro celorakouskou, ale i pro dolnorakouskou politiku bylo schválení dostavby Temelína v roce 1993 zklamáním, předmětem kritiky a ztrátou motivace pro spolupráci v řešení problémů životního prostředí.

Přeshraniční znečištění je per se transnacionální záležitostí, takže centrální jednání jsou v řešení jeho problémů klíčová. Lokální aktéři mají v této oblasti jen omezenou možnost působení, ve sledované oblasti se tato možnost projevila například nastavením místní praxe přeshraničního informování o zemědělských postřicích. Akcelerace řešení

problémů přeshraničního znečištění na konci 80. let a rostoucí podpora Rakouska pro řešení těchto problémů potvrzují i v této oblasti, že životní prostředí poskytovalo ve sledovaném regionu vhodnou platformu pro přeshraniční kontakty. Centrální vlivy však i zde předurčily vývoj, ve kterém spolupráce a vzájemná inspirace nejpozději do poloviny 90. let ztratila na intenzitě.

## 8. Závěr

Disertační práce sleduje sousední regiony jižní Moravy a Dolního Rakouska od poloviny 80. do poloviny 90. let 20. století. V dlouhodobém historickém vývoji se jednalo o provázané regiony, které spojovala intenzivní přeshraniční výměna. Ta byla umožněna specifickým charakterem hranice, kterou na rozdíl od ostatních oblastí českého pohraničí netvoří pohoří, nýbrž podobná nížinná krajina, navíc propojená hraniční řekou. Příhraniční regiony se tak vyvíjely podobně, do vzájemně blízké venkovské i zemědělské tradice. Přeshraniční výměna ovšem byla dějinným vývojem ve 20. století přerušena. I přes uzavření hranice železnou oponou však mnohé podobnosti mezi regiony přetrvaly, hranice pro ně zároveň fungovala nejen jako oddělující fenomén, ale i jako spojující prvek. Umožňovala oběma regionům se vůči ní i hraničnímu prostoru vymezovat, její přítomnost byla součástí jejich identity, zároveň ale také politicky uzavřená hranice prohloubila periferní postavení regionů v kontextu obou zemí, se kterým oba regiony bojují dodnes.

Polovina 80. let jako počátek sledovaného období je dobou globálního a centrálního politického uvolňování, které se odráželo i ve zkoumaném regionu. Zároveň je také obdobím zvýšené pozornosti k tématu životního prostředí, které je v práci zkoumáno jako oblast, jenž vzhledem ke geografické propojenosti regionů nabízí průniky a styčná témata pro přeshraniční kontakty. První téma, venkovský charakter, umožňuje oběma sledovaným regionům hledat společnou odpověď na otázku, jak se potýkat s modernizací venkovského prostoru a jak zachovat, případně obnovit venkov jako atraktivní místo k životu, a bojovat tak proti odchodu obyvatel a zániku obcí. Druhé téma, unikátní přírodní podmínky, zachované v příhraničí i díky blízkosti hraničního pásma a spojené s přítomností hraniční řeky Dyje, nabízí možnost spolupráce a vzájemné inspirace v ochraně přírody. Třetí téma, přeshraniční znečištění, vyžaduje vzhledem k absenci fyzické hranice a ulehčenému přesahu z jednoho regionu do druhého společné přeshraniční řešení. Cílem práce tedy bylo ukázat, jakou roli hrálo životní prostředí v přeshraničních kontaktech mezi sledovanými regiony od poloviny 80. do poloviny 90. let.

Zkoumání regionálních vztahů mezi jižní Moravou a Dolním Rakouskem v 80. letech 20. století ukázalo, že i zde se se zpožděním projevila globální a centrální tendence uvolňování vzájemných vztahů. Díky zájmu jednotlivců i regionální politické reprezentace na obou stranách hranice se regionální spolupráce rychle rozvíjela a

obohacovala tak vlastními tématy centrální politické kontakty. Po otevření hranice se vzájemné vztahy naplnily euforií, iniciativy vzniklé na počátku 90. let však převážně neměly dlouhého trvání a individuální aktivita nedokázala vzdorovat centrálnímu vývoji, ve kterém se Československo a Rakousko od sebe kvůli odlišným vnitropolitickým a zahraničněpolitickým prioritám odkláněly. Na rozvoji regionální přeshraniční spolupráce se negativně podepsalo i zrušení krajů v Československu. Periferní regiony na obou stranách hranice byly zároveň více než jiné oblasti postiženy hospodářskými změnami v obou zemích, a řešení vlastních akutních problémů tak zastínilo motivaci k přeshraniční spolupráci. Existující asymetrie a s nimi spojené problémy – otázky minulosti, jazyková bariéra, absence osobní vazby k sousednímu regionu a rozdílná životní úroveň – zastínily nadšení pro přeshraniční kontakty a životaschopnými tak zůstaly pouze některé individuální aktivity, případně oboustranně výhodná hospodářská spolupráce.

Tematická kapitola zaměřená na obnovu venkova ukázala, jak aktivní místní aktéři dokázali využít nabídnutých příležitostí v podobě rostoucí pozornosti pro venkovský prostor a životní prostředí a zároveň otevřenosti doby i politiky k přeshraničním kontaktům. Obnova vesnice v Dolním Rakousku se zároveň stala zdrojem inspirace nejen pro jihomoravský region, ale přenesla se i na centrální úroveň a umožnila tak zapojení Československa a později České republiky i do širšího evropského hnutí. Podobně jako v dalších oblastech však po prvotním transferu, který obnovu vesnice na jižní Moravě a posléze na centrální úrovni v Československu na přelomu 80. a 90. let nastartoval, nedošlo k rozvinutí dlouhodobé spolupráce. I kvůli přetrvávající asymetrii a kvůli vstupu Rakouska do Evropské unie, která zde převzala mnohé aspekty regionální politiky včetně investic do venkova, se oba regiony postupně vydaly v obnově vesnice jiným směrem.

V oblasti spolupráce v ochraně přírody, sledované ve druhé tematické kapitole, se ukázalo, jak snaha zabránit devastaci unikátní přírody v okolí řeky Dyje na jihomoravsko-dolnorakouské hranici podnítila již v polovině 80. let aktivní zájem rakouských ochránců přírody o sousední region a na konci 80. let první přeshraniční kontakty místních ochránců přírody. Ty se na počátku 90. let odrazily ve vytvoření československého národního parku Podyjí a v transferu informací a podnětů z jihomoravské strany jejich dolnorakouským kolegům. Těm snaha o vyhlášení národního parku Thayatal sice zabrala delší dobu, konečné vyhlášení nejmenšího rakouského národního parku bylo však významným úspěchem nejen pro ně, ale i pro české partnery. Jejich aktivita byla zároveň důležitým impulsem k dolnorakouskému zákonodárství ochrany přírody. I pro spolupráci



v ochraně přírody však platilo, že oddělení centrálních zájmů, ztráta pozornosti pro otázku životního prostředí na české straně a odlišné parametry ochrany přírody a činnosti ochrannářských organizací v Rakousku, spojené s přistoupením Rakouska k Evropské unii, vedly k poklesu intenzity vzájemných kontaktů. Spolupráce ochránců přírody v česko-rakouském Podyjí tak zůstala unikátním příkladem přeshraniční výměny, stavícím svůj úspěch především na osobních vazbách.

Třetí tematická kapitola se věnovala přeshraničnímu znečištění, ke kterému měly sledované regiony vzhledem k absenci fyzické hranice vhodné předpoklady. Lokální problémy si však vyžadovaly přístup na centrální úrovni, a staly se tak předmětem jednání bilaterálních československo-rakouských komisí. Zvýšená pozornost k tématu životního prostředí akcelerovala na konci 80. let řešení některých problémů, a na přelomu 80. a 90. let docházelo i k přímému transferu inspirace a technologií z ekologicky pokročilejšího Dolního Rakouska do sousedního regionu. S opadnutím pozornosti pro životní prostředí v Československu však i dlouhodobé přeshraniční znečištění řeky Dyje rakouskou továrnou přestalo být politickým tématem a projednávalo se nadále jen na odborné úrovni. I v této oblasti tedy platilo, že nárůst pozornosti k řešení přeshraničního znečištění na přelomu 80. a 90. let byl pouze dočasný.

Na případech zkoumaných v tematických kapitolách sledovala práce tři hlavní roviny. První z nich byla otázka kontinuity, tedy otázka, do jaké míry byl rok 1989 revolucí a změnou v životě sledovaných regionů, a do jaké míry pouze dílčí kapitolou v delším historickém procesu. Výzkum ukázal, že i ve sledované oblasti je možné pozorovat kontinuální vývoj přes rok 1989 a přibližně desetileté výjimečné časové období, během kterého život v regionu získává změněný charakter. Do sledovaných regionů zasáhla dlouhá historická změna později než na centrální úrovni. Některé náznaky uvolňování vzájemných vztahů a přeměn politického, společenského a ekonomického života jsou patrné již na začátku 80. let, největším průlomem v přeshraničních kontaktech je pak období druhé poloviny 80. let, kdy lokální aktéři i regionální politika dokázali využít příležitosti, které nabízelo celoevropské uvolnění napětí mezi Východem a Západem a zároveň politická proměna vládnutí v Rakousku, umožňující mimo jiné větší společenský aktivismus a prosazení zájmů životního prostředí do nejvyšší politiky. Ačkoli otevření hranice v roce 1989 dalo těmto lokálním a regionálním přeshraničním aktivitám novou dimenzi, rozhodně jej nelze považovat za začátek procesu. Naopak se ukázalo, že kontakty navázané v 80. letech byly důležité jako iniciační faktor pro intenzivní vzájemný transfer na počátku 90. let. Ten se však z mnoha

různých důvodů nerozvinul v trvalou spolupráci, kterou mnozí regionální aktéři na počátku 90. let očekávali. Tato očekávání byla často spojená s předpokladem, že se bývalé komunistické země i sledovaný jihomoravský region přizpůsobí svým západním sousedům, že převezmou nejen ekonomické, ale i společenské modely, a budou od svých sousedů přebírat inspiraci a postoje v mnoha oblastech lidské činnosti, včetně přístupu k životnímu prostředí. V souladu se současnými historiografickými poznatky však i výzkum sledovaných regionů ukázal, že bývalé komunistické země nepřevzaly neoliberalní model svých sousedů beze změn, nýbrž do něj do velké míry vnášely i vlastní inputy. Zároveň svým vývojem v opačném směru ovlivňovaly i západní země, které tak v tomto období skutečně procházely spolutransformací a přizpůsobovaly se vývoji ve své blízkosti.

Způsob, jakým centrální a globální vlivy dopadaly na regiony a jak se centrální a lokální úroveň vzájemně ovlivňovaly, sledovala druhá zkoumaná rovina této práce. Role centrální úrovně se pro vývoj ve sledované oblasti ukázala jako klíčová, neboť jako taková nabídla příležitost a umožnila navázání regionálních kontaktů. K těm existovaly ve zkoumaných příhraničních regionech vhodné předpoklady (historická tradice, prostupná hranice, osobní zájem aktérů), jejich využití ale bylo závislé na uvolnění hraničního režimu i způsobů komunikace. O to aktivněji se ovšem místní aktéři nabízených možností chopili a v opačném směru ovlivnili i centrální politický vývoj – regionální otázky se dostaly již na konci 80. let na program bilaterálních jednání, kterých se částečně účastnili i dolnorakouští politici, a agitovali pro opatření důležitá pro region, například otevírání nových hraničních přechodů. Periferní příhraniční regiony se tak staly zároveň dějištěm i faktorem dlouhé systémové změny. Po krátkém období intenzivní výměny na počátku 90. let, kdy se některé regionální iniciativy dokázaly prosadit i na centrální úrovni (obnova vesnice, prosazování ochrany přírody, transfer technologií proti znečištění), však i regionální výměna následovala centrální vývoj a postupně ztratila na intenzitě. Centrální rozhodnutí v podobě orientace na Evropskou unii a rozhodnutí o dostavbě Temelína, se kterým Rakousko silně nesouhlasilo, spolu s přerušením regionálních vazeb v důsledku zrušení krajů a proměny dolnorakouské politické reprezentace uzavřelo možnosti pro dlouhodobý rozvoj přeshraničních iniciativ. Lokální aktéři svojí aktivitou tomuto vývoji nedokázali zabránit, a to i proto, že mezi regiony nadále přetrvávaly problémy a asymetrie.

Asymetrie mezi regiony, které způsobovaly ve vzájemných vztazích problémy, ale zároveň nabízely možnost přeshraničních transferů, byly třetí zkoumanou rovinou

v této práci. Nerovnost mezi sledovanými příhraničními regiony vycházela opět z centrálních podmínek a historického vývoje. I přes podobný vzhled regionů a spojující tradice tak byl život na obou stranách hranice na konci 80. let diametrálně odlišný. Uvolnění přeshraničních kontaktů, zájem místních aktérů a fyzická prostupnost hranice umožňovaly transfer, který nebyl jednosměrný z bohatšího Rakouska do chudšího Československa, ale naopak nabýval různých směrů i různých forem – ať už se jednalo o negativní transfer znečištěné vody v hraniční řece Dyji, nebo o produktivní inspiraci od jihomoravských ochránců přírody pro jejich rakouské kolegy. Zároveň i transfer idejí a technologií z Dolního Rakouska napomohl rozvoji jihomoravského regionu i Československa jako takového na počátku 90. let. Možnosti tohoto transferu však byly omezené – na jedné straně se regiony přece jen částečně přiblížily, vzájemně inspirovaly, čímž se v některých oblastech možnosti transferu nasýtily a další přeshraniční impulsy již narážely na odlišnosti politických podmínek v obou zemích (například podmínky činnosti ochránců přírody v Česku a v Rakousku, které již přistoupilo k Evropské unii). Na druhé straně vsadila centrální politika v obou zemích spíše na multilaterální mezinárodní spolupráci a přeshraniční kontakty v regionech se dostaly na druhou kolej. Zároveň se i přes přínosy obousměrného transferu a nadšení regionálních aktérů z přelomu 80. a 90. let v dlouhodobém horizontu nepodařilo překonat přetrvávající asymetrie mezi regiony – nevyřešené otázky minulosti, odlišnou životní úroveň a jazykovou bariéru. Při chybějící centrální podpoře pro rozvoj těchto periferních regionů i pro přeshraniční kontakty tak opadla i intenzita vzájemného transferu a zájem o přibližování a propojování sousedních regionů ze strany jejich obyvatel. I přes otevřenou státní hranici tak přetrvává mentální hranice v jejich hlavách.<sup>505</sup>

Vedle tří zkoumaných rovin se práce věnovala otázce, zda životní prostředí jako průniková oblast dokázalo vytvořit vhodnou platformu pro vzájemnou provázanost regionů a efektivní spolupráci. Blízkost a přesah životního prostředí mezi těmito příhraničními regiony si ve sledovaném období jednak vynutily společné řešení problémů zasahujících na obě strany hranice a zároveň bezpochyby usnadnily navázání přeshraničních kontaktů a transferů. I oblast životního prostředí ovšem byla limitována možnostmi danými centrální úrovní vzájemných vztahů. Jak pro předlistopadové Československo platilo, že životní prostředí bylo podporováno jen do té míry, dokud jeho ochrana nenarážela na zájmy průmyslu, přenesla se tato myšlenka i do pozdějších

---

<sup>505</sup> Haslinger, *Grenze im Kopf*; Georg Renner, „Das Land hinter Raabs“, *Die Presse*, 2. května 2009, <https://www.diepresse.com/475503/das-land-hinter-raabs> (staženo 19. prosince 2021).

devadesátých let, kdy péče o životní prostředí naopak neměla bránit ekonomické transformaci. Podobný konflikt sváděla myšlenka neoliberalismu s otázkou ochrany životního prostředí i globálně.<sup>506</sup>

Rakousko se naopak po počátečním aktivismu v sousední zemi omezilo ve vzájemných vztazích na otázku jaderné energie, kde obě země nedokázaly a ani nemohly najít shodu. Bez centrální podpory tak skutečně životaschopnými a trvalými zůstaly pouze ty aktivity v oblasti životního prostředí, které byly založeny na dlouhodobém osobním zájmu a vazbách. Jak ukázaly zkoumané případy, místní aktéři dokázali svojí aktivitou využít příležitost nabízenou centrálním přiblížením a již v 80. letech navázat spolupráci, kterou dále rozvinuli ve změněných politických podmínkách po roce 1989. V 90. letech tak čerpali z nabytých zkušeností a ideových transferů z předchozího období a v některých případech dokázali produktivní spolupráci udržet až do současnosti. I tyto aktivity ale stále byly ve svých dopadech na celoregionální propojení i na hlubší vazby v oblasti životního prostředí omezené. Ve výsledku tedy nebylo životní prostředí spojujícím prvkem jako takovým, ale hlavně prostředkem pro navázání mezilidských vztahů, na kterých byla následná přeshraniční spolupráce postavena.

Předkládaná práce tak ukázala, že sledované období bylo specifickou érou přerodu a nastolení nových podmínek, a to nejen na centrální, ale i na regionální úrovni. Rozvolnění poměrů v Československu v souvislosti s globálním procesem uvolňování napětí na jedné straně a proměna do té doby rigidního rakouského politického systému na straně druhé otevřela možnost pro nové aktivity, včetně přeshraniční regionální spolupráce v oblasti životního prostředí. Spontánnost a euforie, spojená s porevolučními proměnami po listopadu 1989, tak nebyla „bleskem z čistého nebe“, ale pramenila již z možnosti společenských aktivit v předchozích letech. Aktéři přeshraničních kontaktů z konce 80. let mohli stavět na svých zkušenostech a s o to větší vervou se pustit do rozvoje navázané spolupráce po otevření hranice. I závěr sledovaného období a této unikátní etapy v přeshraničních kontaktech však byl podmíněn centrální politikou. Rozhodný příklon k „šokové“ transformaci a k ideje neoliberalismu a s tím spojené odsunutí tématu životního prostředí na druhou kolej vedl nejen k neúspěchu zelených myšlenek v československé politice, ale i ke ztrátě společného tématu pro česko-rakouskou spolupráci. Ještě důležitější dopad pak měly odstředivé tendence

---

<sup>506</sup> Srov. Elia Apostolopoulou a Jose A. Cortes-Vazquez, eds., *The Right to Nature: Social Movements, Environmental Justice and Neoliberal Natures* (London: Routledge, 2018).

v mezinárodní politice, kdy se sice obě země vydaly „zpět do Evropy“, ale každá jinou cestou, nezávisle na sobě.

V souvislosti s formulovanou tezí je tedy možné konstatovat, že období od poloviny 80. do poloviny 90. let bylo ve sledovaných regionech výjimečnou fází. V této době se místním aktérům podařilo využít příležitostí, které nabízelo centrální uvolnění a regionální podmínky a navázat a rozvinout přeshraniční kontakty na tématu životního prostředí. V polovině 90. let se však opět na základě vlivů centrální úrovně a kvůli přetrvávajícím asymetriím mezi regiony, daným historickým vývojem, toto okno příležitosti uzavřelo. Průniková oblast životního prostředí tak sice usnadnila navázání přeshraničních kontaktů a díky osobní aktivitě místních aktérů zde vznikly některé dlouhotrvající společné aktivity, ani tato oblast však nebyla v kontextu přeshraniční spolupráce výjimkou a k dlouhodobému přiblížení a znovupojení sledovaných příhraničních regionů nad rámec tohoto specifického období nevedla.

Kombinace přístupů transnacionálních, regionálních a environmentálních dějin v této práci umožnila sledovat vzájemné ovlivnění centrální a regionální úrovně a životní prostředí jako platformu pro vztahy a kontakty přes proměňující se hranici. Díky této kombinaci poukázala práce na výjimečné období v česko-rakouských přeshraničních vztazích, kdy životní prostředí dokázalo již v 80. letech překonat železnou oponu a poskytnout příležitost k navázání kontaktů, dále rozvíjených po otevření hranice. Výzkum ukázal rozhodující roli centrální úrovně pro regionální vývoj, ale také schopnost regionů a přeshraničních aktivit vnášet do centrálních vztahů vlastní témata. Jako klíčový faktor pro využití nabízených příležitostí se ukázala aktivita místních aktérů, která dokázala vytvořit dlouhodobé a životaschopné přeshraniční vztahy, trvající po celé sledované období a ve výjimečných případech i nad jeho rámec. Lze se domnívat, že tento faktor není specifický pro česko-rakouské kontakty nebo pro oblast životního prostředí, ale hraje stěžejní roli v kontaktech přes proměňující se hranice i v globálním kontextu.

Využití okna příležitosti na přelomu 80. a 90. let pro navázání a rozvoj česko-rakouské přeshraniční spolupráce může být inspirací i v současné době, kdy se v souvislosti s klimatickou krizí a evropskými plány na její řešení naskýtají nové příležitosti pro centrální podporu regionálních aktivit v oblasti životního prostředí.<sup>507</sup> Některé otázky přeshraničního působení životního prostředí, například znečištění řeky

---

<sup>507</sup> „Programová osa 2 – Životní prostředí a zdroje“, Interreg Rakousko-Česká republika. Evropský fond pro regionální rozvoj, <https://www.at-cz.eu/cz/o-programu/prioritni-osy/po-2-zivotni-prostredi-a-zdroje> (staženo 22. února 2022).

Dyje nebo výstavba větrných elektráren v chráněných oblastech, jsou nadále tématem jednání a přeshraničních transferů.<sup>508</sup> Především kulturní krajina v příhraničních jihomoravských regionech pak do jisté míry trpí tím, že se regiony více nepřiblížily a že inspirace rakouským ekologickým zemědělstvím nebyla po roce 1989 hlubší. Podobně i zachování a obnova venkovského života, ochrana unikátní přírody a řešení přeshraničního znečištění jsou i nadále výzvami, které si i po třiceti letech od pádu železné opony zasluhují společné řešení.

---

<sup>508</sup> Vojtěch Smola, „Spolky a obce předaly v Retzu petici proti větrníkům“, *Znojemský deník* (online vydání), 18. února 2014, [https://znojemsky.denik.cz/zpravy\\_region/spolky-a-obce-ze-znojemska-i-rakouska-predaly-petici-proti-vetrnikum-20140218.html](https://znojemsky.denik.cz/zpravy_region/spolky-a-obce-ze-znojemska-i-rakouska-predaly-petici-proti-vetrnikum-20140218.html) (staženo 19. prosince 2021); „Geheimsache Thaya“.

## Summary

The aim of this dissertation was to show what role the environment played in cross-border contacts between South Moravia and Lower Austria from the mid-1980s to the mid-1990s. Initially, the thesis introduced the development of Czechoslovak-Austrian relations on the central level and the attitudes towards the environment in both countries. The following analysis of the regional relations in the 1980s showed that the global de-escalating process of this era manifested itself on the regional level, although with a delay. Thanks to the involvement of individuals and regional political representation on both sides of the border, regional cooperation developed rapidly and enriched central political contacts with its own themes. After the opening of the border, mutual relations were filled with enthusiasm, but the initiatives that emerged in the early 1990s were mostly short-lived and individual activity could not resist central developments. Due to different domestic and foreign policy priorities, Czechoslovakia and Austria drifted apart. At the same time, peripheral regions on both sides of the border were negatively affected by the economic changes in both countries. The solution of their own acute problems thus overshadowed the motivation for cross-border cooperation.

The introductory overview of the central and regional development was followed by three thematic chapters dealing with different cross-border environmental issues. The first thematic chapter on village renewal showed how active local actors took advantage of the opportunities offered by the de-escalation in cross-border relations and by the growing attention to rural space. Followingly, the Lower Austrian village renewal became a source of inspiration not only for the South Moravian region itself, but was also transferred to the central level. However, after this initial transfer in the late 1980s and early 1990s, no long-term cooperation in this field developed. Due to the persistent asymmetry and the accession of Austria to the European Union (that has taken over many aspects of regional policy, including rural investment), the two regions have gradually moved in different directions in the process of village renewal.

The second thematic chapter on nature protection demonstrated how the effort to prevent the devastation of the unique nature along the border river Dyje in the mid-1980s stimulated the interest of Austrian nature conservationists in the neighbouring region. At the end of the 1980s, the first cross-border contacts of local nature conservationists followed. These resulted in the founding of the National Park Podyjí on the Czechoslovak side in the early 1990s and in the transfer of experience and knowledge from the South

Moravian side to their Lower Austrian colleagues. Despite the fact that the declaration of the Austrian National Park Thayatal took longer, its creation as Austria's smallest national park was a significant achievement for both Austrian conservationists and their Moravian colleagues. However, the mutual contacts in nature conservation also declined due to the separation of central interests, the loss of attention for environmental issues on the Czech side and the change of parameters of nature conservation following Austria's accession to the European Union. Thus, the cooperation of conservationists in the Czech-Austrian Podyjí area remained a unique example of transboundary exchange, building its success primarily on personal ties.

The third thematic chapter on cross-border pollution showed how local environmental problems required a central approach and thus became the subject of negotiations of bilateral Czechoslovak-Austrian commissions. Increased attention to environmental issues accelerated the solving of some problems in the late 1980s, and subsequently a direct transfer of inspiration and technology occurred from the more ecologically advanced Lower Austria to the neighbouring region. However, with the decline of environmental attention in Czechoslovakia, even the long-term transboundary pollution of the river Dyje by an Austrian factory was no longer a political issue and continued to be discussed only at the expert level. Thus, in the field of cross-border pollution, too, the increase in attention to tackling this environmental problem was only temporary, limited to the time period between the late 1980s and early 1990s.

On the cases examined in the thematic chapters, the thesis followed three main levels of research. Firstly, it addressed the question of whether 1989 was a significant turning point in cross-border contacts, or whether there was continuity between developments in the 1980s and 1990s. The research showed a continuous development of mutual relations between border regions through 1989 and an exceptional period of about ten years. However, the long transition affected the regions later than at the central level. Some signs of a loosening of relations and transformations in political, social and economic life were already evident at the beginning of the 1980s, but the biggest breakthrough in cross-border contacts was the second half of the 1980s. In this time, local actors and regional politicians took advantage of the opportunities offered by the de-escalation of East-West tensions and by the political transformation in Austria that allowed increased social activism and the mainstreaming of environmental issues into top politics. Although the opening of the border in 1989 gave a new dimension to the local and regional transboundary activities, it should certainly not be seen as the beginning of



this process. On the contrary, the contacts established in the 1980s proved to be important as an initiating factor for the intensive mutual transfer in the early 1990s. However, for a variety of reasons, this transfer did not develop into the lasting cooperation that many regional actors expected in the early 1990s. These expectations were often linked to the assumption that Czechoslovakia as a former communist country would adapt to its Western neighbour, taking on not only economic but also social models and approaches, including those to the environment. However, in line with current historiographical findings, this research showed that the former communist countries did not adopt the neoliberal model of their neighbours unchanged, but to a large extent introduced their own inputs into it. At the same time, their development in the opposite direction also influenced the Western countries.

Secondly, the relationship between central and local development and their mutual interaction was examined. The role of the central level proved to be crucial for the development in the studied regions, as it offered opportunities and enabled regional contacts to be established. In addition to that, the local actors were active in seizing these opportunities and influenced the central political development in the opposite direction. As early as the late 1980s, regional issues were already on the agenda of bilateral negotiations, in which Lower Austrian politicians were partly involved. They were agitating for measures important for the region, such as the opening of new border crossings. The peripheral border regions thus became both the venue and the factor of a long transition. However, after a brief period of intense exchange in the early 1990s, when some regional initiatives managed to become established at the central level, regional exchange also followed central developments and gradually lost its intensity. The central decision to focus on the European Union and the resolution on the completion of the Temelín nuclear power plant, with which Austria strongly disagreed, together with the disruption of regional ties and the change of the Lower Austrian political representation, closed the possibilities for the long-term development of cross-border initiatives. Local actors were not able to prevent this development through their activities, not least because problems and asymmetries between regions persisted.

Thirdly, the thesis focused on the question whether this asymmetry and different living standards discouraged or created opportunities for cross-border transfers. The inequality between the border regions was based on central conditions and historical development. However, the easing of mutual relations, the interest of local actors and the physical permeability of the border allowed for a fruitful transfer that was not

unidirectional from richer Austria to poorer Czechoslovakia, but instead took different directions and different forms. However, the possibilities for this transfer were limited. On one hand, the regions did become partially aligned and mutually inspired, which in some areas saturated the possibilities for transfer, and other cross-border initiatives were already encountering different political conditions in both countries. On the other hand, central politics in both countries relied more on multilateral international cooperation and cross-border contacts in the regions became secondary. At the same time, the persistent asymmetries between the regions - unresolved issues of the past, language barriers, lack of personal ties to the neighbouring region and different living standards - have not been overcome in the long term. In the absence of central support for the development of these peripheral regions and for cross-border contacts, the intensity of mutual transfer has also declined.

Taken together, these three levels of research showed the role that the environment played in cross-border relations. The closeness and intersection of the environment between these border regions not only forced joint solutions to problems affecting both sides of the border, but also significantly supported productive cross-border contacts and transfers. However, even the environmental field was limited by the possibilities provided by the central level of mutual relations. As in the pre-1989 Czechoslovakia, the environment was supported only to the extent that its protection did not interfere with the interests of industry, this idea was carried over into the 1990s, when environmental protection was not supposed to hinder economic transformation. Austria, on the other hand, reduced its initial activism in the neighbouring country due to the issue of nuclear energy, where the two countries could not find a consensus. Thus, without central support, only those environmental activities that were based on long-term personal interest and ties remained truly viable and lasting. As the thematic chapters showed, local actors were able to use the opportunity offered by central closeness to establish cooperation as early as the 1980s, which they developed further in the changed political conditions after 1989. In the 1990s, they thus drew on the experience and ideological transfers from the previous period and in some cases managed to maintain productive cooperation up to the present day. However, even these activities were still limited in their impact on deeper (environmental) bonds. As a result, the environment was not a connecting element as such, but mainly a tool for establishing the people-to-people relationships on which subsequent cross-border cooperation was built.

To conclude, according to the findings of the thesis it can be stated that the period from the mid-1980s to the mid-1990s was an exceptional phase in the relations of the studied border regions. During this period, local actors were able to take advantage of the opportunities offered by the central de-escalation and regional conditions to establish and develop cross-border contacts on environmental issues. In the mid-1990s, however, this window of opportunity closed again due to central development and the persistent asymmetries between regions. While the environment facilitated the establishment of cross-border contacts and enabled the local actors to develop some long-lasting joint activities, this area was no exception in the context of cross-border cooperation and did not lead to a long-term rapprochement and reconnection of the border regions beyond this specific period.

## **Použitá literatura**

### **1. Primární prameny**

#### **1.1 Archivní fondy**

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Porady kolegia ministra 1989.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Teritoriální odbory – Tajné 1980-1989 Rakousko.

Bruno Kreisky Archiv, sbírka Bruno Kreisky, Außenpolitik.

Moravský zemský archiv, fond B 338 Jihomoravský krajský národní výbor Brno.

Národní archiv, fond ÚPV-F (Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR).

Rakouský státní archiv, sbírka Spolkové ministerstvo vnitra, fond 27190 – Österreichisch-tschechoslowakische Kommission zur Untersuchung von Vorfällen an der gemeinsamen Staatsgrenze.

Rakouský státní archiv, sbírka Spolkové ministerstvo vnitra, fond 27198 – Sonstige Vorfälle (CSSR-Grenze).

Rakouský státní archiv, sbírka Spolkové ministerstvo vnitra, fond 4110 – Grenzgewässerkommission.

Rakouský státní archiv, sbírka Spolkové ministerstvo zahraničí, fondy 1983-Pol – 1989-Pol (signatura 35 Tschechoslowakei).

Státní okresní archiv Břeclav, Kronika města Mikulov.

Státní okresní archiv Břeclav, fond Okresní národní výbor Břeclav.

Státní okresní archiv Břeclav, fond KSČ – Okresní výbor Břeclav.

Státní okresní archiv Znojmo, Kronika města Znojma.

Státní okresní archiv Znojmo, fond KSČ – Okresní výbor Znojmo.

Státní okresní archiv Znojmo, fond JZD Vrbovec.

#### **1.2 Dokumenty**

„CZ - CHRONIK DER ABKOMMEN UND ARBEITSPROGRAMME“, 5. září 2019, dokumenty Úřadu dolnorakouské zemské vlády.

Dohoda mezi vládou Rakouské republiky a vládou Československé socialistické republiky o úpravě otázek společného zájmu týkajících se jaderné bezpečnosti a ochrany před zářením, 25. října 1989, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990\\_565\\_0/1990\\_565\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990_565_0/1990_565_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a spolkovou vládou Rakouské republiky o zřízení silničních přechodů na společných státních hranicích, 22. listopadu 1977, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1978\\_9\\_0/1978\\_9\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1978_9_0/1978_9_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Dokumenty Výboru pro spolupráci s Dolním Rakouskem, Archiv CHKO Pálava.

European Campaign for the Countryside. Results of the Campaign at National Level, *Council of Europe*, 18. října 1989. <https://rm.coe.int/09000016809b5430> (staženo 19. prosince 2021).

Kronika obce Nový Přerov (1976), 303, <http://kronika.novyprerov.cz/?page=1976> (staženo 10. února 2020).

„Místní program obnovy venkova“, Obec Hnánice, doplněná verze z 26. března 1997.

„Niederösterreich schön erhalten, schöner gestalten“, Amt der Niederösterreichischen Regierung, 1981.

„NÖ Kommunalstrukturverbesserungsgesetz 1971“, NÖ Landtag, <https://noe-landtag.gv.at/gegenstaende/IX/IX-277> (staženo 19. prosince 2021).

„Plán péče o národní park Podyjí a jeho ochranné pásmo, 2012-2020“, Správa NP Podyjí, <https://www.nppodyji.cz/pece-o-uzemi> (staženo 5. prosince 2019).

„POV“, Jan Kruml, osobní dokumentace spolupráce v obnově vesnice poskytnutá autorce, 15. října 2020.

„Pramenné dílo 1980“, Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/csu/czso/pramenne-dilo-1980> (staženo 22. února 2022).

Protokol z 28. zasedání Česko - rakouské komise pro hraniční vody, 31. prosince 2020, [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko\\_dokument/\\$FILE/OOV\\_Protokol\\_Komise2020\\_fin\\_20211019.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/rakousko_dokument/$FILE/OOV_Protokol_Komise2020_fin_20211019.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit zwischen dem Bundesland Niederösterreich und dem Südmährischen Kreis auf den Gebieten Wissenschaft und Forschung, Erziehung und Sport, Kultur und Wirtschaft, 1. října 1987, dokumenty Úřadu dolnorakouské zemské vlády.

Rahmenprogramm über die Zusammenarbeit zwischen dem Bundesland Niederösterreich und dem Südmährischen Kreis. Arbeitsprogramm für die Jahre 1990 und 1991, 21. listopadu 1989, dokumenty Úřadu dolnorakouské zemské vlády.

Rahmenprogramm für die Zusammenarbeit zwischen dem Land Niederösterreich und dem Interessengebiet (grenznahen Gebiet) der Tschechischen Republik, Arbeitsprogramm für die Jahre 1991-1992, 8. dubna 1991, dokumenty Úřadu dolnorakouské zemské vlády.

Rahmenprogramm für die Zusammenarbeit zwischen dem Land Niederösterreich und dem Interessengebiet (grenznahen Gebiet) der Tschechischen Republik für die Jahre 1992-93 (Rámcový program spolupráce mezi zemí Dolní Rakousko a zájmovým územím (pohraničním územím) České republiky na roky 1992-1993, Archiv CHKO Pálava.

Rámcový program o spolupráci mezi spolkovou zemí Dolní Rakousko a Jihomoravským krajem. Pracovní program na léta 1988 a 1989, Archiv CHKO Pálava.

Regionales Übereinkommen betreffend die Zusammenarbeit des Okreises Znaim und des Bezirkes Hollabrunn auf den Gebieten Wissenschaft und FOrschung, Kultur, Erziehung und Sport, Wirtschaft, 12. srpna 1989.

„Richtlinien für die Erhaltung, Erneuerung und Entwicklung von Orten im ländlichen Raum (Dorferneuerungsrichtlinien 1998)“, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1998.

„Řeky bez hranic – dlouhodobý nepříznivý vliv rakouské Pulkavy na jakost vody v Dyji“, Hana Mlejnková, Seminář VÚV TGM, Praha (22. března 2012).

*Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Okres Břeclav* (Český statistický úřad, Krajská reprezentace Brno, 2003).

*Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Okres Znojmo* (Český statistický úřad, Krajská reprezentace Brno, 2003).

Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1989\\_112\\_0/1989\\_112\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1989_112_0/1989_112_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Smlouva mezi Rakouskou republikou a Československou socialistickou republikou o postupu při šetření událostí na společných státních hranicích, 21. prosince 1973, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1974\\_637\\_0/1974\\_637\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1974_637_0/1974_637_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Smlouva mezi Rakouskou republikou a Československou socialistickou republikou o vypořádání určitých finančních a majetkoprávních otázek, 19. prosince 1974, [https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1975\\_451\\_0/1975\\_451\\_0.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1975_451_0/1975_451_0.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

Stenoprotokol z 1. zasedání nové dolnorakouské vlády v listopadu 1988, 17. listopadu 1988, <https://noe-landtag.gv.at/sitzungen/XIII/1988-11-17> (staženo 19. prosince 2021).

Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der Hefe-, Spiritus- und Zitronensäureerzeugung, 30. prosince

1994, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010860> (staženo 19. prosince 2021).

Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der Herstellung und Verarbeitung von Kunststoffen, Gummi und Kautschuk (AEV Kunststoffe), 12. ledna 1999, [https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999\\_8\\_2/1999\\_8\\_2.pdf](https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999_8_2/1999_8_2.pdf) (staženo 19. prosince 2021),

Verordnung des Bundesministers für Land- und Forstwirtschaft über die Begrenzung von Abwasseremissionen aus der physikalisch-chemischen oder biologischen Abfallbehandlung (AEV Abfallbehandlung), 12. ledna 1999, [https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999\\_9\\_2/1999\\_9\\_2.pdf](https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1999_9_2/1999_9_2.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

„Volkszählung 1981“, *Die Niederösterreichische Landwirtschaft in Zahlen* (Niederösterreichische Landwirtschaftskammer, 2018).

*Volkszählung 2001. Hauptergebnisse I – Niderösterreich* (Statistik Austria, 2001).

„Vývoj fytoplanktonu VD Nové Mlýny 1978-1991“, Jiří Heteša a Petr Marvan, přednáška na Determinačním kurzu Oddělení hygieny vody Státního zdravotnického ústavu, Dolní Věstonice 15. – 18. června 2009.

Základní výzkumu pro příhraniční regionálně-politickou spolupráci mezi ČSFR a zemí Dolní Rakousko, Wolfgang Leiner et al., 1992.

Zákon č. 499/2004 Sb., Zákon o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.

### **1.3 Rozhovory**

Rozhovor s dlouholetou učitelkou dvojjazyčného gymnázia Drahomírou Denerovou, 16. března 2015.

Rozhovor s Peterem de Martinem, který byl na přelomu 80. a 90. let na Úřadu dolnorakouské zemské vlády zodpovědný za spolupráci se sousedními zeměmi, 20. května 2020.

Rozhovor s bývalým pracovníkem JmKNV, Janem Florianem, 12. srpna 2019.

Rozhovor s bývalým starostou obce Schrottenthal Wernerem Grollym, 5. srpna 2020.

E-mailový rozhovor s dlouholetou učitelkou na bikulturní akademii v Retzu Ingrid Holzer, 21. dubna 2015.

Rozhovor se znojmským historikem Jiřím Kacetlem, 7. února 2018.

Rozhovor s mluvčím Občanské iniciativy za záchranu Podyjí Franzem Krausem, 17. dubna 2018.

Rozhovor s bývalým členem Komise pro hraniční vody Karlem Lábrem, 10. září 2019.

Rozhovor s pracovníkem NP Podyjí (a dříve pracovníkem CHKO Pálava) Petrem Lazárkem, 18. dubna 2018.

E-mailový rozhovor s Wolfgangem Leinerem, 24. listopadu 2021.

E-mailový rozhovor s bývalým ředitelem spolku Distelverein a pozdějším ředitelem NP Donau-Auen Carlem Manzanem, 13. července 2019.

Rozhovor s Jiřím Matuškou ze Správy CHKO Pálava, 19. března 2018.

Rozhovor s archivářkou Janou Pekárkovou ze SOkA Znojmo, 13. května 2019.

Rozhovor s ředitelem NP Podyjí Tomášem Rothröcklem, 14. května 2019.

Rozhovor s mluvčím Občanské iniciativy za záchranu Podyjí Helmutem Salekem, 19. března 2018.

Rozhovor s Helmutem Schneiderem, redaktorem týdeníku Niederösterreichische Nachrichten a dřívějším členem mládežnické organizace ÖVP v Hollabrunnu, 17. května 2019.

Rozhovor s pracovníkem NP Podyjí (a dříve pracovníkem CHKO Pálava) Martinem Škorpíkem, 18. dubna 2018.

Rozhovor s bývalým vedoucím Zemského pracoviště pro obnovu vesnice Karlem Trischlerem, 4. srpna 2020.

E-mailový rozhovor s ředitelem NP Thayatal Christianem Üblem, 8. listopadu 2020.

Rozhovor s dřívějším členem ČSOP v Brně Mojmírem Vlašínem, 24. února 2019.

Rozhovor se znojemským podnikatelem J. Z., 13. května 2019.

## **2. Sekundární literatura**

### **2.1 Monografie**

Ash, Timothy Garton, *The Magic Lantern: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*. Cambridge: Granta Books, 1990.

Bezemek, Ernst et al., *Drent & herent: zum Leben an der Grenze = U nich i u nás: jak se žilo a žije v pohraničí*. Hollabrunn: Hollabrunner Museumsverein, 2017.

Blaive, Muriel a Berthold Molden, *Hranice probíhají vodním tokem: Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic*, Brno: Barrister & Principal, 2009.



- Bruckmüller, Ernst, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Wien, Überreuter, 2002.
- Brunner, Robert et al., *Fünf Jahre Nationalpark Thayatal. Ein Tätigkeitsbericht*. Hardegg, NP Thayatal, 2004.
- Carson, Rachel, *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1962.
- Čapka, František, Lubomír Slezák a Jaroslav Vaculík, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005.
- Čapková, Kateřina a Michal Frankl, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008.
- Daniel, Jan, Jindřich Frajer a Pavel Klapka, *Environmentální historie České republiky: Environmental history of the Czech Republic*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.
- Dvořák, Jiří et al., *Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Jindřichův Hradec: Národní muzeum fotografie o. p. s., 2012.
- Dvořák, Tomáš, *Vnitřní odsun 1947–1953: závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Matice moravská, 2012.
- Eckert, Astrid M., *West Germany and the Iron Curtain: Environment, Economy, and Culture in the Borderlands*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Foltin, Robert, *Und wir bewegen uns doch. Soziale Bewegungen in Österreich*. Wien, 2004.
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War. A New History*. New York: Penguin Press, 2005.
- Gehler, Michael, *Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, sv. 2. Innsbruck, Wien: Studien Verlag, 2005.
- Gehler, Michael, *Österreichs Weg in die Europäische Union*. Innsbruck: Studienverlag, 2009.
- Gehler, Michael, *Zeitgeschichte im Mehrebenensystem, Zwischen Regionalisierung, Nationalstaat, Europaisierung, internationaler Arena und Globalisierung*. Bochum: DeGruyter, 2001.
- Ghodsee, Kristen a Mitchell A. Orenstein, *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Glassheim, Eagle, *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Praha: Academia, 2019.

- Graner, Hans Peter, *Österreichs Nationalparks. Idee und Realität*. Wien: Brandstätter, 1996.
- Gunz, Josef et al., *Erweitertes Europa - ambivalente Erwartungen : miteinander arbeiten und leben . Projekt zur Bekämpfung von Rassismus und Fremdenfeindlichkeit in Oberösterreich*. Linz: Johannes-Kepler-Universität Linz, 2004.
- Hájek, Petr, *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989*. Praha: Malá skála, 2008.
- Haukanes, Haldis, *Velká dramata - obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: SLON, 2004.
- Henkel, Gerhard, *Das Dorf, Landleben ind Deutschland damals und heute*. Stuttgart: WGB Theiss, 2015.
- Huff, Tobias, *Natur und Industrie im Sozialismus. Eine Umweltgeschichte der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.
- James, Harold, *Geschichte Europas im 20. Jahrhundert*. München: Beck, 2002.
- Janáč, Jiří, *European Coasts of Bohemia: Negotiating the Danube-Oder-Elbe Canal in a Troubled Twentieth Century*. Amsterdam University Press, 2021.
- Jaraus, Konrad H., *Out of Ashes. A new History of Europe in the Twentieth Century*. Princeton University Press, 2015.
- Jeřábek, Milan, Jaroslav Dokoupil a Tomáš Havlíček, *České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování?*. Praha: Academia, 2004.
- Judt, Tony, *Poválečná Evropa: Dějiny od roku 1945*. Praha: Sloart, 2007.
- Kaelble, Hartmut, *Sozialgeschichte Europas 1945 bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2007.
- Karner, Stefan, *HALT! Tragödien am Eisernen Vorhang. Die Verschlussakten*, Salzburg: Ecowin Verlag, 2013.
- Kelemen, Julia a Distelverein, *Fließende Grenzen: Lebensraum March-Thaya-Auen*. Wien: Umweltbundesamt, 1999.
- Keohane, Robert a Joseph Nye, *International Relations Theory. Power and Interdependence*. New York, 2000.
- Kirchhof, Astrid Mignon a John Robert McNeill, *Nature and the Iron Curtain: environmental policy and social movements in Communist and capitalist countries, 1945-1990*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019.
- Klammer, Dieter, *Kommunalpolitiker und Ortsparteien in Österreich: eine empirische Untersuchung der lokalen Positionseliten in Österreichs Gemeinden*. Linz: Trainer, 2000.

Knapík, Jiří a Martin Franc et al., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha: Academia, 2011.

Komlosy, Andrea, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung: Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*. Wien: Promedia, 2003.

Konrád, Ota et al., *Ztráta starých jistot. Rakousko 1986-2000*. Praha: NLN, 2020.

Kotkin, Stephen, *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. New York: The Modern Library, 2009.

Kraft, David, *Exil z Rakouska a vztahy k Československu 1934–1945*. Praha: Pražská edice, 2009.

Krapfl, James, *Revoluce s lidskou tváří - Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989-1992*. Praha: Rybka Publishers, 2016.

Křen, Jan, *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992-2017*. Praha: Karolinum, 2019.

Laussegger, Armin, Reinhard Linke a Niklas Perzi, *Österreich. Tschechien: Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009*. Wien: Lit-Verlag, 2009.

Lazárek, Petr, Martin Škorpík a Jiří Kacetl, *Podyjí v proměnách času*. Znojmo, Správa Národního parku Podyjí, 2017.

Lugmayr, Martin, *Österreich und die Osterweiterung. Maximale Chancen – maximale Risiken*. Frankfurt am Main: Lang, 2002.

Mark, James et al., *1989. A Global History of Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Markel, Martin, *Vysídlení Němců z jižní Moravy 1945-1949*. Brno: Vojenská akademie, 2002.

McNeill, John Robert a Corinna R. Unger, *Environmental histories of the Cold War*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Moldan, Bedřich a Tomáš Hák, *Czech Republic 2000. Ten Years On: Environment and Quality of Life after Ten Years of Transition*. Praha 2000.

Moldan, Bedřich et al. *Životní prostředí České republiky: vývoj a stav do konce roku 1989*. Praha: Academia, 1990.

Navara, Luděk, *Příběhy železné opony*, Brno: Host, 2004.

Navara, Luděk, *Příběhy železné opony 2*, Brno: Host, 2006.

- Novák, Arnošt, *Tmavozelený svět: Radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989*. Praha: SLON, 2017.
- Olšáková, Doubravka a Jiří Janáč, *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948-1964*. Praha: Academia, 2018.
- Petráň, Josef, *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*. Praha: NLN, 2009.
- Pithart, Petr, *Devětaosmdesátý*. Praha: Academia, 2009.
- Polouček, Oto, *Babičky na bigbitu. Společenský život na pozadí proměn moravského venkova v období pozdního socialismu*. Brno: Masarykova univerzita, 2020.
- Pötscher, Franz, Peter Mähner a Niklas Perzi, *10 Jahre Offene Grenze, Ausstellungskatalog*. Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2000.
- Průcha, Václav et al., *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 1918-1992, 2. díl, Období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009.
- Pulec, Martin, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006.
- Pullmann, Michal, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- Rameš, Václav, *Trh bez přívlastků, nebo ekonomickou demokracii? Spory o podobu vlastnické transformace v porevolučním Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2021.
- Rathkolb, Oliver, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2015*. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2015.
- Riegler, Josef a Anton Moser, *Ökosoziale Marktwirtschaft*. Graz: Stocker-Verlag, 1996.
- Schmid, Martin a Ortrun Veichtlbauer, *Vom Naturschutz zur Ökologiebewegung: Umweltgeschichte Österreichs in der Zweiten Republik*. Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 2007.
- Soukupová, Jana, *Nepoddajní aneb nešlo to jinak. Příběhy jihomoravských disidentů v 70. a 80. letech 20. století*. Brno: Host, 2010.
- Spurný, Matěj, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016.
- Spurný, Matěj, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960*. Praha: Antikomplex, 2011.

Ströbitzer, Hans, *Unser Niederösterreich: gestern, heute, morgen*. St. Pölten, Salzburg: Residenz-Verlag, 2008.

Suk, Jiří, *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003.

Suppan, Arnold, *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich*. Wien: Club Niederösterreich, 2005.

Šestauber, Martin, *Územní spory mezi Československem a Rakouskem v letech 1918–1920*. Ostrava, Brno: Key Publishing, 2013.

Šmidrkal, Václav et al., eds., *Sousedé: česko-rakouské dějiny*. Praha: NLN, 2019.

Šmidrkalová, Michaela, *Vyhližení atomového věku I: Popularizace jaderné energie a energetiky v Československu v padesátých letech 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019.

Štanzel, Arnošt, *Wasserträume und Wasserräume im Staatssozialismus. Ein umwelthistorischer Vergleich anhand der tschechoslowakischen und rumänischen Wasserwirtschaft 1948–1989*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

Ther, Philipp, *Das andere Ende der Geschichte. Über die Große Transformation*. Berlin: Suhrkamp Verlag AG, 2019.

Ther, Philipp, *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy*. Praha: Libri, 2016.

Uekoetter, Frank, *The Turning Points of Environmental History*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010.

Valeš, Lukáš et al., *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech, aneb, 25 let poté*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2014.

Válka, Miroslav, *Sociokulturní proměny vesnice: Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2011.

Vaněk, Miroslav, *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996.

Vaněk, Miroslav, *Vranovská přehrada*. Tišnov: Nakladatelství Sursum, 2012.

*Vodní nádrže, SVP ČSR*. Praha: Ministerstvo lesního a vodního hospodářství a dřevozpracujícího průmyslu ČSR, 1988.

*Vodohospodářský sborník SVP ČR 1995*. Praha: MŽP ČR, 1997.

Wessely, Godfrid, *Niederösterreich. – Geologie der österreichischen Bundesländer*. Wien: Geologische Bundesanstalt Wien, 2006.

Westad, Odd Arne, *The Cold War. A World History*. New York: Basic Books, 2017.

Weyler, Rex, *Greenpeace: How a Group of Ecologists, Journalists, and Visionaries Changed the World*. Vancouver: Raincoast Books, 2004.

Wiedemann, Andreas, „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor, 2016.

Winiwarer, Verena a Martin Knoll, *Umweltgeschichte: Eine Einführung*. UTB/Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2007.

Yurchak, Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press, 2006.

Zerbst, Jan, *Znojmo zahalené do sametového hávu*. Znojmo, 2019.

## 2.2 Sborníky

Apostolopoulou, Elia a Jose A. Cortes-Vazquez, eds., *The Right to Nature: Social Movements, Environmental Justice and Neoliberal Natures*. London: Routledge, 2018.

Atelier obnovy vesnice, ed., *Obnova vesnice. Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice*. Praha: MŽP ČR, 1992.

Bartoněk, Antonín et al., eds., *Waldviertel – Weinviertel – Jižní Morava: Průvodce krajem a jeho kulturou*. Břeclav: Moraviapress, 1999.

Bohatsch, Charles, ed., *Die Ära Ludwig-Höger. Fundamente für die Zukunft*. Wien: Dr. Karl Kummer-Institut, 2011.

Brait, Andrea a Michael Gehler, eds., *Grenzöffnung 1989. Innen- und Außenperspektiven und die Folgen für Österreich*. Wien: Böhlau Verlag, 2014.

Demek, Jaromír a Peter Mackovčín, eds., *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*. Brno: MŽP ČR, 2006.

Förster, Horst, Julia Herzberg a Martin Zückert, eds. *Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*. München: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

Gjuričová, Adéla a Michal Kopeček, eds., *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.

Goodman, David a Michael Watts, eds., *Globalising Food. Agrarian Questions and Global Restructuring*. London: Routledge 1997.

Haslinger, Peter, ed., *Grenze im Kopf, Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.

- Hašková, Hana, Alena Křížková a Marcela Linková, eds., *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006.
- Haupt, Heinz-Gerhard a Jürgen Kocka, eds., *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*. Frankfurt, New York: Campus, 1996.
- Kaelble, Hartmut a Jürgen Schriewer, eds., *Vergleich und Transfer. Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2003.
- Karner, Stefan a Michal Stehlík, eds., *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení: Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy 2009*. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 2009.
- Kleinschmidt, Christoph a Christine Hewel, eds., *Topographien der Grenze: Verortungen einer kulturellen, politischen und ästhetischen Kategorie*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011.
- Knoz, Tomáš, ed., *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*. Wien: Janineum – Brno: Matice Moravská, 2006.
- Kohl, Werner a Susanna Steiger-Moser, eds., *Die österreichische Zuckerindustrie und ihre Geschichte(n) 1750–2013*, Wien: Böhlau, 2014.
- Komlosy, Andrea, Václav Bůžek a František Svátek, eds., *Kultury na hranici / Kulturen an der Grenze: Jižní Čechy, jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel. Mezioborový rakousko-český výzkumný projekt a výstava*. Wien: Promedia, 1995.
- Kopeček, Michal, ed., *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu (1980-1995)*. Praha: Argo, 2019.
- Kruml, Jan, ed., *Sborník ze semináře Obnova vesnice v Dolním Rakousku, konaného dne 19. října v Brně*. Praha: MŽP ČR, 1990.
- Laczó, Ferenc a Luka Lisjak Gabrijelčič, eds., *The Legacy of Division. East and West after 1989*. CEU Press-Eurozine, 2020.
- Landry, Marc, Patrick Kupper a Verena Winiwarter, eds. *Austrian Environmental History*, Contemporary Austrian Studies, sv. 27. University of New Orleans Press, 2018.
- Lemberg, Hans, ed., *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*. Marburg: Herder Institut, 2000.
- Melichar, Peter, Ernst Langthaler a Stefan Eminger, eds. *Niederösterreich im 20. Jahrhundert, Band 2: Wirtschaft*. Wien: Böhlau, 2008.
- Middel, Matthias, ed., *The Routledge Handbook of Transregional Studies*. London: Routledge, 2019.

Njolstad, Olav, ed. *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation*. London, New York: Frank Cass, 2004.

*Obnova vesnice. Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice*. Praha: MŽP ČR, 1993.

*Obnova vesnice mezinárodně, Publikace Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice*. Praha: MŽP, 1994.

Olšáková, Doubravka, ed., *In the name of the Great Work. Stalin's Plan for the Transformation of Nature and Its Impact in Eastern Europe*. New York: Berghahn Books, 2016.

Pelinka, Anton, Gunter Bischof a Michael Gehler, eds., *Austria in the European Union*. New York: Routledge, 2017.

Petráš, Jiří, ed., *Společná hranice: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 15.3.2007 ve spolupráci Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a Waldviertel Akademie ve Waidhofen an der Thaya*. České Budějovice: Jihočeské muzeum, 2007.

Schmoller, Hildegard, Miroslav Kunštát a Monika Březinová, eds., *Vom 20. Jahrhundert ins neue Jahrtausend. Österreich und die Tschechoslowakei/Tschechien 1986–2016*, Wien: Lit Verlag, 2022.

Škorpík, Martin, ed., *Co ještě nevíte o Národním parku Podyjí ani po 25 letech od jeho vyhlášení?* Znojmo: Správa NP Podyjí, 2017.

Ther, Philipp a Holm Sundhaussen, eds., *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*. Marburg, Herder Institut, 2003.

Vaněk, Pavel et al., eds., *Železná opona 1948-1989. Odborný katalog k výstavě 30. výročí pádu železné opony*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2019.

Wagner, Manfred, ed., *Niederösterreich und seine Kulturen*. Wien: Böhlau, 2006.

Warloutzet, Laurent, ed., *Governing Europe in a Globalizing World. Neoliberalism and its Alternatives following the 1973 Oil Crisis*. London: Routledge, 2017.

Winkelbauer, Thomas, ed., *Kontakte und Konflikte, Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Referate des Symposiums „Verbindendes und Trennendes an der Grenze, 3“, 24.–27. Oktober 1992 in Zwettl. Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Heimatbund, 1993.

## 2.3 Kapitoly ve sbornících

Bartoš, Josef, „Jižní Morava v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938-1945. Základní charakteristika“, *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, sv. 7, ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně - Albis International, 2003, 9–26.



Cibulka, Pavel, „Eine Herrschaft Mähren“, in *Grenze und Staat. Passwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremden-gesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750-1867)*, eds. Waltraud Heindl a Edith Saurer, Wien: Böhlau, 2000, 719–787.

Dejmal, Ivan, „Co s evropskou kulturní krajinou na konci 20. století?“, in *Kulturní krajina aneb proč ji chránit? Téma pro 21. století*, eds. Tomáš Hájek a Karel Jech, Praha: MŽP, 2000, 13–16.

Dobeš, Jan, „A tobě se nelíbí ta naše obec krásná, středisková? Vznik a prosazování soustavy střediskových obcí před orkem 1990“, in *Dlouhý volební rok 1990 ve střední Evropě. Očekávání, koncepty, praxe*, eds. Adéla Gjuričová a Tomáš Zahradníček, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2021, 173–200.

Duhamelle, Christophe, Andreas Kossert a Bernhard Struck, „Einleitung. Perspektiven für eine vergleichende Grenzforschung Europas“, in *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis 20. Jahrhundert*, eds. Christophe Duhamelle, Andreas Kossert a Bernhard Struck. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2007, 9–22.

Eckert, Astrid M., „Transboundary Natures. From the Iron Curtain to the Green Belt,“ in *Military Landscapes*, eds. Anatole Tchikine a John Dean Davis. Cambridge: Dumbarton Oaks, 2021, 123–149.

Eckert, Astrid M. a Pavla Šimková, „Transcending the Cold War: Borders, Nature, and the European Green Belt Conservation Project along the Former Iron Curtain“, in *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook*, eds. Patrick Kupper a Anna-Katharina Wöbse, Oldenbourg: De Gruyter, 2022, 129–153.

Eigner, Peter, „Entwicklung an der Grenze – Begrenzte Entwicklung? Die wirtschaftliche Entwicklung des Waldviertels im 20. Jahrhundert“, in *Wirtschaftsgeschichte des Waldviertels*, ed. Herbert Knittler, Horn-Waidhofen/Thaya: Heimatbund, 2006, 341–415.

Haas, Hanns „Ethnikum und Nation in der dörflichen Lebenswelt eines deutsch-tschechischen Dorfes“, in *Vilfanov Zbornik. Pravo-Zgodovina-narod/Recht-Geschichte-Nation*, eds. Vincenc Rajsp a Ernst Bruckmüller, Ljubljana: Založba ZRC, 1999, 555–688.

Haas, Hanns, „Soudobé dějiny zemí – regionální soudobé dějiny“, in *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Jiří Pešek a Oliver Rathkolb. Praha: Karolinum, 2013, 24–48.

Haupt, Heinz-Gerhard, „Historische Komparatistik in der internationalen Geschichtsschreibung“, in *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, eds. Gunilla Budde, Sebastian Conrad a Oliver Janz. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 137–149.

Havlíček, Tomáš, „Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí“, in *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*, eds. Martin Balej a Milan Jeřábek, Ústí nad Labem: UJEP, 2002, 9–14.

Hoffmann, Thomas, Lilian Švábenická a Lenka Hradecká, „Biostratigraphy of Fissure Fillings in the Ernstbrunn Limestone of the Waschberg Zone (Lower Austria)“, *Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt*, sv. 56/2 Wien, 2009, 465–474.

Janáč, Jiří, „Planned environment in a socialist dictatorship. Complex water management and soil improvement in Moravia“, in *Environmentalism under Authoritarian Regimes. Myth, Propaganda, Reality*, eds. Stephen Brain a Viktor Pál, London: Routledge, 2018, 125–144.

Komlosy, Andrea, „Auswirkungen der Grenzöffnung 1989: Das Beispiel des Oberen Waldviertels“, in *Der „Ostfaktor“. Österreichs Wirtschaft und die Ostöffnung 1989 bis 2009*, ed. Dieter Stiefel, Wien: Böhlau Verlag 2010, 247–292.

Kraft, Claudia, „Transnationalismus“, in *Österreichische Zeitgeschichte, Zeitgeschichte in Österreich*, eds. Marcus Gräser, Dirk Rupnow, Wien: Böhlau Verlag, 2021, 348–366.

Kreisslová, Sandra, „Každodennost v blízkosti „ostnatých drátů“ ve vzpomínkách obyvatel česko-rakouského pohraničí“, in *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945-1989*, eds. Kateřina Lozoviuková a Jaroslav Pažout, Praha, Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2017, 56–69.

Krocová, Martina a Miloš Řezník, „Boundaries and Identities in Academic Discourse“, in *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, eds. Luďa Klusáková a Martin Moll, Pisa: Plus-Pisa University Press, 2010, 5–32.

Kunštát, Miroslav, „Česko-rakouské paralely: sblížení sousedů, které není přímočaré“, in *Zahraniční politika České republiky 1993–2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*, eds. Otto Pick a Vladimír Handl, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004, 83–90.

Kunštát, Miroslav, „Česko-rakouské vztahy na konci 90. let a jejich vyústění“, in *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy. Proměna české společnosti*, eds. Jiří Kabele a Lubomír Mlčoch, Praha: Karolinum, 2001, 302–307.

Lozoviuk, Petr, „Grenze und Grenzgesellschaft im Visier der ethnografischen Forschung“, in *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*, ed. Petr Lozoviuk, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2009, 15–28.

Markel, Martin, „Jižní Morava v župě Dolní Podunají“, *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, sv. 11, Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006, 9–51.

Mlejnková, Hana, Eva Kočková a Zdeňka Žáková, „Dlouhodobé hodnocení přeshraniční problematiky znečišťování řeky Dyje vlivem rakouského přítoku Pulkavy“, in *Sborník prací VÚV T.G.M.*, ed. Marie Kalinová, Praha: VÚV T.G.M., 2007, 5–27.

Oates-Indruchová, Libora, „Transforming and Emerging: Discourses of Gender in the Czech Culture of the Transition Period“, in *Representing Gender in Cultures*, eds. Elżbieta H. Oleksy a Joanna Rydzewska, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004, 107–117.

Perzi, Niklas, „„Wir haben uns ja vertragen müssen...“ Unterradischen/Dolní Radíkov: Deutsche und Tschechen im Dorf“, in *Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten*, eds. Hanns Haas a Ewald Hiebl (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2007), 54–67.

Poláčková, Klára, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, in *Rakousko v evropské a střeoevropské politice*, eds. Vít Hloušek a Zdeněk Sychra, Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2004, 32–59.

Rathkolb, Oliver, „Brandt, Kreisky and Palme as Policy Entrepreneurs: Social Democratic Networks in Europe’s Policy Towards the Middle East“ in *Transnational Networks in Regional Integration: Governing Europe 1945-83*, eds. Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht a Michael Gehler, London: Palgrave Macmillan, 2010, 152–175.

Reichel, Walter, „Der Vertrag von Saint-Germain-en-Laye: Die Frage der Grenzziehung zwischen der ČSR und Österreich“, in *Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*, ed. Jindřich Dejmek, Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, 113–124.

Rigele, Georg, „Der Marshall-Plan und Österreichs Alpenwasser-Kräfte“, in *80 Dollar: 50 Jahre ERP-Fonds und Marshall-Plan in Österreich 1948-1998*, eds. Günter Bischof a Dieter Stiefel Wien: Ueberreuter, 1999, 183–216.

Schleiser, Stephanie, „Grenzregionen als Experimentierfeld. Von der Notwendigkeit historischen Vergleich, Transfer und Verflechtungsgeschichte zu kombinieren“, in *Vergleichen, Verflechten, Verwirren. Europäische Geschichtsschreibung zwischen Theorie und Praxis*, eds. Agnes Arndt, Christiane Reinecke a Joachim Haebleren, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, 268–294.

Spindler, Manuela, „Interdependenz“, in *Theorien der Internationalen Beziehungen*, eds. Siegfried Schieder a Manuela Spindler. Stuttgart: Barbara Budrich, 2010, 97–130.

Strohmeier, Gerhard, „Umwelt“: Österreichische Mythen, Topoi und Erinnerungen. Die Gedächtnisorte „Zwentendorf“, „Hainburg“ und „das Waldsterben“, in *Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten*, ed. Emil Brix et al., Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2004, 357–391.

Šimková, Pavla, „Die Teilung des Eisernen Vorhangs. Grenzüberschreitender Naturschutz im Bayerischen Wald und Šumava“, in *Urwald der Bayern. Geschichte, Politik und Natur im Nationalpark Bayerischer Wald*, eds. Marco Heurich a Christof Mauch, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2020, 84–96.

Štanzel, Arnošt, „Geregelte Flüsse, unregelmäßige Abflüsse. Zur Umwelt- und Planungsgeschichte der Tschechoslowakei 1948–1977“, in *Zwischen Sputnik und Ölkrise. Kybernetik in Architektur, Planung und Design*, ed. Oliver Sukrow, Berlin: DOM Publishers, 2018, 122–139.

Ther, Philipp, „Comparisons, Transfers, and the Study of Networks: Toward a Transnational History of Europe“, in *Comparative and Transnational History: Central*

*European Approaches and New Perspectives*, eds. Jürgen Kocka a Heinz-Gerhard Haupt, New York 2009, 204–225.

Valeš, Lukáš, „Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace“, in *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, eds. Miroslav Vaněk a Lenka Krátká, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014, 461–509.

Vaněk, Miroslav, „Zelené mládí. Ekologické aktivity mladé generace v 80. letech“, in *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, ed. Miroslav Vaněk, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, 237–272.

Vaněk, Pavel, „Rok 1964 a hraniční pásmo“, in *Předjaří. Československo 1963–1967*, eds. Jiří Petráš a Libor Svoboda, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Praha: ÚSTR, 2016, 339–349.

Winivarter, Verena et al., „Environmental Histories of Contemporary Austria: An Introduction“, in *Austrian Environmental History, Contemporary Austrian Studies*, sv. 27, eds. Marc Landry, Patrick Kupper a Verena Winiwarter, University of New Orleans Press, 2018, 25–48.

Zerbst, Jan, „Proč tak snadno? Analýza činnosti OV KSČ Znojmo druhé poloviny roku 1989“, in *Sborník Státního okresního archivu Znojmo: historický a vlastivědný sborník Znojemska a Moravskokrumlovska*, sv. 34, Znojmo: Moravský zemský archiv v Brně, 2019, 26–38.

## 2.4 Články v odborných periodikách

Bayer, Florian, „Die Ablehnung der Kernenergie in Österreich: Ein Anti-Atom-Konsens als Errungenschaft einer sozialen Bewegung?“, *momentum quarterly. Zeitschrift für Sozialen Fortschritt* 3, č. 3 (2014): 170–187.

Bezemek, Ernst, „Die Mitglieder der Niederösterreichischen Landesregierung in den Jahren 1918 bis 1997“, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 63-64 (1998): 155–183.

Brenner, Christiane, „Mnoho odstínů zelené: Hnutí Brontosaurus v Socialistickém svazu mládeže Československa“, *Historie – Otázky – Problémy* 2 (2018): 72–84.

Brüggemeier, Franz-Josef, „Umweltgeschichte – Erfahrungen, Ergebnisse und Erwartungen“, *Archiv für Sozialgeschichte* 43 (2003): 1–18.

Brunet, Francesca, Marcus Gräser a Ernst Langthaler, „Editorial“, in *Geschichte und Region* 30, č. 1, tematické číslo Region und Welt / Regione e mondo (2021): 5–18.

Brunner, Robert, „Von der toten Grenze zum grenzüberschreitenden Naturschutz“, *Wissenschaftliche Mitteilungen, Niederösterreichisches Landesmuseum* 21 (2010): 9–18.

Buček, Antonín, „Ekologické stavební kameny“, *veronica*, č. 4 (1995): 1–5.

Coates, Peter, „Borderlands, No-Man's Land, Nature's Wonderland”, *Environment and History* 20, č. 4 (listopad 2014): 500–516, <https://www.jstor.org/stable/43299702> (staženo 12. ledna 2022).

Čapská, Veronika a Lucie Storchová, „Transkulturalita místo národní mytologie? historický výzkum procesů kulturní výměny“, *Dějiny – teorie – kritika* 12, č. 2 (2015): 187–201.

De Groot, Michael, „The Soviet Union, CMEA, and the Energy Crisis of the 1970s“, *Journal of Cold War Studies* 22, č. 4 (2020): 4–30, [https://doi.org/10.1162/jcws\\_a\\_00964](https://doi.org/10.1162/jcws_a_00964) (staženo 19. prosince 2021).

Dvořák, Tomáš, „Přesuny hranic a obyvatel na bývalých lichtenštejnských panstvích na jižní Moravě a otázka jejich regionální identity“, *Časopis Matice moravské*, č. 4 (2013): 169–185.

Eckert, Astrid M., „Geteilt, aber nicht unverbunden. Grenzgewässer als deutsch-deutsches Umweltproblem”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 62, č. 1 (2014): 321–351, <https://doi.org/10.1524/vfzg-2014-0003> (staženo 12. srpna 2021).

Edel, Klaus, Alfred Germ a Hanna-Maria Suschnig, „Umweltgeschichte – Geschichte und Umwelt“, *historisch-politische bildung. Themendossiers zur Didaktik von Geschichte, Sozialkunde und Politischer Bildung*, č. 5 (2013): 17–37.

Espagne, Michel, Jonas Kreienbaum, Frederic Cooper, Christoph Conrad a Philipp Ther, „How to Write Modern European History Today? Statements to Jörn Leonhard's JMEH-Forum“, *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/ Revue d'histoire européenne contemporaine* 14, č. 4 (2016): 465–491, <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2016-4-465> (staženo 12. srpna 2021).

Franěk, Michal, „Nové mlýny stále postaru“, *veronica*, č. 3 (1995): 34, 35.

Frankl, Michal, „No Man's Land: Refugees, Moving Borders, and Shifting Citizenship in 1938 East-Central Europe“, *Jahrbuch Des Simon-Dubnow-Instituts* 16 (2019): 247–266, <https://doi.org/10.13109/9783666370717.247> (staženo 12. srpna 2021).

Fukuyama, Francis, "The End of History?", *The National Interest*, č. 16 (léto 1989): 3–18, <https://www.jstor.org/stable/24027184> (staženo 19. prosince 2021).

Gehler, Michael, „Das Jahr 1989 und Österreich – neue Integrationschancen und alte Abgrenzungsstrategien. Editorial“, *zeitgeschichte* 41, č. 3 (2014): 133, 134.

Grabner, Barbara, „Das Thayatal - Grünes Dornröschen an der Grenze?“, *Natur und Land* 86, č. 3 (2000): 6–15.

Graf, Maximilian, „Die Wirtschaftsbeziehungen in der Ära-Kreisky: Entwicklung und Probleme des österreichischen Osthandels mit der ČSSR 1970–1983“, *Prague Papers on the History of International Relations*, č. 1 (2016): 98–120.

Haas, Hanns, „Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Frage Gmünd“, *Kamptal-Studien* 3 (1982/83): 213–247.

Hagenstein, Ingrid, „Startschuß für den jüngsten Nationalpark Thayatal“, *Natur und Land* 83, č. 6 (1997): 5–8.

Hirschhausen, Béatrice von et al., „Phantom Borders in Eastern Europe: A New Concept for Regional Research“, *Slavic Review* 78, č. 2 (2019): 368–389, <https://doi.org/10.1017/slr.2019.93> (staženo 19. prosince 2021).

Hlavačka, Milan, „Ein böhmisch-jüdisches Unternehmensmärchen mit bitterem Ende. Ignatz Lederer und seine „Jungbunzlauer“ Alkoholerzeugung in Böhmen“, *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*, sv. 6 (2001/2002): 41–52.

Horák, Jaroslav, „K historii jednoho vodního díla“, *veronica*, č. 1 (1991): 36.

Jeleček, Leoš, „Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: Environmentální dějiny a výzkum land use Česka v 19. a 20. století“, *Klaudyán* 4, č. 1 (2007): 20–28.

Jeleček, Leoš, „Environmentální dějiny: Jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět)“, *Annales Historici Presovienses*, č. 9 (2009): 247–274.

Komlosy, Andrea, „Sozial- und wirtschaftshistorischer Abriß der Region Gmünd – České Velenice“, *Das Waldviertel* (1992): 26–61.

Kovařík, David, „Dědictví (nejen) studené války na české a rakouské periferii“, *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2011): 225–232.

Kovařík, David, „V zájmu ochrany hranic. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma 1951–1952“, *Soudobé dějiny*, č. 3–4 (2005): 686–707.

Kraft, Claudia, „Lokal erinnern, europäisch denken. Regionalgeschichte in Polen“, *Osteuropa*, č. 11–12 (2006): 235–244, <https://www.jstor.org/stable/44933058> (staženo 12. srpna 2021).

Kruml, Jan, „Věnujme venkovu i nadále naše srdce, um a píli“, *Zpravodaj venkova*, č. 6 (2021): 15, 16.

Leonhard, Jörn, „Comparison, Transfer and Entanglement, Or: How to Write Modern European History Today?“, *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/ Revue d'histoire européenne contemporaine* 14, č. 2 (2016): 149–163, <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2016-2-149> (staženo 12. ledna 2022).

Mauch, Christof, „Co jsou to environmentální dějiny a proč se jimi zabývat“, *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2017): 9–18, <https://www.doi.org/10.51134/sod.2017.001> (staženo 19. prosince 2021).

McNeill, John Robert, „Observations on the Nature and Culture of the Environmental History“, *History and Theory* 42, (2003): 5–43, <https://doi.org/10.1046/j.1468-2303.2003.00255.x> (staženo 19. prosince 2021).

Mitchneck, Beth, „Geography Matters: Discerning the Importance of Local Context“, *Slavic Review* 63, č. 3 (2005): 491–516, <https://doi.org/10.2307/3650139> (staženo 12. ledna 2022).

Moldan, Bedřich, „K otázce souladu ochrany životního prostředí a hospodářského rozvoje“, *Sociologický časopis* 32, č. 3 (1996): 261–277.

Musil, Jiří, „Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů“, *Sociologický časopis*, 37, č. 3 (2001): 275–296.

Nováková, Drahomíra a Pavel Novák, „K proměnám českého venkova v období 1948–1989 (na příkladu Kutnohorská)“, *Prameny a studie 45. Trvale udržitelný rozvoj* (Národní zemědělské muzeum, 2010): 129–163.

Novotný, Lukáš, „Stříbrná stezka: česko-německá přeshraniční spolupráce v praxi“, *Naše společnost* 14, č. 2 (2016): 33–42.

Oates-Indruchová, Libora a Muriel Blaive, „Border Visions and Border Regimes in Cold War Eastern Europe“, *Journal of Contemporary History* 50, č. 3 (2015): 656–659, <https://doi.org/10.1177/0022009415592687> (12. ledna 2022).

Olšáková, Doubravka, „The International Biological Program in Eastern Europe. Science Diplomacy, Comecon and the Beginnings of Ecology in Czechoslovakia“, *Environment and History* 24, č. 4 (2018): 543–567, <https://doi.org/10.3197/096734018X15137949592061> (staženo 12. ledna 2022).

Painter, David S., „Oil and Geopolitics: The Oil Crises of the 1970s and the Cold War“, *Historical Social Research* 39, č. 4 (2014): 186–208, <https://www.jstor.org/stable/24145533> (staženo 12. ledna 2022).

Papežová, Kateřina, „Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol“, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, č. 1 (2017): 91–116.

Patel, Kiran Klaus, „Zeitgeschichte im digitalen Zeitalter. Neue und alte Herausforderungen“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 59 (2011): 331–351.

Perzi, Niklas, „Aufnahme und Abschub. Die Sudetendeutschen in Niederösterreich 1945/46“, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 82 (2016): 135–234.

„Podnět pražských matek – Nedostatečná informovanost o znečištění ovzduší v Praze“, *Nika* 10, č. 5–6 (1989): 12.

Prokúpková, Vendula, „The Limits of Tolerance for Intolerance. Young Democracy and Skinhead Violence in Czechia in the 1990s“, *Europe-Asia Studies* 73, č. 10 (2021): 1771–1796, <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1933390> (staženo 12. ledna 2022).

Pudlat, Andreas, „Grenze(n) im Wandel. Zum Grenzeschutz und Grenzbewusstsein seit 1945“, *zeitgeschichte* 3 (2014): 136–149.

Rothröckl, Tomáš, „Dítě, které se nemělo narodit“, *veronica*, č. 3 (1993): 20.

Rothröckl, Tomáš, „Národní park Podyjí, správný krok do Evropy“, *živa*, č. 4 (2016): LXXXI–LXXXIII.

„Rozhovor s hydrobioložkou RNDr. Zdeňkou Žákovou, CSc.“, *Vodohospodářské technicko-ekonomické informace* 60, č. 4 (2018): 32–35.

„Rozhovor s RNDr. Evou Kočkovou, dlouholetou pracovnící VÚV TGM v oboru hydrochemie a hodnocení jakosti vod“, *Vodohospodářské technicko-ekonomické informace*, č. 6 (2019): 59, 60.

Spurný, Matěj, „Reliability and the Border: The Discourse of the Czech Borderlands, 1945–49“, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, č. 2 (2013): 83–94, <https://doi.org/10.15203/ozp.60.vol42iss1> (staženo 12. ledna 2022).

Tomek, Prokop, „Životy Josefa Hodice. Reformátor, disident, exulant a spolupracovník Státní bezpečnosti“, *Historie a vojenství: časopis Vojenského historického ústavu* 68, č. 4 (2019): 77–91.

Trischler, Karl, „Grenzüberschreitende Dorfbegegnung Südmähren – Niederösterreich“, *Raumordnung aktuell*, č. 3 (1988): 16, 17.

Trischler, Karl, „25 Jahre Dorf- und Stadterneuerung international“, *Leben in Stadt und Land. Das Magazin für Dorf- und Stadterneuerung in NÖ*, č. 1 (2016): 5.

Valeš, Lukáš, „Nebyla to jenom Praha – podíl obyvatel českých a slovenských měst a regionů na pádu komunistického režimu“, *Historický časopis: vědecký časopis o dějinách Slovenska a střednej Európy* 66, č. 1 (2018): 133–158.

Vlašín, Mojmír a Michal Franěk, „Staré mlýny“, *veronica*, č. 2 (1993): 32.

Vnoučková, Kateřina, „The Iron Curtain Could Stop People, But Not the Environment“, *Der Donauraum* 59, č. 1–2 (2019): 47–58, <https://doi.org/10.7767/dedo.2019.59.1-2.47> (staženo 12. srpna 2021).

Werner, Michael a Bénédicte Zimmermann, „Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen“, *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002): 607–636, <https://www.jstor.org/stable/40185909> (staženo 19. prosince 2021).

Zukrigl, Kurt, „Waldsterben – der aktuelle Stand“, *Natur und Land* 74, č. 1-2 (1988): 16–23.

Žemlička, Josef, „Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)“, *Archaeologia historica* 28 (2003): 33–46.

## 2.5 Novinové a časopisecké články

„200.000 kamen zum Sudetendeutschen Tag 1977 nach Wien“, *Sudetenpost* 23, č. 11, 8. června 1977.

„Abbau der Schranken“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999.



- „Ad: Otevřený dopis“, *Znojemsko*, 25. července 1990.
- „An der kalten Grenze wird es langsam wärmer“, *NÖN Hollabrunn*, 26. května 1988.
- „Aus „Tauwetter“ wurde ein „junger Frühling“, *NÖN Hollabrunn*, 18. srpna 1989.
- Bieber, Ernst, „Der „Mann des Jahres 1985“ muß 600.000 S Umweltstrafe zahlen“, *Kurier*, 16. června 1988.
- „Bude se do Retzu jezdit pravidelně?“, *Znojemsko*, 10. ledna 1990.
- „CSSR-Grenze: Kranke nicht mehr umladen!“, *Kurier*, 4. dubna 1986.
- „Dárky rakouských přátel“, *Znojemsko*, 17. ledna 1990.
- „Das Weinviertel ist mehr belastet als Waldviertel“, *NÖN Hollabrunn*, 12. února 1987.
- „Der „Eiserne Vorhang“ ist gefallen – offene Grenze!“, *NÖN Mistelbach*, 7. prosince 1989.
- „Der Umweltschutz-Zug rollt“, *NÖN Hollabrunn*, 6. dubna 1989.
- „Die CSSR-Grenze wird endlich durchlässiger“, *NÖN Hollabrunn*, 4. ledna 1989.
- „Die Nachbarn ließen grüßen“, *NÖN Hollabrunn*, 30. července 1987.
- „Diskriminují ochránci vodáky?“, *Znojemsko*, 1. srpna 1990.
- „Dlouhá léta tabu“, *Znojemsko*, 7. února 1990.
- Dušková, Markéta, „Do Znojma plného pohraničníků přišla revoluce váhavě, odvážných bylo pár“, *idnes.cz*, [https://www.idnes.cz/brno/zpravy/revoluce-svoboda-znojmo-1989-stb-pohranici-listopad-serial-30-let-svobody.A191113\\_513909\\_brno-zpravy\\_mls](https://www.idnes.cz/brno/zpravy/revoluce-svoboda-znojmo-1989-stb-pohranici-listopad-serial-30-let-svobody.A191113_513909_brno-zpravy_mls) (staženo 19. prosince 2021).
- „Eine Region kämpft ums Überleben und gegen die starke Landflucht“, *NÖN Hollabrunn*, 26. května 1988.
- „Friedensmesse statt Volksfest an Grenze“, *NÖN Mistelbach*, 14. prosince 1989.
- „Friedenschluß Prag-Österreich“, *Kronen-Zeitung*, 17. května 1985.
- „Geheimsache Thaya“, *profil*, 26. září 2021.
- „Grenzenlose Weinverkostung“, *NÖN Hollabrunn*, 22. března 1990.
- „Grenzverkehr blüht; Sitzendorf: Spitzengruppen zeigten ihr musikalisches Können“, *NÖN Hollabrunn*, 28. září 1989.
- „Gustav, wach auf!“, *profil* č.23, 2. června 1986.

„Gute Nachbarschaft zur CSSR wächst ständig“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1989.

„Historische Stunde an der Grenze“, *NÖN Hollabrunn*, 5. ledna 1990.

„Hnánice - co dál?“, *Znojemsko*, 7. února 1990.

„Jsem postmarxista. Děkan FF UK Michal Pullmann o Miladě Horákové, normalizaci a moskevském dětství“, *Týdeník Echo*, 16. července 2020.

„Kontakt mit der CSSR verstärken“, *NÖN Mistelbach*, 27. října 1989.

König, Dieter, „AKW-Gefahren aufgezeigt: Pröll will für ČSFR Hilfspool“, *NÖN Hollabrunn*, 15. června 1990.

König, Dieter, „Pröll übergab Luftgütemeßstationen. Leihgabe geschenkt?“, *NÖN Hollabrunn*, 8. června 1990.

König, Dieter, „Visapflicht gefallen, Nachbarn rücken näher“, *NÖN Hollabrunn* 21. prosince 1989.

Krejčí, Jaroslav, „Pitná voda a životní prostředí“, *Znojemsko*, 10. ledna 1990.

Krupka, Jan, „Současné česko-rakouské vztahy jsou čím dál tím více narušovány nákupy Rakušanů v českém pohraničí“, *Denní telegraf*, 18. dubna 1996.

Lackner, Herbert, „Helmut Zilk, Spion: Zilk war jahrelang Informant des CSSR-Geheimdienstes“, *profil*, 23. března 2009.

„Leistungen der Zollwache fanden große Anerkennung“, *NÖN Hollabrunn* 14. ledna 1988.

„LHStv. Pröll fordert Baustopp für Temelin. „Mögliche Klimaveränderungen““, *NÖN Hollabrunn*, 11. ledna 1990.

Löwenstein, Veronika, „Der mühsame Weg zu den Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1999.

Maixnerová, Anna, „Voda. Voda? Voda!“, *Znojemsko*, 31. května 1989.

Melichar, Stefan, „Die Firma werde ich nie vergessen“, *profil*, 18. října 2020.

„Messe erstmals mit Gästen aus Südmähren in der CSSR-Halle“, *NÖN Hollabrunn*, 3. srpna 1989.

„Na ekologii nám Rakušané dávají 50 milionů ročně“, *Znojemská rovnost*, 8. listopadu 1993.

„Náš zákazník, náš pán?“, *Znojemsko*, 28. února 1990.

„Noch viel aufzuholen. Neue Broschüre über Wasser, Abwasser, Müll“, *NÖN Hollabrunn*, 11. srpna 1988.

- „Ofík“ spolkl „třešinky“, *Znojemsko*, 13. června 1990.
- „Okresní výstava vín“, *Znojemsko*, 21. března 1990.
- „Otevřena ekologická poradna“, *Lidová demokracie*, 28. listopadu 1991.
- „Otevřený dopis“, *Znojemsko*, 18. července 1990.
- „O zdravé životní prostředí“, *Znojemsko*, 6. prosince 1989.
- „Österreicher „hamstern“ Lebensmittel in Znaim“, *NÖN Hollabrunn*, 8. února 1990.
- „Prag-Wien: Entspannung an Grenze, Kontakte über Kraftwerk Wolfsthal“, *Kronen Zeitung*, 3. května 1985.
- „Prohloubení dobrých vztahů“, *Rovnost*, 3. ledna 1989.
- „Pröll: Auf gute Nachbarschaft mit den CSSR Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 12. prosince 1985.
- „Pröll konferiert und schafft gutes Klima zum CSSR- Nachbarn!“, *NÖN Hollabrunn*, 12. února 1987.
- „Pröll für Umweltverträge gegen Schadstoff in Luft“, *NÖN Hollabrunn*, 4. prosince 1986.
- „Pröll zündete ein Hoffnungslicht am ČSSR-Grenzbalken an. Es leuchtet“, *NÖN Hollabrunn*, 18. prosince 1986
- „Prölls dritter Adventsbesuch in ČSSR: Das Eis gebrochen“, *NÖN Hollabrunn*, 17. prosince 1987.
- Renner, Georg, „Das Land hinter Raabs“, *Die Presse*, 2. května 2009, <https://www.diepresse.com/475503/das-land-hinter-raabs> (staženo 19. prosince 2021).
- „Rok péče o životní prostředí“, *Znojemsko*, 5. dubna 1989.
- Russ, Werner a Fritz Koller, „Heute wird in Laa ein neues Europa geschaffen“, *NÖN Mistelbach*, 21. prosince 1989.
- Smola, Vojtěch, „Spolky a obce předaly v Retzu petici proti větrníkům“, *Znojemský deník* (online vydání), 18. února 2014, [https://znojemsky.denik.cz/zpravy\\_region/spolky-a-obce-ze-znojemska-i-rakouska-predaly-petici-proti-vetrnikum-20140218.html](https://znojemsky.denik.cz/zpravy_region/spolky-a-obce-ze-znojemska-i-rakouska-predaly-petici-proti-vetrnikum-20140218.html) (staženo 19. prosince 2021).
- „Sonderfahrt Retz - Znaim – Retz“, *NÖN Hollabrunn*, 31. srpna 1989.
- „Strom aus Dürnrrohr könnte einen ganzen ČSFR-Atommeiler ersetzen“, *NÖN Hollabrunn*, 16. srpna 1990.
- Ströbitzer, Hans, „Katastrophe vor der Haustür“, *NÖN Hollabrunn*, 18. ledna 1990.

- „Studenten aus Wien nächtelang verhört“, *Kronen Zeitung*, 30. května 1986.
- „Systémy pěstitelské technologie u speciálních plodin v Rakousku“, *Znojemsko*, 14. února 1990.
- „Tausche Hainburg gegen Thayatal“, *profil*, 21. října 1985.
- „Thayatal ab 1990 unter Wasser“, *Kurier*, 5. května 1984.
- „Thayatalsperre: Stausee macht Burg fast zum Wasserschloss“, *Kurier*, 3. května 1984.
- „Treffpunkt; Tschechisch“, *NÖN Hollabrunn*, 2. března 1989.
- „Umweltschaden: CSSR greift Österreich an“, *Kurier*, 15. ledna 1984.
- „Unser Thayatal geht an Tschechen verloren“, *Kurier*, 30. března 1984.
- „Waldsterben geht alle an!“, *NÖN Hollabrunn*, 7. května 1989.
- „Was erwarten Sie sich von der CSSR-Grenzöffnung?“, *NÖN Mistelbach*, 23. listopadu 1989.
- „Was will und was bringt uns die Dorfwerkstatt wirklich?“, *NÖN Hollabrunn*, 5. května 1988.
- „Weinlandmesse als Hoffnungsmarkt für unsere Wirtschaft?“, *NÖN Hollabrunn*, 27. října 1988.
- „Zemřel vídeňský starosta, který prý spolupracoval s českou StB“, *Hospodářské noviny*, 26. října 2008, <https://zahranicni.hn.cz/c1-29403620-zemrel-vidensky-starosta-ktery-pry-spolupracoval-s-ceskou-stb> (staženo 19. prosince 2021).
- „Zitronensäurefabrik als Umweltsünder an Pranger“, *Kurier*, 26. března 1987.
- Zuntych, Zdeněk, „Příhraniční spolupráce běží s Horním Rakouskem...“, *Hospodářské noviny*, 17. listopadu 1995, <https://archiv.hn.cz/c1-856535-prihranicni-spoluprace-bezi-s-hornim-rakouskem> (staženo 19. prosince 2021).

## 2.6 Závěrečné práce

Bruna, Petr, „Odpor Rakušanů k jaderné elektrárně Temelín: Analýza rakouského protijaderného konsensu“. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2011.

Dolsky, Rafaela, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze und damit verbundene Auswirkung auf die Grenzgebiete des Mühlviertels und Südböhmens“. Diplomová práce, Universität Salzburg, 1995.

Hájková, Gabriela, „Ekologie, ochránáři a environmentální problematika v Brně v 2. pol. 80. let 20.století“. Diplomová práce, Masarykova univerzita Brno, 2011.

Hutter, Andrea, „Die Dorferneuerung in Niederösterreich – Eine Untersuchung gemeindetypischer Einflussfaktoren“. Diplomová práce, Universität Wien, 2012.

Leindl, Dagmar, „Die Dorferneuerung in Österreich und in der Tschechischen Republik“. Diplomová práce, Universität Wien, 1993.

Papežová, Kateřina, „Spolupráce českých a rakouských příhraničních regionů po roce 1989“. Diplomová práce, Univerzita Karlova, 2015.

Rašín, Robin, „Krajina česko-rakouského pohraničí: vývoj a dědictví“. Disertační práce, Univerzita Karlova, 2000.

## 2.7 Přednášky

Olšáková, Doubravka, „‘The nature has circumscribed a circle about me that I can’t cross’: Environmental history since 1989 – trends, directions, and limits“, úvodní přednáška přednesená na workshopu Environmental History of the Central European Borderlands since 1980s, Praha, 20. září 2019.

Řezník, Miloš, „Regionalgeschichte schreiben im 21. Jahrhundert“, úvodní přednáška na konferenci Bozner Gespräche zur Regionalgeschichte, Bolzano, 15. září 2016.

## 2.8 Internetové zdroje

„25 Jahre Brandanschlag in Solingen“, Bundeszentrale für politische Bildung, 24. května 2018, <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/161980/brandanschlag-in-solingen> (staženo 19. prosince 2021).

Adamus, Jakub a Jakub Hošek, „ARTchiv: Pullmanngate aneb spor o komunistickou minulost“, ČT ART, <https://art.ceskatelevize.cz/360/artchiv-pullmanngate-aneb-spor-o-komunistickou-minulost-wzomA> (staženo 19. prosince 2021).

„Begrenzte Flucht. Die österreichischen Flüchtlinge an der Grenze zur Tschechoslowakei im Krisenjahr 1938 – digitale Edition“, European Holocaust Research Infrastructure, <https://begrenzte-flucht.ehri-project.eu/> (staženo 22. února 2022).

„Biosférická rezervace Dolní Morava“, Jižní Morava, <https://jizni-morava.cz/cz/zazitky/o70478-biosfericka-rezervace-dolni-morava> (staženo 19. prosince 2021).

„Cena ramsarského výboru na ochranu mokřadů“, veronica, <https://www.veronica.cz/cena-ramsarskeho-vyboru> (staženo 19. prosince 2021).

„Čtvrtstoletí NP Podyjí“, epizoda pořadu Nedej se, Česká televize, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1095913550-nedej-se/216562248420015-ctvrtstoletí-np-podyji/> (staženo 20. prosince, 2020).

„Dipl.-Kfm. Dr. Hannes Bauer“, Republik Österreich. Parlament [https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD\\_00076/index.shtml](https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00076/index.shtml) (staženo 19. prosince 2021).

Eckmüllner, Otto, „Naturrauminventur im Nationalpark Thayatal. Stichprobeninventur 2002“, [http://www.parc.at/npt/pdf\\_public/2014/29980\\_20140723\\_163502\\_EckmullnerO.2002-NaturrauminventurimNationalparkThayatal-Stichprobeninventur2002.pdf](http://www.parc.at/npt/pdf_public/2014/29980_20140723_163502_EckmullnerO.2002-NaturrauminventurimNationalparkThayatal-Stichprobeninventur2002.pdf) (staženo 19. prosince 2021).

„European Green Belt Initiative“, European Green Belt, <https://www.europeangreenbelt.org/> (staženo 22. února 2022).

„Evropská komise žádá další omezení v produkci cukru“, euractiv, 26. února 2007, <https://euractiv.cz/section/zemedelstvi/news/evropska-komise-zada-dalsi-omezeni-v-produkci-cukru/> (staženo 19. prosince 2021).

„František Faktor, Dokumentace usmrcených na československých státních hranicích 1948–1989“, Ústav pro studium totalitních režimů, <https://www.ustrcr.cz/uvod/dokumentace-usmrcenych-statni-hranice/usmrceni-statni-hranice-portrety/frantisek-faktor/> (staženo 19. prosince 2021).

Fučíková, Eva, „Ochrana koroptví polních? Chce to změnu!!!“, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, <https://www.natur.cuni.cz/fakulta/veda-a-vyzkum/popularizace/clanky/ochrana-koroptvi-polnich-chce-to-zmenu> (staženo 22. února 2022).

„Geschichte der Stadtgemeinde Schrattenthal“, Stadtgemeinde Schrattenthal, [http://www.schrattenthal.at/Unser\\_Schrattenthal/Geschichte](http://www.schrattenthal.at/Unser_Schrattenthal/Geschichte) (staženo 19. prosince 2021).

„Historie“, Obec Podmolí, <http://www.podmoli.cz/historie/> (staženo 10. února 2020).

„Historie Vratěnina“, Městys Vratěnin, <https://www.vratenin.cz/mestys/historie-vratenina/> (staženo 22. února 2022).

„Hnanice v letech 1945-1989“, Obec Hnanice, <https://www.obechnanice.cz/djiny-obce/hnanice-v-letech-1945-1989/> (staženo 22. února 2022).

Kaelble, Hartmut, „Die Debatte über Vergleich und Transfer und was jetzt?“, H-Soz-u-Kult, Berlin 2005, <https://www.hsozkult.de/article/id/artikel-574> (staženo 23. dubna 2018).

„Kdo je ekologický institut veronica“, veronica, <https://www.veronica.cz/kdo-je-ekologicky-institut-veronica> (staženo 19. prosince 2021).

Kruml, Jan, „Rakousko – Česká republika. Jak cenné zkušenosti překonávaly hranice“, Spolek pro obnovu venkova, 12. května 2016, <https://www.spovcr.cz/o-nas-1/publikace/pocaty-cesko-rakouske-spoluprace-ocima-jan-krumla-474cs.html> (staženo 25. února 2022).

Magel, Holger, „Dorferneuerung“, Historisches Lexikon Bayerns, 3. prosince 2012, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Dorferneuerung> (staženo 19. prosince 2021).

Metzler, Gabriele, „Zeitgeschichte: Begriff - Disziplin – Problem“, Docupedia-Zeitgeschichte, <https://docupedia.de/zg/Zeitgeschichte> (staženo 19. prosince 2021).

„Michal Klíma píše děkanu Pullmannovi: Jak to víte, že lidé nechtěli za socialismu na Riviéru? Omlouváte diktaturu“, Forum24, 16. července 2020, <https://www.forum24.cz/michal-klima-pise-dekanu-pullmannovi-jak-to-vite-ze-lide-nechteli-za-socialismu-na-rivieru-omlouvate-diktaturu/> (staženo 19. prosince 2021).

„Mitglieder“, Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, <https://www.landentwicklung.org/mitglieder/mitglieder-2/> (staženo 22. února 2022).

„Nový program přeshraniční spolupráce s Rakouskem odstartoval. Připraveno je téměř 98 milionů EUR“, Portál jihomoravského kraje, 8. ledna 2016 <https://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=288308&TypeID=2> (staženo 19. prosince 2021).

„NÖ Stadterneuerung“, Land Niederösterreich, <http://www.noel.gv.at/noe/Raumordnung/Stadterneuerung.html>, (staženo 19. prosince 2021).

„Obnovení aktivit Euroregionu“, Euroregion Pomoraví, <https://www.somjm.cz/euroregion-pomoravi/obnoveni-aktivit-euroregionu/> (staženo 19. prosince 2021).

„Ochrana Soutoku“, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, <https://soutok.nature.cz/jak-soutok-chranit> (staženo 19. prosince 2021).

„Ökosoziale Marktwirtschaft“, Ökosozielles Forum, <https://oekosozial.at/unsere-themen/oekosoziale-marktwirtschaft/> (staženo 19. prosince 2021).

„Partnerská města“, Město Břeclav, <https://breclav.eu/partnerska-mesta-1> (staženo 19. prosince 2021).

„Pomalu začalo být zase dobře. Vyhnaní vyprávějí o nuceném odchodu, příchodu a životě v nové domovině“, výstava vytvořená v roce 2014 Centrem pro výzkum migrace v St. Pöltenu a Dolnorakouským zemským archivem. <https://www.ruralhistory.at/de/news/2020/langsam-ist-es-besser-geworden> (staženo 22. února 2022).

„Portrait“, Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, <https://www.landentwicklung.org/leitbild/kurzportrait/> (staženo 22. února 2022).

„Program obnovy venkova – pohled zakladatele“, Deník veřejné správy, 15. března 2016, <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6710711> (staženo 19. prosince 2021).

„Programová osa 2 – Životní prostředí a zdroje“, Interreg Rakousko-Česká republika. Evropský fond pro regionální rozvoj, <https://www.at-cz.eu/cz/o-programu/prioritni-osy/po-2-zivotni-prostredi-a-zdroje> (staženo 22. února 2022).

„Projekt Býčí skála“, Správa Národního parku Podyjí, <https://www.nppodyji.cz/projekt-byci-skala> (staženo 19. prosince 2021).

Říha, Martin, „Ivan Dejmal opustil naše řady. Nekrolog Ivana Dejmala“, Společnost pro trvale udržitelný rozvoj, 7. října 2008, [https://stuz.cz/index.php?option=com\\_content&view=article&id=581:ing-ivan-dejmal&catid=62&Itemid=80](https://stuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=581:ing-ivan-dejmal&catid=62&Itemid=80) (staženo 20. ledna 2022).

Schmiedtová, Věra, „Příhraničí“, Radio Prague International, 26. března 2006, <https://cesky.radio.cz/prihranici-8621533> (staženo 19. prosince 2021).

Sommer, Vítězslav, „Spiknutí historiků: Paranoidnímu stylu se v Česku daří. Před padesáti lety i dnes“, A2LARM, <https://a2larm.cz/2020/08/spiknuti-historiku-paranoidnimu-stylu-se-v-cesku-dari-pred-padesati-lety-i-dnes/> (staženo 19. prosince 2021).

„Správa CHKO Pálava“, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, <https://palava.ochranaprirody.cz/> (staženo 19. prosince 2021).

„Tatort: Grenzfall“, Das Erste. Online: <https://www.daserste.de/unterhaltung/krimi/tatort/sendung/tatort-wien-grenzfall-100.html> (staženo 7. února 2019).

„The German-Dutch Nature Park Maas-Schwalm-Nette“, Europarc Federation, <https://www.europarc.org/nature/transboundary-cooperation/discover-our-transboundary-areas/german-dutch-nature-park-maas-schwalm-nette/> (staženo 19. prosince 2021).

„Umweltpolitik in Österreich seit 1970“, ORF Science – Neues aus der Welt der Wissenschaft, 1. ledna 2010, <https://sciencev1.orf.at/news/86865.html> (staženo 19. prosince 2021).

„Über uns“, Club Schrattenthal, <https://www.clubshrattenthal.at/%C3%BCber-uns/> (staženo 19. prosince 2021).

Vnoučková, Kateřina a Tobias Huff, „The Environmental History of the Central European Borderlands since 1980s“, 28. ledna 2020, *H-Soz-Kult*, <https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-8613?> (staženo 19. prosince 2021).

„volby.cz“, Český statistický úřad, <https://volby.cz/> (staženo 22. února 2022).

„Volksbegehren“, Österreichs digitales Amt, [https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben\\_in\\_oesterreich/buengerbeteiligung\\_\\_\\_direkte\\_demokratie/2.html](https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben_in_oesterreich/buengerbeteiligung___direkte_demokratie/2.html) (staženo 22. února 2022).



„Von Zwentendorf bis in die Regierung“, Die Grünen, <https://gruene.at/organisation/chronik/> (staženo 19. prosince 2021).

„Závod Hrušovany nad Jevišovkou“, Agrana v ČR, <https://cz.agrana.com/agranainczechrepublic/agrana-v-cr> (staženo 19. prosince 2021).

Žáček, Pavel, „Můžou přijít, jsme hotovi...“. Tzv. Lorencova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech, Paměť národa, 2004, <https://www.upn.gov.sk/data/pamat-naroda-00-2004/pamat-naroda-00-2004-dokumenty.pdf> (staženo 19. prosince 2021).

## **Seznam příloh**

**Příloha č. 1: Mapa sledovaného území, poukazující na geografickou jednoduitost (mapa)**

**Příloha č. 2: Návrh plánované přehrady Býčí skála (obrázek)**

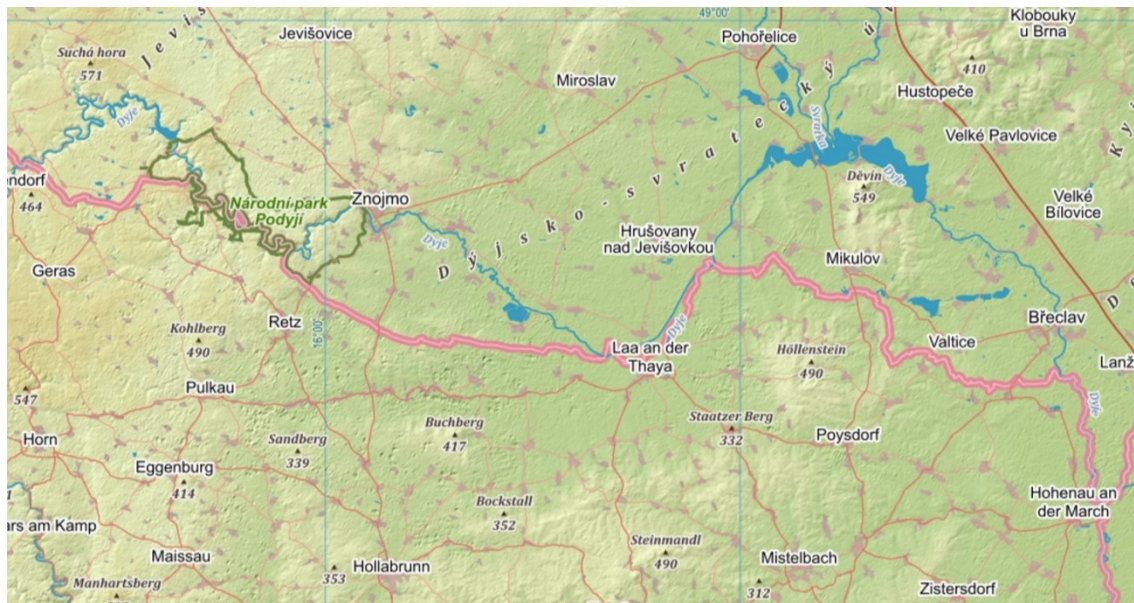
**Příloha č. 3: Návrh společného národního parku z 24. listopadu 1989 (obrázek)**

**Příloha č. 4: Skutečné území Národních parků Podyjí a Thayatal (mapa)**

**Příloha č. 5: Úsek hranice u Laa an der Thaya – soutok Dyje s Pulkavou (mapa)**

## Přílohy

### Příloha č. 1: Mapa sledovaného území, poukazující na geografickou jednodlost



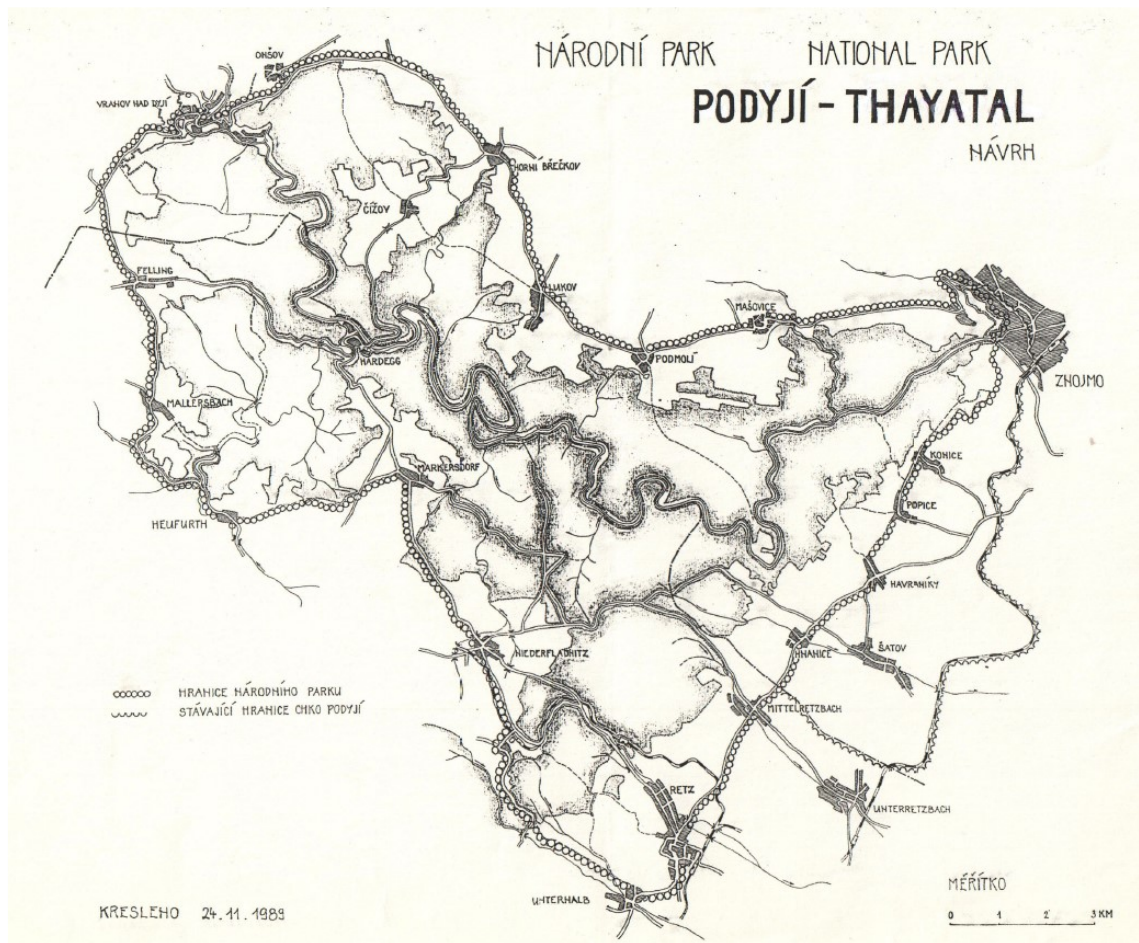
(zdroj: mapy.cz)

### Příloha č. 2: Návrh plánované přehrady Býčí skála



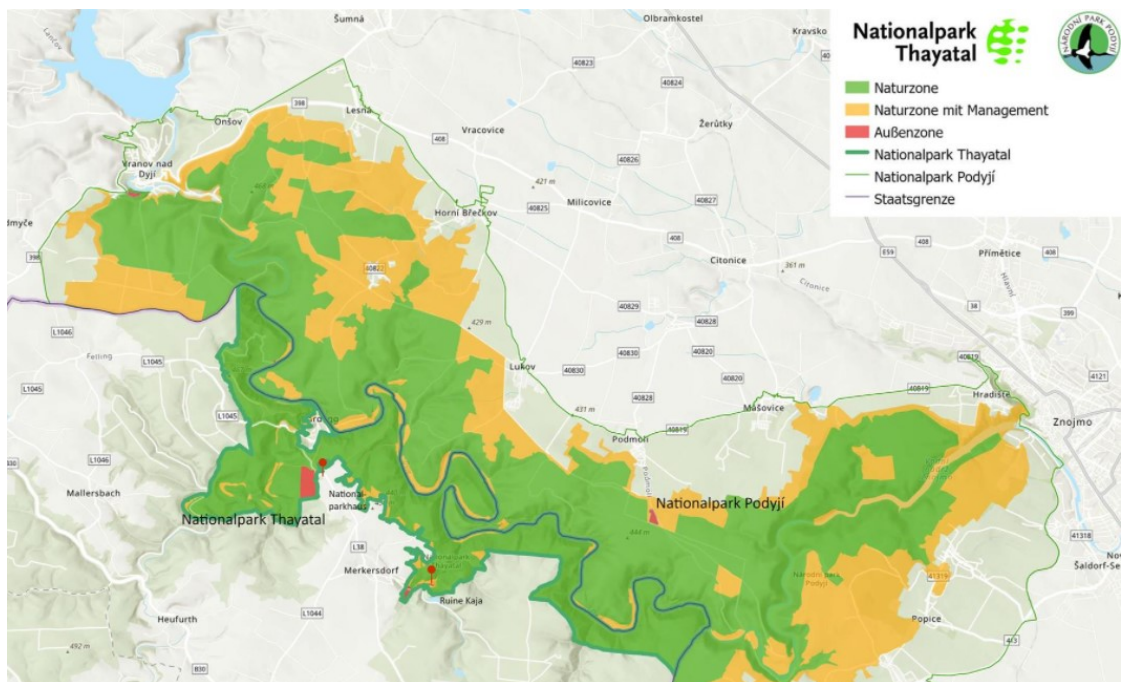
(zdroj: dokumentace poskytnutá autorce mluvčím Občanské iniciativy za záchranu Podyjí Helmutem Salekem)

**Příloha č. 3: Návrh společného národního parku z 24. listopadu 1989**



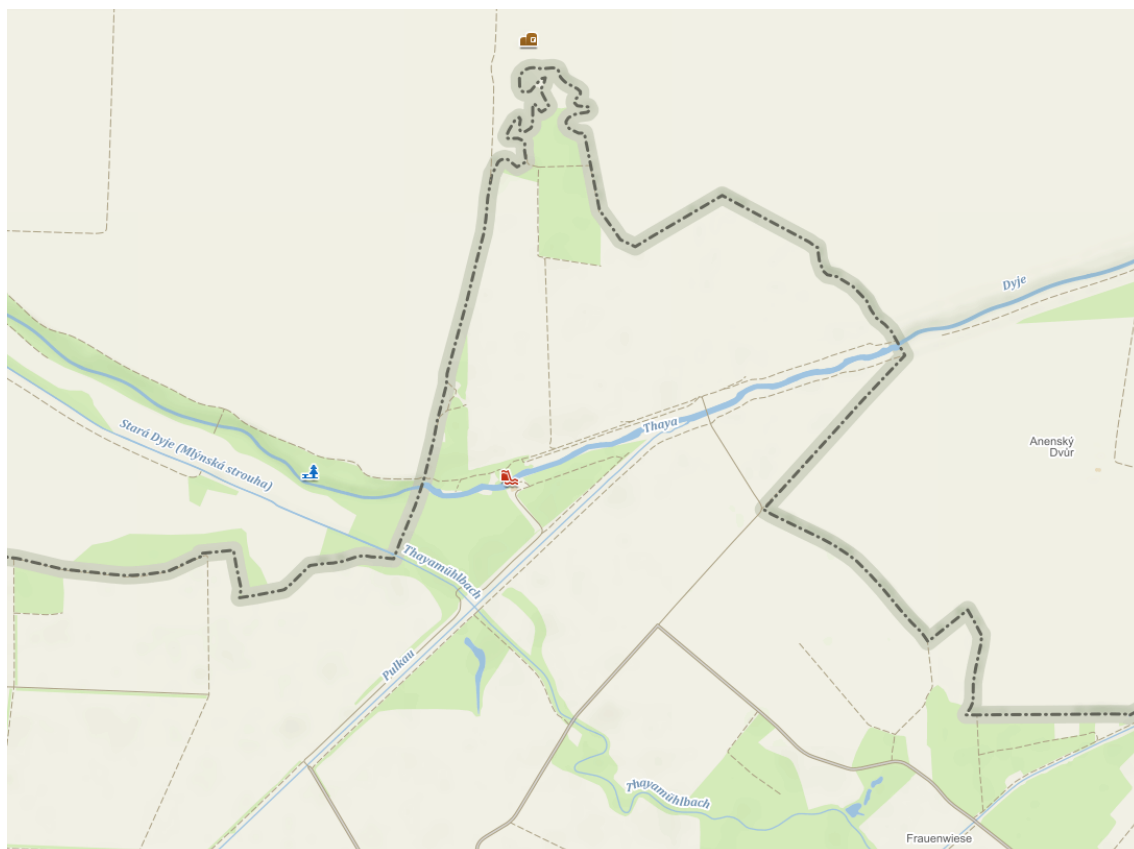
(zdroj: archiv NP Podyjí)

**Příloha č. 4: Skutečné území Národních parků Podyjí a Thayatal**



(zdroj: <https://www.np-thayatal.at/de/pages/nationalpark-thayatal--podyji-46.aspx>)

**Příloha č. 5: Úsek hranice u Laa an der Thaya – soutok Dyje s Pulkavou**



(zdroj: mapy.cz)